

STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY

NO. 03717

SPINOZA UN ZAYN SVIVE

Jacob Shatzky

NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
AMHERST, MASSACHUSETTS

NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
AMHERST, MASSACHUSETTS
413 256-4900 | YIDDISH@BIKHER.ORG
WWW.YIDDISHBOOKCENTER.ORG

MAJOR FUNDING FOR THE
STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY
WAS PROVIDED BY:

Lloyd E. Cotsen Trust
Arie & Ida Crown Memorial
The Seymour Grubman Family
David and Barbara B. Hirschhorn Foundation
Max Palevsky
Robert Price
Righteous Persons Foundation
Leif D. Rosenblatt
Sarah and Ben Torchinsky
Harry and Jeanette Weinberg Foundation
AND MEMBERS AND FRIENDS OF THE
National Yiddish Book Center

The *goldene pave*, or golden peacock, is a traditional symbol of Yiddish creativity. The inspiration for our colophon comes from a design by the noted artist Yechiel Hadani of Jerusalem, Israel.

The National Yiddish Book Center respects the copyright and intellectual property rights in our books. To the best of our knowledge, this title is either in the public domain or it is an orphan work for which no current copyright holder can be identified.

If you hold an active copyright to this work – or if you know who does – please contact us by phone at 413-256-4900 x153, or by email at digitallibrary@bikher.org

1929
201.

ד"ר יעקב שאצקי

ספ"נ א ז א און זיין סביבה

צווייטע, פארבעסערטע אויסגאבע

פארלאג "יאטשאקאווסקי ביבליאטעק"

ווארשע - ניו-יארק, 1929

Copyright by Dr. Jakob Shatzky
New York, 1927.

Printed in Poland

SPINOZA I JEGO OTOCZENIE
Biblioteka J a c z k o w s k i e g o.

Druk. „Renoma“, Warszawa, Karmelicka 17.

דעם ליכטיקן אַנדענק פון מיין יונג פאַר-
שטאַרבענעם ברודער, י ש ש כ ר, געווידמעט.

ברוך דע ספינוזא

(1632 — 1677)

קופערשטיך

א י נ ה א ל ט :

9	הקדמה צו דער צווייטער אויסגאבע
11	הקדמה צו דער אמעריקאנער אויסגאבע
13	די יידן אין אמסטערדאם
25	מיכאל דע ספינגאָזא .
33	„עץ חיים“
42	אויף די ברעגן פון ספקות
53	די דערווייטערונג
63	ברוך אחר
72	צווישן גאָטזוכער
84	צווישן פרייגייסטער
93	דער לאַטיינישער לערער
103	„דער מלאך הגואל“
111	אין אַ פאַרוואָרפענעם ווינקל
121	קאָזעאַריוס
128	א גאָסט פון לאַנדאָן
137	וואַרבורג
149	יאָהאָן דע וויט
160	דער טעאָלאָגיש-פּאָליטישער טראַקטאַט

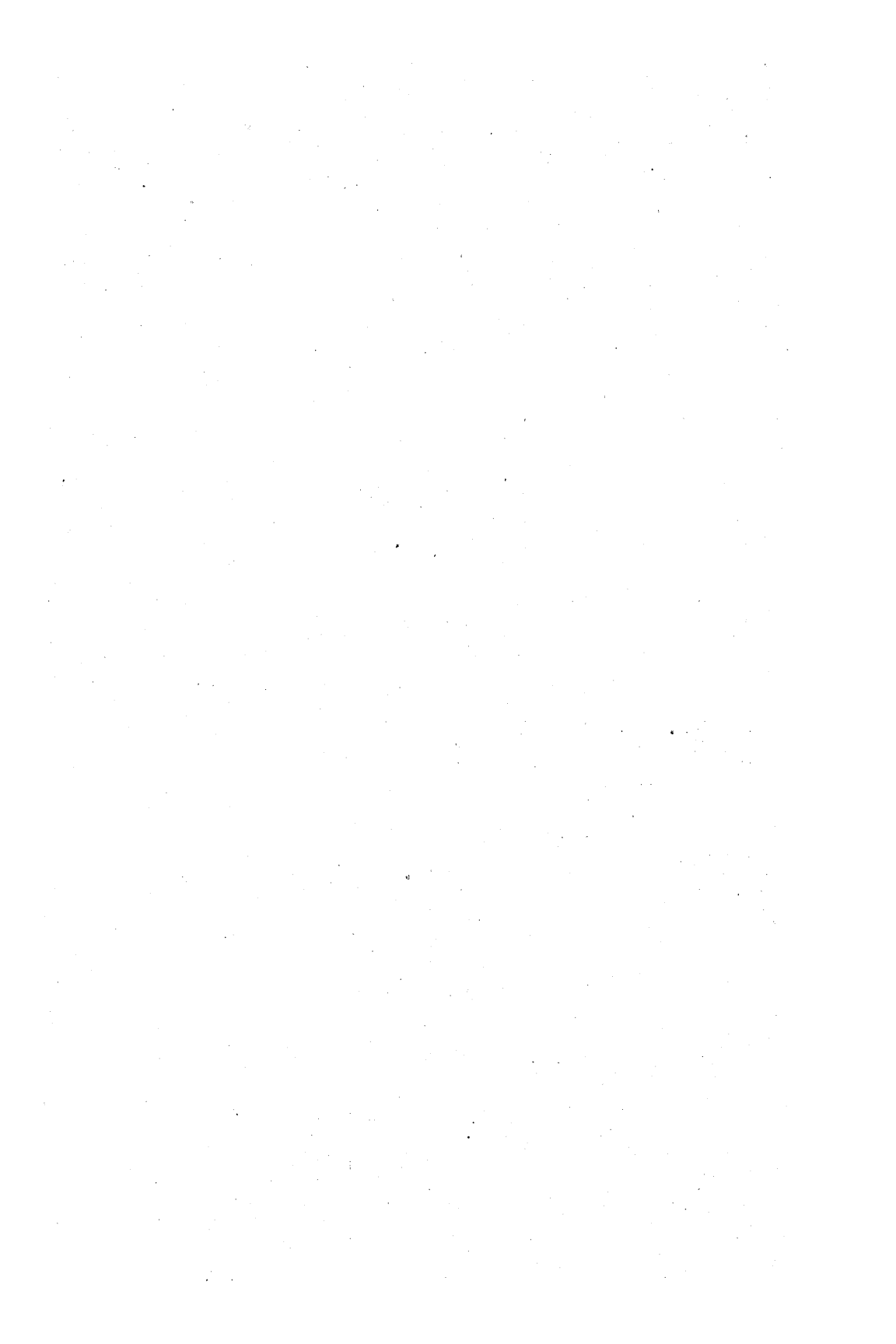
170	.	.	.	.	אָ ויכוח מיט אַ תבואה-סוחר
179	.	.	.	.	דאָס לעבן אין האַג .
190	.	.	.	.	דער טעאַלאַגישער שטורם
204	.	.	.	.	שבתֿי צבי . . . . .
215	.	.	.	.	די געהיימע נכיעה .
226	.	.	.	.	די היידעלבערגער פּראָפּעסור
240	.	.	.	.	דער רוף צום שמד .
259	.	.	.	.	לייבניץ . . . . .
283	.	.	.	.	לוקאַס . . . . .
295	.	.	.	.	אין די אַרעמס פון אייביקייט
309	.	.	.	.	די ירושה . . . . .
320	.	.	.	.	מאלעדיקטוס און בענעדיקטוס
330	.	.	.	.	די כראָנאַלאַגיע פון ספינאַזאַס ווערק
333	.	.	.	.	באַמערקונגען צום טעקסט .
339	.	.	.	.	ביבליאָגראַפיע . . . . .

הקדמה צו דער צווייטער אויסגאבע

די ערשטע אויסגאבע פון מיין בוך „ספינאָזאָ און זיין סביבה“ איז דערשינען אין ניו-יאָרק, אין דעצעמבער 1927 און איז אין משך פון אַ פּאָר חדשים אינגאַנצן אויספאַרקויפט גע-וואָרן. די צווייטע אויסגאבע, וואָס דערשיינט איצט אין יאַטש-קאָוסקיס פּאָפּולער וויסנשאַפטלעכער ביבליאָטעק איז מיט קליינע שנוים אָן איבערדרוק פון דער אַמעריקאַנער אויסגאבע. די שפּראַך איז אַביסל קאָריגירט געוואָרן און עס זענען באַזייטיקט געוואָרן די טעכנישע גרייזן פון דער ערשטער אויסגאבע.

„ספינאָזאָ און זיין סביבה“ איז אַן אַריינפיר אין דער פּילאָזאָפּיע פון ברוך ספינאָזאָ. זי וועט זיין געשילדערט אין אַ צווייטן באַנד, וואָס דער מחבר גרייט צו.

I don't pretend to paint the vast
And complex picture of the past;
For detail, detail must I care
Ce superflui, ci necessaire....
(Austin Dobson)

הקדמה צו דער אמעריקאנער אויסגאבע.

„ספינאָזאַ און זיין סביבה“ איז נישט אַנטשטאַנען אין דער
געהויבענער אַטמאָספּערע פון יוביליי-שטימונגען און איז אויך
נישט אינספירירט געוואָרן פון אַ יוביליי-דאַטע.
פאַרטראַכט מיט יאָרן צוריק אין אַן אַנדער וועלט און אין
אַן אַנדער שפּראַך - איז די אידיע פון אַ בוך געוואָרן אַ
ווירקלעכקייט גראַד דאָ, אין אמעריקע, און דערצו אין יידיש.
אויב דער לייענער וועט דאָ און דאָרטן פילן אַ געהויבע-
נעם און אפשר אַ פאַנעגירישן טאָן - טאָ זאָל ער דעמדאָזיקן
טאָן נישט צושרייבן אויפן חשבון פון דער יוביליי-אַטמאָספּערע,
וואָס איז זייער לייכט מהוגל צו אָנשטעקן אַ שרייבער מיט אַ
שטימונג, וואָס איז ווייט פון דעם אַזוי גערופענעם אַביעקטיוון
צוגאַנג צום ענין.

איך בין זיך מודה און מתודה, אַז דער געהויבענער אַדער
סוביעקטיווער טאָן באַגלייט מיך אין משך פון יאָרן, זינט עס
איז מיר באַשערט געוואָרן איבערצוטערעטן די שוועלן פון
ספינאָזאַס געדאַנקען-וועלט. ווייל פאַר מיר פּערזענלעך איז דאָס-
דאָזיקע ספינאָזאַ-בוך נישט נאָר אַ פאַרשונגס-אַרבעט, נאָר אַן
אינטימע איבערלעבעניש!

לכתחילה איז די אַרבעט פאַרטראַכט געוואָרן צוזאַמען מיט
אַ פּאָפּולערער עקספּאָזיציע פון ספינאָזאַס פּילאָזאָפּישער שיטה.
דער ביאָגראַפּישער טייל האָט זיך אַבער אַזוי צעוואַקסן - אַז

פדי נישט צו ברעכן די סטרוקטור פון דעם בוך - האָב איך באַשלאָסן איבערצוגעבן ספינאָזאָס פּילאָזאָפּיע אין אַ באַזונדער בוך. דער געפלאַנטער באַנד א. נ. „די פּילאָזאָפּישע שיטה פון ברוך ספינאָזאָ“ וועט האַפנטלעך אין קורצן דערשיינען. ביידע בענד זענען אזוי געשריבן, אַז יעדער באַנד איז אַ זעלב-שטענדיק ווערק און קען באַזונדער געלייענט ווערן.

צוליב ריין פינאַנסיעלע סיבות איז אויפגעגעבן געוואָרן דער געדאַנק צו דרוקן די הערות אין טעקסט פונם בוך - הגם זיי זענען אַלע געווען צוגעגרייט. איך טרייסט מיך מיט דעם, וואָס דער ספינאָזאָ-ספעציאַליסט וועט זיך זייער לייכט קענען אָריענטירן בנוגע די קוועלן - מיט וועלכע איך אָפּעריר - און פאַר דעם אַלגעמיינעם לייענער זענען זיי נוצלאָז, פשוט דער-פאַר, ווייל ער וועט זיי סיי ווי סיי נישט קענען באַנוצן.

די רשימה פון די באַנוצטע קוועלן, וואָס איך גיב אָן צום סוף פון מיין בוך - קענען אויך דינען פאַר אַן אָריענטי-רונגס-מאַטעריאַל פאַר ספינאָזאָ-פאַרשונג.

איך וויל אויך באַמערקן, אַז אַלע ציטאַטן פון ספינאָזאָס ווערק, בריוו פון אים און צו אים, זענען איבערגעזעצט פון מיר גופא, פון די אָריגינאַלן, לויט דער נייעסטער, קריטישער אויסגאַבע פון קאַרל געבערהאַרד.

דידאָזיקע אַרבעט האָט זיך געדרוקט פריער קאַפיטלווייז אין דער „פרייער אַרבעטע-רשטימע“. אין דער בוך-פאַרם איז זי אָבער שטאַרק פאַרגרעסערט געוואָרן און עס זענען צוגעגעבן געוואָרן אַ פאַר קאַפיטלען, וואָס זענען אין ערגיץ קיינמאַל נישט געווען געדרוקט.

צום סוף וויל איך דאַנקען אַ גרופע פריינט מיינע, וואָס האָבן מיר געגעבן מוט און קוראַזש דאָס בוך צו פאַרענדיקן און אַרויסצוגעבן.

ניי-יאָרק, דעם 15-טן אָקטאָבער, 1927.

ד"ר יעקב שאַצקי.

די יידן אין אמסטערדאם

אין אַ צלטן מאָנוסקריפט, וואָס געפינט זיך אין דער ביבליאָטעק פון „חברת תועלת“ אין אמסטערדאָם ווערט דערציילט, ווי אזוי די ערשטע יידן זענען געקומען קיין האַלאַנד. דער מחבר פון דער דערציילונג איז דאן מינועל דע באַריאָס, אַ מאַראַנער, וועלכער האָט זיך שפעטער גערופן דוד דע באַריאָס.

אַט וואָס מיר לייענען אין דעמדאָויקן מאָנוסקריפט: „אין יאָר 1589 איז אין דער אומגעגנד פון שטאָט עמדען (האַלאַנד) געווען אַ שרעקלעכער שטורם און צוויי שיפן מיט אַנטלאָפענע יידן פון שפּאַניען, וועלכע זענען געווען אויפן ים, זענען שיר נישט אונטערגעגאַנגען. די פּאַסאַזשירן זענען באַ-שטאַנען פון רייכע מאַראַנען, וועלכע האָבן געפירט מיט זיך אַ סך גאָלד און טייערע הפצים. זייער ציל איז געווען אמסטערדאָם, די שטאָט וווּ מענטשן זענען פריי און אויב מען רודפט דאָרט עמעצן איז עס גראָד די קאַטוילן, די, וועמענס קירך עס פאַר-פאָלגט אזוי שטאַרק די יידן. עס איז דעריבער נישט קיין חידוש, וואָס אויף דעם שטורעמדיקן ים האָבן צוויי שיפן מיט מאַראַ-נען געבענקט נאָך אמסטערדאָם. אָבער גאָט האָט מסתמא נישט געוואָלט באַוויליקן זיי אַזא גרויס גליק, אַז זיי זאָלן פון די הענט פון אינקוויזיציע אַריינפאלן אין דעם גן-עדן, וועלכער הייסט אמסטערדאָם, און וועמען מען האָט שפעטער גערופן „דאָס נייע ירושלים“.

און דער שטורם איז געוואָרן אַלץ שטאַרקער און שטאַרקער, און די הפּילות פון די מאַראַנען אַלץ הייסער און הייסער. און גאָט האָט זיך אויף זיי דערבאַרעמט אין דער לעצטער מינוט און האָט געהייסן דעם שטורם שוויגן. אָבער די שיפן זענען געווען אַזוי דורכגעלעכערט פון שטורם, אַז ווייטער פאַרן האָט מען נישט געקענט. איז מען געבליבן שטיין ביי דעם שטעטל ע מ ד ע ן . די מאַראַנען זענען אַראָפּ אין שטעטל אַרײַן, געדונגען אַ דירה און אַרויס אין גאַס שפּאַצירן. צום ערשטן מאָל האָבן זיי זיך דערפילט פריי און נישט געצוימט אין זייערע פאַרלאַנגען. און דער ערשטער פאַרלאַנג פון די מאַראַנען איז געווען אַ גאַנז... אַ לעבעדיקע גאַנז, וועלכע זיי האָבן דערזען אין אַ פענסטער. אַ היימישער יינגל האָט זיי געבראַכט די גאַנז מיט אַן אויפ-שריפט: „כשר“. די מאַראַנען זענען געבליבן ערשטוינט. זיי האָבן נישט געגלויבט, אַז דאָ אין עמדען געפינט זיך אַ ייד. זיי האָבן אָנגעהויבן זיך נאַכצופּרעגן ביים באַלעבאַס, ביי וועלכן זיי האָבן געווינט, און יענער האָט זיך מודה געווען פאַר די שפּאַניש-פאַרטוגעזישע „קריסטן“ אַז ער איז אויך אַ ייד.

דער ווירט האָט דערציילט, אַז אין יאָר 1581, ווען די נידערלענדישע פּראָווינצן האָבן זיך אָפּגעריסן פון שפּאַניען, איז אַרויס אַ דעקרעט, אַז עס ווערט דערלויבט יעדערן „אַן אונטער-שיד פון זיין נאַציע אָדער שפּראַך זיך דאָ צו באַזעצן און זיך אויסלעבן אין זיין רעליגיע פריי און נישט געשטערט“ אַחוץ... די קאַטוילן, ווייל זיי זענען אינטריגאַנטן און קענען נאָך צו-ריק ברענגען די שפּאַנישע דעספּאָטן.

„מיר לעבן דאָ גליקלעך און אָפּן – האָט זיך דער ווירט באַרימט, – די מלוכה-באַאַמטע שעצן אונז זייער און מיר פּראַק-טיצירן אונזערע רעליגיעזע מנהגים אָפּן פאַר אַלעמענס אויגן.“

און די מאַראַנען האָבן באַשלאָסן אויפן צווייטן טאָג צו גיין צו דעם יידן ביי וועלכן זיי האָבן געקויפט די גאַנז. ער האָט געהייסן משה אורי הלוי.

די טיר האָט זיך געעפנט מיט פריינטשאַפט און צוטרוי. ר' משה אורי הלוי האָט קיין שפּאַניש נישט פאַרשטאַנען. ער האָט אָבער פאַרשטאַנען פון די ווערטער, וואָס זיי האָבן צו אים

גערעדט אין אַ באַזונדער צימער - אויס מורא פאַר פרעמדע -
אַז דאָס זענען יידן.

„דו ביזט אונזער ברודער; מיט גרויס ליבע זענען מיר
מתפלל, און זאָגן יעדן טאָג צוויי מאַל: „שמע ישראל!“
און דאָן האָבן זיי אים דערציילט, אַז זיי זענען אַנטלאָפֿן
פֿון קאַסטיליען, וווּ די אינקוויזיציע האָט זיי פאַרפאַנגט און
זייער ציל איז אַמסטערדאַם, די שטאָט וווּ מען האָט אַלעמען
ליב, אַחוץ די קאַטוילן. עס פעלט זיי אָבער איין זאַך: אַ וועג-
ווייזער, אַ גייסטיקער מדרוך. געלט האָבן זיי אַסך, אָבער תורה
פעלט זיי, און פֿדי צו האָבן די זכיה צו הערן תורה מוזן זיי און
וויילן ווערן יידן פֿדת משה וישׂראל, אַזוי ווי די תורה הייסט.
האָט זיי דאַרויף געענטפערט דער ייד משה אורי הלוי:
„גייט קיין אַמסטערדאַם, ווייל דאָ איז אַ שטאָט פֿון בלויזע
לוטעראַנער. מיר אַלע וועלן איין נאַכפאַרן און איך וועל איין
און אייערע קינדער מל זיין און מיר וועלן לעבן צוזאַמען.“
ער האָט זיי נאָך געבעטן, אַז אויף דעם הויז, וואָס זיי
וועלן דינגען, זאָלן זיי אַרויסשטעלן אַ רויט שנירל אַלס אַ סימן
פֿאַר אים.

האָבן זיך די מאַראַנען צוגעהערט מיט צוטרוי צו ר' משה
אורי הלויס ווערטער און אַזוי שנעל, ווי די שיפֿן זענען פֿאַר-
ריכט געוואָרן אין פֿאַרט, זענען זיי צוועק און געקומען בשלום
קיין אַמסטערדאַם.

דעם 22טן אַפּריל 1593 האָבן זיי געדונגען אַ הויז אין
אַמסטערדאַם און אין אַ פֿאַר וואָכן אַרום איז געקומען ר' משה
אורי הלוי, און האָט די מאַראַנען געמאַכט פֿאַר יידן.
און די שטאָלצע שפּאַנישע יידן האָבן געבויגן די קעפֿ
פֿאַרן דייטשן ייד, ר' משה אורי הלוי. ער איז געוואָרן זייער
לערער פֿון העברעיש. ער האָט געדאַוונט פֿאַרן עמוד נישט אין
זייער קלינגענדיקער ספרדישער אויסשפּראַך, נאָר אין נוסח אשכּנז.
געוואָקסן איז די עדה יידן אין אַמסטערדאַם. יעדע שיף
האָט געבראַכט נייע מאַראַנען, און ניי גאַלד איז אַריינגעפֿלאָסן
קיין האַלאַנד.

האָבן די אַרומיקע, די פּראָטעסטאַנטישע איינוווינער נישט
פֿאַרשטאַנען, וואָס פֿאַר אַ מענטשן זענען דאָס אַט די נייע

תושבים, וועלכע רעדן אויף דער גאס אין א פרעמוזער שפראך, וואָס איז זיי אַביסל באַקאַנט, ווייל אין דער שפראַך רעדן די פּאַרטוגעזישע סוחרים. האָבן זיי געהאַט אַ חשד, אַז אפשר זע-נען דאָס געהיימע קאַטוילן. עפעס זאַמלען זיי זיך צונויף באַ-זונדער אין אַ הויז און מורמלען אַזוי מאַדנע! און דאָס הויז איז גאַרנישט ענלעך צו אַ גאַטס-הויז! קיין הויכע טורעמס האָט עס נישט און קיין שום צייכן פון דרויסן זאָגט נישט, אַז דאָ קומט מען טאָן תפילה.

עס איז געווען יום-כיפור שנת שני"ו (1596). האָבן די שכנים דערהערט קולות פון יענעם סודותפולן הויז. זענען זיי געגאַנגען צום הויפט-ריכטער און אים דערציילט, אַז פאַרדעכ-טיקע מענטשן שטערן די רו פון די פרידלעכע שטאָט-בירגער; און די רו און דעם פרידן האָבן זיי איצט מיט גרויס מי און אַסך בלוט-קרבנות פאַר זיך אויסגעקעמפט. און איצט קומען פרעמדע, געוויס קאַטוילן, געוויס די, וואָס שטרעבן, אַז דער נישט טאָלעראַנטער שפּאַניער זאָל הערשן איבער די שטיילע, רייכע שטעט פון נידערלאַנד און מאַכן אַזעלכע חוצפהדיקע אסיפות מיט הויכן ליאַרם און גרייצנדן געפילדער.

האָט דער הויפט-ריכטער געטאָן באַפעלן מען זאָל תיכף ומיד שיקן סאָלדאַטן, אַריינגיין אין הויז און מיט געווער אַלע פאַרטרייבן און די אָנפירער אין תפיסה פאַרשפּאַרן.

און ווען די סאָלדאַטן זענען צו דער שול געקומען און האָבן אין טיר אַ קלאַפּ געטאָן, האָט אַ פחד די אַנוועזנדע אַרומגענומען. זיי האָבן געמיינט, אַז דאָס האָט די אינקוויזיציע אירע שלוחים געשיקט, האָבן זיי מורא געהאַט די טיר צו עפע-נען. זענען שוין אָבער די סאָלדאַטן אַריין און האָבן דערזען עפעס מאַדנע מענטשן אין אויסטערלישע קליידער און מיט באַ-דעקונגען איבער די קעפּ, וואָס האָבן זיך באַלד אַ וואָרף גע-טאָן צו די פענסטער און טירן. האָבן די סאָלדאַטן אַרעסטירט די, וועלכע האָבן נישט געקענט אַנטלויפן און אַראַפּרייסנדיק פון זיי די מאַדנע באַדעקונגען האָבן זיי אָנגעהויבן צו שרייען: „גיט אַרויס אייערע בילדער! גיט אַהער די האָסטיע מיט דער מאַנסטראַנציע, גיט אַהער דעם זלם און אייערע תפילה-ביכער!“

אלע האָבן געשוויגן. ווייל זיי האָבן דעם לשון פון די סאָלדאָטן נישט געקענט באַנעמען.

איז אָבער געווען איין מענטש, וועלכער האָט זיך נישט דערשראָקן. דאָס איז געווען זייער אָנפירער יעקב טיראָדאָ. איז ער געגאַנגען צום עלטסטן פון שטאָט, האָט זיך פאַר אים פאַרנייגט און אין אַ מייסטערהאַפּטן לעטיין דערציילט, אז זיי האָבן נישט קיין צלם, און קיין האָסטיען באַנוצן זיי נישט, ווייל יידן זענען זיי, און אַהער זענען זיי געקומען דינען דעם איין איינציקן גאָט.

„פון פּלאַמען פון אויטאָ-דא-פע האָבן מיר זיך אויסגע-ריסן. — האָט ער ווייטער דערציילט, — און גאָלד און צירונג אַרויסגעראַטעוועט מיט די לעבנס אונזערע און ביידע אַהער געבראַכט: גאָלד און צירונג, אז דאָס לאַנד זאָל רייך ווערן און די לעבנס אונזערע, פּדי גאָט דעם איינציקן געטריי צו דינען. און עס וואַרטן דאָרט אין שפּאַניען די ברידער אונזערע אויף אַ ידעיה פון אונז, אז דאָ הערשט פּרייהייט און יושר, און דאַמאָלסט וועלן זיי אַהער קומען און אויך גאָלד און צירונג מיט זיך ברענגען.“

זענען די ווערטער דעם עלטסטן פון שטאָט זייער געפּעלן געוואָרן, האָט ער געלאָזט רופן צו זיך די באַצאָמטע און יענע האָבן באַשטעטיקט, אז קיין צלמים און אַנדערע סימנים פון דער קאַטוילישער קירך האָבן זיי נישט געפונען.

האָט געהייסן דער עלטסטער פון שטאָט די אומשולדיקע פון דער תּפּיסה באַפּרייען און צו ר' יעקב טיראָדאָ האָט ער געזאָגט מיט זאָנפּטער גוטסקייט:

„בעט גאָט, ער זאָל אייערע תּפּילות אויסהערן און אייך אַלעמען ריין מאַכן פון אַלע אייערע זינד. אויך פאַר דעם ווילזיין פון דער שטאָט און פון דער מלוכה זאָלט איר בעטן.“ האָבן זיך געפּרייט די מאַראַנען מיט דעם גוטן אויסגאַנג פון דעם אָנפאַל און די נעילה איז פאַרענדיקט געוואָרן אין פּרייד און נחמה.

און אין דריי חדשים שפּעטער האָבן די נייע יידן באַקומען אַ שוץ פון דער שטאָט און אָנגעהויבן בויען אַ גרויסע שול, און זיי האָבן דער שול אַ נאָמען געגעבן: „בית יעקב“.

ראש השנה שנת שנ"ה (1595) איז מיט גרויס פארראד די שול געעפנט געוואָרן, און ר' יוסף פרדא איז זייער רב געוואָרן און דער תלמיד חכם און משורר ר' יוסף שלום פאר זייער חזן באַשטימט, און אלס דער שול-דרשן איז ר' משה אורי הלוי איינגעלאדן געוואָרן. ער האָט צו זיי אויף יידיש דרשות גע-האַלטן, און דער זון זיינער האָט זיי די דרשות אין דעם שיינעם קאסטלישן דיאַלעקט פאַרטייטשט.

אַזוי דערציילט אונז מיט תמימות און פשטות די לשון-קודשדיקע ערשטע כראָניק, וועגן דעם, ווי אַזוי עס איז געשאַפן געוואָרן דער יידישער ישוב אין אַמסטערדאַם.

און ווען דער טרוקענער, היסטאָרישער אמת שטימט נישט מיט דער פאַטעטיש געשילדערטער מעשה פון דער כראָניקע, דאָך לאַזט זיך אין איר דער קערן פון דער געשיכטע אויפזוכן.

יידן זענען געקומען קיין אַמסטערדאַם - אין יאָר 1593. און געקומען זענען די ערשטע תושבים פון דעם פירענעישן האַלב-אינזל מיט אַ פחד אין האַרצן און מיט אַן אומזיכערקייט אין דער נשמה. עס האָט זיי אומעטום פאַרפאָלגט דער ברע-גענדער שייטערהויפן פון דער אינקוויזיציע און די אַלצוזענדע אויגן פון די אינקוויזיטאָרן.

די ערשטע צייטן האָבן זיי זיך באַהאַלטן פאַר די אייני-וווינער פון שטאָט; אויסגעמיטן פרעמדע מענטשן און געוואָלט בלייבן אומבאַמערקט און נישט אַנוזענד.

און שפעטער איז די עדה געוואָקסן. די רייכע האָבן זיך שיינע מויערן אויסגעבויט און די אַרעמע האָבן זיך אין שכנות געטיליעט אין ענגע, הילצערנע געסטלעך.

און באַלד האָט מען אַ צווייטע שול אויפגעבויט, און אַ זייער שטראָם האָט זיך באַוויזן אויף די שטילע גאַסן פון אַמ-סטערדאַם.

און אַ פריידיק געמיט האָט זיך פאַנאַנדערגעשפרייט אי-בער די גאַסן און אַ נישט געצוימטע שמחה האָט געשאַרט פון אַלע יידישע הייזער, וווּ מענטשן האָבן גאָט געדאַנקט פאַר דער באַפרייגונג פון פייער און פאַר דעם ליכטיקן גן-עדן, וועלכן זיי האָבן לעבעדיקערהייט זוכה געווען צו זען.

„ניי ירושלים“ האָט דערזען שטאַלצע יידן אין מיט אַ קנאה
האָט אויף זיי געקוקט דער אַמסטערדאַמער בירגער.
„זיי גייען אַרום אָנגעטאַן אין גאַלד און אין זילבער, מיט
קאָסטבאַרע פּערלען און איידעלע שטיינער. אויף זייערע חתונות
עסן זיי פון זילבערנע געשיר און פּאַרן אין רחבותדיקע קאָטשן,
וואָס מענטשן פון הויכן אַדל קענען זיך נאָר דערלויבן. זיי פלעגן
האַלטן ספּעציעלע קוטשערס און אַ גרויס באַדינערשאַפט פלעגט
זיי אַרומרינגלען.“

אַזוי האָט באַשריבן די גליקלעכע תושבים פון אַמסטער-
דאַם אַ פּאַסטאָר, וועלכער האָט זיך צוגעקוקט צו זייער לעבן.
און אינגיכן איז אַ דריטע קהילה אַנטשטאַנען. פון דייטש-
לאַנד, פון דעם מבול פון פייער און בלוט האָבן זיך דערשראַ-
קענע יידן געראַטעוועט און אין די שטילע שטעט און שטעטלעך
פון נידערלאַנדן רויקייט און אַ שטיקל ברויט געזוכט. מיט אַ
ביטול האָבן אויף זיי, אויף „די שמויסן“, ווי מען האָט זיי גע-
רופן, געקוקט די „אַדל-יידן“ פון פירענעישן האַלב-אינזל. זיי
האַבן זיך פון זיי אָפּגעזונדערט און נישט געוואָלט האָבן צו
טאָן מיט די, וואָס האָבן נישט אַזעלכע פינע מאַנירן ווי זיי,
וועלכע שטאַלצירן מיט זייער יחוס און מיט דער קלינגדער
קאָסטילישער שפּראַך.

איבער אַ וואַנט האָבן זיי געוויינט; אַן דיזעלבע מויערן
די פלייצעס געריבן און ווי צוויי פרעמדע, פיינטלעכע פעלקער
אויסגעמיטן איינע די צווייטע.

און געוואַקסן איז די גליקלעכע, רייכע און זעלבסטצופריי-
דענע עדה פון די בלאַנדע, הויכוויקסיקע אַרויסגעטריבענע זין
פון דער זוניקער שפּאַניען.

„מיט קנאה האָבן געקוקט די טייטשע יידן אויף זייערע
ספרדישע גלויבנס-ברידער, וואָס האָבן געהערט אַ דאַנק זייער
בילדונג און ווילשטאַנד צו דער אויבערשטער געזעלשאַפט,
דאַמאָלט – ווען זיי אַ דאַנק דער אַרעמקייט האָבן קוים גע-
קענט מיט גרויס מי געפינען פאַר זיך חיונה“ – אַזוי כאַראַק-
טעריזירט אַ היסטאָריקער די לאַגע פון די יידן אין אַמסטערדאַם.
די ספרדים האָבן באַלד אַרויסגעוויזן זייער אַרגאַניזיר-פע-
קייטן. פאַראַלעל מיט דער גרינדונג פון דער שול ווערן געגרינדעט

אויך זיי קהילה און פארשידענע אַנשטאַלטן, וואָס זענען נויטיק געווען, כדי צו באַפעסטיקן דאָס רעליגיעזע לעבן פון דער עדה. אין יאָר 1609 פאַרמאָגן שוין די ספרדישע יידן אַן אייגענעם „בקר חולים“; אין יאָר 1615 ווערט באַשאַפֿן אַ „בית יתומים“ – וואָס בלייבט ביז היינט צו טאָג.

מיט דער צייט אַנטשטייען פאַרשידענע חברות, וואָס האָבן געוואָרגט פאַר די אַרעמעלייט און געוואָלט אַביסל מילדער מאַכן די קנאה צו די רייכע, וואָס האָט עקזיסטירט נישט נאָר ביי די אשכנזים בנוגע די ספרדים – נאָר אויך צווישן די ספרדים גופא.

אַ ספעציעלע חברה „ברית יצחק“ האָט באַוואָרגט די אַרעמעלייט, אַז זיי זאָלן האָבן אַ מוהל אין פּאַל פון אַ ברית און אַ באַשיידענע סעודה זאָל פריילעך מאַכן די פאַרבטענע אורחים.

די חברה „משפט הבנות“ האָט געוואָרגט דערפאַר, אַז די קימפעטאָרינס זאָלן האָבן די נויטיקע הילף און אַ וואַרעמע אַט-מאָספּערע – אפילו ווען עס ווערט געבוירן אַ מיידל – נישט קיין גרויסער שטאַלק ביי די פרומע, גאָטספאַרכטיקע עקס-מאַראַנגען. און אויך אַז די תורה זאָל בליען אין די „געצעלטן פון יעקב“ האָבן די פרומע, ערלעכע יידן געוואָרגט.

אין יאָר 1616 האָט מען געעפנט אַ „תלמוד תורה“ – דער ערשטער קוואַל פון תורה פאַר די אַמסטערדאַמער יידן. איז זייער שנעל געוואָרן ענג אין די באַשיידן-נייע ווענט פון דער שולע, האָט מען אין אַ פּאָר יאָר אַרום אָפּגעדונגען צוויי הייזער, נישט ווייט פון דער שול „בית יעקב“ און דאָרטן געעפנט אַ נייע תלמוד תורה.

דער חזן פון „בית יעקב“, דער סאַלאַנדיקער ייד ר' יוסף שלום קאלעגאָ, איז געוואָרן באַשטימט פאַרן הויפט-רבי. און אין דעם וואָס פון דער יידישער קהילה אין אַמסטער-דאַם – האָט זיך אָפּגעשפּילט די עקאָנאָמישע רייכקייט פון די וואָס האָבן די אַלע אינסטיטוציעס געשאַפֿן, מיט פרייד געשטיצט און מיט רעכט שטאַלצירט מיט זיי.

פּעסט איז געווען דער עקאָנאָמישער מצב פון די אַמסטער-דאַמער יידן. זיי זענען געווען שטאַרק פאַרטרעטן אין די צוקער-

דאָפּינערען, אין דער זימענטן-אינדוסטריע און אין האַנדל מיט טייערע שטיינער.

מיט אַ נאָמדערמידלעכן אימפעט האָבן זיך די אַמסטערדאַ-מער יידן אַ וואָרף געטאָן אויף דעם געפערלעכן, פּיאָנערישן האַנדל מיט די האַלענדישע קאַלאָניעס, וואָס זענען קיינמאָל נישט געווען רויק און שטענדיק האָט איבער זיי געלויערט די גע-פאַר פון פרעמדע עראַבערונגען אָדער צופעליקן פּיראַטיזם.

זענען געגאַנגען יידישע שיפן צווישן האַלאַנד און מאַראַקאָ און געפירט פלייש, איידל-שטיינער, זיידנס און קאַלאָניאַלע סחורות. שטאַלץ און רחבותדיק האָבן איבער זיי געפלאַטערט די זעגלען מיט די יידישע נעמען פון די באַר באַס עס, אַזאַריאַס, דע קראַס טאַס, טאַראַס און אַנדערע. אויף די ברייטע האַנדלס-שליאַכן פון האַלאַנד ווערט אַלץ אָפטער און אָפטער דער ייד דער אימפּאַרטער און עקספּאָרטער, דער עראַבערער פון נייע האַנדלס-טעריטאָריעס פאַר דעם נייעם פּאַטערלאַנד זיינעם. קיין בראַזיליען האָבן די האַלענדישע יידן געפירט שוואַרצע שקלאַפן און פאַרקויפט צו די דאָרטיקע קאַלאָ-ניסטן די אַרבעטס-הענט, אָן וועלכע עס האָבן נישט געקענט בליען די קאַלאָניעס. דאָס פּאַטערלאַנד האָט עס אָפּגעשאַצט און האָט אָן אַן ערך אַ גרעסערע פּרייהייט געגעבן די נייע ענער-גישע תושבים ביי זיך אין לאַנד — ווי דאָס איז געווען אין אַנדערע מדינות.

אמת, עס האָבן נאָך אַסך אבערגלויבן געשטערט צו דער פולער פּרייהייט. די אַלטע שטאַט-אַרגאַניזאַציע האָט מיט גרויס עקשנות זיך אַנטקעגנגעשטעלט דעם געדאַנק צו געבן וועלכע עס איז הנהות פאַר די נייע תושבים.

די קינדער פון דער „פאַרטוגעזיש-יידישער נאַציע“ האָבן נישט געקענט באַזוכן קיין הויך-שול, ווייל זיי האָבן נישט גע-טאַרט אָננעמען קיין שטאַט-אַמטן און זיין אַדוואָקאַטן. מעדיצין האָבן יידן געקענט שטודירן און אפילו האַלטן אַפּטייקן; אָבער רפואות האָט מען זיי דערלויבט פאַרקויפן נאָר צו יידן.

גייסטיקע פּרייהייט אָבער האָבן די יידן געהאַט אַסך: קיין צענזור אויף ביכער איז נישט געווען; מען האָט דערביער גע-

קענט דרוקן אַ תלמוד בבלי פראַנק און פריי – נישט צווי ווי
אין איטאַליען – וווּ די האַנט פון אַפּאָסטאָלישן צענוואָר האָט
געמאַכט חורבנות אין טעקסט פון די ספרים.

דערפאַר האָט אין האַלאַנד אָנגעהויבן בליען די דרוק-אינ-
דוסטריע און אַמסטערדאַם איז געוואָרן פון 1627 דער צענטער
פון העברעיִשע דרוקערייען. אין יענעם יאָר האָט מנשה בן ישראל
אַרויסגעגעבן אין זיין דרוק דעם „סדר תפלות“ בנוסח הספרדי.
דערדאָזיקער ערשטער ספר געדרוקט אין אַמסטערדאַם איז אַרויס-
געגעבן געוואָרן אויפן פאַרלאַנג פון אפרים בוענא און
אברהם הירש. דער ערשטער קאַרצקטאַר איז גע-
ווען יצחק אברהם.

מיטן וועקס פון די יידן – וואַסן אויך די לער-
אַנשטאַלטן.

אין 1629 ווערט געגרינדעט אַ ישיבה „ראשית חכמה“. די
גרינדער זענען געווען דער חכם שאול הלוי מאַר-
מיירא און יעקב בר' ישראל בעלמאנטע.
אין יאָר 1636 באַווייזן זיך אין אַמסטערדאַם די דייטשע
יידן. זיי זענען געקומען אָן קאַפיטאַל און זיך געמוזט דערי-
בער נעמען צום קליינעם האַנדל. דאָסזעלבע איז אויך געשען
מיט די פּוילישע יידן, וואָס האָבן זיך מאַסנווייז באַווייזן אין
האַלאַנד באַלד נאָך די גזירות ה"ח, ווען די קאָזאַקישע מלחמות
האָבן חרוב געמאַכט הונדערטער יידישע קהילות און געצווונגען
די יידן צו זוכן פאַר זיך אַ נייעם מקום מקלט.

אויב דער ספרדישער ייד האָט צו זיך נישט צוגעלאָזט
דעם פּויליש-דייטשן יידן – האָט ער אָבער אַרויסגעוויזן אַסך
פּילאַנטראָפּישע באַרמהאַרציקייט און געזאָרגט פאַר די רעליגיעזע
נויטן פון זיינע ווייטע, פרעמדע ברידער.

די דייטשע פליטים אין אַמסטערדאַם באַרגן אויס ספרי
תורות ביי די ספרדים.

אַפילו פון די ליי-קאַסעס ביי דער קהילה, וואָס באַרגט
אויס געלט אויף משפּנות אָן פּראָצענט געניסט אויך דער דייטש-
פּוילישער ייד.

אַבער אין דער קהילה-פאַרוואַלטונג האָט געהערשט אַן

אולטרא-אריסטאקראטישער רעזשים. די קהילה האָט געהאַט דריי קלאַסן מיטגלידער. דער ערשטער קלאַס איז באַשטאַנען פון גע-
וויינלעכע מיטגלידער, וואָס צאָלן אַ געוויסע סומע אַ יאָר
לַטובת די אַרעמעלייט און קענען אַליין געניסן פון א שטי-
צע - אין פאַל, אַז זיי ווערן פאַראַרעמט.

צו דער צווייטער קאַטעגאָריע האָבן געהערט די מיטגלי-
דער, וואָס צאָלן א געוויסן אָפּצאָל - האָבן אָבער נישט קיין
שום רעכט אויף שטיצע.

צו דער דריטער קאַטעגאָריע האָבן געהערט „פרעמדע
נישט קיין ספרדים“. זיי האָבן נישט געהאַט קיין שום רעכט
און ממילא איז די קהילה נישט געווען מחויב זיי צו העלפן.
זיי האָבן אָבער געקענט פון צייט צו צייט באַקומען אַ נדבה
פון דער קהילה-קאַסע.

די הויפט-דעה האָבן געהאַט די פרנסים. דער פרנס איז
געווען דער אויטאָקראַט.

די ערשטע מיטגלידער פון דער אַמסטערדאַמער קהילה
האָבן פון צווישן זיך נאָמינירט פרנסים און יעדן יאָר געביטן
אַ געוויסע צאָל - אָבער דער באַזיס איז אַלעמאָל געבליבן
דערזעלבער.

די אויטאָקראַטישע מאַכט פון די פרנסים, וואָס האָט אפילו
די רבנים געהאַלטן אונטער זייער קאָנטראָל - האָט זיך פאַר
דער דרויסנדיקער וועלט אויסגעדריקט אין פאַמפעזע פיייערונגען
און טעאַטראַליש אָנגעשרויפטע שבועה-צערעמאָניעס. די דאָזיקע
דעקאָראַטיווע אָפיציעלקייט האָט נושא חן געווען אין די אויגן
פון המון - ווי אויך ביי די פאַרשטייער פון דער מלוכה.
עס איז אויבנאויפיק געווען פאַר אַלעמען קלאָר, אַז די
ספרדים זענען די „אמתע“ יידן מיט בילדונג און געלט. און אין
זכות פון זייער געלט און גדלות קומט זיי אַלע כבודים און די
העגעמאָניע אין יידישן לעבן.

ווען עס קומט אפילו אין 1639 צו דער פאַרייניקונג פון
די דריי קהילות און דעם 3 אַפּריל 1639 ווערן אויסגעאַרבעט די
תקנות פאַר דער נייער קהילה, בלייבט אָבער פאַרט די העגע-
מאָניע ביי די יחסנישע, שטאַלצע ספרדים.

דידאָזיקע העגעמאַניע פאַרשטאַרקט זיך מיטן נייעם צופלוס פון אַנטלאָפּענע מאַראַנען און יידן פון פאַרטוגאַליען.

אין יאָר 1650 האָט שוין אַמסטערדאַם געציילט 400 יידישע משפחות, וואָס האָבן באַזעסן אַן ערך 300 הייזער. דאָס באַווייזט אַמבעסטן, ווי עקאָנאָמיש שטאַרק עס זענען געווען די יידן אין אַמסטערדאַם.

און אָט צווישן דידאָזיקע שנעל אויפגעקומענע אין רחבות, פּבּוּד און גדולה — ווינט אויך אַ ייד מיטן נאָמען אברהם דע ספינאָזאָ.

ער איז געקומען קיין אַמסטערדאַם צוזאַמען מיט זיין יונגן זון מיכאַל. וועגן דעם אברהם דע ספינאָזאָ שווייגן די קוועלן; וועגן זיין זון אַבער, דעם שפּעטערדיקן חשובן מיט-גליד פון דער ספרדישער קהילה — ווייסן מיר אַסך מער.

און דאָס איז נישט דערפאַר, ווייל ער איז געווען אַ פּרנס — נאָר ווייל מיכאַל דע ספינאָזאָ איז דער פּאַטער פון ברוך דע ספינאָזאָ.

מיכאל דע ספינאָזא

וועגן דעם זיידן פון ברוך עספינאָזא, אברהם, שוויגן מאָלידאָריש די קוועלן. מיר ווייסן נאָר, אז ער איז געווען דער פאָרוואַלטער פון דעם יידישן בית-הקברות אונטער אמסטערדאַם. דאָס איז אַ געניגנדער באַווייז פאַר זיין סאַציאַלער חשיבות – זייל דערדאָזיקער אַמט איז געווען אַ בפּוּדליקער. אַ סך מער ווייסן מיר אָבער וועגן זיין פּאַטער, מיכאַל.

מיכאל עספינאָזא איז געבוירן געוואָרן אין יאָר 1600 אין אַ פּאַרטוגעזיש שטעטל מיטן נאָמען פּיגוערא. ער איז מסתמא אַלס קינד געקומען קיין האַלאַנד צוזאַמען מיט זיינע עלטערן. אויף דער געזעלשאַפטלעכער אַרענע באַגעגענען מיר אים אין יאָר 1628. ער איז אַ פּרנס אין דער ספרדישער קהילה און אַ בפּוּדליקער סוחר; אַ באַלעבאַטישער מענטש, צו וועלכן אַלע האָבן געהאַט צוטרוי און דרך ארץ. געוויינט האָט ער אין אַ אַרים שמוציק פּאַרשטעטל פּלאַיענבורג, וווּ עס איז געווען ענג און זומפיק, אויף אַ גאַס, וווּ רייכע פּלעגן זיך זעלטן באַווייזן. ביסלעכווייז ווערט ער אָבער חשוב אין דער קהילה אַ דאַנק דעם, וואָס ער האָט באַזעסן אַ גרעסערן סכום יידישע ידיעות, ווי דאָס רוב מאַראַנען און שפּאַניש-פּאַרטוגע-זישע עסולאַנטן.

קיין גרויסער תּלמיד-חכם איז מיכאל דע ספינאָזא נישט געווען. ער איז געווען פּרום, אָפּגעהיט אַלע דינים, געהאַט

גרויס דרך ארץ פאר רבנים און תלמידי חכמים און לויט זיין גאנצן אַרט לעבן דערמאָנט ער אונז אַ יידישן חשובן באַלע- באַס פון אונזערע אַלטע היימען. ער האָט נישט געהאַט קיין שום ספעציעלע גייסטיקע אינטערעסן, געווען געלאַסן, רויק, אויסגערעכנט, גאַטספּאַרכטיק און קליינלעך אין מאַטעריעלע ענינים.

אַ ייד מיט שרל, טאַקט און ענערגיע האָט ער זיך געקענט לייכט ערווערבן אַ חשובן אַרט צווישן די פּראָסטע מאַראַנען. אין די יאָרן 1633-51 ווערט מיכאל ספינאָזאָ געוויילט פינף מאַל אויף פאַרשיידענע אַמטן אין דער קהילה און דערפון דריי מאַל פאַר אַ פּרנס.

איינמאַל איז ער אַפילו אַ פּרנס פון דער „תלמוד תורה“ - ווו ער ווערט געוויילט אין 1635.

אין יאָר 1651, ווערט מיכאל עספינאָזאָ אויסגעקליבן פאַרן ממונה איבער דער באַנק פון דער קהילה.

דידאָזיקע באַנק איז געגרינדעט געוואָרן אין 1639 - בעת עס האָבן זיך פאַרייניקט די דריי יידישע קהילות.

די באַנק פלעגט פאַרגן געלט אויף משפּנות צו אַרעמע יידן - פאַרשטייט זיך אַן פּראָצענט.

קיין גרויס פאַרמעגן האָט מיכאל ספינאָזאָ קיינמאַל נישט געהאַט. קיין דינסטן האָט ער נישט געהאַלטן, די פרוי איז ביי אים די מוטער און די באַלעבאַסטע. זי דאַרף אָפּהיטן די קינדער, אַז זיי זאָלן זיך ערציען לייטיש און זי דאַרף עס זיי האַלטן ווייט פון גאַס, ווו זיי קענען, חס וחלילה, קומען אין אַ פאַרירונג מיט די „שמויסן“, מיט די דייטש- און פּויליש- יידישע קינדער, וואָס האָבן זיך באַוויזן אין דעם שטילן, גליק- לעכן אַמסטערדאַם.

דריי מאַל האָט מיכאל עספינאָזאָ אָנגעטאַן דעם קדושין רינג. צום ערשטן מאַל, אַלס אַ צוואַנציק יאָריקער בחור, האָט ער חתונה געהאַט מיט אַ געוויסער רחל. ווער איז זי געווען - ווייסן מיר נישט. זי האָט אים באַשאַנקען מיט דריי קינדער. מסתמא איז זי געווען אַ קראַנקע און אפשר האָט אויך דער זומפיקער אינזל, אויף וועלכן עס האָבן זיך געפונען די יידישע גאַסן אין אַמסטערדאַם, מיטגעוויורקט, אַז די קינדער זאָלן זיך

נישט קענען האלטן אויף דער וועלט. דעם 2-טן דעצעמבער 1623
און דעם 29-טן אפריל 1624 האָט דער מלאך-המות אַ קלאַפּ געטאָן
אין די טירן פון מיכאל ספינאָזא און אַוועקגענומען צוויי קרבנות.
די מאַמע האָט זיי אויך לאַנג נישט איבערגעלעבט, און איז
געשטאַרבן דעם 22-טן פעברואַר 1627, איבערלאָזנדיק איר מאַן
מיט אַ קליין טאָכטערל רבקה.

דער מסחר האָט אים נישט דערלויבט זיך אָפּצוגעבן מיט
דער דערצינונג פון דער שוואַכער בת-יחידה און באַלד צום
ערשטן יאַרצייט פון זיין ווייבס טויט האָט מיכאל ספינאָזא חתונה
געהאַט דאָס צווייטע מאַל. זיין צווייטע פרוי חנה דבורה פון
הויז אויך ד' עספינאָזא, איז געווען אַ ווייטע קרובה פון מיכאל
עספינאָזא. זי האָט זיך אָפּגעגעבן מיט דער דערצינונג פון דער
יתומה. באַלד איז זי געוואָרן אַ מוטער פון אַ טאָכטער, וועלכער
מען האָט אַ נאָמען געגעבן מרים (אין 1629).

דעם 24-טן נאָוועמבער 1632 האָט זיין פרוי געבוירן אַ זון.
מען האָט אים אַ נאָמען געגעבן - ברוך.

ווי צוויי איז געוואָקסן דער קליינער ברוך ספינאָזא, וועגן
דעם ווייסן מיר זייער ווינציק. מיר קענען זיך אָבער פאַרשטעלן,
אַז דער טאַטע האָט גראַד פון זון דאָס אויג נישט אַראָפּגעלאָזט,
נישט קוקנדיק דערויף, וואָס ער איז תמיד געווען באַשעפטיקט.
די אַטמאָספערע פון באַלעבאַטישער פּרומקייט האָט געמוזט האָבן
אַ גרויסע ווירקונג אויפן קינד. געהאַלטן אין די ד' אמות פון
דער פינסטערער דירה, וווּ מען האָט פון די פענסטער געזען דעם
פערד-ייד, נישט ווייט פון זייער הויז, איז דער קליינער ברוך
געווען שטענדיק אַן איינזאַם קינד. פון דערווייטנס האָט אים
געקענט צוציען אַ שיינע הילצערנע ברק, וואָס האָט פאַרייניקט
די פאַרשטאַט פלאַיענבורג, וווּ די יידן האָבן געווינט, מיט דער
שטאַט גופא. און נישט ווייט פון עספינאָזא'ס הויז האָבן זיך
געפונען די פוילישע און דייטשע יידן, וואָס האָבן זיך געלעבט
באַזונדער, מורא-האַבנדיק צו קומען אין אַ קאַנטאַקט מיט די
שטאַלצע שפּאַנישע יידן, וועלכע זענען געווען חשובע און לעגאַלע
איינוווינער פון שטאַט, דעמאָלט ווען זיי האָבן וועגעטירט האַלב-
לעגאַל, אָן אַ פאַרטרעטערשאַפט מיט אַ סוראָגאַט פון אַ קהילה;
אַפילו אויפן געביט פון פרנסה האָבן זיי נישט געוואָלט שטערן

די ספרדים, כדי נישט אויפצוועקן זייער אומצופרידנקייט און געזוכט פאר זיך אזעלכע קוואלן פון חנונה, פון וועלכע די ספרדים האָבן אַפילו נישט געטרעאכט.

דאָרטן, נישט ווייט פון די „שמויסק“, אויף דער האַלצגאַס, האָט ברוך ספינאָזא פאַרבראַכט זיינע קינדער-יאָרן. ערשט אין 1641 האָט דער טאַטע פאַרביטן די ענגע און שמוציקע האַלצגאַס אין פלאַיענבורג אויף אַ ברייטע און ציכטיקע „סטראאַט“ אין שטאָט אַמסטערדאַם.

אין אַ האַרבסטיקן טאָג, דעם 5-טן נאָוועמבער 1638 האָט דער מלאך-המות נאָכאַמאָל באַזוכט דאָס הויז פון די עספינאָזאַס און האָט דעם זעקס-יאָריקן ברוך צוגענומען זיין מוטער. דאָס מאָל ווארט מיכאַל עספינאָזאַ אַ ביסל לענגער, ווייל די טאַכטער רבקה, פון דער ערשטער פרוי, אַ מיידל פון אַ יאָר דרייצן, האָט געקענט שוין אַליין באַלעבאַטעווען און אַכטונג געבן אויף דער גיין-יאָריקער מרים און אויף ברוך און אויף דעם צווייטן ברודער יצחק. וועגן יצחקן וועלן מיר רעדן שפעטער. אין דריי יאָר שפעטער האָט מיכאַל עספינאָזאַ חתונה געהאַט צום דריטן מאָל, נעמענדיק פאַר אַ ווייב אַ שוועסטער פון דער צווייטער פרוי אסתר ד' עספינאָזאַ (דעם 28-טן אַפּריל 1641). אסתר עספינאָזאַ, די „שטיפמאַמע“, האָט זיך אַלואַ אָפּגעגעבן מיט דער דערצינג פון די דריי קינדער; פון דער 15-יאָריקער רבקה, פאַר וועלכער מען האָט שוין געהאַט אויפן אויג אַ חתן און פון די צוויי זין... ווען איז יצחק, דער צווייטער זון, געבוירן געוואָרן איז נישט זיכער, מעגלעך, אַז ער איז געווען מיט אַ יאָר עלטער פון ברוך, אָבער עס איז אויך נישט אויסגעשלאָסן, אַז יצחק און ברוך זענען געווען אַ צוויילינג. יצחק איז אויך יונג געשטאַרבן, דעם 24-טן סעפטעמבער 1649 שטאַרבט ער, דאָס מאָל שוין נישט אין די ענגע צימערן אויף האַלצגאַס, נאָר אין דער ליכטיקער, געזונטער דירה אין אַמסטערדאַם. דאָס באַווייזט, אַז די סיבות פון דעם יונגן שטאַרבן אין הויז פון מיכאַל עספינאָזאַ דאַרף מען נישט זוכן נאָר אין די היגייענישע און קלימאַטישע באַדינגונגען, נאָר גיכער דאַרף מען דאָס צושרייבן אַ געירשנטער קראַנקהייט. ברוך ספינאָזאַ איז אויך נישט געווען קיין געזונטער, און זיין יונגער טויט איז פאַראַרזוכט פון אַ שווינדזוכט, וועלכע ער האָט

געירשנט פון זיין מאמע. עס איז דעריבער נישט אויסגעשלאסן.
אז דער 17 אדער 18 יאָריקער יצחק איז אויך געשטאָרבן פון
דערדאָזיקער קראַנקהייט.

די נייע „שטיפמאמע“ איז געווען אַ פשוטע פרוי, משמעות
אין „די יאָרן“, ווען מען דאַרף שוין פון לאַנג אָן נישט זיין
קיין יונג ווייבל. זי האָט אַכטונג געגעבן מערסטן טייל אויף די
צוויי מיידלעך, ווייל ברוך איז צו זיבן יאָר אָפגעגעבן געוואָרן
אין אַ תלמוד תורה. אויך יצחק איז געגאַנגען אַ קורצע צייט
מיט ברוכן אין תלמוד תורה.

אין וואָס פאַר אַ סביבה האָט פאַרבראַכט ברוך עספינאָז
בין מען האָט אים געשיקט אין תלמוד תורה?

דער פּרנס הקהילה מיכאל עספינאָז האָט שטאַרק אָפּ-
געהיט די ריינקייט פון זיין שטאַם. ער איז געווען שטאַלץ מיט
זיין ספרדישער אָפּשטאַמונג און מיט זיין געזעלשאַפטלעכן אַמט,
וועלכן ער פאַרנעמט אין דער קהילה. ער האָט זיינע קינדער
אָפּגעהיט, זיי זאָלן קיין מגע ומשא נישט האָבן מיט די נישט
ספרדישע קינדער. אין שכנות האָבן יידישע מאַמעס געוויגט
זייערע קינדער אין צוויי שפּראַכן. אין איין ליד האָבן געקלונג-
גען טענער פון אַ שפּאַנישער קאַנצאַנע און אין אַ צווייטער -
פשוטע יידישע קלאַג-ווערטער. און אויף דער גאַס האָבן די
צוויי שפּראַכן געשאַפן צוויי פרעמדע קינדער-וועלטן. וואָס האָבן
זיך קיינמאָל נישט געקענט צוזאַמענקומען. מיכאל עספינאָז
האָט געהיט, אז זיין קינד זאָל נישט קומען אין קרייז פון יענע
נייע תושבים, וועלכע זעען אויס, ווי פויערים, ביי וועלכע אַלץ
איז צונויפגעמישט און זיי, די „אַלטע“ תושבים, זענען כמעט
אַלץ „אַדל-לייט“. צוויי כאַראַקטעריזירט די ספרדים און די
אַשכּנזים אַ רייזנדר פון אַמסטערדאַם. און אַ צווייטער האַלט
פאַר וויכטיק מיטצוטיילן. אז די ספרדים קוקן אויף זייערע
דייטשע „שטאַמגענאָסן“ ווי אויף „פאַנאַטישע, שמוציגע נפשות“
און ווי אויף שנאָרער און ווילן מיט זיי נישט קומען אין קיין
שום באַרירונג. אָבער דערזעלבער אינפאַרמאַטאָר ווייס אונז צו
דערציילן. אז די „שנאָרער“-אַשכּנזים האָבן גערעדט מיט אַ
ביטול וועגן דער לומדות פון די ספרדים, מיט השד געקוקט

אויף זייער פרומקייט און בכלל געהאלטן זיי פאר עם ארצים
און האלבע יידן.

אין אזא מין אטמאסמערע איז געווען פארשטענדלעך דאָס
אָפּהיטן, אַז דער קליינער ברוך זאָל זיך נישט דערנענטערן צו
די קינדער פון די אשכנזים. אַביסל יחסניש און אפשר אויך
גאוהדיק האָט זיך מיכאל עספינאָזא געהאלטן לגבי די אשכנזים
שוין צוליב דעם, וואָס ער אַלס אַ פּרנס הקהל האָט געהאַט צו
טאָן מיט דער העכסטער יידישער פּלוטאָקראַטיע און דאָס ביסל
גייטיקע אַריסטאָקראַטיע, וואָס די אַמסטערדאַמער קהילה האָט
פאַרמאַגט.

און פאַרמאַגט האָט זי צו יענער צייט אַ פאַר „עקזעמ-
פּלאַרן“, וואָס זענען ווערט דערמאַנט צו ווערן.

געלעבט האָט צו יענער צייט אין דיוועלבע גאַסן ר' יצחק
יהודה לייב טעמפל א (1603-1671) אַ מחבר מן אַ
גאַנצער ריי ווערק, וועלכע זענען בלי ספק געווען אין מיכאל
עספינאָזאס ביבליאָטעק, שוין צוליב דעם, וואָס מאַנכע פון זיי
זענען געווען אויף פאַרטוגעזיש. ער האָט געשטאַמט פון האַמ-
בורג; איז געקומען קיין אַמסטערדאַם און איז צו אַכצן
יאָר (אין 1621) געוואָרן אַ „רבי“ אין דער דאָרטיקער „תלמוד
תורה“. אין יאָר 1650 האָט ער אַרויסגעגעבן זיין „תכנית היכל“,
אַ טשיקאָוון ספר, אין וועלכן עס ווערט באַשריבן „בלשון לצו“
(דאָ מיינט עס פאַרטוגעזיש) און „בלשון הקודש“ דער בית
המקדש, וואָס שלמה המלך האָט אויפגעבויט. איז אים געווען
ווינציק דעם בית המקדש צו באַשרייבן. האָט ער אים מיט אַ
אומזיכערער האַנט פון אַ קינסטלער-אויטאָרידאַקט אויסגעשניצט
און אין זיין שטוב אַ מין „פאַנאַפטיקום“ געמאַכט. און קינד
און קייט איז געלאָפן אָנקוקן די „הייליקע געביידע“, וואָס עס
האָט פון האַלץ אויסגעשניטן זייער שכן און גוט באַקאַנטער
יצקב יהודה ליב. דערדאָזיקער האַלצשניצער איז אַזוי באַרימט
געוואָרן, אַז מען האָט אים איינגעלאָדן קיין לאַנדאָן, ער זאָל
אויף דעם קעניגלעכן הויף ווייזן זיין הילצערנע וויזע פון בית
המקדש.

יצקב יהודה ליב האָט אויך איבערגעזעצט „תהילים“ אין

פארטוגעזיש, וועלכער איז דערשינען אין דעמזעלען יאר, ווען ער איז געשטאָרבן, ד. ה. אין 1671.

אויך מנשה בן ישראל איז געווען גוט באַפריינדעט מיט מיכאל עספינאזא. דערדאָזיקער „מער פיל-וויסער, ווי אַ דענקער“, לויט גרעס ריכטיקן אויסדרוק, האָט געווידמעט עס-פינאָזאָן און זיינע חברים פון דעם וער הקהילה זיין שפּאַניש ספר „עספּעראַנסא דע איוראַעל“ (מקוה ישראל), וואָס איז דער-שינען אין אַמסטערדאַם אין יאָר 1650.

פון דערדאָזיקער ווידמונג האָט זיך מיכאל עספינאָזאָ גע-מוזט פילן געשמייכלט, ווייל די קהילה האָט פאַרמאַגט אַזויפיל רייכע, שטאַלצע יידן, וועלכע האָבן געגאַרט נאָך פּכוד און מיט אַ ברייטער האַנט געצאָלט דערפאַר. ווער ווייסט, אפשר האָבן די קינדערשע אויגן פון ברוך עספינאָזאָ געקוקט אויף דעם פאַפּולערן און פעיקן רעדנער און פּאַליגלאָט נאָך פריער איידער ער איז געוואָרן זיין תלמיד אין דער תלמוד תורה! עס איז נישט אויסגעשלאָסן, אַז מנשה בן ישראל האָט באַזוכט דאָס הויז פון אַמסטערדאַמער פרנס הקהילה. זיי זענען ביידע געווען אין די זעלבע יאָרן; דער מחבר פון „מקוה ישראל“ איז געווען נאָר מיט פיר יאָר עלטער פון ספינאָזאַס פּאַטער. די געזעלשאַפּטלעכע ראָלע פון מיכאל עספינאָזאָ האָט געמוזט ברענגען דערצו, אַז אַזא פּראַקטישער עכט שתדלנישער כאַ-ראַקטער ווי מנשה בן ישראל, זאָל זוכן באַקאַנטשאַפּט דוקא אין די קרייזן, וואָס האָבן געהאַט אַ דעה אין שטאַט און געקענט אויך מיטהעלפּן אין דער פאַרווירקלעכונג פון ר' מנשה'ס שטרע-בונגען.

צוגעהערט האָט זיך דאָס קינד צו די הייסע דעבאַטן אין טאַטנס הויז מפה די גאָר שטאַרקע קאַטוילישע טענדענצן ביי די צוריקגעוואָרענע יידן. די דאָזיקע טענדענצן זענען געווען שטאַרק געטאַדלט אין די פּלאַמענדיקע מוסר-דרשות פון דעם רב ר' יצחק עוויאל נאָך אין יאָר 1618 און האָבן געבראַכט דערצו, אַז די נישט צופרידענע פון די דרשות האָבן געגריי-דעט פאַר זיך אַ נייע שול.

ספינאָזאַ איז אַלט געווען זיבן יאָר, ווען נאָך לאַנגע און זיינלעכע אונטערהאַנדלונגען האָט מען אין יאָר 1639 געשלאָסן

שלום און עס איז צוריק אויפגעבויט געוואָרן איין גרויסע
ספרדישע קהילה מיט איין ועד אין וועלכן זיין פּאָטער איז
אויך געזעסן.

דערדאָזיקער שטורם פון פרומע רבנים קעגן די מאַראַנען-
וועלכע ווילן זיין פרום, אָבער קענען זיך נישט באַפרייען פון
דער קאַטוילישער ירושה און איבערהויפט פון דעם בענקען נאָך
דער עסטעטישער זייט פון דעם רעליגיעזן אויסלעבן זיך, ווי
דאָס איז געווען אין דער קירך - דאָס איז דער הינטערגרונט
פון ברוך ספינאָזאַס קינדערשע און יוגנטלעכע איינדרוקן.

מיט דידאָזיקע איינדרוקן טרעט ער אַריין אין דער ערשטער
שולע זיינער. די שולע איז נישט נאָר דער ערשטער קוואַל פון
וועלכן ער וועט אַ דורשטיקער טרינקען תורה, נאָר ער וועט
זייער שנעל דערזען דאָרט דאָס פנים פון לעבן, וואָס עס האָט
אים פאַרשטעלט די היימישע, פאַרשלאָסענע סביבה און די שטילע
פרומקייט פון טאַטן, וועלכער האָט אים מיט זיך געפירט אין
שול אַריין, כדי צו פאַרשטאַרקן דעם אַזוי אויך גענוג שטאַרקן
רעליגיעזן געפיל פון זיין זון. און אַז דידאָזיקע רעליגיעזע
געפילן האָבן גאַרנישט געהאַט צו טאָן מיט דער טרוקענער
דאָגמע פון דינים און מיט דער שול-אַטמאָספערע, דאָס האָט
דער נישט טיף דענקדער פּאָטער נישט געקאָנט וויסן.

אין דעמזעלבן יאָר, ווען עס קומט צו אַ פאַרייניקונג
פון די דריי קהילות, ווערט אין אַמסטערדאַם געגרינדעט אַ
גרויסע תלמוד תורה, ווהינ מיכאל עספינאָזאַס האָט אָפגעגעבן זיין
זיבניאַריקן זון ברוך.

דאָס איז געווען די תלמוד תורה „ארבאר דע לעם ווידאַם“
אָדער „עץ החיים“.

עץ היים

ער האָט באַדאַרפט נאָר אַ פּאַר גאַסן דורכגיין, פּדי צוצו-
קומען צו דער גרויסער, רחבותדיקער געביידע, וואָס האָט אַזוי
געשיינט מיט איר ריינקייט, זיכערקייט און שטאַלץ צווישן די
גאַסן פון אַמסטערדאַם. דאָס איז געווען די ספרדישע שול אַדער
די „פּאַרטוגעזישע סינאַגאָגע“. דאָרטן האָט זיך געפונען די שול,
אַ ליכטיקע, אַ ברייטע מיט אַ סך גערוימקייט אַרום דעם באַלע-
מער. דאָרטן האָבן קינדער זיך געלאָזט ווילגיין אין דעם טאַג
פון פורים. אַנשטאַט אַ תּחנונים טאַן און אַן איכה-זיפּץ פון די
מתפללים, אין וועלכע עס איז געלעגן פאַרבאַרגן דער טיפּער
צער פון דער פּרישער פאַרגאַנגענהייט פון וועלכער מען האָט
געשעפּט די אַביסל טרוקענע אָבער רירנד אויפּריכטיקע פרומקייט,
האָט זיך אין יענעם טאַג פון דעם נס אין פּרס געהערט אַ
נישט געצוימטער לאַכן און אַ דרומדיקע פּרייד פון קינד און
קייט, פון גרויס און קליין, פון אַרים און רייך. דאַמאָלט האָט
מען דאָרטן געקענט זען אַ פּילפאַרביקן מאַסקאַראַד און מען האָט
פאַרגעשטעלט די „קאַמעדיאַ פאַמאָזאַ“ פון מרדכי און אסתר
המלכה און אַלץ האָט זיך פאַרוואַנדלט אין אַ גרויסן אויסברוך
פון שמחה און פּרייד; די פּרייד פון באַפּרייטע קנעכט.
און לעבן דערדאָזיקער געביידע האָט זיך געפונען דער
לער-אַנשטאַלט „עץ היים“, די קרוינאַרבעט פון די צעשפּליטערטע
קהילות, וועלכע האָבן זיך אין אַפּריל 1639 ענדלעך פאַרייניקט

און געגרינדעט דעם שפעטער אזוי בארימטן אנשטאלט פאר תורה,
א מין סימבאל פון אחדות.

דער „עץ חיים“ איז געווען עפעס מער ווי א חדר און
א סך ווינציקער, ווי א ישיבה. מען וואלט געקענט זאגן, אז
דער „עץ חיים“ איז געווען א מין תלמוד תורה. דעם „קורס“
האָט געדויערט מינימום זיבן יאָר און דאָס מאַקסימום האָט
נישט געהאַט קיין שיר. מיט דעם וווקס פון דער התמדה פון די
תלמידים איז געוואָקסן די צאָל פון די לערער און דאָס בעסטע,
וואָס דאָס האָלענדישע יידנטום האָט פאַרמאָגט צווישן די תלמידי
חכמים, האָט דאָרטן געשיינט מיט זייער תורה, חכמה און מוס-
טער פון פרומען, גאָטספּאַרכטיקן לעבן. און אויב עס האָבן פאַר-
פעלט מדריכים צווישן די אייגענע, האָט מען גענומען פון אַנ-
דערע מקומות און אפשר אַמאָל האָט געקענט דאָרט פאַרבלאָגן
דזשען אַלס אַ לערער איינער פון די פאַראַכטעטע „שמויסן“,
צו וועלכע מען האָט סוף פל סוף געמוזט אָנקומען, ווייל אויב
זיי זענען נישט געווען אינגאַנצן די ספרדים צום האַרצן, דאָך
האָט מען זייער לומדות נישט געקענט פאַרלייקענען. צי איז
געווען דער זיבנאַריקער ברוך צווישן די ערשטע פאַרשריבענע
תלמידים פון „עץ חיים“ איז אַ גרויסער ספק. אפשר האָט דער
טאַטע געוואָרט און געוואָלט זען, ווער וועט עס דאָרטן אָפגעבן
זיינע קינדער, פדי צו וויסן מיט וועמען וועט זיין קינד אויס-
קומען צו זיצן אויף איין באַנק?

די באַקוועמלעכקייטן זענען געווען ווי צוגעפאַסט פאַר
מיכאל עספינאַזאַס יינגל. עס איז געווען גענוג פאַר אים אי-
בערצוגיין די „שמויסן“ בריק, פאַרקירעווען זיך אַביסל לינקס און
אַט איז ער שוין אין דער תלמוד תורה. מען האָט נישט באַ-
דאַרפט אַפילו האָבן קיינעם אָפצופירן דאָס קינד אַהין. אין דער
תלמוד תורה האָט מען געגעבן די קינדער עסן און געהאַלטן
ביז מנחה-צייט, און דאָס איז געווען זייער באַקוועם פאַר דער
משפחה. מען האָט געקענט אַ גאַנצן טאַג זיין זיכער, אַז דאָס
יינגל געפינט זיך אין רשות פון „גוטע גייסטער“, אין „געסט
פון תורה“, און וועט נישט האָבן צו טאָן מיט דער גאַס און
מיט צופעליקע גאַסן-חברים.

„עץ חיים“ איז געווען די שטאַלץ פון דער סאַרדישער

קהילה אין אמסטערדאם. מען וואָלט אפשר געקענט חושד זיין די מנהלים און רעדל-פירער פון דער קהילה, אָז די שטאַלץ איז אַ רעזולטאַט פון דעם באַוווּסטזיין, אָז דאָס איז זייער תלמוד תורה, אָז כמעט אַלע לערער זענען זייערע יידן און עס הערשט דאָרטן זייער גייסט. האָבן אָבער גראָד צוויי פון די „שמויִסן“, דוקא פּוילישע יידן, וועלכע זענען צופעליק פאַר-בייגעפאָרן אמסטערדאָם און האָבן צווישן אַנדערע אויך באַזוכט די תלמוד תורה איבערגעלאָזט אונז אויספירלעכע באַשרייבונגען, וואָס לאָזן נישט קיין שום ספק, אָז דערדאָזיקער ספרדישער לער-אַנשטאַלט, איז באמת געשטאַנען אויף אַ הויכער מדרגה. איינער פון זיי איז ר' שבתי (שעפטיל) בן ישעיהו' הלוי הורוויץ, דער זון פון דעם באַרימטן מחבר פון „שני לוחות הברית“ (של"ה). דער צווייטער איז דער באַרימטער ביבליאָ-גראַף ר' שבתי משורר בס, דער מחבר פון „שפתי ישנים“, וועלכער האָט אויך גרויסע פאַרדינסטן פאַר דער געשיכטע פון דער אַלטער יידישער ליטעראַטור.

דער ערשטער האָט אין זיין „ווי העמודים“, אַ הקדמה צו זיין טאַטנס ספר „שני לוחות הברית“ (אמסטערדאָם 1649) אי-בערגעגעבן וויכטיקע איינצלהייטן וועגן דעם סדר הלימוד אין ספינאָזאַס ערשטער שולע.

„עס גייט מיר איבער אַ ריס איבערן האַרצן, - שרייבט ער, דערמאָנענדיק זיך וועגן דעם קלאַנגנדיקן צושטאַנד פון לערנען ביי יידן אין אַנדערע לענדער - ווען איך טראַכט וועגן דעם, ווי איך בין ביי מיין איבערפאָרן פון פראַנקפורט קיין פּוילן דורך ים-וועג געקומען קיין אמסטערדאָם. איך האָב דאָרטן גע-טראָפן חשובע מענטשן און אַ סך תלמידי חכמים צווישן זיי. איך בין געווען אין זייערע בתי מדרשים און געפונען אין יעדן אַ באַזונדערע אָפטיילונג (פאַר לערנען), און איך האָב געזען ווי מען לערנט מיט קליינע קינדער דעם חומש ביז צום סוף. דאָן לערנט מען די עשרים וארבע און שפעטער גאַנץ משניות. און ווען דער יינגל וואַקסט אויס דאָן הויבט מען אָן צו לער-נען גמרא און תוספות, און די קינדער וואַקסן ווונדערבאַר און דאָס לערנען ברענגט רעזולטאַטן.“

און דאָן קלאַגט זיך דער בעל של"ה'ס זון פאַרוואָס איז

נישט אזוי אין "אנדערע לענדער פון גלות? ער דריקט אויס דעם ווונש הלואי וואָלט אזוי געווען אומעטום, דאָמאַלס וואָלט תורה און חכמה געבליט ביי יידן.

דער צווייטער עדות, דער מחבר פון "שפתי ישנים" (ערשטע אויסגאַבע אַמסטערדאַם 1680) גיט אונז אָבער נאָך אינטערע-סאַנטערע ידיעות. ער דערציילט אונז סיסטעמאַטישער איבער דעם, וואָס זיינע "פּוילישע" אויגן האָבן געזען.

די שולע איז פאַרטיילט אין זעקס קלאַסן. יעדער קלאַס האָט אַ לערער, אַפילו דאָן, ווען אין קלאַס איז דאָ איבער הונדערט תלמידים. אין ערשטן קלאַס לערנען זיך קליינע קינדער אזוי לאַנג, ביז זיי דערגרייכן די פעיקייט צו לייענען דעם סידור, דאָן ווערן זיי איבערגעטראָגן אין צווייטן קלאַס, וווּ מען לערנט שוין חומש מיטן "ניגון". אין דריטן קלאַס לערנען זיי זיך איבערזעצן די תורה אויף שפּאַניש. יעדע וואָך לערנען זיי אַ פרשה מיט רש"י. אין פערטן קלאַס לערנט מען נביאים און כתובים, כּסדר בניגון הטעמים".

דאָס יינגל, וואָס ווערט אַרויסגערופּן, לייענט אין דער הויך דעם פּסוק אויף העברעיש און פאַרטייטשט אים אויף שפּאַניש און די אַנדערע הערן זיך צו. אזוי גייט עס נאָך דער רייע ביזן לעצטן תלמיד.

אין פינפטן קלאַס לערנט זיך דער תלמיד זעלבשטענדיק צו באַגרייפן די הלכה. אין דעם קלאַס רעדן זיי אויסשליסלעך העברעיש, נאָר די הלכה פאַרטייטשן זיי אויף שפּאַניש. זיי לערנען זיך אויך פלייסיק דקדוק, יעדן טאָג לערנט מען איין הלכה פון דער גמרא. ווען עס קומט ערב יום-טוב לערנען זיך אַלע תלמידים דעם פאַסיקן טייל פון שולחן ערוך.

דער זעקסטער קלאַס איז שוין די ישיבה. דאָרט לערנט שוין דער רב הפּולל אַליין הלכה מיט רש"י און תּוספות, און מען פירט ויפּוחים און מען באַנוצט זיך שוין מיטן רמב"ם, מיטן טור, בית יוסף און אַ סך פּוסקים. אין בית המדרש געפינט זיך אַ גרויסע ביבליאָטעק, אָבער אַהיים טאָר מען קיין ספר נישט נעמען.

דאָס לערנען הויבט זיך אָן אַכט אַ זייגער אינדערפרי און

געדיערט ביז עוף. שפעטער פון צוויי ביז פינף. ווינטערצייט
לערנט מען ביז מען גייט דאווענען מעריב.

יעדער פאָטער האָט נאָך פריוואַטע לערער, וועלכע לערנען
מיט די קינדער שרייבן שפאניש און העברעיִש. חוץ איבער מיט
זיי די שיעורים פון דער שולע, שרייבן שירים, און אויב דער
פאָטער וויל-אויך אַנדערע למודים.

די לערער באַקומען די שכירות פון דער תלמוד-תורה-קאָסע.
די שכירות זענען נישט קיין גלייכע; עס איז אָפהענגיק פון
חשיבות, לומדות און ווערט. אָבער דער לערער דאַרף קיינעם
נישט חנפענען און באַהאַנדלען אַלע קינדער גלייך.

וועגן דער געביידע גופא ווייסט אונז צו דערצייילן דער
וויכטיקער און אינטערעסאַנטער באַשרייבער, אַז ווער עס האָט
נישט געזען דעמדאָזיקן בנין, האָט בכלל נישט געזען אַ שיינע
געביידע אין זיין לעבן ביי יידן (לא ראה בנין נאה מימיו בתוך
בני ישראל - זע בבא בתרא ר' א').

דידאָזיקע באַשרייבונגען זענען אויסערגעוויינלעך וויכטיק
פאַר דעם אַנאַליז פון דער אַטמאָספערע, אין וועלכער עס האָט
געלעבט און האָט זיך דערצויגן דער יונגער ברוך ספינאָזאַ.

ווי מיר זעען איז דאָס אַ ריין יידישע אַטמאָספערע און,
מיט קליינע אונטערשידן, דיזעלבע אין וועלכער עס איז אונז
אויסגעקומען צו פאַרברענגען אונזער יוגנט; אַן אַטמאָספערע פון
סינסעמאַטישן לערנען מיט אַ פראַגראַם, דיסיפלין, מיט אַ שטאַרקן
דעמאָקראַטישן גייסט. אַרעם און רייך, דאָס קינד פון פרנס און
דאָס קינד פון אַן אביון האָט געקענט געניסן פון לערנען און
פון אַ ראַציאָנאַלן אַנזאַפן זיך מיט תורה און מיט אַזעלכע פאַר-
באַרייטונגען אין דער העברעיִשער שפראַך, גראַמאַטיקע, פאָעטיקע,
אַז מען האָט געקענט באמת אַרויסגיין פון דאַרטן באַוואַפנט מיט
די אַלע כּוּל-זיין, וואָס זענען נוקטיק צו אַ וויסנשאַפטלעכן צוגאַנג
צו חכמת ישראל. ספינאָזאַס לערנען זיך אין דערדאָזיקער תלמודי
תורה, האָבן איבערגעלאָזט טיפע שפורן אויף זיין אַרט דענקען
און מעטאָדן. דאָרט האָט ער דערוואַרבן די פּרעלימינאַרע ידעיות,
וואָס האָבן אים שפעטער געגעבן די מעגלעכקייט זיך אָפּצוגעבן
מיט גראַמאַטיקאַלישע פאַרשונגען פון דער העברעיִשער שפראַך
און מיט אַ ווייטער פאַרטיפּטן שטודיום פון יידישע פּילאָזאָפּן

און פילאָלאָגן, וועמענס שפורן עס איז אזוי לייכט צו אנטדעקן און פעסטצושטעלן אין זיינע ווערק. אָבער וועגן דעם שפעטער.
 איצט לאָמיר אַ קוק טאָן, ווער האָט ספינאָזאָן געלערנט?
 דעם אַלף-בית האָט אים געלערנט מרדכי דע קאסטר א.
 וועגן וועלכן די קוועלן ווייסן ווינציק צו דערציילן. מסתמא האָט ער זיך נישט אויסגעצייכנט ניט קיין אויסערגעוויינלעכער לומדות, אַז ער זאָל פאַראייביקט ווערן אין די אַנאַלן פון דער תלמוד-תורה.

דאָסזעלבע לאָזט זיך זאָגן וועגן זיין רבין פון חומש, יוסף דע פאַראַ (Faro). פאַרטגעזעצט דאָס לערנען פון חומש מיט רש"י האָט יעקב דע גאמעץ, אויך ער איז געווען פון מאראנישער אָפּשטאַמונג. אַ מענטש מיט אַ סך וויסן, אַ מיוחס מיט בצרימטע מיטגלידער אין זיין משפחה. לערנען, לייגען מיט טראָפּ און איבערזעצן אויף שפּאַניש, איז געווען די אַוּפּגאַבע פון דעם חזן אברהם ברוך.

ר' שלמה בן יוסף שלום האָט געלערנט נביאים וכתובים און אויך, מליצה ושירה". שפעטער איז די, מליצה ושירה איבערגעגאַנגען אין די פאַסיקע הענט פון מנשה בן ישראל, וועלכער איז לעבן דעם רב שאול הלוי מארטיירא געווען די שטאַלץ פון דעמדאָזיקן לער-אינסטיטוט.
 עס מוז קאָטעגאָריש אָפּגעלייכנט ווערן די לעגענדע, וואָס בלאַנדזשעט נאָך צרום צפּילן אין די נייע ביאָגראַפיעס פון ספינאָזאָ.
 אַז ר' יצחק אבוהב איז געווען ספינאָזאָס רבי.

ר' יצחק אבוהר איז שוין אין יאָר 1632 אַוועקגעפאַרן קיין בראַזיליען, אין דער שטאָט פּערנאַמבוקאַ (Pernambuco). וווּ ער איז געוואָרן דער רב פון דער דאָרטיקער מאראנען-קהילה. אין משך פון דריי יאָר האָט ברוך ספינאָזאָ נישט געקענט דערגרייכן די קלאָסן, וווּ דערדאָזיקער רב האָט געלערנט.
 מנשה בן ישראל האָט געלערנט, שירה און מליצה, דקדוק און מוסר. אַ לערער איז ער געווען אַ גוטער, הגם קיין ספעציעלע פּעדאַגאָגישע פעניקייטן האָט ער נישט געהאַט. אַן עלוי, וועלכער האָט צו כּופּצן יאָר באַוווּנדערט אַלעמען מיט זיינע פּאַטעטישע דרשות, און צו אַכצן יאָר שוין געווען אויסגעוויילט פאַרן אַמסטערדאַמער רב (אין יאָר 1622) האָט ער באַמת אימפּאַנירט

הן די תלמידים, הן די עלטערן און דער גאנצער עדה מיט זיין
ענערגיע און ביל-וויסן.

די ענערגיע איז אָבער געווען אַן ענערגיע פון אַ פּוסטן
מענטשן, פון אַ בעל-גאווה, וואָס רייסט זיך צו יעדן ענין און
שטופט זיך צו אַלע אַמטן.

זיין וויסן איז געווען אַ וויסן פון אַ דילעטאַנט, אָן גרינד-
לעכקייט, קריטישטייט און טיפקייט. דערדאָזיקער, טעאַלאָג,
פּילאָזאָף און דאָקטאָר פון פיזיק, ווי ער פלעגט זיך אַפּטמאַל
אונטערשרייבן, איז געווען אַ לייכטזיניקער, אומקריטישער פאַרשער,
וואָס האָט יעדע מעשה גענומען פאַר אמת, און געגלויבט יעדער
ידיעה, נישט באַמיענדיק זיך זעלבשטענדיק דערגיין די קוועלע.
ספינאָזאָ האָט געמוזט וויסן וועגן דער געשיכטע מיט אַ

געוויסן אהרן הלוי אָדער אַנטאַניאַ מאַנטעסאַנאַ, וועלכער איז
געקומען קיין אַמסטערדאַם אין יאָר 1644, אַלזאָ צו דער צייט,
ווען דער שפּעטערדיקער פּילאָזאָף איז נאָך געווען אַ תּלמיד פון
„עץ חיים“. דערדאָזיקער מאַנטעסאַנאַ האָט דערציילט מעשיות
וועגן די זיטן און מנהגים פון די אַמעריקאַנער אינדיאַנער, און
האָט זיי געשילדערט אַלס אַ יידישן שבט, אַלס איינעם פון די
פאַרפאַרענע צען שבטים. דער אַלויסנדער מנשה בן ישראל האָט
אַנגעשטעלט זיין נייגעריק אויער און האָט געגלויבט דעם דער-
ציילער. און זיין „עספּעראַנצא דע איוראַעלי“, וואָס איז דערשינען
אין אַמסטערדאַם אין 1650, האָט ער דידאָזיקע מעשיות אַריינגע-
געשטעלט אָן אַ שום קריטישער אונטערזוכונג. דאָס בוך האָט
ספינאָזאָ געלייענט, ווייל מען האָט עס געפונען צווישן די 160
ספרים פון דעם פּילאָזאָפּס ביבליאָטעק.

מנשה בן ישראל האָט זייער געגארט נאָך רום און כבוד.
ער האָט זיך באַקענט מיטן גרויסן פאַרטרעטן-מאַלער רעמבראַנד,
וואָס האָט אים פאַראייביקט אין אַ געניאַלן פאַרטרעט און אַ
פאַר גראַווורן. ער האָט געוואָלט פאַרפיקסירן אין אים דעם
טיפּ פון אַן אַריסטאָקראַטישן יידישן תּלמיד-חכם פון דער ספרדי-
שער קהילה.

מער דרך-אָרץ האָט געקענט דערוועקן דער צווייטער באַ-
רימטער לערער פון „עץ חיים“, דער רב שאול הלוי
מארטינרא. ביי אים האָט ספינאָזאָ געלערנט גמרא, תּוספות, הלכה

און פוסקים. ער איז געוואָרן זיין תלמיד, ווען ער איז אַלט געווען
14 אָדער 15 יאָר.

שארף הלוי מאַרטיירא האָט געשטמט פאַר אַ גוטן פּילפּוּליסט.
אַ גרויסער געלערנטער, אַ ערשט-קלאַסיקער תּלמודיסט לויט
די צאָלרייכע אורטיילן וועגן אים פון פּריינט און פון געגנער
זיינע.

ער האָט זיך אויסגעצייכנט מיט דער גראַדליניקייט פון זיין
כאַראַקטער, וואָס איז כאַראַקטעריסטיש פאַר אַ טיפּ פון אַ
פרומן מענטשן, וועמען עס איז אויסגעקומען מיט זיין פרומקייט
צו זיין דער העכסטער מוסטער פון גאַטספּאַרכטיקייט פאַר זיין
גרויסער, נאָך נישט פעסטער אין איר גלויבן עדה. אַזאַ מין
גראַדליניקייט גרענעצט זיך ממילא מיט עקשנות, וואָס גייט אַנפּער
אין אַ פּאַנאַטיום, וואָס ווייסט נישט פון קאַמפּראַמיסן. אין אַ
עדה פון רעליגיעז-וואַקלדיקע יידן, וואָס האָבן געהאַלטן איצט
אין פּאַרמירן זיך און אין קריסטאָלויזירן זייער אַני מאַמין, און
נאָך געקעמפט אָדער געוואַלט קעמפן געגן די נאָך טיף איינגע-
וואַרצלעטע קאַטאָלישע נייגונגען פון דעם נאַנטן עבר - איז אַזאַ
שטעלונג געווען אַ פאַרשטענדלעכע. און ווען מען גיט צו, אַז
אין הינטערגרונט האָט זיך אָפּגעשפּילט ביי די קריסטן די
גרויסע שלאַכט פון פּרייען געדאַנק מיטן פאַרגליווערטן דאָגמאַ-
טיום נישט נאָר פון קאַטאָליציזם, נאָר אויך פון דעם פּראָ-
טעסטאַנטיום, וואָס האָט שוין געהאַט די מעגלעכקייט זיך צו
פאַרגליווערן און ווערן אומטאָלעראַנט צו יעדן „אַפּיקורס“ און
אַנדערש-דענקנדן, דעמאָלט ווערט די שטעלונג פון דעם רב-
מקובל אַ סך פאַרשטענדלעכער.

מאַרטיירא האָט געלייגט גרויסע האַפּענונגען אויף דעם
קליינעם ספּינאָזאַ. אַזוי פאַרויכערט אינו דער ערשטער ביאָגראַף
זיינער, דער מיטצייטלער לוקאַס, און מיר האָבן קיין שום אור-
זאַכן אים נישט צו גלויבן. דאָס בלאַסע יינגל, מיט די שאַרפע
פנים-שטריכן, מיט די פאַרטראַכטע אויגן און איינגעהאַלטענע,
כמעט ווי אויסדרעסירטע זשעסטן האָט געטראָגן אויף זיין פנים
אַן אויסדרוק פון סודותפולקייט, פאַרטיפּטקייט, וואָס דער רבי,
אַפּשר אויך אַ גוטער נשמה-קענער האָט געמוזט באַמערקן.
מיט אים וועט ספּינאָזאַן אויסקומען צו האָבן דעם ערשטן

גייסטיקן דועל, וואָס איז געווען אומפאַרמיידלעך, ווען מסורה
און דאָגמע האָבן זיך באַגעגנט מיטן קריטישן אַנאַליז און לאַגיק
פון דעם יונג-רייפן ברוך ספינאָזאַ.
דאָס איז די ערשטע גייסטיקע סביבה פון ספינאָזאַ מחוץ
די ד' אמות פון דעם פאָטערס הויז.

אויף די ברעגן פון ספקות

גרויס האָט געמוזט זיין דעם טאַטנס שמחה, ווען ער האָט אים אַוועקגעגעבן אין „עץ חיים“ אונטער די זיכערע פליגלען פון די שטרענגע וועכטער פון דער תורה. און נישט קלענער איז געווען די פרייד פון דעם יונגן ברוך שוין צוליב דעם, וואָס ער האָט די קארעקטע שטילקייט און מאַנאַטאַנע זאַכלעכ-קייט פון הויז פאַרביטן אויף אַ נייע וועלט מיט פרישע מענטשן און פרעמדע פּנימער. דאָרטן אין דער נייער סביבה האָט ער זיך באַגעגנט מיט דעם לעבן, וואָס איז געווען דער הויפט-תוך און גרונד-פונדאַמענט פון דער אַמסטערדאַמער קהילה.

געקלאַפט האָבן אין די קליינע טויערן פון דעם קינדישן הערצל פאַקטן, וואָס האָבן פאַר אים, דעם פאַרטראַכטן און סענסיטיוון געהאַט דעם כּח פון דונערן. דאַמאַלסט ווען פאַר די מנהיגים זענען דאָס געווען דערשיינונגען אויף וועלכע מען דאַרף זיך ריכטן, אַפּוואַרטן זיי און אַפּשלאַגן.

אין שכנות מיט דער תלמוד תורה, דאָרטן אין דער פאַר-טוגעזישער סינאַגאָגע, האָט זיך געלאָזט הערן פון דעם עמוד דער גרויזאַמער חרם איבער אוריאל אקאָסטא, אויף וואָס דער פאַרשטויסענער האָט אין אַפּריל 1640 געענטפערט מיט אַ פּראָטעסט-קויל, און מיטן זעלבסטמאָרד זיך באַפּרייט פון אַלע ספקות. מען האָט וועגן דעם מסתמא גערעדט אין דער תלמוד תורה און די הייסע ויפּוחים און ליידנשאַפטלעכע געשפרעכן

האָבן געמוזט דערגיין צו די וואכנדע אויערן פון אַכט-יאָריקן ברוך.

אין די שפעטערדיקע יאָרן, אַן ערך 1644-1645 האָט זיך די אומרויקע גאַט-זוכעריי אריינגעריסן אין די מויערן פון „עץ חיים“, פאַרקערפערט אין דער האַלב טונקעלער געשטאַלט פון אַ האַלענדישן אַרכיטעקטאָר יאָן פיעטערשאָן, וועלכער פלעגט באַזוכן די שולע און מיט אַ פאַנאַטישן ברען, וואָס איז גע-ווען אזוי כאַראַקטעריסטיש אויך פאַר אַ פּראָטעסטאַנטישן סעק-טאַנט, האָט ער זיך נאָר מתוכּח געווען מיט די רבנים און מנהיגים פון דער תּ״ת אויף דער איינציקער טעמע, וואָס האָט אים טאָג און נאַכט געפייניקט: אַלעמאי שטימט נישט די יידישע אויסטייטשונג פון תּ״ת מיט דער קריסטלעכער? ער איז געווען ווייט פון צו זיין אַ פאַנטעאיסט; ער האָט געגלויבט אין אַ פּערזענלעכן גאַט. די סתירה אין דער אויסטייטשונג האָט אים געבראַכט אַהין, אין געצעלט פון דער יידישער תּורה, ווי ער האָט געגלויבט, ס'געפינט זיך דער אורשפּרינגלעכער מקור פון דער געטלעכער אַנטפלעקונג פון וואָרט אין דער תּורה. האָט עס געהערט דער צוועלף יאָריקער ברוך און אַ וועלט האָט זיך פאַר אים געעפנט. ער האָט אָנגעהויבן צו פאַרשטיין און צו באַגרייפן, אַז מחוץ די דיקע מויערן פון דערדאָזיקער שולע געפינט זיך אויך אַן אמת און יענער אמת פּרעטענדירט אויך צו זיין דער איין איינציקער אמת. און אים האָט זיך געדוכט, אַז דאָ הערט ער דעם אמת, ווייל ער קומט פון גאָט און האָט זיך דעם פּאַלק אַנטפלעקט אין דעם ברענענדיקן אַרעאַל פון באַרג סיני פאַר דעם האַרץ און די אויגן פון דעם אויסדער-וויילטן משה.

און נאָך מיט אַ צוויי יאָר פריער, אין די ווינטער-אָונטן פון 1642 האָט מען אין דער תּלמוד תּורה אַ סך גערעדט און מיט אַ גאַטספּאַרכטיקן עקסטאַז דערציילט די האַלב-לעגענדאַרישע, העראַישע געשיכטע פון אברהם זכות לוזיטאנא, דעם מערקווירדיקן גלויביקן, וואָס האָט געלעבט דרייסיק יאָר אַלס מאַראַנער, געקומען קיין אַמסטערדאַם און זיך דאָ אין עלטער פון פּופציק יאָר געלאָזט מל זיין און געלעבט אַ לעבן פול מיט צדקות און יראת שמים. האָט מען אין „עץ חיים“

גערעדט וועגן אים, ווי פון א קדוש און זיין לוייה איז געוואָרן
א ספּאַנטאַנער אויסדרוק פון טיפּער, רירנדער דאַנקבאַרקייט צו
איינעם פון די, וועלכער האָט טיף געגלייבט אין דעם אמת פון
זיינע אבות, און האָט מיט זיין לעבן באַפעכטיקט די וואַקלענדע
הערצער פון די האַמלעטיזירנדע מאַראַנען.

שטאַרק איז געווען דער איינדרוק פון דעם שטאַלצן טויט
פון דאן לאַפּע דעוועראַ אי אַלאַראַקאַן, וועלכער
האָט אויסגעהויכט זיין פרומע נשמה אויף אַ אינקוויזיטאָרישע
תּלייה אין וואַלאַראַיד, אין 1644.

האָט זיך אויך אפשר ברוך ספינאָזאָ צוגעהערט צו די
לירישע אויסגוסן פון עקסטאַטישן אל מלאַ רחמים, וואָס האָט
זיך פּאַנאַנדערגעראַגן אין די מויערן פון דער סינאַגאָגע בעת
די צאָלרייכע משפּחה טאַרטאַס האָט באַוויינט יצחק דע
קאַסטראַ טאַרטאַס, וואָס איז אומגעקומען אויף אַ שייטערהויפּן
אין לייסאַבאָן דעם 22טן דעצעמבער 1647?

דידאָזיקע אַלע פּאַקטן, גרויס אין צאָל, העראַישי אין תּוך
האַבן געווירקט ווי אַ בלוטיקער און פעלזנהאַרטער באַווייז פון
גערעכטיקייט און קדושה פון די מענטשן, וועלכע האָבן זיך
געלאָזט אומברענגען, גלויבנדיק אין דער אמתדיקייט און היי-
ליקייט פון דער תּורה, אין וועמענס נאָמען זיי זענען געגאַנג-
ען אויף קידוש השּם.

און אין דרויסן, אין דער סביבה פּין גרויע, היימישע
ענינים און צניימלעך האָבן אַנדערע פּאַקטן געווירקט להיפּוך
צו דער גראַנדיעזער ראַמאַנטישקייט פון דער מאַרטירערישקייט
פאַר אמת, וואָס האָבן ספינאָזאַן אַזוי אימפּאַנירט.

דער טאַטע שיקט אַמאָל דעם קליינעם ברוך צו אַ יידענע,
ער זאָל אָפּנעמען ביי איר אַ חוב. דאָס יינגל טרעפט דידאָזיקע
פרוי איינגעטיפט אין אַ תּפּילה. מסתּמא איז דאָס געווען שבת
צו נאַכט, ווען דאָס יינגל איז געווען פּריי און האָט געקענט
לויפּן באַזאָרגן קליינע געשעפטן פון דעם פאַרהאַרעוועטן טאַטן.
און די יידענע האָט וואַרשיינלעך געשעפטשעט אויף שפּאַניש
די חנוּדיקע סטראָפּן פון „גאָט פון אברהם“. זי באַמערקט נאָך
א לענגערער צייט די אָנוועזנהייט פון ר' מיכאַל עספינאָזאַס
געראַטענעם זון. ער ערקלערט איר די סיבה פון זיין ווייזט

און זי טרעט צו אים אויסצוציילן די נויטיקע סומע. בשעתן ציילן - אזוי דערציילט אונז דער ערשטער בייגראָף זיינער, פֿו ק א ס, אַ מיטציילטער זיינער און אַ חסיד - האָט זי נאָר גערעדט פון תורה און מדות טובים און גלייכצייטיק באַהאַלטן אַ טייל פון די אויסגעציילטע מטבעות אין טיש. ברוך האָט עס באַמערקט און קאַלטבלוטיק געבעטן, זי זאָל נאָך אַמאָל איבער-ציילן די סומע, און ווען די פרוי האָט עס נישט געוואָלט טאָן, האָט ער-איר באַוויון דעם שווינדל און קאַטעגאָריש אויפגע-פאָדערט, זי זאָל תיכף ומיד אויסצאָלן דעם גאַנצן חוב.

און זאָל אַפילו דערדאָזיקער פאַקט זיין אַ שפּעטערדיקע בייגראָפישע אינטערפּאָלאַציע פון אַ חסיד, וואָס וויל דעם רבין, וועלכן ער פאַרהערלעכט, מזכּה זיין מיט עטישער גראַדליניקייט און שאַרפער באַאַבאַכטונגס-פעיקייט פון מענטשלעכע פאַלשקייטן - האָט אָבער דערדאָזיקער עפּיזאָד די עלצמענטן פון לעבנס-וואַר-שיינלעכקייט אין די עקזיסטענץ-ראַמען פון זיין שטוב און פון אַסך אַנדערע סוחרישע הייזער אין האַלאַנד, אַז פּסיכאָלאָגיש איז אַזאָ פאַקט מעגלעך און וואַרשיינלעך.

אין דעם טאַגטעגלעכן לעבן זענען די טאַטעס פון די קינדער, וואָס זענען געווען באַשטימט פאַר העכערע, גייסטיקע אויפגאַבן און ציילן אין לעבן, געווען פשוטע סוחרים, גראַשן-זאַמלער, וואָס האָבן גאָטס נאָמען, צוליב וועלכן זיי האָבן זיך געלאָזט ברענען און אומברענגען אויף שייטער-הויפּנס און אין די פייכטע קעלערס פון די אינקוויזיטאָרישע תּפּיסות, גענומען אַלס צדוּת אין זייערע האַנדלס-ענינים.

דידאָזיקע סתירה צווישן אידעאַל און ווירקלעכקייט אין טאַג-טעגלעכן לעבן האָט געמוזט ווירקן אויף דעם שאַרפן קרי-טישן מוח פון דעם יונגן ספינאָזאָ, ווייל ער האָט דעם עטישן פּרינציפּ פון דער תורה געזוכט קודם פל פאַרווירקלעכן אין די מעשים פון די מענטשן גופא.

און אין דער וועלט פון דער אַבסטראַקציע, אין די ברייטע און טיפע וועלטן פון דער שטרענגער, מסורישער תּנ"ך-עפּאָפּעיע, אין דעם פאַרפלאַנטערטן שכרות פון תּלמודישן פּלפול האָט ער געזוכט דיזעלבע לאַגישקייט, גראַדליניקייט און אָפּיעקטיווע גע-זעמעסיקייט, ווי אין דער וועלט פון וואַכעדיקע, גרויע פאַקטן.

ברוך ספינאָזא זוכט זיי אָבער נישט מיט אַ חוצפה פון אַ באַוווּסטזיניקן אפיקורס, נאָר מיט אַ טראַגישן ווייטאָק פון איינעם, וואָס וויל זיך נישט אַנטוישן אין דעם, וואָס די מדריכים לערנען אים און ווילן, אז ער זאָל זיי גלויבן.

קיין חצוף איז ער נישט געווען, פונקט ווי ער איז קיין עלוי נישט געווען. ער האָט פאַרנומען אַ ענין נאָך לאַנגע אָנ-שטרענגונגען. דידאָזיקע אָנשטרענגונג איז געווען אַ פרייוויליקע, אַ ווילן צו דערגיין די נאַטור און די לאַגיק פון אַן אידעע אָדער פון אַ פאַקט נישט דורך דעם אָנשטעקנדן באַגרייפן אין פראַצעס פון קאָלעקטיוון לערנען, נאָר דורך דעם ביחידות דערוואַרבענעם פועל יוצא פון יעדן געדאַנק און פשט. דער אויבנאויפיקער איינדרוק פון באַנעמען, וויל אַלע אַרום נעמען אָן דעם פשט פון דעם רבין, איז אים געווען דער-ווידער און פרעמד. ער האָט אָבער געמוזט באַהאַלטן אין זיך די שטרעבונג צו דערגיין דעם אמת מיט אייגענע אינטויטיווע סטעזשאַלעך פון זיין געדאַנקען-וועג, כדי מען זאָל אויף אים נישט קוקן קרום.

קיין חברים האָט ער אין דער שולע נישט געהאַט. די, מיט וועמען דער גורל האָט אים צוזאַמענגעבראַכט אויף דיזעלבע בענק פון דער שולע, זענען געווען זיינע מיטזיער, קיינמאָל אָבער נישט זיינע חברים, אַ פשיטא זיינע פריינט. אפילו מיט דעם פלינקן שמואל דע קאזערצו, אַ שול-חבר זיינעם, הגם מיט דריי יאָר עלטער פון אים, וועלכער איז שפעטער געוואָרן דער מאַן פון זיין שיינער שוועסטער מרים (דעם 14טן אויגוסט 1650), האָט ספינאָזא קיין שום מגע ומשא נישט געהאַט. דערדאָזיקער דע קאזערצו האָט פון דעם ערשטן שול-יאָר געהאַט די הענט אויסגעשטרעקט צו אַ פסא הרבנות, וואָס זאָל אים געבן אַ רויקן און זיכערן לעבן און זיינע הענט האָבן דעם ציל דערגרייכט. און דערדאָזיקער בעל-התכלית האָט מער נושא חן געווען אין די אויגן פון ר' מיכאל עספינאָזא איידער אין די אויגן פון זיין זון, ברוך.

ספינאָזא האָט נישט געהאַט אין זיך דעם געזעלשאַפטלעכן אינסטינקט פון צוזאַמענלעבן, וואָס איז מערסטנטיילס אַ פועל יוצא פון אַ צופאַל און אַ פראַדוקט פון דער מענטשלעכער נייגונג

זיך אַנצושפאַרן אויף די אקסלען פון צופעליקער פריינטשאפט,
איידער אויף די זיילן פון באַוווּסטזיניק געזיכערטער, פרייהייט-
לעכער און אומקאַמפּראַמיסלעכער אינטימיטעט.

אַזוי איז ער געוואָקסן אין דער סביבה פון רעשיקע
תלמידים און שטרענגע, אַסקעטישע לערער. אין דער איינזאַם-
קייט האָט ער געזוכט אַ חבר אָדער חברים, וועמען ער זאָל
קענען פאַרטרויען זיינע ספּקות. אין דער געזעלשאַפט פון זיינע
באַנק-חברים האָט ער מיט דער גאַנצער הייסקייט פון זיין יוגער
נשמה געבענקט נאָך איינזאַמקייט, נאָך יחידות.

זיין אויסערלעכקייט האָט אויף אַ האָר נישט פאַראַטן, אַז
אין דעם דאַרן קערפּער מיטן בלאַסן פנים און גוטע, בלויע אויגן
ברענט אַ שמערצעכער פלאַם פון טראַגישן צווייפל און פיי-
ניגנדער נישט-זיכערקייט. די תורה איז נישט הייליק, ווייל
זי איז פול מיט סתירות און די תנאים און די אמוראים האָבן
געפירט לאַנגע און לאַנגווייליקע ויכוחים איבער פאַרשיידענע
אויסטייטשונגען און רמזים פון גאָטס ווערטער אַנטפלעקט אין
דער תורה. ווער איז גערעכט, משה אָדער די בעלי התלמוד?
און וווּ זענען די אַלע אַנדערע מפרשים און מדקדים, וואָס
ווייזן אָן אויף די סתירות און דאָך בלייבן זיי אומבאַרירט אין
זייער גלויבן, פעסט אין זייער אמונה?

ווי קען מען גלויבן, ווען עס איז נישטאָ קיין איינקלאַנג
צווישן די וועלכע גלויבן, אַז אַלץ איז אמת, וואָס איז פונם
באַרג סיני גאָטס פאַלק געשענקט געוואָרן? דעם תנ"ך הויבט
ער אָן אַלץ טיפּער און טיפּער צו אַנאַליזירן. מיט דער דורשטיקייט
פון אַן איינזאַמען אין מדבר, וואָס גראַבט פּדי צו געפינען
וואַסער, הגם ער ווייסט נישט אויף זיכער, אַז דאָס וועט אים
געלינגען — זוכט ספינאזא דעם אמת, און גראַבנדיק אַלץ טי-
פער און טיפּער האָט ער אָנגעהויבן צו פאַרלירן דעם באַדן
אונטער זיינע פיס און עס איז ביסלעכווייז צורונגען געוואָרן
דער קינדערשער גלויבן און אַנשטאַט יאוש האָט אַ ליכטיקייט
אים באַזעלט, ווייל עס האָט זיך אים אַנטפלעקט דער אמת,
אַז נישט דאָ איז דער מקור און נישט די זענען די אַבווייזער
און נישט דאָס זענען די וועגן און מעטאָדן פון דערגיין צום
שם המפורש פון לעבן און נאַטור, וואָס מען וויל אויף אים

ארויפצווינגען אין דעם זכות, אז אַזוי איז געווען און מוז זיין
ווייל צוליב אים און דורך אים זענען זיינע אבות געבליבן יידן;
דער זכות איז אָבער פאַר אים קיין זכות נישט געווען.

ער האָט שטודירט די אגדה און די משנה, געשליפן זיין
גייסט, געוואָרן רייף פאַר ספעקולאַטיווע ויכוחים און דורך
פלפול איז ער געקומען אויף דעם וועג פון אַנטפלעקן דיאלעק-
טישע סתירות און אונטערשידן, וואָס זענען אַזוי כאַראַקטע-
ריסטיש פאַר זיין גאַנצער פילאָזאָפישער מעטאָדע.

וואָס ער זאָפט אַריין אין זיך אין משך פון די שול-
יאָרן, דאָס וועט ער שוין קיינמאָל נישט פאַרלירן. ער ווערט,
ווי עס זאָגט וועגן אים זייער פיין דער פראַנצויזישער ספינאָזאַ-
פאַרשער קוש אַ (Couchaud), סיסטעמאַטיש קאָנדענסירט.

אין שטוב לערנט ער ווייטער; אַ דייטשער סטודענט
לערנט מיט אים לאַטיין, אַן אַנדערער לערער - האַלענדיש און
סתם וועלטלעכע לימודים. דער טאַטע קוועלט פון זון. אפשר
וועט ער ווערן דער יורש פון זיינע געשעפטן. אַ קלייניקייט!
אַזויפיל תורה און אַזויפיל וויסן! פאַר גאָט און פאַר לייט! פאַרן
יחוס פון די שטאָלצע ספינאָזאַס אַ ליכטשיין און פאַר דער
וואַניקער פרנסה און געשעפטן אַן אויסהעלפער. דער צווייטער
ברודער, יצחק, שטאַרבט יונגערהייט דעם 26-טן סעפטעמבער
1649. אין דער משפחה ווערט דער מלאך-המות אויפסניי אַן
אַפטער גאַסט. קומט ער דעם 8-טן סעפטעמבער 1651 און נעמט
אַוועק דאָס יונגע ווייבל מרים, וועלכע שטאַרבט פון אַ קימפעט.
און אין אַ יאָר שפעטער טראַגט מען אַרויס פון עספינאָזאַס הויז
אויף דער „האַלצגראַט“ די ערדישע רעשטלעך פון דער פרוי-
מער, גוטער „שטימפאַמע“ אסתר. דער טאַטע בלייבט אַ שוואַ-
כער און אַ פאַראיינזאַמטער. ער קען שוין אַפילו נישט אַכטונג
געבן אויף דעם שוין דערוואַקסענעם זון, צי היט ער אַפ די
דינים און מנהגים אין דעם טרוקן פרומען הויז, צי נישט?
ווער האָט געקענט אַכטונג געבן? גאָט צו דאַנקען, אַז מ'דאַרף
נישט זאָרגן פאַר פרנסה, און עס איז דאָך עפעס געבליבן נאָך
אַ שווערן לעבן פון אַרבעט און מי, אַז מען זאָל האָבן צו
עסן פון גרייטן אויף דער צו-פרי-אַנגעלאָפענער עלטער און אויך

די איבערגעבליבענע אין שויס פון לעבן קינדער עפעס איבער-
לאָזן אין דער זאָלעכער, געשעפטסמעסיק-געשריבענער צוואה!
קלאַפט אָן דער מלאך-המות נאָכאַמאַל אין די שמאַלע טירן
פון דעם רויקן הויז, וווּ אין בין השמשות פון לעבן האָט
געוואָרט דער מידער קערפער פון ר' מיכאל עספינאָזאָ אויף אַן
ערדישער אויסלייזונג.

דעם 30-טן מערץ 1654 ווערט ער אַרויסגעטראָגן פון זיין
לעצטער דירה אויף די אַקסלען פון די בכבודיקע פּרנסים און
מנהלים פון דער אַמסטערדאַמער קהילה און אַוועקגעפירט אַהין,
וווּ עס האָבן געוואָרט אויף אים די דריי פרויען מיט די פיר
קינדער.

עספינאָזאָ איז שוין דעמאָלט 23 יאָר אַלט. די תלמוד-תורה
איז שוין ביי אים כמעט ווי פאַרגאַנגנהייט. קיין סמיכות האָט
ער נישט באַקומען און נישט געשטרעבט דערצו. און דער טאַטע
האָט עס דאָך אַזוי שטאַרק געוואָלט!

אבן עזרא, רמב"ם און ר' חסדאי כרשכש (קרעסקעס) האָבן
פאַר אים וועלטן געעפנט. דעם „מורה נבוכים“ האָט ער שטו-
דירט אין דער איינזאַמער דירה דעמאָלט, ווען זיינע חברים און
אפשר שפעטערדיקע רבנים האָבן די פרייע צייט פאַרבראַכט
אין שפּילערייען אויף די גאַסן און הויפן.

אין זיין ביבליאָטעק האָט ער דעם רד"ק און דעם רלב"ג,
אַ לאַטיינישן יוספן און אויף שפּאַניש די דיאַלאָגן איבער ליבע
פון ר' יהודה אברבנל, דעם „מאיר נתיב“, אַ תנ"ך קאנקארדאַנץ
פון ר' יצחק נתן בן קלונימוס און די קריסטלעכע מיטלאַטערישע
ביבל מפרשים. ער לייענט און לייענט, און שטעלט זיך אַליין פּראָגן.
אין דער תלמוד תורה האָבן אים די חשובות נישט באַפרי-
דיקט און ער איז געשטאַנען אַ בלאַסער אָבער אַ רויקער אויסער-
לעך און גערעגנט מיט פּראָגן און אַליין אַ דאָרשטיקער זיך
דערפילט.

און ר' שאול מארטיירא באַמערקט עס און פילט עס. זיין
האַפּנונג ווערט אים צערנוען. אָבער זאָל דאָס געשען! בעסער
פאַרלירן איין האַפּנונג איידער די אמונה פון דעם קיבוץ. דער
כונדאַמענט איז וויכטיקער פון איין ציגל אין בנין. ר' שאול
מאַרטיירא וויל אים אָבער פאַרט ראַטעווען. די צוקונדע אַקסלען

פון דעם דארן תלמיד זאגן פאָרט מער, אַפילו אים, דעם
שטרענגן פרומען און גאַטספּאַרכטיקן פּאַסטור און רבי.
ער וועט עס טאָן — פריער נאָך אין די ד' אמות פון
„עץ חיים“ און שפּעטער פון הויכקייט פון שול-באַלעמער, ווען
דער גורל וועט אַנדערש באַשערן.
די אויגן פון ברוך ספינאַזא זענען אַבער געווען פון לאַנג
אָן פאַרקוקט מוטיק און פריידיק אין די תּהומען פון ספּקות.

ספינאז'א'ס יוגנדיילד פון יאר 1660

די דערווייטערונג

פאראן ביי לוקאסן א דערציילונג, וועלכע איז זייער וויכ-
טיק פאר דער שילדערונג וועגן ספינאזאס דערווייטערונג פון
די יידן. ס'איז אוממעגלעך פעסטצושטעלן צו וועלכער תקופה
דארף מען זי צורעכענען. לוקאס האָט בכלל נישט געוואוסט, וואָס
מיינט כראָנאָלאָגיע, אָבער לויט אַלע וואַרשיינלעכקייטן איז די
סצענע (אויב זי איז באמת פאָרגעקומען) געווען מעגלעך אין די
יארן 52-1651. דעמאָלט איז נאָך ספינאָזא אַ תלמיד פון „עץ
חיים“. ער איז אין דעם העכסטן קלאַס, אין דער גרופע, וואָס
ווערט אָנגעפירט פון מאַרטיירא גופא. דאָרטן האָט שוין דאָס
לערנען נישט געטראָגן קיין גרופן-כאַראַקטער, נאָר מער אַן אינ-
דיווידועלעך. דער רבי איז שוין געווען אימשיטאַנד אָפּצושאַצן די
פעיקייטן און די הריפות פון דעם תלמיד. ער האָט זיך אויך
געקאָנט אַרייענטרן אין די וועגן (געהיימע און פאַרבאָרגענע)
פון זיינע געדאַנקען און מחשבות.

דערציילט אונז דער געטרייער, ענטוויאַסטישער ערשטער
ספינאָזיסט לוקאס, אַז ספינאָזא האָט געמאַכט אַן אָנשטעל, און
ער איז זייער צופרידן מיטן לערנען און מיט די לערער, דע-
מאָלט ווען אין דער אמתן איז ער געווען גאָר ווייט דערפון.
די צופרידנהייט איז געווען, אַזוי מיינט לוקאס, אַ רעזולטאַט
פון וועלן זיין כשר. אין די אויגן פון די לערער, ער האָט
נישט געוואָלט ביי זיי אויפוועקן קיין צאָרן און קיין חשד.

דאָס וואָלט אים געקענט שטערן אין זיין זעלבשטענדיקער פאַרשונגס-אַרבעט, וואָס הויבט זיך שוין אָן צו יענער צייט. עס איז שוין געווען קלאָר פאַר אים, אַז פון די לערער וועט ער דעם אמת נישט דערגיין. האָט ער אָנגעהויבן צו שטו- דירן די מפרשים, פון וועמען ער האָט ערוואַרטעט צו באַקומען תשובות אויף דעם שטראָם פון אַנלויפנדע שאלות.

מארטיירא האָט באַמערקט, אַז דער תלמיד ווענדט זיך שוין מער נישט צו אים מיט קיין שאלות. ער האָט באַווונדערט ספינאַזאס הריפות, האָט אָבער נישט פאַרשטאַנען זיין באַשיידן- קייט. פדי אויפצוועקן אין ספינאַזאן צוטרוי צו אים און ברעכן דעם אייז פון די קאַלטע באַציונגען, האָט מארטיירא אויסגע- קליבן אַ מיטל פון עפנטלעכן לויבן זיין תלמיד. ער האָט גע- האַפּט, אַז אויף אַזאָ וועג וועט זיך ביי ספינאַזאן אַנטוויקלען דער געפיל פון גאווה און ער וועט דעמאָלט אַרויסגיין פון די ד' אמות פון זיין באַשיידנקייט און לעבן מיט זיך אַליין. דעמאָלט וועט ער אפשר פאַרטרויען זיינע ספקות דעם באַרימטן רבין זיינעם.

דאָס איז אָבער נישט געשען.

„הגם ער איז געווען גאָר יונג“ – אַזוי דערציילט לוקאַס – „דאָך, אַ דאַנק דער איבערגעשפיצטער פאַרזיכטיקייט, האָט ער ווינציק געבויט אויף פריינטשאַפט און אויף גוטע מיינונגען פון מענטשן. די ליבע צום אמת האָט איבערגעשטיגן אַלץ ביז אַזאַ מדרגה, אַז זי איז געוואָרן זיין הויפט-ליידנשאַפט. ער האָט אַ חוץ איר קיינעם און גאַרנישט נישט געזען.“

ער האָט אָבער נישט געקאַנט אויסמייַדן ויכוחים און סתם לומדישע שמועסן מיט די זיך-חברים זיינע. עס זענען געווען אין קלאַס צוויי תלמידים, וואָס האָבן געוואָלט אויף אַלע מעג- לעכע אופנים קומען אין אַ נאַנטער באַציונג מיט ספינאַזאן. זיי האָבן אים געבעטן, ער זאָל זיי אָנפאַרטרויען זיינע געדאַנקען.

און זיי האָבן אים פאַרזיכערט – אַזוי זאָגט ווייטער דער זעלבער לוקאַס – אַז נישט נייגעריקייט אָדער סתם אַ שוואַכ- קייט צו שמעסן האָט זיי געבראַכט צו אים, נאָר זיי ווילן זיין זיכער מיט זייערע געדאַנקען, ווייל ביזנע מחשבות פון נישט

גלויבן האָבן זיך אָנגעהויבן צו באַווייזן אויף די האַריוואָנטן פון זייערע יונגע לעבנס.

ספינאָזאָ איז געוואָרן איבעראַשט פון אַזאַ ציטריק אויפֿ-ריכטיקן פשוט מענטשלעכן רעדן. אַ געוויסע צייט האָט ער געשוויגן, ווי דאָס איז געווען זיין שטייגער. צום סוף, געצוונג-גען פון זייערע דרינגנדע בקשות, האָט ער שמייכלענדיק גע-ענטפערט, אַז זיי האָבן אַ משהן און די גביאים, וואָס זענען דאָך געווען אמתע יידן און האָבן אַלץ שוין אויפגעקלערט.

זאָלן זיך די בחורים ווענדן צום קוואַל פון די אמתע יידן, אויב זיי זוכן דעם אמת.

האָט זיך אָנגעהויבן צווישן זיי אַ מין שמועס-ויכוח וועגן פאַרשיידענע ענינים פון רעליגיע.

איינער פון די בחורים האָט פאַרוואָרפן ספינאָזאָן מיט פראַגן.

ער זעט נישט—אָזוי האָט ער געזאָלט טענהען,—אָז עס זאָל עקזיסטירן אַ נישט-מאַטעריעלעס וועזן, אַז גאָט זאָל נישט האָבן קיין קערפער, אַז די נשמה זאָל זיין אומשטערבלעך. ער ווייסט נישט צי זענען באמת פאַראַן מלאכים און האָבן זיי אַ קאַני-קרעטן ישׁ? און ווי מיינסטו? — ווענדט ער זיך מיט שאלות צו ספינאָזאָן.

ספינאָזאָ האָט געענטפערט זייער לאַקאניש און פאַרזיכטיק. ער פאַרופט זיך אויף דעם אויטאָריטעט פונם תנ"ך און וויל אַרומרעדן די פראַגן, וואָס די חברים האָבן אים געשטעלט.

אומשטערבלעכקייט פון נשמה (השארית הנפש)? עס זענען נישטאָ קיין באַווייזן אין תנ"ך. נשמה (נפש) ווערט ערקלערט אין תנ"ך אין זין פון לעבן, פון לעבעדיקע וועזנס. עס איז דעריבער אומנייטיק צו זוכן אין תנ"ך באַווייזן פאַר דער אומ-שטערבלעכקייט פון דער נשמה. אָפער אויך פאַרקערט. עס זע-נען פאַראַן אין תנ"ך ערטער פון וועלכע עס קען קלאָר ווערן, אַז עס האָט עקזיסטירט אַ גלויבן אין דער אומשטערבלעכקייט פון נשמה.

פאַרטיפט אין זיין אַרגומענטאַציע, באַמערקט ספינאָזאָ, אַז דאָ איז נישט דער פלאַץ פאַר אַזעלכע שמועסן און רייסט

איבער דעם ברויזנדן קוואל פון לאַגישער ענערגיע, וואָס האָט אונטער די אָנרעגנדע פראַגן פון די צוויי חברים אָנגעהויבן צו שטראַמען פון דעם שווייגנדן ספינאַזאַ.

האָט מען באַשלאָסן זיך נאָך צו דעם ענין צוריקצוקערן. ספינאַזאַ האָט זיך אָבער נישט געאיילט מיט דער פאַרטזעצונג פון דעם שמועס און האָט די חברים אויסגעמיטן.

„האַבנדיק אין זינען, אַז זעלטן ווען האָט די צו גרויסע מענטשלעכע נייגעריקייט גוטע פונות – אַזוי ערקלערט ווייטער לוקאַס, – האָט ער געפאַרשט די מעשים פון זיינע צוויי חברים און האָט געפונען אין זייערע מעשים אַזויפיל נישט פאַסיקייט, אַז ער האָט איבערגעריסן מיט זיי די באַצוינגען און האָט מער נישט געוואָלט רעדן מיט זיי“.

די חברים האָבן זיך געפילט באַליידיקט מיט ספינאַזאַס אומצוטרוי צו זיי. זיי האָבן זיך באַמיט צו פאַרגלעטן דעם אומגיני-סטיקן איינדרוק, וואָס האָט זיך ביי ספינאַזאַן געשאַפן פון דעם צרשטן שמועס זייערן און געוואָלט מיט חניפה אויפסניי געווינען זיין פריינטשאַפט. אָבער ווען דאָס האָט זיך זיי נישט איינגע-געבן, האָבן די צוויי חברים באַשלאָסן זיך גוקס זיין. זיי האָבן אָנגעהויבן הויך צו דערציילן, אַז ר' מיכאַלס זון וועט קיין זייל פון דער תורה נישט זיין. ער איז אַ צעשטערער, ווייל ער גייט נישט בדרך המסורה נאָר מיט אַנדערע, פאַרזעכטיקע, גע-פערלעכע וועגן פון אַנווייזן מענטשלעכע טעותן און סתירות אין די הייליקע ספרים. דאַן האָבן זיך די צוויי חברים מודה גע-ווען, אַז זיי האָבן מיט אים געשמועסט אויף דער פאַראַרדענונג פון ר' שמואל מאַרטיירא, צו וועמען עס זענען שוין דערגאַנג-גען ידיעות וועגן די „געפערלעכע“ געדאַנקען פון זיין באַליבטן תלמיד.

זיי האַלטן דעריבער, אַז ר' מאַרטיירא איז זיך טועה, אויב ער מיינט, אַז פון דעם יונגן ספינאַזאַ וועט אויסוואַקסן אַ לייט פאַר דער משפחה, און אַ מאַמין פון דער תורה. האָט מען אָנגעהויבן אין שטאָט רעדן וועגן דעם אַזוי, אַז דער טאַטע האָט שוין וועגן דעם געוויסט. ר' מיכאַל ספינאַזאַ האָט מסתמא אַלץ געהאַפט, אַז דער זון וועט זיך מיט דער צייט באַפרייען פון די יינגלשע מעשים זיינע און ער האָט דעריבער געשוויגן.

ער האָט געוויסט, אַז לויט דעם ייִדישן דין שטראָפֿט מען נישט פֿאַר מחשבות, נאָר פֿאַר מעשים. עס איז אָבער נישט אויסגע- שלאַסן. אַז דעם טאַטנט שווייגן איז געווען מער צוליב דעם צער, וואָס ער האָט געפֿילט, ווען פֿון דער גאַנצער שטאַט זענען געפֿלייגן, ווי זלירנע פֿליגן, רכילות און מסירות אויפֿן זון און האָבן שנעל דערגרייכט זיינע אויערן.

דערווייל האָבן די צוויי בחורים איבערגעגעבן דעם ועד הקהילה דעם אינהאַלט פֿון זייער שמועס מיט ספינאָזאָן. האָבן די ריכטער פֿון דער קהילה באַשלאָסן אויסצוהערן דעם יונגן ספינאָזאָן און אויסגעפינען אויף וויפל עס זענען ריכטיק די באַשולדיגונגען.

ווייסט ווייטער לוקאַס צו דערציילן, אַז איינמאָל איז ער געקומען אַ פֿריילעכער אין דער שולע, ווייל „ער האָט געפֿילט, אַז דער געוויסן איז ביי אים אַ ריינער“.

האָט מען אים געגעבן צו וויסן, אַז ער זאָל באַלד קומען אין דער קהילה, וואָס האָט זיך געפונען נישט ווייט פֿון „עץ חיים“. דאָרטן האָבן די ריכטער (דאָס מיינט די מיטגלידער פֿון ועד) אים אַרײַנגערופן אין אַ חדר מיוחד און דערציילט, אַז ער ווערט באַשולדיקט אין אפיקורסות. זיי גלויבן אָבער נישט אין דעם און בעטן, ספינאָזאָ זאָל זיי זאָגן דעם גאַנצן אמת.

ספינאָזאָ האָט קאַטעגאָריש אָפּגעלייקנט זיין שולד. דעמאָלט האָבן די ריכטער גערופן די צוויי חברים, וואָס האָבן זיך גע- פונען באַהאַלטן אין אַ געבן-צימער. האָבן די חברים-שפינאָזאָן עפנטלעך אים באַשולדיקט פֿאַר די לערער, אַז ער האָט זיך אויסגעלאַכט פֿון די יידן און זייערע גלויבונגען.

ספינאָזאָ האָט קאַלטבלוטיק אויסגעהערט די אַלע באַשול- דיקונגען. ער האָט וואַרשיינלעך געשוויגן און נישט געענטפערט מיט אַזאָ חוצפה, ווי עס וויל אונז דערציילן לוקאַס. לויט לוי- קאַסן האָט ספינאָזאָ כלומרשט געענטפערט, אַז זייער שרעק און דראָונגען רופן אין אים אַרויס אַ געפֿיל פֿון רחמנות. וואָס איז שייך די עדות באַשטעטיקט ער דאָס, וואָס זיי האָבן דערציילט אין זיין נאָמען, ווייל פֿדי צו דערגיין די אַלע סתירות אין דער תורה מוז מען קיין סך נישט פֿאַרמאָגן, אַ חוץ שכל.

אויב די צווייטע תשובה איז פסיכאלאגיש ווארשיינלעך,
איז די ערשטע אן אויסגעטראכטע פון לוקאסן און דורך און
דורך פאלש. זי שטימט נישט מיט זיין גאנצן וועגן. זי איז א
שרייענדער ריסאנאנס מיט זיין שטילן, זייער באשיידענעם כא-
ראקטער, אזוי ווי עס גיבן אונז איבער הן זיינע פריינט, הן
זיינע שונאים.

דערווייל האט זיך מארטיירא דערוואסט, אז עס קומט פאר
אן אויספארשונג מכה ספינאזאס אפיקורסישע געדאנקען. האט
ער זיך שנעל א לאז געטאן אהין, כדי מיטן פה פון זיין אוי-
טאריטעט, אין וועלכן ער האט דרך אגב שטארק געגלויבט,
צוריקפירן דעם געראטענעם תלמיד אויפן דרך הישר. האט ער
זיך אוועקגעשטעלט אנטקעגן דעם יונגן תלמיד זיינעם און האט
אים אָנגעהויבן צו מוסרן, דראָען און שרעקן מיט בילדער פון
ניהום און אומרחמנותדיקער שטראָף אויף יענער וועלט.

ספינאזא איז געבליבן שטום און ווי פארנליווירט. ער
האט גארנישט נישט געענטפערט. זיין שוויגן האט ארויסגערוּפן
א צאָרן ביים רבין און אלס דער עלטסטער פון דער קהילה
האט ער זיך געווענדט צום בית-דין מען זאל אים באַשטראָפן,
און אויב ער וועט זיך נישט אומקערן אויף די פרומע וועגן
פון זיינע אבות און וועט זיך נישט אָפּזאָגן פון זיינע פאלשע
מיינונגען, דעמאָלט וועט מען אים מחרים זיין.

און דאָ קומט ווייטער דער האַלב-בעלעטריסטישער עדות
לוקאס און וויל אונז פארזיכערן, אז ספינאזא האט געענטפערט,
אז ער פארשטייט די וואָגיקייט פון די דראָונגען און אלס א
לויף פאר דעם, וואָס ער האט אים אויסגעלערנט לשון קודש,
וויל ער אים געבן די געלעגנהייט אויסצושליסן אים פון דער
קהילה.

ספינאזא האט אזוי נישט געענטפערט, ווייל אז ענטפער
וואַלט תיכף ומיד געמוזט ארויסרוּפן אַ חרם אויף אים. דערווייל
זעען מיר, אַז צווישן דער צייט פון דער אויספארשונג און דער
ערשטער הזהרה, וואָס איז היסטאָריש זייער וואַרשיינלעך, און
דער צייט פון חרם גייט אַריבער אַ פאַר יאָר. וואָס איז די
סיבה דערפון? פאַרוואָס האט מען ספינאזאן באַלד נישט מחרים
געווען?

אייניקע ווילן האָבן, אז דאָס האָט מען געטאָן צוליב דעם, וואָס שאול מארטיירא האָט נישט געוואָלט, אז אַזאָ שאָר-פער קאָפּ זאָל ביי יידן פאַרפאַלן גיין. ער וואָלט דאָך געקענט זיין אַ רב, אַ שטאַלץ פון אַ קהילה און אפשר פון דערוועלבער אַמסטערדאַם-קהילה, וווּ זיין פּאַטער איז געווען פּרנס ?

אַנדערע ווילן גאָר, אז דער מעמד (ד. ה. די פאַרוואָל-טונג) האָט נישט געוואָלט אַזוי לייכט און שנעל זיך באַנוצן מיט דעם שרעקלעכסטן מיטל, וואָס איז געווען אין רשות פון די רבנים, ווי דער חרם. דער פּראָטעסט-שאַס פון אוריאַל אַקאַסטאַ, אין אַפּריל 1640, איז געווען אַ געניגנדע „מעמענטאַ“, אז מען זאָל דעם חרם אַזוי לייכט נישט אָנווענדן.

עס איז אָבער וואַרשיינלעכער, אז דאָס איז געשען צוליב דעם פּאַטער פון ברוך ספינאָזאַ. דער אַלטער פּרנס קהילה, אַ חשובער סוחר און פּלל-טוער, דאַמאַלטט שוין אַ קראַנקער, וואָלט נישט געקענט איבערטראַגן אַזאָ גרויסע בושא און אַזאָ אומגליק, פאַרוואָס ער וואָלט אָן צווייפּל געהאַלטן - דאָס אויסשליסן זיין זון פון דער יידישער קהילה.

און מיר זעען טאַקע, אז פּאַלד נאַכדעם, ווי דער טאַטע פאַרמאַכט אויף אייביק זיינע מידע אויגן (דעם 30 מערץ 1654), ווערט שוין די שטעלונג צום יונגן ספינאָזאַ אַסך אַגרעסיווער, אַפּענער און שאַרפּער. עס איז נישט אויסגעשלאָסן, אז דער מעמד האָט אים אַ פּאַר מאָל איינגעלאָרן אויף די אסיפות און איינגעטענהט, ער זאָל זיך נישט דערווייטערן פון די יידן. און הי דערווייטערונג איז שוין געווען זייער אַ טיפע. אויב נאָך נישט אין שטח, איז שוין אין גייסט. די פּאַקאַנט-שאַפט מיט פאַרשידענע קריסטלעכע סעקטאַנטן, מיט וועמען ער פּלעגט זיך אָפט טרעפּן נאָך ווען דער טאַטע האָט געלעבט, האָט געמוזט אַרויסרופן אַ שטאַרקע אומצופּרידנקייט מצד די מנהיגים פון דער יידישער קהילה.

ספינאָזאַ האָט אָנגעהויבן אויסצומיידן די געזעלשאַפט פון יידן; אפילו אין דער סינאַגאָגע איז ער אַ זעלטענער גאַסט און שטאַרק אויפגערעגט האָט די יידן זיין אַפּוועזנהייט יום כּפור צו „בל נדרי“, צום קדש הקדשים פון די שפּאַנישע עקס-מאַראַנען. די שנאה צו אים איז דערגאַנגען אַזוי ווייט, אז ווען

ספינאָזאַ איז אַמאָל אַרויס פון טעאָטער האָט זיך אויף אים אַן אומבאַקאַנטער ייד אַ וואָרף געטאָן מיט אַ מעסער אין האַנט. ער איז קוים ניצול געוואָרן פון טויט. ער האָט זיך נאָך מער אַנגעהויבן צו דערווייטערן פון דער יידישער געזעלשאַפט. דער אַנ-פאַל איז מסתמא פאַרגעקומען נאָכן פּאָטערס טויט, ווען ספינאָזאַ האָט שוין נישט געווינט אין טאַטנס הויז און האָט פאַר זיך געפונען אַ דירה אין שכנות מיט יענעם אָרט, וווּ די סעקטאַנטן פלעגן זיך צונויפקומען אויף זייערע געוויינלעכע דיסקוסיע-אָונטן איבער פאַרשיידענע רעליגיעזע און פּאָליטישע פּראָגן.

ספינאָזאַ האָט אין די שפּעטערדיקע יאָרן, וווינענדיק אין האַ א ג, דערציילט זיין באַלעבאַס וואָן דע ספיק, אַז די קהילה אין אַמסטערדאַם האָט אים אַפילו פאַרגעשלאָגן אַ געהאַלט פון טויזנט פּלאַנענען ער זאָל נישט אַרויסטרעטן פון יידנטום און ווייזן זיך פון צייט צו צייט אין שול, דאָרט וווּ דער טאַ-טע האָט געהאַט זיין בכבודיק, „שטאַט“ צווישן די ערשטע פּני פון „נייירושלים“.

האָט ער זיי געענטפּערט - אַזוי גיט איבער אַ צווייטער ביאָגראַף פּראָנץ האַלמע, - אַז ער איז נישט קיין היפּאָקריט און וועט קיין געלט נישט נעמען און אין שול אַריין נישט גיין. אויך די משפּחה האָט זיך שאַרף אָפּגעגרעניצט פון זייער „פאַרבלאָנדזשעטן“ מיטגליד. אַפילו דעם קדיש האָט ער אויפגע-הערט צו זאָגן פאַר דער נשמה פון זייער פרומען פּאָטער. האָבן די איינציקע געבליבענע: די שוועסטער רבקה און דער שוואַ-גער דע קאָזערעס באַשלאָסן אים אויסצושליסן פון דער באַשיידע-נער ירושה, וואָס איז געבליבן נאָכן טאַטן. דע קאָזערעס האָט געטענהט, אַז די ירושה קומט זיין בן-יהוד דניאל פאַר ווע-מענס קומען אויף דער וועלט זיין פרוי מרים, ברוכס שוועסטער, האָט באַצאָלט מיטן יונגן לעבן.

ספינאָזאַ האָט באַשלאָסן אויפצומאַנען דאָס, וואָס קומט אים לויט דעם טרוקענעם, אַביעקטיוון געזעץ. און ווען דער געריכט האָט אים צוגעפּסקנט אַ טייל פון דער ירושה, האָט ער זיך דאַמאָלסט גרויסמיטיק פון איר אָפּגעזאָגט, וועלנדיק נאָר באַווייזן, אַז פאַרמעל איז ער גערעכט, און די אומגערעכטיקייט פון דער משפּחה איז דיקטירט נישט לויטן ישר, נאָר לויט זייערע געפילן

צו אים. און יושר און נישט יושר געמאסטן און געוויגן אויפן
סמך פון געפילן, מוזן זיין פאלש און מען דארף זיי באקעמפן.
אין דערדאזיקער טאט פון ברוך ספינאָזא געפינען מיר דעם
ערשטן פראקטישן קערן פון זיין שפעטערדיקער טעאָרעטישער
עטיק, וואָס איז נישט אפעקטירט פון מענטשלעכע געפילן און
שטימונגען, נאָר איז געבויט אויפן קאלטן שכל אָן דער מיטוויי-
קונג פון מענטשלעכן פערזענלעכן אינטערעס סיי אין גוטע און
סיי אין שלעכטע מעשים.

צו יענער צייט רייסט ספינאָזא איבער די באַציונגען מיט
די אַמסטערדאַמער מקובלים, מיט וועמען ער איז אַ געוויסע
צייט געשטאַנען אין נאָענטע באַציאונגען.

„איך האָב אייניקע קאַבאַליסטישע פּלוידערער געלייענט
און אַ חוץ דעם האָב איך זיי אויך געקענט - האָט זיך שפּע-
טער ספינאָזא מודה געווען - אין האָב זיך נישט געקענט אָן-
וונדערן איבער זייער משוגעת.“

דערווייל האָט ער זיך אַלץ מער און מער פאַרטיפּט אין
די ווערק פון די קריסטלעכע מקובלים און טעאָלאָגן, פּילאָזאָפּן
און יוריסטן. אין דער געזעלשאַפט פון די קריסטלעכע גאַט-זוכער,
וואָס זענען פאַרטריבן געוואָרן פון פאַרשיידענע לענדער אין
דער תקופה פון דער קאַטוילישער רעאַקציע, און וואָס האָבן
געפונען אַ צייטווייליקן מקום מקלט אין דעם פּרייהייטלעכן האָ-
לאַנד, האָט ספינאָזא אָנגעהויבן זיך פּילן היימישער און
זיכערער.

ער איז אָבער שוין געווען אין די יאָרן, ווען מען מוז
זיך אָפּגעבן אַ דין וחשבון ווהיין מען גייט און וואָס מען
וויל? דאָס זענען געווען פּראַגן אויף וועלכע ער וואָלט נישט
געקענט זיך אַליין ענטפּערן, ווען נישט די דרויסנדיקע און
שוין כמעט אים פּרעמדע יידישע וועלט, וואָס האָט אים גע-
צוונגען צו געבן דארויף אָן ענטפּער.

די יידישע עדה פון אַמסטערדאַם האָט באַשלאָסן דורכ-
צופירן אַ פאַרמעלע אָפּשיידונג פון דעם „כּופּר“, דעם זון און
אייניקל פון פרומע מאַראַנען, וואָס האָט זיך שוין גייסטיק דער-
ווייטערט פון דער אמונה און פון לעבן פון דעם יידישן קיבוץ.
דער פּייערלעכער חרם האָט באַשטעטיקט פאַר דער עדה

און קהילה, אַז דער, וואָס האָט זיך פון איר דערווייטערט מיט
דער מחשבה, דאַרף זיך אויך דערווייטערן פיזיש.
דער חרם איז אַ ווענדפונקט אין זיין לעבן, אָבער דער-
דאַזיקער ווענדפונקט איז שוין אַ קלאָרער, און דער וועג אין
דער צוקונפט איז בולט אָנגעמערקט.

ברוך אחר

עס איז מער ווי ווערשיינלעך, אז ברוך ספינאָזאָ האָט מיט זיינע אלע כחות געוואָלט אויסמיידן דעם ענטגילטיקן, שאַרפן פאַנאַנדערגיין זיך מיט דער יידישער קהילה. אים האָט זיך אַלץ געדוכט, אז פונקט ווי ביי קריסטן, וועט מען סוף פל סוף מוזן טאָלערירן אויך ביי יידן די, וואָס זענען נישט איינשטימיק מיט דער ביו איצטיקער אויפפאסונג פון דער תורה און זיי וועלן זיך דערווערבן דאָס רעכט פון פרייער קריטיק און אַנאַליז. פונקט ווי אין האַלאַנד גופא, וווּ די מלוכה האָט אָפגעהיט, אז אין די אוניווערזיטעטן זאָל מען נישט פאַרנאטן טעאָלאָגיע מיט פילאָזאָפיע און מ'זאָל נישט רודפן די פילאָזאָפן דערפאַר, וואָס זיי זענען נישט קיין טעאָלאָגן, האָט ספינאָזאָ געגלויבט, אז אזוי דאַרף זיין אויך ביי יידן.

דערווייל איז ער נאָך פאַרמאָליש אַ ייד און באַווייזט זיך אַפילו אין שול. צום לעצטן מאָל זעען מיר אים אין דער סינאַגאָגע דעם 5-טן דעצעמבער 1655. דאָס איז געווען שבת אין דער וואָך פון חנוכה. מען האָט ספינאָזאָן מכבד געווען מיט אַן עליה און ער האָט מנדר געווען זעקס פלאסאס.
אין אַ האַלב יאָר אַרום האָט זיך די זעלבע עדה צוגע-
הערט צו די האַרטע ווערטער פון הרם, וואָס מען האָט געוואָרפן אויף דעם „פאַרעקשנטן“ זון פון מיכאל עספינאָזאָ.
ספינאָזאָ האָט זיך אַלץ מער באַפריינדעט מיט די קריסטן.

לעכע סעקטאנטן אין אמסטערדאם, צווישן זיי איז אים געווען נענטער צום הארצן די סעקטע פון מענאניטן, וואָס האָט געפרע-
דיקט דאָס רעכט פון טויפן זיך צו יעדער צייט, ווען דער מענטש
ווערט רייף, דערצו, און געזוכט פון כריסטוסן אַרויסצוברענגען דאָס
מענטשלעכע, דאָס עטישע, דאָס, וואָס וואָלט געקאָנט אַפּעלירן
צו יעדן דענקנדן מענטשן. ספינאָזאָ איז געשטאַנען מיט די
מענאָניטן אין גאַנטע באַציונגען, און ווי עס וויל איינער פון
זיינע ערשטע ביאָגראַפֿן, האָבן זיי אים אַפּילו געשטיצט מאַטעריעל.
דערדאָזיקער אָפענער פאַרקער מיט די סעקטאַנטן, אויף
וועלכע מען האָט געקוקט קרום אין לאַנגער פון די אָפיציעלע,
פרומע פּראָטעסטאַנטן, האָט ענדלעך געמוזט ברענגען צו דעם
צוזאַמענברוך, וואָס האָט זיך אויסגעדריקט אין דער פּאַרם פון
חרם.

און געהיט האָט זיך די אמסטערדאַמער ספרדישע קהילה
פאַר אַ חרם מיט אַלע כּוחות.
גראַד אין דער זעלבער צייט ווען עס האָט זיך געהאַנדלט
וועגן דעם חרם אויף ספינאָזאָן, האָט דער ועד הקהילה געהאַט
צו טאָן מיט אַן אַנדער כּופּר. דאָס איז געווען דער דאָקטאָר
דניאל אָדער יואן פּראַדאָ.

פּראַדאָ האָט געשטאַמט פון שפּאַניען. ער איז געבוירן
געוואָרן אין יאָר 1615 און האָט שטודירט מעדיצין אין טאַלעדאָ.
אַזוי ווי אַ סך אַנדערע מאַראַנען איז ער געקומען קיין אמסטער-
דאָם, געוואָרן צוריק אַ ייד, און האָט אין דער פּרייער צייט
זיך פאַרנומען מיט פּילאָזאָפּישע חקירות. דידאָזיקע חקירות האָט
ער געפירט אין אַ געזעלשאַפט פון יונגע יידישע בחורים, צווישן
וועלכע עס זענען אויך געווען תּלמידים פון מאַטיראַס העכערן
קלאַס אין „עץ חיים“, פון „כתר תורה“.

עס איז כּמעט זיכער, אַז דערדאָזיקער פּראַדאָ איז געווען
דער ערשטער לערער פון ספינאָזאָן מחוץ דעם „עץ חיים“ און
אַז ער האָט זיך געפונען צווישן די יונגעלייט, וואָס האָבן פון
אים געלערנט, אַז דער תּנ"ך איז נישט הייליק, די נאַטור
הערשט אַ דאָנק אביעקטיווע געזעצן, און אַז שכל איז די איינ-
ציקע מאַס פון אמת.

האָט מען דעמדאָזיקן דאָקטאָר פּראַדאָ פאַרמסרט פאַר דעם

בית דין פון דער ספרדישער קהילה. פראדא האָט זיך דער-
שראָקן; זיין פראַקטיק איז געווען מערסטנטייל צווישן יידן און
א חרם האָט פאַר אים געמיינט אַ מאַטעריעלער חורבן.

אין דעם זעלבן יאָר, ווען מען האָט מחרים געווען ספי-
גאָזאָן, אין 1656, שיקט פראַדא אַריין אַ תחנונים-בריוו צום
בית דין מיט אַ בקשה אים נישט מחרים צו זיין. ער שלאַגט זיך
על-חטא אויף זיינע זינד, איז גרייט תשובה טאָן, און פאַרזיכערט,
אַז מער וועט ער נישט פּרעדיקן קיין שום געדאַנקען קעגן דער
יידישער תורה.

„איך זאָג צו“, שרייבט פראַדא צום בית דין, „אַז איך
וועל מער נישט אַריינפאַרן אין אַזעלכע אָדער ענלעכע געשיכ-
טעס און דעריבער בעט איך אַלעמען זיי זאָלן זיין מיט מיר
און צוזאַמען בעטן דעם האַר פון דער וועלט, ער זאָל מיר מוחל
זיין פאַר מיינע זינד און זאָל האַבן מיטלייד מיט מיר“.

געשריבן איז דידאַזיקע בקשה געווען נאָר צוליב אויסמיידן
דעם עפנטלעכן סקאַנדאַל, וואָס איז פאַר אים אַלס אַ דאָקטאָר
געווען פשוט געפערלעך.

אין דער ווירקלעכקייט האָט פראַדא אויף גאָרנישט נישט
חרטה געהאַט. ער האָט ווייטער „אַנגעפירט מיט אַ גרופע ישיבה-
בחורים“, ווי מיר לייענען אין אַן אַפיציעלן דאָקומענט פון
יענער צייט און האָט זיי געלערנט, אַז גאָט און נאַטור איז
איינס און דאָסזעלבע.

האַבן זיך דערפון דערוויסט די מיטגלידער פון בית דין
און עס ווערט באַשלאָסן דאָס מאָל אים אַריינצוואַרפן אין חרם.
אַבער מען האָט זיך נישט געאיילט אַזוי מיט וואַרפן חרמות, און
דאָס איז פאַר אונז זייער וויכטיק, ווייל דער פאַל מיט פראַדא
לערנט אונז, אַז אויך בנוגע ספינאַזאָן האָט דער מעמד (די
קהילה-פאַרוואַלטונג) געוואָלט האַנדלען לייבעראַל, טאָלעראַנט
אין דעם באַגריף, ווי עס איז געווען מעגלעך פאַר אַ יידישער
קהילה צו יענער צייט.

דאָס מאָל האָט דער מעמד פאַרגעשלאַגן דעם „זינדיקן“,
ער זאָל פרייוויליק פאַרלאָזן די שטאָט אַמסטערדאַם, ווייל אויב
ער וועט דאָס נישט טאָן, וועט מען פריער אָדער שפעטער מוזן
אים מחרים זיין.

צוויי האָט מען געטאָן מיט דאָקטאָר דניאל פראדא און
 צוויי האָט מען געוואָלט טאָן מיט ספינגאָזאָן.
 די קהילה האָט אָנגעבאָטן פראדאן אַ געוויסע סומע געלט.
 צוויי פּרנסים זענען צו אים געקומען און אין נאָמען פון דער
 קהילה אים געבעטן. ער זאָל פאַרלאָזן די שטאָט און אַוועקפאַרן
 אין די האַלענדישע קאָלאָניעס אין דרום-אמעריקא. ווי ער קען
 וווינען זייענדיק אַ האַלענדישער בירגער.
 פראדא האָט אָבער נישט געוואָלט פאַרלאָזן אַמסטערדאַם.
 זיינע פאַציענטן און אויך זיינע תלמידים.
 האָט ער זיך געוואָלט נאָך אַמאָל אַנטשולדיקן און אָנגע-
 שריבן אַ צווייטן חשובה-בריוו. אין וועלכן ער האָט ווייטער מיט
 אַ בקשה-טאָן פאַרויכערט. אַז מער וועט ער קעגן דער יידישער
 רעליגיע נישט זינדיקן.
 דער מעמד האָט אָבער שוין נישט עהאַט קיין צוטרוי צו
 אים און האָט אים מחרים געווען. וואָס איז געווען דעם 14טן
 פעברואַר 1657. דער חון עמאנועל אבענאטאר האָט פייערלעך
 פאַרגעלייענט פון עמוד דעם טעקסט פון חרם און האָט געמאָלדן,
 אַז אויב דער פאַרבאָנטער וועט פאַרלאָזן די גרעניצן פון האַ-
 לאַנד, וועט דער חרם פון אים אַראָפּגענומען ווערן.
 דר. פראדא האָט נישט גערוט. ער האָט מיט אַלע כוחות
 זיך באַמיט צו באַפרייען זיין נאָמען פון דער קללה פון חרם.
 וואָס האָט אים רוינירט.
 האָט ער זיך געווענדט צום ספרדישן מעמד אין האַמבורג
 און געבעטן, אַז די דאָרטיקע קהילה-פאַרוואַלטונג זאָל זיך אָנ-
 נעמען פאַר זיין קריידע און בעטן מען זאָל דאָ אין אַמסטער-
 דאַם אַראָפּנעמען פון אים דעם חרם. דער האַמבורגער מעמד
 האָט זיך דערפון אָפּגעזאָגט, איינזעענדיק אַז עס פאַסט זיך
 נישט אַריינצומישן אין די ענינים פון אַ ברודער-קהילה אין וועמענס
 שפּיץ עס שטייט אַזאַ גאון, ווי ר' שאול מאַרטיירא.
 דערצו איז פראדא געווען צו יענער צייט אַסך געפער-
 לעכער פון ספינגאָזאָן. ספינגאָזאָ האָט פאַרטיידיקט זיינע אידעען
 און געדאַנקען, וואָס זענען פילייכט געווען צו יענער צייט פאַ-
 קאַנט נאָר פאַר אַ קליינער גרופע יידישע יונגעלייט אין אַמסטערדאַם,
 ווייל ער האָט נאָך נישט געשריבן וועגן דעם, וואָס ער דענקט.

פראדא דאקעגן האָט פאַרשפּרייט זיינע „אפיקורסישע“ גע
דאַנקען שריפטלעך, און זיינע שריפטן האָבן אַרויסגערוּפּן שאַרפע
ענטפּערס און ביטערע, לייַדנשאַפטלעכע אָנפאַלן מצד צוויי
שטרענגע וועכטער פון רעליגיעזן יידנטום: פון דאָקטאָר יצחק
אראביא דע קאסטרא אין זיין פאַרימטן שפּאַנישן „באַשולדיקונגס-
בריוו“ (epistola invectiva) און פון דניאל לעוויס דע
באריאס אין זיין „כתר תורה“ (Corona da Ley). דער ערשטער
האָט אַפילו געגעבן אַ בולטן רמו, אַז ספּינאַזאַ איז געווען
צווישן די תלמידים פון דעם פריידענקערישן יידישן דאָקטאָר
פראדא.

דע קאסטראַ דערמאָנט איינעם, וואָס איז, צום גרעסטן צער
פון אונזער פּאָלק געקומען, אַ דאַנק דידאַזיקע מעשים, צו זיין
אַנטגילטיקן חורבן, און האָט אַנדערע דערמיט אָנגעשטעקט, הויפט-
זעכלעך די, וואָס האָבן מחוץ דעם יידנטום געשענקט גלויבן
פאַר זיינע נאַרישע סאַפּיזמען.
און דער איינער איז אַן ספק נישט קיין אַנדערער ווי
ברוך בן מיכאל עספּינאַזאַ.

איצט ווערט אונז קלאָר, אַז פונקט ווי זיין אפיקורסישער
לערער, וועלכער איז, ווי מיר האָבן באַוווּזן, געווען דער ייד
פראדא און נישט דער קריסט ענדען, ווי עס ווערט אָנגעגעבן
אין אַלע ספּינאַזאַ-ביאָגראַפיעס – ווערט אונז אויך פאַרשטענדלעך-
כער די פּאָליטיק פון דעם אַמסטערדאַמער בית-דין בנוגע דעם
יונגן ספּינאַזאַ. ער איז געווען מיט 17 יאָר יינגער פון זיין לערער
פראדא. האָט מען אַלץ געקוקט אויף אים נישט ווי אויף אַ
פאַרפירער, נאָר ווי אויף אַ פאַרפירטן, און דאָ דאַרף מען זוכן
די סיבות פון די וואַקלענישן פון דעם בית-דין. זיי האָבן געהאַט
איינזעעניש און גענומען אין אַנבאַטראַכט זיין אַפּשטאַמונג (אַ
פּרנס אַ זון), זיין חריפות (מארטיראַס אַ ליבלינג-תלמידו)
און זיין יוגנט (אינגאַנצן אַלט 24 יאָר!). דעריבער איז דער וועג
פון דער ערשטער הזהרה ביז דעם אומפאַרמיידלעכן חרם אַזאַ

לאנגער, קאמפליצירטער, פול מיט דיפלאמאטישע טריט, מיט כמעט פאטערלעכע פארזיכטיקייט און געלאסנקייט.

אין שייכות מיט ד"ר פראדאס אינצידענט ווערט איצט קלאר לוקאסעס אינפארמאציע וועגן דער סומע געלט, וואס די אמסטערדאמער קהילה האט אָנגעבאָטן ספינאָזאָן. זי האט מסתמא געוואלט, אז ספינאָזאָ זאל אוועקפארן קיין דרום-אמעריקע אין די האַלענדישע קאָלאָניעס, און אויף אַזאָ אופן געוואלט אים דערווייטערן פון דער קהילה.

אויב דערדאָזיקער פאקט איז אן אמתער האט מען די סומע אים נישט פאר געשלאָגן אַלס כאַבאַר ער זאל שווייגן, ווי עס ווילן די ביאַגראַפן זיינע, נאָר אויף הוצאות, ער זאל פארלאָזן בכלל האַלאַנד.

ספינאָזאָ האט אָבער נישט געוואלט צופרידנשטעלן די מיטגלידער פון דער קהילה, ווייל דאָס וואָלט געהייסן, אז זיי זענען גערעכט, דעמאָלט ווען ער איז געווען טיף איבערצייגט, אז זיי זענען גערעכט דערפאר, וואָס זיי גלויבן, און ער גלויבט דערפאר, וואָס ער איז גערעכט.

דאָנערשטיק, דעם זעקסטן טאָג אין חודש אב, שנת ת"ז (27 יולי 1656), האט מען דורך ספעציעלע מודעות געמאָלדן, אז מען וועט אין דער פאָרטוגעזישער סינאָגאָגע מהרים זיין ברוך בן מיכאל עספינאָזאָ. מען האט אויך אים געגעבן צו וויסן, ער זאל קומען אין שול אַריין; ער איז אָבער נישט געקומען.

דעם טעקסט פון חרם האט מען פאָנאָדערגעשיקט אין ספעציעלע שפאַנישע מודעות, כדי אומעטום זאל מען וויסן, אז דער זון פון דעם נישט-לאַנג פאָרשטאַרבענעם פרנס און גאָטס-פאָרכטיקן יידן איז פון היינט אָן מהויץ דער יידישער עדה; ער איז אַן אחר. דאָס איז דער נוסח פון דער מודעה וועגן דעם חרם:

„די הערן פון דעם מעמד טוען אייך צווייסן געבן, אז זיי האָבן שוין פון אַ לאַנגע צייט ידיעות וועגן די שלעכטע מעשים און מחשבות פון ברוך עספינאָזאָ און זיי האָבן זיך באַמיט דורך פאָרשיידענע מיטלען און הבטחות אים אַראָפּנעמען

פון דעם פאלשן וועג. היות ווי קיין שום זאך האָט אים נישט געקענט פאַרבעסערן און פאַרקערט, עס זענען יעדן טאָג אָנגע-קומען אַלץ מער און מער ידיעות וועגן זיין גרויסער אפיקורסות, וואָס ער האָט געטאָן און געלערנט און פון די אומערהערטע פאַרברעכנס, וואָס ער איז באַזאַנגען. זיי זענען געוואָרן באַ-שטעטיקט דורך אַ סך עדות, וועלכע מען קאָן גלויבן און וועל-כע זענען באַוווּן געוואָרן אין דער אָנוועזנהייט פון עספינאַזאַ, וועמען זיי האָבן איבערצייגט אין זיין שולד. דאריבער האָבן מיר באַשלאָסן, נאָכדעם ווי דער ועד החכמים (הרבנים) האָט דעם ענין אונטערזוכט, מחרים זיין און אַרויסטרייבן דעם דער-מאַנטן עספינאַזאַ פון דעם גדר פון דעם יידישן פּאָלק מיט דער הסכמה פון די דערמאָנטע חכמים. מיר זענען אים מחרים מיט דעם פּאָלגנדן נוסח פון חרם:

„לויט דעם באַשלוס פון מלאכים און לויט דעם פסק-דין פון די קדושים מיטן הסכם פון בית-דין און פון דער הייליקער קהילה אונזערער, זענען מיר מחרים, מיר פאַרשטויסן, זאָגן זיך אָפּ און פאַרשעלטן ברוך דע ספינאַזאַ. און פאַר די הייליקע ספרים אונזערע מיט די תרי"ג מצות, וועלכע זענען אין זיי פאַר-שריבן, זענען מיר מחרים מיטן חרם, וואָס יהושע האָט מחרים געווען יריחו, מיט דער קללה, וואָס אלישע האָט פאַרשאַלטן די יינגלעך און מיט די אַלע תוכחות פון דער תורה.

„זאָל ער זיין פאַרשאַלטן בייטאָג און זאָל ער זיין פאַר-שאַלטן בייטאַכט! זאָל ער זיין פאַרשאַלטן, ווען ער לייגט זיך און זאָל ער זיין פאַרשאַלטן ביים אויפשטיין!
„זאָל ער זיין פאַרשאַלטן ביים אַרויסגיין, זאָל ער זיין פאַרשאַלטן ביי זיין צוריקקומען! גאָט זאָל אים קיינמאָל נישט מוחל זיין!

„זאָל זיך זיין צאָרן און פּעס קעגן דעם מענטשן צעפלאַ-קערן און זאָל אויף אים אַראָפּשיקן אַלע קללות, וואָס זענען פאַרשריבן אין די ספרי תורה.

„און גאָט וועט זיין נאָמען פון דער ערד פאַרניכטן (ה' ימחה את שמו מתחת השמים) און גאָט וועט אים צו זיין מפלה אַרויס-שטויסן פון אַלע שטאַמען פון ישראל מיט אַלע קללות פון הימל, ווי זיי זענען אין דער ספר תורה פאַרשריבן.

„אַבער איר, וואָס דויערט ביי נאָט, האָר אייערן, איר
לעבט אייביק!

„מיר זענען מזהיר, אַז קיינער זאָל מיט אים נישט האָבן
קיין שום שייכות, נישט מינדלעך און נישט שריפטלעך. קיינער
זאָל אים קיין שום טובה נישט טאָן און קיינער זאָל מיט אים
נישט זיין צוזאַמען אונטער איין דאַך. אָדער אין די אמות מיט
אים! און קיינער זאָל נישט לייצען קיין שום ספר, וואָס ער
האָט פאַרפאַסט אָדער געשריבן!“

ווער האָט אים מחרים געווען?

די חכמים פון ועד זענען געווען שאול מארטיירא און
יצחק אבוהב, וועלכער האָט זיך שוין אומגעקערט פון בראַזיל-
ליע. מנשה בן ישראל איז צו יענער צייט נישט געווען אין אַמ-
סטערדאַם. ער האָט געוויילט אין לאַנדאָן אין די אָנגעלעגנהייטן
פון די ענגלישע יידן, וואָס האָבן באַדאַרפט באַקומען אַדאַנק
זיינע השתדלות דאָס רעכט זיך צוריקצוקערן אין זייער היימלאַנד.
פון וואַנען מען האָט זיי אין 1290 פאַרטריבן. עס האָט אָבער
געמוזט זיין אַ דריטער, ווייל אַ בית-דין איז באַשטאַנען פון
דריי מיטגלידער. ווער דאָס איז געווען ווייסן מיר נישט אויף
גענוי.

וואָס איז שייך דעם ועד הקהילה, וואָס האָט באַשלאָסן
דעם חרם צו פּראָקלאַמירן נאָך דעם ווי די חכמים האָבן און-
טערזוכט ספינאָזאַס שולד, איז ער באַשטאַנען פון 14 מיטגלידער.
זייערע נעמען פיגורירן אין פּראָטאָקאָלן פון דער אַמסטערדאַמער
קהילה אונטער דעם באַשלוס וועגן ד"ר פראדאס פּראָצעס. צווישן
זיי געפינט זיך שלמה אברבנל, בנימין מוספא, ד"ר אפרים בוענא,
אברהם פעריירא און אַנדערע. אַלס סעקרעטאַר פיגורירט אברהם
טעלעס.

אַ לאַנגע צייט האָט מען באַשטריטן יצחק אבוהבס אַנטייל
אין חרם. דאָס איז געווען דערפאַר, וואָס זיינע קינדער האָבן

זיך געשעמט מיט דעם טעטנס ראָלע אין דעם חרם און האָבן דעריבער אָפגעלייקנט זיין אָנוועזנהייט.

נאָך דעם ווי דער חרם איז פאַרעפנטלעכט געוואָרן, האָט זיך שאול מאַרטיירא געווענדט צו דער שטאַט-פאַרוואַלטונג מיט אַ מסירה אויף ספינאָזאָן. די פאַרוואַלטונג האָט אים אָפגעשיקט צום קאַלװיניסטישן קאַנסיסטאָריאַט, ער זאָל באַשטעטיקן, אָו דער פאַרבאַנטער איז אַן אַפיקורס. די קאַלװיניסטישע גלחים האָבן באַשטעטיקט די מעשים פון דעם בית-דין. דעמאָלט האָט דער מאַגיסטראַט געהייסן ספינאָזאָן פאַרלאָזן די שטאַט אַמסטערדאַם אויף אַ פאַר חדשים צייט.

פאַר דעם שווינדזיכטיקן ספינאָזאָן איז בכלל דער זומפּי-קער אַמסטערדאַם געווען אַ געפאַר. ער האָט סיי ווי סיי גע-האַט בדעה זיך אַרויסציען פון זיין געבורטס-שטאַט. ער האָט אָבער נישט געוואָלט נאָכגעבן, אָו ער מוז פאַרלאָזן אַמסטער-דאַם דוקא צוליב דעם חרם.

דאַן האָט ער אָנגעשריבן אַ פאַרטיידיקונגס-שריפט אויף שפּאַניש (האַלענדיש איז פאַר אים געווען נאָך שווער צו שרייבן) אין האָט זי איבערגעגעבן אין צוויי עקזעמפּלאַרן דעם פאַר-וואַלטונג פון דער קהילה און דעם מאַגיסטראַט.

די אַפּאָלאָגיע האָט אָבער נישט געהאַלפּן, און ווען זי וואָלט אפילו געהאַלפּן, וואָלט ספינאָזאָן אין אַמסטערדאַם מער נישט געבליבן.

דער אחר איז געשטאַנען אויף אַ שיידוועג.

דער נעכטן מוז פאַרגעסן ווערן.

דער מאַרגן האָט זיך פאַר אים באַוויון אין בלאַסע קאַני-טורן און האָט לחלוטין נישט געווינקט צו אים מיט בויענדע האַפּענונגען.

ער איז אָבער געגאַנגען מיט דעם פאַראַל: Cautē (פאַר-זיכטיק), וואָס איז געוואָרן זיין בעסטער קאַמפּאַס אויף דעם אומבאַקאַנטן וועג פון זיין נייעם לעבן.

צווישן גאטזוכער

די פונקען פון רעליגיעזן פראטעסט קעגן דער מער פאר-
שטארטער ווי שטארקער קאטוילישער קירך, וואָס דער וויטנ-
בערגער מתמיד לוטער האָט אַרויסגעוואָרפן פון זיין צעהיצטער
נשמה, האָבן פאַרשפּרייט אַ פייער, וועלכן דערדאָזיקער צופע-
ליקער בונטאר האָט לחלוטין נישט דערוואָרט.

אין שוים פון דעמדאָזיקן פייער ווערן געבוירן נייע אי-
דעען פון רעליגיעזן דענקען און אין שטורם פון ברידער-שלאַכטן
אַנטשטייען נייע סעקטעס. רעליגיעס און אני מאמינס - וואָס
האָבן צעהיצט דעם כמעט שוין איינגעשלאָפענעם מענטשלעכן
געדאַנק און געצווונגען דעם גלויביקן צו זוכן אַנדערע אויס-
דרוקס-פאַרמען פאַר זיינע שטאַרקע רעליגיעזע באַגערן ווי די,
וואָס די דאָגמאַטישע און דאָגמאַטיזירנדע קירך האָט אים גע-
קענט געבן.

דער מענטש פון סוף 16 יאָרהונדערט האָט דערזען, אַז
מען האָט באַהאַלטן גוטן וויין אין אַ קאטוילישע פּאַס און זי
אַרומגערינגלט מיט אַזעלכע אייזערנע רייפן פון „מען טאָר נישט“,
אַז דער וויין האָט זיך פאַרוואַנדלט אין אַ טעאָלאָגישן עסיק.
און פּדי צו באַפעסטיקן די פונדאַמענטן פון דער קאַנאָ-
ניזירטער קירך, וואָס האָבן זיך רויק געדערעמלט אין די שאַטנס
פון אַמאָליקן מאַרטירערטום און געטיילט „קריסטוסעס ברויט“
אין קליינע זונטיק-פענעצלעך פון דעם הויכן מאַיעסטעט פון

דער גלחישער אמבאנע, האָט מען געפונען נאָר איין מיטל דער-
צו - דאָס איז די פאַרפאַלגונג.

אין די געדאַנקען פון די אומצופרידענע האָט מען געזען
אַ געפאַר נישט נאָר פאַר דער זיכערקייט פון דער קירך, נאָר
מען האָט פון זיי, מיט רעכט, אַרויסגערופן די געשעענסטער
פון אַ סאָציאַלער רעוואָלוציע, וואָס האָט געדראָט מיט אַ שנעלן
בלוטיקן טאַנץ איבער די פרוכטבאַרע פעלדער פון די גלחישע
גיטער און איבער די רחבותדיקע לאַנקעס פון די האַלב-פעאַדא-
לע „קריסטלעכע“ פריצים.

די בענקשאפט נאָך אַ סאָציאַלן יושר אין הסכס מיט דער
מורה פון דעם „פאַסטוּן“ פון גליל, האָט זיך געלאָזט זייער
קלאַר פילן אין די איבערגעשפיצטע טעאָלאָגישע חכמות און
מעטאָפּיזישע רמוזים פון דאָס רוב אַנטיקאַטוילישע רעליגיעזע
רעפּאָרמער און קאַנדידאַטן אויף רעפּאָרמער.

„אין זוך גאַטס הימל אויף דער ערד און נישט העכער“ -
האָט פשוט און קלאַר זיך מודה געווען איינער פון די אָנגע-
זעענסטע רעליגיעזע בינטאַרן.

האָט זיך אָנגעהויבן אַ קרייצצוג קעגן די אַלע, וואָס ווילן
זיך באַפרייען פון דער אָפיעקע פון גלח און זיינע מיטמענטשן.
און פדי צו ראַטעווען די וועלט פון דעם „אומנויטיקן
פייער“ האָט זיך די קאַטוילישע קירך און אויך די שוין אינ-
צווישן פאַרקאַטוילישטע אין פאַרם פראַטעסטאַנטישע קירך -
אָנגעהויבן אַרויסצוטרייבן די אונטערצינדער.

נאָך דעם ווי האַלאַנד האָט אין יאָר 1607 געשלאָסן שלום
מיט שפּאַניען, וואָס איז אין צוויי יאָר שפּעטער באַפעסטיקט
געוואָרן אין אַ פרידנס-טראַקטאַט דערווייל גאַראַנטירט אויף צוועלף
יאָר - איז דאָס לאַנד געוואָרן דער מקום מקלט פאַר אַלע גע-
רודפּטע און פאַרפאַלגטע צוליב זייער אַנדערשדיקן רעליגיעזן
אני מאמין. שפּאַניען האָט אין טראַקטאַט פון 1609 אָנערקענט
די זעלבשטענדיקייט פון די זיבן האַלענדישע פראַווינצן און
האָט זיי געגעבן דאָס רעכט צו פירן מסחר מיט אינדיען.
די יונגע האַלענדישע רעפּובליקן האָבן דערפון געצויגן
גרויס הכנסה און נישט קענענדיק אַליין אויסנוצן די גינסטיקע

קאנינקטורן האָבן זיי ברייט געעפנט טיר און טויערן פאַר יע-
דערן, וואָס וויל קומען, אַרבעטן און צאָלן... שטייערן.
און אין זכות פון די שטייערן-הכנסות האָט שוין ממילא
געמוזט קומען די רעליגיעזע טאַלעראַנץ און פרייהייט צו דע-
קען - ווי אזוי מען וויל - אויב דאָס דענקען וועט נישט
ברענגען קיין היזק דער מלוכה-קאַסע. פון אַלע לענדער זענען
געקומען סעקטאַנטן קיין האַלאַנד. די האַלענדישע מלוכה האָט
זיך שוין באַוואָרנט, אַז די דאָזיקע סעקטאַנטן זאָלן נישט קענען
באַקומען קיין מלוכה-אַמטן. חוץ די „קינדער פון קאַלוויניזם“,
דער איינציקער סאַנקציאָנירטער און פּריווילעגירטער רעליגיע פון
דער הערשנדער נאַציע.

עס איז אָבער אַ טעות צו דענקען, אַז די הערשנדע רע-
ליגיע איז געווען די רעליגיע פון דער בורזשואַזיע. גראַד פאַר-
קערט! די בורזשואַזיע אַלס אַ קלאַס פון דענקדע מענטשן,
פון אינטעליגענטן, האָט זיך זייער שטאַרק באַשעפטיקט מיט
גאַט-זוכעריי, האָט זיך געגריבלט אין פאַרשידענע רעליגיעזע פּראָ-
בלעמען און אויף די ראַנדן פון די דיקע „קאָנטאַ-קאַרענט“
ביכער האָט דער האַלענדישער סוחר געשריבן הערות צו די ווער-
טער פון די אַפּאָסטאָלן.

די סעקטע פון אַרמיניאַנער איז מערסטנטייל באַ-
שטאַנען פון סוחרים, פאַבריקאַנטן און דיפּלאָמירטער אינטעליגענטן.
איר גרינדער איז געווען יאָקאָב אַרמיניוס. ער האָט
געלערנט, אַז דער „בעסטער גלויבן איז גאַרנישט נישט צו וויסן“.
די אַרמיניאַנער האָבן פאַרלייקנט די לערע פון פּרעדעסטיןאַציע
(באַשערטקייט) און האָבן געהאַלטן, אַז דעם מענטשנס גורל איז
אָפהענגיק פון זיין גלויבן, פון כּח פון אמונה. די אַרמיניאַנער
האָבן פאַרטיידיקט דאָס רעכט פון דער וועלטלעכער מאַכט זיך
אַריינצומישן אין די ענינים פון דער קירך.
אין זייער לערע איז פאַרצן אַסך אנטליינגען פון אַ פּאָר
וויכטיקע פּאָרגענגער, אויך רעליגיעזע רעפּאָרמאַטאָרן אין האַ-
לאַנד.

איינער פון זיי איז געווען דוד קורנהערט (1522-
1590) - פון באַרוף אַ יוריסט; אַ שטאַרקער כאַראַקטער און
פּיינשאַפטלעכער גאַט-זוכער. זיין גאַנץ לעבן האָט ער אָפּגעלעבט

אין נרויס נויט און געצויגן זיין חיונה פון קופערשטיכעריי און
 איבערזעצונגען; ער האָט אויך געשריבן לידער.
 קורנהערט האָט געקעמפט קעגן די אַרטאָדאָקסן-קאַל-
 ווינער. זיין אני-מאַמין האָט ער אויסגעדריקט אין דעם אַזוי גע-
 רופענעם היידעלבערגער קאַטעכיזם (1563) - וואָס ווערט אָנער-
 קענט פאַר די „מאַנגאַ קאַרטאַ“ פון געוויסן-פרייהייט אין האַלאַנד.
 קורנהערט האָט געגלויבט אין די ביבל; ער האָט
 געהאַלטן, אַז צוליב דער אויסלייזונג פון דער נשמה דאַרף מען
 צו קיין קירן נישט געהערן. שפילנדיק אַ גרויסע ראָלע אין
 קאַמף קעגן דער קאַטויליש-שפּאַנישער העגעמאָניע אין האַלאַנד,
 האָט ער זיך דערלויבט אויף אַסך מוט און דרייסטקייט און באַ-
 קעמפט די אומטאַלעראַנץ פון די פרייהייט-זוכענדע האַלענער.
 מיר האָבן זיך מיטן פּוֹלן רעכט צוואַמענגעבונדן קעגן דער
 שפּאַנישער גרויזמקייט. צוליב וואָס? איז דאָס געשען צוליב
 דעם, אַז מען זאָל באַגינסטיקן אויסשליסלעך די אַדער אַן אַנ-
 דערע פּאַרם פון גאַטעס-דינסט און איר געבן ספּעציעלע פּרי-
 ווילעגייס? יעדערער וואָס האָט אָפּגעע אויגן ווייס, אַז דער ערשטער
 מלחמה-פּייער האָט זיך צעפּלצמט צוליב דעם הענגען, ברענען
 און בראַטן די אפיקורסים; אָבער צום סוף האָט גאָט מיט זיין
 גנאָד באַשאַנקען די פּראָווינץ מיט פרייהייט און האָט אונז אַזוי
 פיל פּה געגעבן, אַז מיר האָבן ביז איצט אונזער לאַנד געראַטעוועט
 פון שונא. די וואָס האָבן אונז דערביי געהאַלפּן, די, וואָס האָבן
 איינגעשטעלט זייער לייב און לעבן, די, וואָס האָבן ביי אונזערע
 טויערן, מויערן און אומעטום, וווּ מען האָט דאָס באַדאַרפט, געאַר-
 בעט ווי שלעפּ-חיות און ווי לייבן געקעמפט - די זענען נישט
 געווען קיין מיטגלידער פון איין און דעמזעלבן גלויבן; צווישן זיי
 זענען געווען אַסך, וואָס מען וואָלט זיי גערן איצט אונטערדריקט.
 און דאָן זאָגט דער דרייסטער קעמפּער אַזוי:
 „די אמתע גלויביקע אין הסכם מיט גאָטס וואָרט וועלן אַלע-
 מאָל זיין אַ מינדערהייט און ווען עס וואָלט דער מלוכה צוגעגליקט
 מיט צוואַנג און מאַכט מאַכן אַלעמען פאַר קריסטן, דאָן וואָלטן
 דאָס נישט געווען קיין אמתע קריסטן, נאָר מויל-קריסטן - אַ
 וועלט פּוֹל מיט דער ערגסטער היפּאָקריטסטווע: עס איז שוין
 אַסך בעסער זיין אַ נישטגלויביקער - איידער אַ היפּאָקריט.“

קורן נאך אים האָט אַ צווייטער האַלענדישער גאַטזוכער -
ש מ צ ו ן - ע פ י ס ק אָ פ י ן ם (1583-1643) געפרעדיקט, אַז
„קריסטנטום איז נישט תורה, נאָר לעבן; גאַטעסרינסט, וואָס
קומט נישט פון אַ פרייער נשמה, איז נישט קיין גאַטעס-
דינסט“.

די אַרמיניאַנער, וואָס האָבן איבערגענומען אַסך פון די
צוויי אַריגינעלע, זעלבשטענדיקע קריסטלעכע דענקער -
זענען געווען אויסגעשפראַכענע פּאַציפּיסטן. עס איז געלעבן
אין זייערע עקאָנאָמישע אינטערעסן, אַז מען זאָל נישט פירן
קיין מלחמות - ווייל דאָס וואָלט רוינירט זייער פרידלעכע
עקספּאַנזיע אויף די ברייטע, פּיאָנערישע שטחים פון האַלענ-
דישע קאָלאָניעס און די לענדער, ווהיין מען האָט זיך געלאָזט
קויפן און פאַרקויפן סחורה אונטער די זעלען פון דעם יונגן
האַלענדישן פלאָט.

די קאַלווינער האָבן זיי באַקעמפט. זיי זענען נישט געווען
זופרידן מיטן צייטווייליקן שלום, וואָס האַלענדי האָט געשלאָסן
מיט שפּאַניען אויף צוועלף יאָר. זיי האָבן געוואָלט אַ ווייטער-
דיקן קאַמף ביז דער ענטגילטיקער באַפריינג פון דער גאַנצער
האַלענדישער טעריטאָריע פון שפּאַנישן יאָך. אויך זיי זענען
געווען סוחרים; זיי זענען איינגעגאַנגען אויף אַ צייטווייליקן
שלום דוקא אַלס סוחרים: אָבער זיי האָבן געהאַט אַסך בריי-
טערע השגות פון אַן אימפּעריאַליסטישער דעראַבערונג פון נייע
האַנדלס-מערק פאַר זייער פּאָטערלאַנד, ווי די אַרמיניאַנער. און
דערצו נאָך האָבן די קאַלווינער זיך געזיחוסט מיט זייער בכור-
האַפּט; ווייל זיי האָבן דאָס געראַטעוועט האַלענדי פון שפּאַ-
נישן יאָך און דערפאַר קומט זיי - אַזוי האָבן זייערע עקס-
פּאַנענטן געטענהט - דאָס רעכט צו זיין די פריוילעגירטע
אין לאַנד. דאָס פּאָלק האָט זיי געשטיצט און די קאַלווינישע
רעזולפירער און פּאַסטאָרן האָבן שטיצנדיק זיך אויף די מאַסן,
דורכגעפירט זייער פּאָליטיק, אַראָפּגעוואָרפן שטאַטהאַלעטערס,
געצווונגען דער וועלטלעכער מאַכט צו העלפן דער קירך רודפן
אַנדערשגלויביקע אַדער דענקערע.

דער באַרימטער אוטרעכטער פּרינציפּ פון יאָר 1579, וואָס איז
מיט אַזוי פיל בלוט און מי אויסגעקעמפט געוואָרן, אַז קיינער קען

נישט ויין גערודפט צוליב זיין גלויבן - איז געבליבן נישט
מצר ווי א פארמולדע, מיט וועלכער מען האָט פריער שטאַרק
שטאַלצירט און שפעטער זי פאַרוואַנדלט אין אַן אַרכיוואלישן
דאָקומענט. די שטרעבונג צו אַ גלייכגעוויכט צווישן מלוכה-
ניטן און קירך-פאַדערונגען איז געווען די הויפט-פראָגראַם
פון יעדער רעגירונג אין דעמאָלטיקן האַלאַנד - אַ פראָגראַם
זייער אַ שווערע, קאָמפליצירטע און אַ גליטשיקע.

דער מערקווירדיקער גורל פון דער סעקטע סאציניאנער
קען דינען פאַר אַ פלאַסטישע אילוסטראַציע.

די סעקטע פון סאציניאנער איז געגרינדעט געוואָרן פון
אַן איטאַליענער מיטן נאָמען פויסטוס סאַצינוס (געבוירן
אין סיענאַ אין יאָר 1539 - געשטאַרבן אין פּוילן [לעבן קראַקע]
אין 1604). סאַצינוס האָט זיך אַפריער גענייגט צום געצדינערישן
פלאַטאַניזם, מיט וועלכן ער האָט זיך באַקענט דווקא אין האַלאַנד.
שפעטער איז ער דורכגעגאַנגען פאַרשיידענע גאַט-זוכערישע
גלגולים און צום סוף האָט ער אויסגעפרעציזירט פאַלגנדע עיקרים:
ער האָט זיך באַפרייט פון דעם מסורהשן צוגאַנג צום תנ"ך
און דער עוואַנגעליע. ער האָט פאַרלייקנט די מעגלעכקייט פון
אַן עקזיסטענץ פון אַ הייליקן גייסט. קיין קירך איז נישט נויטיק.
גאַטס וואָרט קען מען באַגרייפן מיטן שכל. דער מצנטש איז
פון נאַטור גוט.

ער האָט פאַרלייקנט גנאָד און באַשערטקייט (פרעדעסטי-
נאַציע) און האָט געהאַלטן, אַז דער אַקט פון טויפן זיך - איז
אַן אומנויטיקער. חתונה איז נישט קיין רעליגיעזער אַקט, וואָס
איז באַשערט פון גאַט, נאָר אַ ריין בירגערלעכער קאָנטראַקט
צווישן צוויי מענטשן פון פאַרשידענע געשלעכטן.
די סאַציניאַנער האָבן געפירט זייער אַ ריין און עטיש
לעבן און דערפאַר האָבן זיי זיך דערוואָרבן אַ סך פריינט און
אַנהענגער.

אין 1579 איז סאַצינוס אַוועק קיין פּוילן. דאָרטן האָט
ער אויסגעאיבט אַ קאָלאָסאַלן איינפלוס אויף דער שליאַכעצקער
אינטעליגענץ.

אין פינטשעוו, בריסק און ראַקאָוו זענען אַנטשטאַ-
נען סאַציניאַנישע קהילות (נבאָרן - האָט מען זיי גערופן) און

פראכטפול אָרגאַניזירטע שולן און דרוקערייען האָבן פאַרשפרייט
ליכט און פריי וויסן נישט נאָר אין פוילן - נאָר ווייט מחוץ
די גרענעצן פון דעם לאַנד. אַ קורצע צייט איז פוילן געווען
דער מקום מקלט פון די סאָציניאנער און אַנדערע ענדלעכע
סעקטעס. דאָס האָט פוילן פאַרשאפט אַ סך כבוד און געמאַכט
דעם פוילישן נאָמען פאַר אַ שטאַלצן סימבאָל פון רעליגיעזער
פרייהייט און ברייטער טאַלעראַנץ. לאַנג האָט אָבער פוילן דעם
נאָמען נישט אָנגעהאַלטן.

ביי ספינאָזאָן לאָזט זיך זייער לייכט פעסטשטעלן די
השפעה פון די סאָציניאַנישע עיקרים מיט וועלכע ער האָט זיך,
אָן ספק, באַקענט אין אַמסטערדאַם, וווּ זיי זענען געווען אין אַ
גרויסער צאָל פאַרטראַטן, נאָכדעם ווי די פוילישע רעאַקציע
האָט געזיגט, און דער סיים האָט זיי געצווינגען צו פאַרלאָזן
דאָס לאַנד.

קומענדיק פון פוילן קיין האַלאַנד, האָבן זיך די סאָצי-
ניאנער קיין פולע רעכט קיינמאָל נישט דערוואָרבן - און הגם
די שטאַטן האָבן זיי טאַלערירט, האָט אָבער די קאלוויניסטישע
קירך שטאַרק פאַרפאָלגט די רעאַציאָנאַליסטיש-געשטימטע און
סאָציאַליסטיש-דענקנדע סאָציניאַנער. ביי די קעמפער פאַר פריי-
הייט פון גלויבן זענען די סאָציניאנער געווען דער מוסטער פון
עקשנות, ערלעכקייט און גראדליניקייט אין זייער דענקען און
האַנדלען.

זיי האָבן געמוזט אַרויסרופן ספינאָזאַס אינטערעס און
זייער בעהאַוונטקייט אין תנ"ך האָט גורם געווען, אַז מען האָט
פאַר זיי מורא געהאַט אין די פיינטלעכע לאַגערן און געזוכט
זייער עצה אין די פריינטלעכע רייען.

ביז עס האָט זיך אָבער באַפעסטיקט די רעאַקציע אין
האַלאַנד, האָט נאָך יענע גערודפטע סעקטע געפונען דאָרטן אַ
סך אַ בעסערע מעגלעכקייט צו לעבן אין גייסט פון איר וועלט-
קוק - ווי דאָס איז געווען מעגלעך אין וועלכן עס איז
אַנדערן לאַנד.

אמת, פון צייט צו צייט האָט אויך אין האַלאַנד געפלאַקערט
דער פיייער פון שייטער-הויפן - ווי דאָס איז געווען דער פאל אין

1509 - זוען מען האָט פאַרברענט אַן אַנטיסיריניטאַרער (א) געגענער פון דער דריי-אייניקייט. דאָך איז אין האַלאַנד געווען אַ סך זיכערער ווי אין גאַנץ אייראָפּע.

דעם נייעם שטראָם פון די גערודפטע סעקטאַנטן האָט מען פריינטלעך אויפגענומען, ווייל זיי האָבן געבראַכט מיט זיך קאַפיטאַלן, ענערגיע, פאַרבינדונגען און דאָס וויכטיקסטע - קולט פאַר אַרבעט און אַ טיפן ווילן צו זיין אומגעשטערט אין דעם רעליגיעזן אויסלעבן זיך לויט יעדן נוסח און גלויבן. די האַלענ-דישע שטעט האָבן באַוואָרנט די נייע תושבים מיט אַ פולער אויטאָנאָמיע אויפן געביט פון רעליגיע - אויב די רעליגיעזע טעאָריעס וועלן נישט זיין אין קיין סתירה מיט די גרונט-פרינציפן פון דער מלוכה.

גראַד מיט ספינאָזאַס קינדער - און - יוגנט-יאָרן, פאַלט זיך צונויף דער צופלוס פון קריסטלעכע סעקטאַנטן און גאַטזוכער קיין האַלאַנד.

אין אַמסטערדאַם גופא האָבן געשפילט אַ גרויסע ראַלע די מענאַניטן און די קאַלעגיאַנטן. די מענאַניטן האָבן זיך גע-גרינדעט אונטער דער השפעה פון דער לערע פון סימאנס מענא, (גלשטאַמט פון די ריינישע פראַווינצן, 1492—1559), נאָך אין דער ערשטער העלפט פון 16-טן יאָרהונדערט. זיי האָבן פאַרלייקנט די נויטיקייט פון טויפן קינדער, און זיי זענען געווען אויפריכטיקע פאַציפּיסטן. די מענאַניטן האָבן אָפּגעוואָרפן גוואַלד-טאַטן אַפילו אַלס אַ מיטל צו דערגרייכן אַ „הימלישע מלוכה“ אויף דער ערד. זיי האָבן פאַרבאָטן זייערע מיטגלידער צו טראָגן מיט זיך געווער, און האָבן פראַקלאַמירט אַ „מלחמה אַלע מלחמות“. פאַרשטייט זיך, אַז אונטער „מלחמה“ האָבן זיי פאַר-שטאַנען אַ וואַרט-קאַמף דורך פראַפּאָגאַנדע און שריפט. פאַר דער מלוכה האָבן זיי געהאַט רעספּעקט און געווען געהאַרכזאַם, הגם זיי האָבן פאַרבאָטן אַ מענאַניט אָנצונעמען וועלכן עס איז מלוכה-אַמט. דאָס איז געווען זייער סאַציאַל-פּאָליטישער אַני-מאַמין.

אויפן געביט פון רעליגיע האָבן די מענאַניטן באַקעמפט די טעאָלאָגישע פּילפּוליסטיק. די מערסטע פון זיי האָבן נישט געגלויבט, אַז יעזוס איז אַ זון פון גאָט, נאָר ער איז דער

דערלייזער פון דער וועלט. אונטער רעליגיע האָבן זיי פאַר-
שטאַנען אַ לעבן פול מיט רחמים, צדקה, מעשים טובים. דער
מענטש איז רעליגיעז, אויב ער איז עטיש אין קליינע טאַג-
טעגלעכע ענינים, האָבן זיי געלערנט. די „הימלישע מלוכה“
אויף דער ערד וועט דעמאָלט מקוים ווערן, ווען יעדער מענטש
וועט טאָן גוטס און זיין ווילן צום לעבן וועט זיך אַנטוויקלען
נישט פון האָס צו אַ צווייטן, נאָר פון ליבע צו אַלעמען. צווישן
די מענאַניטן האָט זיך געפונען אַ גרויסע צאָל גייסטרייכע
מענטשן פון אַלע סאַציאַלע שיכטן און אַפילו פון פאַרשיידענע
רעליגיעס. אויך רעמבראַנד איז געווען אַ חבר פון דער מצ-
נאַניטן-סעקטע – אויב עס איז צו גלויבן דעם באַריכט פון אַ
פלאַרענטינער מאלער באַלדינאָקי.

אַ סך איינפלוסרייכער איז געווען די סעקטע פון קאַל-
גיאַנטן.

דער נאָמען קאַלעגיאַנטן נעמט זיך פון וואָרט קאַלעגיע.
וואָס מיינט פאַרנאָמלונג. זייער אורשפרינגלעכער נאָמען איז
געווען די ריינסבורגער, פון אַ שטעטל ריינסבורג אין האַלאַנד.
ווי זיי האָבן זיך אָרגאַניזירט. דאָס איז געווען אין יאָר 1619.
דעמאָלט האָט דער סינאָד אין דאָרטעכט אָנגעהויבן צו פאַר-
פאָלגן די סעקטע רעמאַנסטראַנטן, און מען האָט זייערע גייסט-
לעכע פירער אַריינגעזעצט אין תפיסה און אַנדערע אינגאַנצן
פאַרטריבן.

צוויי פון די רעמאַנסטראַנטן, די ברידער וואָן דער
קאָדדע האָבן אָנגעהויבן צו פרעדיקן, אַז מען דאַרף אינגאַנצן
נישט קיין גלחים, ווייל די גלחים ווערן מיט דער צייט אַ
קאַסטע, וואָס היט אָפּ אירע עקאַנאָמישע אינטערעסן און דערי-
בער באַקעמפט זי יעדן גלויביקן, וועלכער טייטשט אויס די
הייליקע שריפטן לויט זיין אייגענעם פאַרשטאַנד. פדי אויסצו-
מיידן לעתיד, אַז אין שויס פון אַן אייגענער סעקטע זאָל קענען
אויסוואַקסן אַ נישט-טאַלעראַנטע גרופע, וואָס איז אומטאַלעראַנט
אויס שרעק צו פאַרלירן די פרנסה-דאַרף מען בכלל זיך באַגיין
אַן גלחים און אַן קירכן; זאָלן די מיטגלידער זיך צוזאַמענקו-
מען אין פריוואַטע הייזער און דאָרטן לייצענען די ביבל און
רעדן איבער רעליגיע.

די ברידער וואָן דער קאָרדע האָבן געגרינדעט די ערשטע קאָלעגיע אין דעם דאָרף ריינסבורג, נישט ווייט פון דער באַ-רימטער אוניווערזיטעט-שטאָט לייִדן, און די אָנהענגער פון זייער נוסח האָבן זיך גערופן די קאָלעגיאַנטן.

די קאָלעגיאַנטן האָבן געלערנט, אַז דער הייליקער גייסט לעבט אין יעדן פרומען מענטשן. יעדער מיטגליד פון אַ קאָלעגיע קען אויסטייטשן די ביבל - דעריבער זענען קיין פאַרמיטלער צווישן גאָט און מענטש נישט נויטיק און באַצאָלטע פאַרמיטלער, ווי גלחים, פריסטער א. א. וו., זענען איבעריק, ווייל דאָס איז אוממאָרעליש.

דער הויפט-מקור פון זייער גאָטזוכעריי איז געווען די ביבל; אין דער ביבל האָבן זיי געזוכט די תשובות אויף זייערע פראַגן און ספקות.

אין די ראַמען פון דערדאָזיקער סעקטע האָט יעדער איינער געהאַט די אומבאַגרענעצטע פרייהייט פון אויסטייטשן די רעליגיעזע פראָבלעמען ווי ער האָט געוואָלט. זיי האָבן אָפגעוואָרפן אַלע דאָגמאַטישע שטעלונגען צו דער רעליגיע. דאָס האָט זיי געגעבן די מעגלעכקייט צוצוציען צו זייער קרייז אַ גרעסערע צאָל מענטשן. אויף זייערע פאַרזאַמלונגען האָט מען געקענט זען קאַטאָליקן און יידן, לוטעראַנער און קאַלווי-ניסטן, קווייקער און סתם גאָטזוכער.

אין אַמסטערדאַם לאָזט זיך שוין אין יאָר 1648 פעסט-שטעלן אַזאָ קאָלעגיע. מען פלעגט זיך צוזאַמענקומען אין אַ פּריוואַט הויז, יעדן זונטיק אָונט צווישן 5 און 6 אַ זייער, און לייצען און אויסטייטשן די ביבל.

מיט דער צייט זענען די אַמסטערדאַמער קאָלעגיאַנטן אויסגעוואָקסן אין צאָל. זיי האָבן פאַרמאָגט אַ באַדייטנדע גרופע דיפּלאָמירטע אינטעליגענטן, מערסטנטייל דאָקטוירים - אַלץ קינדער פון פאָלק.

די מלוכה, אונטערגערייזט פון די קאַלוויניסטן און זייערע גלחים, האָט אָנגעהויבן צו פירן קעגן די קאָלעגיאַנטן אַן אויס-ראַטונגס-פּאָליטיק. די קאָלעגיאַנטן האָבן שטאַרק אונטערגעגראָבן דעם פּרעסטיזש פון די גלחים בכלל.

איינער פון זיי, אדאם בארעל, האָט אין וואָרט און

שריפט געלערנט, אז אן אמתער קריסט קען נישט געהערן צו קיין שום קירך און האָט געשטרעבט אויפצובויען א „קירך פון טאלערצאנץ“.

די זיצונגען האָבן געמוזט פאַרקומען געהיים, אָדער האַלב-געהיים.

אפשר האָט די נישט-גינסטיקע רעפוטאַציע פון די קאַלעגני-אַנטן אין די אויגן פון דער מאַכט און פון דער קירך געהאַט אַ ווירקונג אויף די אַלע גאַטזוכער, אז זיי זאָלן דאָרטן קומען מיט זייערע ספקות און פריי און נישט געשטערט אויסדריקן דאָס, וואָס אין זייער אייגענער סביבה איז דאָס געווען פאַר-באַטן אָדער אוממעגלעך? און דאָס איז אויך די סיבה פון ספּי-נאָזאַס דערנענטערן זיך צו די קאַלעגיאַנטן.

מען דאַרף אָננעמען, אז שוין אין יאָר 1652 קומט ספּי-נאָזאַ אין אַ באַרירונג מיט זיי. אַנדערע ווילן, אז דאָס איז געשען אין 1654. דאָס איז אָבער נישט וויכטיק. וויכטיקער איז פעסטצושטעלן, אז דאָס איז געשען נאָך אַ פאַר יאָר פאַרן חרם און אפשר נאָך אין די יאָרן, ווען ברוך ספּינאָזאַ איז געווען מאַרטיר אַס אַ תלמיד.

ספּינאָזאַס קאַנטאַקט מיט די קאַלעגיאַנטן פאַרט זיך צונויף מיט דער צייט, ווען מען האָט די לעצטע אָנגעהויבן צו רודפן. אויך אַנדערע סעקטאַנטן, וועלכע האָבן אָנגערירט מיט זייער לערע די פּאָליטישע ענינים בכלל און ממילא אויך פון האַלאַנד, האָט מען שוין אָנגעהויבן צו פאַרפּאָלגן.

דעם 19-טן סעפטעמבער 1653 האָבן די גענעראַל-שטאַטן אַרויסגעגעבן אַ דעקרעט, אז מען וועט באַשטראַפן די אָנהענגער פון סאַצינס תורה, וואָס איז אַ לעסטערונג פון גאַט און אַ צעשטערונג פון דער עפנטלעכער מאַראַל.

די אומטאָלעראַנץ האָט געהערשט אומעטום, וווּ עס האָט זיך שוין איינגעפירגערט אַ סעקטע, האָט אָבער אַרויסגערופן קעגן זיך אַ אידעישע אָדער אַן אַנדערע אומצופרידנהייט פון געוויסע יחידים-סעקטאַנטן.

אַזא טאָלעראַנטער אָנפירער פון אַ סעקטע ווי מענא, האָט געלערנט, אז אַ „חרם איז אַ צירונג פון דער קירך... אָן איר איז יעדע געמיינדע ווי אַ שטאָט אָן מויערן און אָן אַ טויער“.

דער חרם איז געוואָרן אַ מיטל פֿון אַנדערע סעקטאַנטישע אָנפירער קעגן די שפּאַלטונגען אין זייערע אייגענע רייען.
עס איז דעריבער נישט קיין ווּנדער, וואָס ספּינאַזאַ האָט זיך דערנענטערט צו די, וואָס זענען געווען גערודפֿט צוליב זייער טאָלעראַנץ; און דאָס זענען געווען די קאָלעגיאַנטן.
ער האָט זיך צוגעקוקט, ווי מען פּאַרפּאַלגט די קאָלעגיאַנטן און האָט דערפילט אַ ליבע צו זיי. דאָרטן האָט ער זייער שנעל אָנגעהויבן צו שפּילן אַ וויכטיקע ראָלע, ווייל ער האָט געקענט די „מוטער-שפּראַך פֿון דער ביבל“.

לוקאַס ווייסט אַפילו צו דערציילן, אַז ער האָט גערעדט אויף אַזאַ ליבנסווירדיקן אופן, און פֿלעגט מאַכן אַזעלכע אויס-געצייכנטע פּאַרגלייכונגען, אַז יעדערער האָט געמוזט איינשטי-מען מיט אים.

„ער האָט גערעדט איבערצייגנד, הגם ער האָט נישט גע-שטרעבט צו אַ לייכטקייט אָדער אַ שיינקייט פֿון אויסדרוק. ער האָט אַלץ געמאַכט אזוי קלאָר און זיינע געשפּרעכן זענען געווען פֿול מיטן געזונטן שכל הישר, אַז יעדער, וואָס האָט אים געהערט, איז אַוועק אַ צופרידענער“.

ער האָט דאָרטן געשלאָסן באַקאַנטשאַפטן פֿון וועלכע עס האָבן זיך זייער שנעל פּאַנאַנדערגעפֿליט די שענסטע בלומען פֿון מענטשלעכער פּריינטשאַפט פֿול מיט פּשוטער, רירנדער גע-טריישאַפט ביז זיין לעצטן אָטעם.

דאָס איז די גאַנטע און ווייטע אַטמאָספּערע פֿון גאַטזו-כעריי אין וועלכער עס איז אויסגעקומען ספּינאַזאַ צו לעבן אַ געוויסע צייט. אין אַ מבול פֿון עוואַנגעלישן דרוש און פּשט, געשטיצט אויף דעם פּעסטן פּונדאַמענט פֿון תנ"ך - האָבן זיך געטובלט גאַנצע דורות פֿון שטורמישע גייסטער פֿון גאַטזוכער. ספּינאַזאַ איז אויסגעפּאַלן דער גורל געבוירן צו ווערן אין יענער שטורמישער צייט און לעבן אין דעם לאַנד, וווּ מיט אויסגעבענקטע הערצער און פּאַרהאַלטע אויגן האָט יעדער געזוכט גאָט לויט זיין נוסח. און ער האָט זיך אויך אויסגעטובלט אין יענעם שטראָם, וואָס האָט גאַרנישט נישט געהאַט צו טאָן מיטן פּאַרפומירטן הייליקן וואַסער פֿון די קירכלעכע געפּעסער.

מיט די פרייגייסטער

רייך און בונט איז געווען דער קרייז פון די „פרייע גייסטער“ צווישן די קאלעגיאנטן. דאָרטן האָט ספּינאַזאַ באַגעגנט מענטשן פון פאַרשיידענע וועלטן, וואָס האָבן אָבער געהאַט פאַר זיך איין וועלט צו וועלכער זיי האָבן געשטרעבט, און דאָס איז געווען די וואָר הײט. מיט די שאַרפע גייסטרייכע קעפּ איז ער שנעל געקומען אין אַ לאַיאַל פריינטלעכע באַרירונג, וועלכע איז מיט דער צייט אויסגעוואַקסן אין אַן אָרגאַנישע פריינטשאַפט, וואָס האָט שוין דערגרייכט די מדרגה פון גרע-נעצלאַזער אָפּפערווייליקייט פאַר דעם „האַספּיטאַנט“ פון די קאַ-לעגיאַנטן, דעם ייד עספּינאַזאַ, מצד די גאַט-זוכנדיקע און אמת-פאַרשנדיקע סוחרים, דאָקטוירים און סתם וואַגאַבונדן.

דידאַזיקע פילפאַרביקע קאלעגיאַנטן חברותה האָט געצויגן צו זיך מיט איר ערנכט און מיט דער פשטות, וואָס דערמאַנט די פשטות פון די ערשטע קריסטן, אַזוי ווי די טראַדיציע האָט אונז איבערגעלאָזט דעם באַגריף וועגן זיי.

די מענטשן האָבן געוואָלט זיין עטיש און אַראַפרייסן דעם שאַלעכץ פון וואָרט (Logos) פדי צו דערגיין צום אמתן תמצית פון דעם וועלט-סוד, וואָס קען זיך אַנדערש פאַרן מענטשן נישט אַנטפּלעקן, ווי אין אַ קייט פון אותיות און אין אַ מאַנטל פון ווערטער. האָבן זיי אָנגעהויבן צו זוכן דעם אורקוואַל אין האַרצן. אין אוממיטלבאַרן געפיל, אין דעם אור-רוף פון די טיפענישן פון

דער מענטשלעכער נשמה, וואָס באַגערט נאָך אַ גלויבן, אַלס אַ זין פון לעבן. צווישן דיִדאָזיקע איידעלע און רירנדע געשטאַלטן האָט ברוך דע ספינאָזאַ געפונען אַ רייע פריינט, וואָס זענען געוואָרן מיט דער צייט זיינע אַפּאַסטאַלן און הייסע חסידים און געקוקט אויף אים ווי אויף דעם דערלייזער פון זייערע געפיי-ניקטע און אומרויקע גייסטער.

עס זענען געווען אין יענעם קרייז צוויי ברידער דע ווֹרִיע ז, יונגע, פאַרמעגלעכע סוחרים. איינער פון זיי, סימאָן יוסטען דע ווֹרִיע ז, נישט קוקנדיק אויף דעם וואָס ער איז געווען אין דיזעלבע יאָרן מיט ספינאָזאַ, איז געוואָרן אַ פּלאַמענדער אָנהענגער פון דעם יונגן דענקער און האָט זיין פריינטשאַפט און יראת הכבוד פאַר אים אַרויסגעוויזן אין משך פון ספינאָזאַס קורצן לעבן.

זיין גרויסע פאַרערונג פאַר ספינאָזאַ האָט געפונען אַ בולטן אויסדרוק אין אַ בריוו, וואָס דערדאָזיקער סימאָן דע ווֹרִיע ז האָט מיט יאָרן שפעטער געשריבן צו ספינאָזאַ, ווען יענער איז שוין נישט געווען אין אַמסטערדאַם.

„איך באַקלאַג מיין גורל“ – האָט ער געשריבן צו ספינאָזאַ זאָן – „וואָס צווישן אונז ליגט אַזאַ שטח, וואָס טיילט אונז אַזוי ווייט פּאַנאַנדער. גליקלעך, יא, זייער גליקלעך איז צעזאַ-רייס*“, וועלכער געפינט זיך אונטער איין דאַך מיט אייך און קאָן מיט אייך שמועסן איבער די וויכטיקסטע ענינים בשעת פּרישטיק, מאַלצייט און שפּאַציר. הגם אונזערע קערפּערס זענען ווייט איינער פון דעם אַנדערן, איז אָבער אייער גייסט אַפּטמאַל מיט מיר און מערסטנטייל דעמאַלט, ווען איך בין פאַרנומען מיט אייערע ווערק און ווען איך נעם זיי אין די הענט“.

סימאָן דע ווֹרִיע ז האָט אין די שפעטערדיקע יאָרן אָנגעפירט מיט אַ פּילאָזאָפּישן קרייז, וווּ מען האָט געלייענט און אַנאַליזירט די ווערק פון פּילאָזאָפּן. ער פּלעגט זיך דאַמאַלסט ווענדן מיט בריוו צו ספינאָזאַ און בעטן ביי אים פּירושים אויף טונקלע פּסוקים, וואָס די מיטגלידער האָבן נישט געקאָנט פאַר-

* צעזאַריס אָדער קאַזעאַריס איז געווען ספינאָזאַס אַ תּלמיד; וועגן אים העט נאָך אויסקומען צו רעזן אין אַ ספעציעלן קאַפיטל.

דייען. מיר וועלן זיך נאך מיט אים באגעגען, ווייל דערדאך זיקער סוחר-דענקער האָט געשפילט אַ וויכטיקע ראָלע אין ספּייַ נאַזאַס לעבן בכלל.

צו דעמזעלביקן קרייז האָט געהערט אַ געוויסער פּי ע ט ר באללינג. אמאָל איז ער געווען אין שפּאַניע אַלס אַ קאָמיסיאָנער פון פאַרשידענע האַלענדישע סוחרים. ער האָט דאָ-ריבער געקענט זייער גוט שפּאַניש און די שפּאַנישע שפּראַך איז געווען אַ פאַרקניפונגס-קייט צווישן אים און ספּינאַזאָן. באַללינג האָט געשטמט פאַר אַ גוטן קענער פון לאַטיין און גרי-כיש. ביידע שפּראַכן האָט ספּינאַזאַ דאַמאָלסט נאָך שוואַך גע-קענט. באַללינג האָט פאַרפאַסט אַ רייע פאַרטיידיקונגס-שריפטן פון מענאַס לערע, געשריבן מיט אַסך שאַרפּקייט, שניידיקייט און וויציקייט. ער האָט אויך שפּעטער איבערגעזעצט אויף האַ-לענדיש ספּינאַזאַס „פּרינציפּן פון דער קאַרטעזיאַנער פּילאָזאָפּיע“ זיינע פּילאָזאָפּישע און רעליגיעזע געדאַנקען האָט ער אַנטוויקלט אין יאָר 1662 אין אַ ביכל אונטערן נאָמען „דאָס ליכט אויפן ליכט-טורעם“.

אַ פאַר אויסצוגן פון דעם ביכל וועלן אַמבעסטן אילוו-סטירן דעם גייסט פון דעם עקס-קאָמיסיאָנער-דענקער. „ווערטער זענען נישט קיין געניגנדע סימנים פון אמת“ – שרייבט באַללינג – „דורך עם הארצות, לייכטזיניקייט און רשעות ווערט זייער זיך פאַרדרייט און פאַרקריפלט. דורך ווער-טער ווערט מען אויך אַפּגעבאַרט אין די ענינים פון אמונה. צוליב זיי קומט פאַר אַזוי פיל מחלוקת און קריגערייען, עס ווערט אַזויפיל דאַריבער דיסקוטירט און געפּילפּולט, אַז מען קאָן גלויבן, אַז עס איז בכלל נישטאָ קיין אמהע רעליגיע. די רעליגיע האָט אָבער גאַרנישט צו טאָן מיט ווערטער און פאַרמולעס. יעדער מענטש האָט אין זיך אַ ליכט. וואָס לייכט פאַר אים-דאָס ליכט פון פאַר-שטאַנד. דאָסדאָזיקע ליכט פאַרויכערט אַ קלאָרן און דייטלעכן פאַר-שטיין פון אמת, אַ דאַנק וועלכן מיר באַקומען די איבערצייגונג פון זיין און פון באַשאַפּנהייט פון זאַכן, וואָס שליכט אים יעטוועדן ספּק. אין יענעם ליכט דאַרף מען זוכן דעם מקור פון רעליגיע.“ אָדער אַזא געדאַנק:

„ווער עס וויל פון זיך אַרויסגיין, פּדי דורך דאָס באַ-

שאַפּנדע גאָט באַגרייפן, דער וועט צו גאָט קיינמאָל נישט קו-
מען. גאָט איז אין דיר און יעדער מענטש איז זיך אַליין דער
אַממייסטן נאַענטסטער. דו מוזט דעריבער אין זיך אַליין בלייבן
און זיך ווענדן צו דעם ליכט, וואָס דו האָסט אין זיך.

דידאָזיקע געדאַנקען, וועלכע טראָגן אַ בולטע השפעה פון
דער נעאַ-פּלאַטאָנישער פּילאָזאָפּיע זענען אין פּלוג גענומען
אויטאָדידאָקטיש. די קרובהשאַפט פון דידאָזיקע געדאַנקען מיט
ספּינאָזאָס שפּעטערדיקן פּאַרמולירן פון דעם ענין אמונה אין
זיינע שרייטן, וואָרפט זיך היפּף אין די אויגן.

ב א ר ל י נ ג האָט אָנגעהאַלטן אַ שריפטלעכן קאָנטאַקט
מיט זיין פּריינט און לערער, ספּינאָזאָס. אין ליכט פון דידאָזיקע
בריוו, וועגן וועלכע עס וועט קומען שפּעטער צו רייד, וועט
נאָך שאַרפּער און בולטער אַרויסשיינען די פּערזענלעכקייט פון
דעם אינטערעסאַנטן קאַלעגיאַנט.

אַ וויכטיקע ראַלע אין ספּינאָזאָס לעבן האָט געשפּילט
י א ר י ב י ע ל ע ס, אויך אַ מיטגליד פון די קאַלעגיאַנטן.
אין זיינע יונגע יאָרן האָט ער געהאַט אין אַמסטערדאַם
אַ בשמים-קראָם. גאָלד האָט זיך געשאַרט צו אים פון דעמדאָ-
זיקן נייעם מסחר אין האַלאַנד. ער איז אָבער מיד געוואָרן פון
גאָלד, וואָס האָט געדראַט צו פאַרשקלאַפּן זיין נשמה. האָט ער
אָבער געפּילט, אַז זיין נשמה איז אים טייערער פון גאָלד, וואָס
האָט אים קיין אַי נ ט י מ צ פ ר י י ד נישט געגעבן, און
ער האָט אַוועקגעוואָרפּן דאָס געשעפט, כדי צו זיין ביחירות
מיט זיך און זוכן די וואַרהייט ווייט פון דער וועלט און געלט.
30 יאָר איז ער אָפּגעזעסן אין אַ באַזונדער חדר אין דבוקת
מיטן שם המפורש, וועלכן ער האָט נאָך אַלץ געזוכט מיט האַרץ
און נשמה. מיט אַ קוהלת-שטימונג אין האַרצן האָט ער זיך אָפּ-
געזאָגט פון פּל-טוב און נאָר זיך געפּייניקט איבערן זין פון
לעבן. די וועלט פון דענקען איז פאַר אים געווען פאַרשלאָסן.
ווייל אחוץ האַלענדיש האָט ער קיין שום שפּראַכן נישט געקענט.
האָט ער געלאָזט פאַר זיך איבערזעצן די וויכטיקסטע פּילאָזאָ-
פּישע ווערק און מיט גרויס התמדה זיי שטודירט און געלערנט.
י א ר י ב י ע ל ע ס איז געווען דער ערשטער מע-
צענאַט פון ספּינאָזאָס. ער האָט אָפּגעררוקט אויף זיין חשבון

ספינאָזאַס, פרינציפן פון דער קאַרטעזיאַנער פילאָזאָפיע. נאָכן טויט פון זיין באַליבטן לערער האָט יעללעס געהאַלפן אַרויס-געבן די געבליבענע ווערק און האָט אָנגעשריבן צו זיי אַ האַ-לענדישע הקדמה.

אין דער תקופה פון ספינאָזאַס קאַלעגיאַנטן-באַזוך ווערט די פריינטשאַפט פאַרקניפט און אין משך פון יאָרן פאַרשטאַרקט און פאַרייביקט. דאָס וועט אונז ווייזן די ווייטערדיקע שילדע-רונג פון ספינאָזאַס לעבן.

ווען מען האָט אָנגעהויבן צו רודפן די קאַלעגיאַנטן און די פאַרזאַמלונגען האָבן געמוזט פאַרקומען אין אַלץ נייע און נייע היימען - האָט דאַמאַלט אַ געוויסער יאָן ריאָווערטש, אַ בוכהענדלער און איינבינדער אָפגעגעבן זיין געשעפט פאַר די דאָזיקע אסיפות.

ריאָווערטש איז געבוירן געוואָרן אין 1617. ער האָט גע-שמט פאַר דעם שאַרפסטן קעגנער פון דער אָפיציעלער קירך. מיט וואָרט און שריפט האָט ער באַקעמפט די דאָגמאַטיקער און האָט מיט אַ ברייטער האַנט, נישט ווי אַ סוחר, אַרויסגעגעבן קאַמפס-בראַשורן פון די קאַלעגיאַנטן און ווייל די דאָזיקע בראַ-שורן פלעגן אַרויסגעגעבן ווערן אָנאַנים, האָט ער פאַר דער גאַ-ליקייט פון זייער אינהאַלט באַקומען אין שכר אַ סיסטעמאַטישע און גוט אָרגאַניזירטע אָפאָזיציע מצד דעם אַמסטערדאַמער קירכנ-ראַט, אַן אָפיציעלע פאַרטרעטערשאַפט פון דער אָנערקענטער, פראַטעסטאַנטישער קירך.

ער האָט אַרויסגעגעבן די ווערק פון באַללינג, יעללעס און וואָס שאַרפער ס'איז געווען דער שטאַנדפונקט פון אַ מחבר בנוגד דער קירך, אַלץ גרעסער זענען געווען זיינע שאַנטן צו זיין געדרוקט און אַרויסגעגעבן פון יאָן ריאָווערטש. ביי אים זענען דערשינען אין האַלענדיש די ווערק פון דעקאַרט און די שריפטן פון ספינאָזאַ. זיין בוכגעשעפט פלעגט זיך אין די אָוונטן פאַרוואַנדלען אין אַ לייען-קלוב, ווו מען האָט ביי אַ גלעזל קאווע דעבאַטירט און זיך געהיצט אַיבער די ענינים פון רעליגיע און פילאָזאָפיע.

אין די געגנערישע שריפטן האָט מען אים געקרוינט מיטן נאָמען „לאַהופט" - וואָס מיינט אַ פויל-קאַפּ.

ער האָט געהאַט אַ מאַניע, ווי אַסך אַנדערע פון זיין צייט, זיך צו פאַרנעמען מיט אַלכעמיע און האָט געזוכט דעם „פּילאָזאָ-פּישן שטיין“, וואָס האָט צעשמעטערט נישט איין טרוימערשן קאַפּ. דערדאָזיקער קאָווע-קלוב אָדער די „שולץ פון לצנים“, ווי די געגנער האָבן עס גערופן, האָט אַרויסגערופן אַ פּחד ביי די פרומע גאָטספּאַרכטיקע פּראָטעסטאַנטן. אין 1656 האָט דער אַמסטערדאַמער בירגערמייסטער שטרענג פּאַרבאָטן די „קאָנווענ-טיקלעך“ פון די פּרייגייסטער, אָבער עס האָט ווינציק וואָס גע-האַלפּן. דער קרייז וואַקסט. עס קומען צו אַלץ נייע און פּרישע כוחות. מיר פּאַגעגנען אין יענע קרייזן דעם שוין אונז באַקאַנטן י אַן פּי ע ט ש, דעם וואַנדערנדן גאָט-זוכער, וועמען ספּיאָזאַ האָט געוויס געזען אין די מויערן פון דער תּלמוד-תּורה „עץ חיים“, ווען יענער איז געקומען זיך מתוכה זיין מיט ר' שאול מאַרטיירא. ער איז געקומען פון אַ קליין שטעטל פון וואַנען מען האָט אים פּאַרטריבן פאַר „פאַרשידענע עבירות און שוידערלעכע אידעען“. די קירך האָט אים מהרים געווען און דער שטאָט-ראַט האָט אים פּאַרטריבן. איז ער געקומען צו זיינע פּריינט אין גייסט און האָט מיט זיין אויפריכטיקייט און אידע-אַליזם פאַרשטאַרקט דעם גלויבן אין דער אמתדיקייט פון זייער אַנגי-מאַמין.

שאַרף און פּיקטאַרעסק שניידט זיך אויס פון דער חבּרותה די פּערזענלעכקייט פון דעם בעל-אכסניה און פּאַעט י אַן ז ע ט. אַ גוטער שענקער צווישן פּאַעטן און זייער אַ גוטער פּאַעט צווישן שענקער - איז געווען דערדאָזיקער ז ע ט. אַ וואַנאַבונד און „ווענוס-יונקער“, ווי ער טיטולירט זיך אין איי-געם פון זיינע געראַמטע ווערק, האָט ער מיט אַ רעאַליסטישן צוגאַנג און אַ דערבן סאַטירישן טאָן געשילדערט דעם פּאַלקס-לעבן אין אַמסטערדאַם. דערדאָזיקער שטאַרקער שוואַכלינג פון „שיינעם געשלעכט“ האָט אין אַ פּאַעמע „אונטערראַק-פאַרערונג“ באַשריבן די „גאַסן-נימפּן“ פון אַמסטערדאַם און האָט אין זיי געזען די מאַגדאַלענעס פון 17טן יאָרהונדערט. זיין נישט גע-צוימטקייט און אַנשטעל פון אַ „פאַרלוירענעם זון“ איז געווען מער אַ חשק עפּנטלעך צו שאַקירן די פּראָטעסטאַנטישע מאַראַל און גאָטס סטראַפּטשעס“, איידער אַן אַרגאַנישע פּאַרדאָרבנקייט.

„איך וויל באמת פריי זיין - זאגט ער אין א ליד - און
איך וועל מיר מער נישט לאָזן בינדן, און אויב מיין ברודער
האָסט מיר, דאָן קען איך ווירקלעך גליקלעך זיין.“
איבערזעטיקט מיט די „גאָסן-נימפן“ האָט ער חתונה אין
די אַלט-בחורישע יאָרן מיט אַ פרוי, וועלכע ער פלעגט פאַר-
שטעלן אַלס זיין „געליבטע הויז-פּרוי“. ער עפנט אַ שענק און
פון די רונדע פעסלעך מיט וויין שעפט ער די „שטימינג“ פאַר
זיינע גראַמען.

די „הויז-פּרוי“ שטאַרבט אים אָפּ און דער אויסגעלעבטער
שענקער און גראַמען-מאַכער האָט חתונה צום צווייטן מאָל מיט
אַ יונג בליענד מיידל. ער זיצט שוין ווינציקער אין שענק, וויל
די מאַטראָסן נעמען מיט מער השק אַ גלעזל וויין פון די פּוכלע
הענטלעך פון דער יונגער שענקערין, איידער פון די שטייפע
אַלטע הענט פון דעם זייער און זייער געשעצטן רעבעלאַנט,
פאָעט און שענקער.

דאָמאָסט פאַרנעמט זיך זעט מיט לייטעראַטור. ער
זעצט איבער אין האַלענדיש, אין יאָר 1650, ב ו ק ס א ר פ ס
„סינאָגאָג יודאיקאַ“.

אין זיינע לידער האָט ער אויסגעלאַכט די קריסטלעכע
לערע פון יענער וועלט. און אין איין אָרט פּרעגט ער די קריסטן
אַזוי:

אויב דער טויט איז פאַר אייך אַ פּרוודור צו דעם לעבן
פאַרוואָס זייט איר אַזוי פאַרקומערט און פאַרזאָרגט?
פאַרוואָס לעבט איר פול מיט ציטערניש און וואַקלען,
פאַרוואָס ווען ער קומט נאָנט, זייט איר פון שרעק
געפלאַגט?

ביי מיר זייט איר נישט קיין אמתע וואַרע קריסטן,
וויל ס'קומט אייך אָן אַזוי שווער צו יענער רייזע
זיך גרייטן

און דאָ ווילט איר בעסער אין טרויער וועגעטירן
איידער גלייך מיט גלאַנץ אַהינגיין צו די טויטע“.

זיינע געגראַמטע קשיות האָבן אַפעלירט צום שכל הישר
פון די מאָסן און נישט אומזיסט איז ער געווען אַזוי פאַפּולער

און האָט מיט זיינע מיטלמעסיקע שירים אַסך בייגעטראָגן פאַר
דער אַנטוויקלונג פון פרייען געדאַנק צווישן די, וועלכע האָבן
נישט געהאַט קיין צוטריט צו דעקאַרטן, ספּינאָזאַן און בכלל
צו דער טעאַלאָגיש-פּילאָזאָפּישער שטרייט-ליטעראַטור.

אַלס אַ גאַסט פלעגט זיך זייער אָפט באַווייזן צווישן די
קאַלעגיאַנטן אַ דאַרער פאַרשויןדל מיט אַ שטענדיקן איראַנישן
שמיכל אויף די ליפן, אַ אומדערמידלעכער קיבעצער און אַ אַנ-
הענגער פון די „ווענוס-טעכטער“. דאָס איז דער דאָקטאָר ל אַ ד .
וויק מ ע י י ע ר . זיין ראַלע אין ספּינאָזאַס לעבן – איז
זייער אַ באַדייטנדע.

ד אָ ק ט אָ ר מ ע י י ע ר איז געווען אַ בחור, כמעט
אין דיזעלבע יאָרן וואָס ספּינאָזאַ. אַ מתמיד, אַ קענער פון
שפּראַכן האָט מעייער גרויסע פאַרדינסטן פאַר דער האַלענדישער
פּילאָלאָגיע. ער האָט שטודירט מעדיצין, פּילאָזאָפּיע און טעאַלאָג-
גיע. ער האָט זיך באַזעצט אין אַמסטערדאַם און פּראַקטיצירט
מיט ערפּאָלג אַלס אַ דאָקטאָר. חוץ צו פּרויען האָט ער געהאַט
אַ שוואַכקייט צו שרייבן צייט-שירים און זיין הויפט-טראַגדיע
איז באַשטאַנען אין דעם, וואָס ער האָט געשריבן דראַמען, וועל-
כע מען האָט נישט געשפּילט אַזוי לאַנג ביז ער איז נישט גע-
וואָרן צופּעליק... דער קינסטלערישער לייטער פון אַמסטערדאַמער
טעאַטער. הגם אַפּיציעל אַ לוטעראַנער, פלעגט ער אָבער באַזוכן
די פאַרזאַמלונגען פון די קאַלעגיאַנטן און זיין מער ברייטע ווי
טיפּע בילדונג האָט געמוזט אַרויסרופן ספּינאָזאַס אינטערעס פאַר
אים. אויך דאָקטאָר מעייער האָט באַלד אָפּגעשאַצט דעם חריפּישן
קאַפּ פון ספּינאָזאַן, און אויב זייער באַקאַנטשאַפט האָט זיך אַנ-
געהויבן ערב דעם חרם-שטורם, האָט שוין דאָקטאָר מעייער
געקענט מער וויסן וועגן דעם, ווער איז און וואָס וויל דער
יונגער אַמסטערדאַמער ייד.

דאָקטאָר מעייער האָט שפּעטער אָנגעשריבן די הקדמה
צו ספּינאָזאַס „פּרינציפּן פון דער קאַרטעזיאַנער פּילאָזאָפּיע“.
ער אַליין האָט פאַרפּאַסט און אַרויסגעגעבן אַנאַנים אַ ווערק
איבער תנ"ך.

מיט דאָקטאָר מעייער באַקענען מיר זיך איצט און נענטער

וועלן מיר צו אים צוקומען אין די ווייטערדיקע שילדערונגען
פון ספינאָזאַס לעבן.

די אַלע באַקאַנטשאַפטן האָט ספינאָזאַ געמאַכט נאָך פאַרן
חרם. ווייל ווען ער האָט געמוזט פאַרלאָזן אַמסטערדאַם האָט ער
זיך שוין מיט זיי געקענט.

ער פאַרברענגט דאַמאַלסט אַ פאַר חדשים אין דעם שטעטל
אווערערקערק. דאָרטן איז געווען דער בית-הקברות פון דער
אַמסטערדאַמער קהילה און דאָרטן, אין דער נאָענטקייט פון די
קברים פון זיינע עלטערן, ברידער און שוועסטער האָט ספינאָזאַ
פאַרבראַכט אַ קורצע צייט ביז די געמיטער וועלן זיך באַרוינקן.
די רעגירונג האָט אים אויך דאָרטן געהאַט אויפן אויג. ער האָט
זיך אָבער געפילט נישט אזוי איינזאַם, ווייל צווישן די קריסטן האָט
ער געפונען פריינט, מערסטנטייל צווישן די קאַלעגיאַנטן, ווי
דער דאָקטאָר ניקאלאוסטולפ און אַנדערע. דאָס
באַווייזט, אַז מען האָט אים געקענט אין די קאַלעגיאַנטן-קרייזן
אַזוי, אַז „די ברידער פון גייסט“ פון אווערערקערק האָבן
שוין געקענט ספינאָזאַן אויפנעמען ווי אַ נאָענטן, אייגענעם מענטשן.
דער לעצטער פריינט זיינער, וואָס האָט געשפילט גאָר
אַ גרויסע ראָלע אין ספינאָזאַס לעבן איז דאָקטאָר פראַנ-
ציסקוס וואן דען ענדען.

דעמדאָזיקן דאָקטאָר האָט אינסטינקטיוו געצויגן צום באַ-
שיידענעם יונגמאַן דעס פינאַזאַ, וואָס רעדט אזוי קלאָר,
דורכגעטראַכט און פריש, צאַפלידיק פריש.

ער האָט אים איינגעלאָרן צו זיך אַלס אַ לערער פאַר דער
גרויסער צאַל תלמידים, וואָס ער האָט אַלס אַ געניטער פּעדאַ-
גאָ געהאַט.

ער לאטײנישער לערער

אין צענטער פון ספינאָזאַס לעבן צו יענער צײַט שטייט
אַן ספּק דאָקטאָר פּראָנציס קוס אַפּיניזוס וואָן דען
ענדען און זײַן הויזגעזינד.
אַ ווונדערבארע געשטאַלט. וואָס צעט זיך מיט די אלע
סתירות און שאַרפּקײטן אירע אויף אַ צענטראַלן פּלאַץ אין אַ
היסטאָרישן כאַראַקטער-ראַמאַן פון יענער תקופה!
ד"ר ענדען איז געבאָרן געוואָרן אין אַנטווערפן אין יאָר
1600. ער האָט באַקומען אַ שטרענג קאַטאָלישע דערצײנונג און איז
משמעות געווען באַשטימט פון זײַנע עלטערן צו זײַן אַן אַויס-
דערוויילטער דײַנער פון קירך. פון קינדווייז אָן האָט ער אַרױס-
געוויזן גאַנצישע פעיקײטן צו שפּראַכן. ער האָט אָבער נישט
געהאַט קײן אַקאַדעמישע רויקײט אין זיך פּדי זיך אָפּגעבן נאר
מיט אײן ענין; ער איז געווען מער אַ חרײף ווי אַ מתמיד.
אַ יינגל פון 14 יאָר. איז ער שײַן אַ סטודענט אין דעם
אוניווערסיטעט אין לעווען. ער שטודירט גלײכצײטיק מעדיצין.
ליטעראַטור און יוריספּרודענץ. אין יאָר 1618 זײַענדיג אינגאַנצן
אַלט 18 יאָר באַט מען אים אָן אַ שטעלע פון אַ פּראָפּעסאר אין
דעם זעלבן אוניווערסיטעט. צו אַזאַ מדרגה האָט נישט קענט דער-
גרייכן נאָר אָן עלױ. הגם קײן אױסנאַם איז ער נישט זײַל אַ
פּאַר פּאַקטן פון יונגע פּראָפּעסאָרן צו יענער צײַט יאָזן זיך
פּעססטעלן. אַזױ. למשל. איז אין דעם זעלבן אוניווערסיטעט

געווען א פראפעסאר פון פילאָזאָפיע דער 18 יאָריקער ייִדישער
פיליפּי שפּעטער ווערט ענדען אַ ברודער פון יעזואיטן
אַרדער. וואָס האָט אים געפירט אַהין צו די צוימער פון גייסט
און שטרענג קאזאמאטישע גייסטער האָבן די ביאָגראַפן זיינע נאָך
נישט פעסטגעשטעלט. זאָל דאָס זיין אַ ווילן פון די קאטאָלישע
עלטערן אָדער זיין פּערזענלעכער דראַנג - איז נישט באַשטימט.
אַלנפאלס איז ענדען נאָך דאַמאָלסט קיין רעפּעלאַנט נישט גע-
ווען. ער איז געווען אַ וויסנשאַפּטלעכער קעמל. וואָס האָט זיך
אַנגעלאָזן מיט אַ גרויסער משא פון געלערזאָמקייט. האָט נישט
געפילט קיין לאַסט דערפון. האָט אָבער אויך נאָך נישט געהאַט
קיין געלעגנהייט אַריינצוקוקן אין זיין גייסטיקן באַגאַוש און אים
קריטיש אָפּשאַצן. און אַזוויי ער האָט מיט אַ פענאַמענאַלער
לייכטיקייט אַיינגעזאָפּט אין זיך די תורה פון וואַנען זי זאל נישט
קומען און וואָס זי זאל מיט זיך נישט ברענגען - איז אים סוף
בל סוף געווען נאָך גלייכגילטיק די צוועקמעסיקייט. נאָר מער
צום האַרצן דאָס אַנוואַלען.

די יאָרן פון זיין אַנגעהערשאַפט צו דעם יעזואיטישן
אַרדן זענען די טונקלסטע אין זיין ביאָגראַפיע. מיר ווייסן וועגן
דעם גאַרנישט. פונקט ווי מיר ווייסן נישט פאַרוואָס האָט דער
18 יאָריקער ענדען זיך אָפּגעזאָגט פון דער פּראָפּעסור. אפשר
האַט אים דאַמאָלסט אַרומגענומען אַ קהלת-שטימונג, און אַ שלאַנג
פון ספּקות האָט זיך אַריינגעגנבעט אין זיין האַרצן? דאָס שנעלע
באַהערשן פון אַזויפיל געביטן האָט געקענט סוף פל סוף ברענגען
דעם יונגן ענדען צו דעם געדאַנק פון. הבל הבליים. אַז ער זאל
ניין זוכן אַן אַפּרו אין די דיסציפּלינירטע רייען פון די יעזואיטן?
דאָס זענען אָבער מער נישט. ווי השערות. די גאַנצע
תּקופה פון יעזואיטן-לעבן פלייבט ביז איצט אַ סדר.

און ער שווימט אַרויס שפּעטער אויף דעם האַריוואַנט פון
זיין געבורט-שטאָט. ער איז שוין נישט קיין יונגערמאַן. אַ מענטש
פון 42 יאָר אָן אַ קאַנקרעטער באַשעפּטיקונג האָט ער חתונה
מיט אַ דאַנציגער פּרוי מיטן נאַמען קלאַראַ מאַריע ווער-
מערן. דאָס שפּעטערע חתונה האָבן האָט זיך שטאַרק אָפּגערוּפּן
אין זיין משפּחה-לעבן. אין משך פון ניין יאָר האָט זיין ווייב אים
באַשאַנקען מיט ניין קינדער.

פון זיי איז פאר אונז די וויכטיקסטע די עלטסטע טאכטער
דאנא קלארא מאריא. זי איז געבוירן געווארן אין יאר 1643. דג
עלטערן האבן זיך שטארק מצער געווען צוליבן ערשטן קינד, ווייל
דאס מיידל איז נישט געווען קיין שיינע און דערצו האט זי
געהונקען אויף איין פוס. זי האט אבער ארויסגעוויזן אזעלכע
גייסטיקע פעזקייטן, אז די פיזישע חסרונות זענען ווי פארשוונדן
געווארן, און נישט איינער, וואס האט געהאט די זכיה זי צו זען,
האט ארויסגעטראגן דעם איינדרוק, אז זי איז א שיינע און א
געזונטע. אזוי ווערט זי אויך געשילדערט פון דג מערסטע
ביאגראפן.

אין יאר 1645 באזעצט זיך ענדען אין אמסטערדאם, ווי
עס האט געהערשט א סך א פרייערע אטמאספערע, ווי אין דעם
שטרענג קאטוילישן אנטווערפן. מסתמא האט ער געלעבט פון
לערעיי, דערווייל נאך געבנדק פרוואטע שטונדן. האבנדיק ברייטע
באקאנטשאפטן אין די ליטערארישע קרייזן, באשליסט ער זיך
נעמען צו בוכהאנדלעריי. אין יאר 1650 עפנט ענדען אין אמסטער-
דאם א בוך-געשעפט. די געשעפטן זענען אבער געגאנגען זייער
שלעכט, און אין צוויי יאר שפעטער באנקראטירט ער און גיט
אויף זיין געשעפט.

אין יענער צייט אזוי אן ערך 1657 איז ער געשיקט געווארן
קיין מאדריד אין די ענינים פון שלום מיט האלאנד. אלס אן
עקסיעזואיט האט ער געקענט דורכפירן אזא מין דיפלאמאטישע
שליחות, ווייל צו אים האט מען געקענט האבן צוטרוי.
קיין אפענער „אפיקורס“ איז ער נאך נישט געווען און
זיין בילדונג און נאנטקייט מיט די אפיציעלע קאטוילישע קירך-
קרייזן האבן געקענט ווירקן אויף דעם, אז ער זאל אויסגעוויילט
ווערן פאר אזא מיסיע.

מיר ווייסן, אז נאך אין 1648 האט זיך ענדען אפגעזאגט
פון א באליונג, וואס די שפאניער האבן אים פארגעשלאגן פאר
עפעס א דיפלאמאטישע אפעראציע. אזוי פארזיכערט דער מיט-
צייטלערישער פאעט אנטאנידעס וואס ער נעם
אנדערע קוועלן באשטעטיקן דאס נישט. אויך די ריזע קיין
שפאניען האט נישט קיין זיכערע קוועלן. א חוץ דער איינער,
וואס גראד צו יענער צייט קינדלט נישט זיין ווייב, און דאס

דארף דינען פאר א באווייז, אז עס איז נישט אויסגעשלאסן,
אז ענדען איז אוועקגעפארן קיין שפאניען.
ווי עס זאל נישט זיין, אויף חיונה האָט דער דאָקטאָר-
פילאָלאָג, עקס-יעזואיט-דיפלאַמאַט פון די אלע גליקן נישט
געהאַט.

אַבער זיין בילדונג האָט געקענט קלעקן אלס אַ קוואַל
פון פרנסה, אויב דער דאָקטאָר זאל ביי זיך פועלן צו ווערן
אַ פראַפעסיאָנעלער לערער. אויב ער האָט עס אפשר נישט גע-
קענט אזוי לייכט פועלן ביי זיך, האָבן עס אָבער געפועלט דווקא-
די זעקס קינדער, וואָס האָבן געוואָלט לעבן און עסן.
אין יאָר 1652 עפנט ד"ר ענדען אַ שול פון לאַטיין און
גריכיש. און צום ערשטן מאל איז ער אין זיין לעבן געזיכערט
מיט חיונה, ווער רעדט וועגן מאַראַלישן רערפּאָלג - אויף דעם
האָט זיך דאָן געריכט און מיט רעכט אונזער הומאַניסטישער
פּאָליטישער און פּאָליגלאַט. זיין לאַטיינישע שולע ווערט באַ-
רימט נישט נאָר אין אַמסטערדאַם נאָר אומעטום, וווּ עס זענען
געווען הומאַניסטישע קרייזן.

מענטשן פון פאַרשיידענעם עלטער, גלויבן, נאַציעס און
ריכטיגען האָבן זיך געשאַרט אַרום דעמאָזיקן פעיקן פעדאָגאָג
און אינטערעסאַנטן מענטשן.

ענדען האָט זיך אַרויסגעוויזן צו זיין נישט נאָר אַ פּראַק-
טישער מענטש, נאָר אויך אַ פיינער פּסיכאָלאָג, אַ קענער פון
מענטשלעכער נשמה.

אַ חסיד פון דער מאַקיאַוועליסטישער שיטה אין דער פּאָ-
ליטיק, אַז דער ציל הייליקט זיי מיטלען, האָט דערדאָזיקער
הומאַניסט, וואָס איז אַרומגעגאַנגען מיטן שולחן-ערוך פון דעם
איטאַליענישן פּאָליטיקער אין דער קעשענע - זייער בולט
באוויזן מיט זיין לעבן, אַז ער האָלט נישט פון טעאָריעס.

דערדאָזיקער „פּאָליטישער מענטש“ (homo politicus)
האָט גוט געקענט די מענטשן פון זיין צייט און אויך די וועגן
ווי אַזוי צוצוגיין צו זיי און געפינען זייער צוטרוי.

אַלס לערער פון לאַטיין און גריכיש שטייט ער אין צענטר
פון דער דעמאָליטיקער באַוועגונג צו שטודירן די קלאַסישע וועלט.
ער האָט געקענט, אָן צווייפל, אַלט רוים - כאַראַקטעריזירט

אים אַ מאַרערנער פּאַרשער - און וואָלט געווען בפּוּחַ גאַנץ האַראַץ פּון זכּרון אויפּסניי צו איבערשרייבן, ווען אַלע עקזעמ-פּלאַרן פּון דער וועלט וואָלטן רוּך אַ צופּאַל פּאַרלוירן געגאַנגען. ער איז געווען באַזעלט פּון באַגייסטערונג פאַר די גרויסע מענטשן פּון דער רענעסאַנס-צייט, וואָס האָבן דעם קלאַסיציזם צוריקגעגעבן זיין אמתן ווערט און וואָס האָבן אין דערזעלבער צייט אויפּגעהויבן די פּאָן פּון דער פּרייער פּאַרשונג. זיי האָבן נישט נאָר באַקעמפט און אַרונטערגעריסן די אין אַ סך הינ-זיכטן פּאַרעלטערטע באַגריפּן פּון אריסטאטלס פּילאָזאָפּיע. נאָר זיי האָבן זיך אויך אַריינגעמישט אין דעם ענין פּון פּאַרבריי-טערן קלאַרע אידעען אין דער קירך און אין דער מלוכה, און אויף אַזאַ אופן האָט אויך אים באַהערשט דער נישט-געזעטיק-טער דורשט נאָך וויסן."

ענדען האָט שטודירט מאַטעמאַטיק, פיזיק, נאַטור-וויסנשאַפט, שטודירט און געלערנט אַנדערע.

מיט דער צייט וואַקסט זיך זיין שול אַזוי פּאַנאַדער, אַז ער מוז האָבן מיטהעלפּער. זיין עלטסטע טאַכטער קלאַראַ מאַריאַ האָט אין עלטער פּון 12 יאָר אַנגעהויבן העלפּן דעם טאַטן, לער-גענדיק לאַטיין מיט אַנפּאַנגער. שפּעטער האָט דאָסזעלבע געטאָן ברוך ספּינאָזאַ.

ענדען איז נישט נאָר אַ לערער פּון קלאַסישע שפּראַכן, ער איז קודם כל אַ קלאַסישער פּעדאַגאָג. כדי צו באַהערשן די קלאַסישע שפּראַכן אין וואָרט און און שריפט, אַרדנט איין דער לערער פּון צייט צו צייט ליבהאַבער-פּאַרשטעלונגען, אויף וועלכע עס ווערן אויפּגעפירט די רוימישע קלאַסיקער.

דאָס שפּילן פּון די פּעפּערדיקע קאָמעדיעס פּון טערענ-ציוס, האָט אַרויסגערופּן בייו בלוט ביי די מיטגלידער פּון אַמסטערדאַמער קירכנראַט. די פרומע שטאַט-טאַטעס האָבן פּראַ-טעסטירט קעגן דעם, וואָס קינדער שפּילן אין אַזעלכע צוויי-דייטיקע פּיעסן. דער לערער האָט אָבער געהאַלטן, אַז דווקא דאָס, וואָס די פרומאַקעס האַלטן פאַר נישט מאַראַליש, איז מאַראַליש, און דערצו... שפּיגלען אָפּ די קאָמעדיעס אַ תקופּה, וואָס מען מוז דאָך קענען.

דער הויפּט-מאָטיוו איז געווען, וואָס אויב די עלטערן

ווילן, אז זייערע קינדער זאלן שפילן - קען דאך דער קירכנ-
 ראט גארנישט נישט טאן, נאָר פראָטעסטירן.
 דער באַשלוס פון קירכנראַט פון יאָנואַר 1657 איז גע-
 בליבן אַ טויטער אות. ענדען האָט נאָך אַ פּאַר מאָל געשטעלט
 אין לאַטיין פאַרשידענע פּיעסן, צווישן זיי אויך זיינע אייגענע,
 און אַלעמאָל מיט גרויס דערפאַלג.
 דער קירכנראַט האָט איינגעזען, אז ער איז היילפלאַז - און
 ער האָט אויפגעהערט צו פראָטעסטירן.
 דידאָזיקע פּאָליטיק האָט אָבער ענדענען שטאַרק געשאַט.
 זייענדיק אָפיציעל אַ קאַטאָליק, האָט זיך אָבער ד"ר ענדען אַרומ-
 גערינגלט מיט די אַלע גאַטזוכער און רעליגיעזע רעבעלאַנטן
 אַזוי, אז זייער שנעל האָט מען אין שטאָט געוואַסט, אז אין
 דער לאַטיינישער שולע לערנט מען נישט נאָר די שפראַכן פון
 גריכנלאַנד און רוים, נאָר אויך די שפראַכן פון ספּקות און
 אָפּאָזיציע אין אַלע רעליגיעזע און פּאָליטישע ענינים.
 מען האָט ביי אים אין הויז געלייענט און דיסקוטירט די
 ווערק פון די דעמאָלטיקע פּילאָזאָפּן און פּאָליטיקער, וואָס זענען
 געווען אויף דעם אינדעקס פון די פאַרבאָטענע ביכער אין ווא-
 טיקאַן, און ביי די פּאַטערס פון דער פראָטעסטאַנטישער קירך.
 אַ „נעסט פון אטעיסטן“ האָט מען גערופן דאָס הויז, וווּ
 ספּינאָזאַ האָט פאַרבראַכט זיינע גליקלעכסטע יאָרן.
 ענדענס פּבוד וואַקסט, און אויך די פּרנסה איז רחבותדיק.
 דער יראת-הפּבוד ווערט אויסגעדריקט אין לידער און ווידמונגען
 דעם „הויכן גייסט“, דעם דאָקטאָר מעדיצין, פראַנציסקוס וואן
 דען ענדען, וואָס פאַרשטייט, אַז „ראטהויז, בירזשע און קירך
 שטייען אויף ליגן“ און אַז גאָט „הערשט אומעטום“, אויב נישט
 איז ער „אין ערגעץ נישט פאַראַן“.
 דאָס האָבן געשריבן נישט נאָר תלמידים זיינע, נאָר אויך
 דערווייטערטע פון אים, אָבער נאָענטע מיטן גייסט.
 דער שוין דערמאָנטער הויך-געבילדעטער דאָקטאָר לודוויק
 מעייער און די גאַטזוכער פון דעם קאלעגיאַנטן קרייז, ווי באַ אַ-
 לינג, וויריעז, יעלעס און אַנדערע האָבן געקוקט אויף
 דעם גייסטרייכן עקס-יעוואַיט און אטעאיסט ווי אויף דער דרייט-
 טער פאַרקערפּערונג פון אַ רענעסאַנס-מענטש.

דאך האָט ד"ר ענדען, נישט קוקנדיק אויף זיין שטאַרקער פּאָזיציע אין אַמסטערדאַם, געמוזט גאָר אומערוואַרטעט די שטאָט פאַרלאָזן.

עס האָט גאָרנישט געהאַלפּן זיין אויסערלעכע לאַיאַליטעט און אַפילו גרויסע פּראַקטישקייט. אין דעם פּעדאַגאָג האָט משמעות געזיגט דער „מענטש פון פּאָליטיק“ (האמא פאליטיקוס), און ער איז געווען געצוונגען אויף דער עלטער צו פאַרלאָזן די שטאָט, וווּ ער האָט פאַרזיט חכמה און אַרויסגעגעבן אַזויפיל געטרייע תּלמידים, און איז אַוועק קיין פּראַנקרייך.

דאָס איז געווען אין יאָר 1671.

דער אַלטער דאָקטאָר, פּאָליטיקער און תּלמיד-חכם ווערט באַלד אַ מקורב ביי דעם הויף פון דעם קעניג לואי דעם פּערצנטן. אָט דידאַזיקע שנעלע התקרבות ווערט אויסגעטייטשט, אַז ד"ר ענדען האָט זיך פאַרקויפט צו פּראַנקרייך, וואָס האָט צו יענער צייט געקעמפט פאַר אַ פּאָליטישע און עקאָנאָמישע השפּעה אין האַלאַנד אַנטקעגן שפּאַניען, וועלכע האָט אויך נאָך נישט אויפגעגעבן אירע אימפּעריאַליסטישע פּלענער.

עס איז מעגלעך: אַ תּלמיד און אַ חסיד פון מאַקיאַוועלי, אַן אומרויקער, אַוואַנטוריסטישער גייסט האָט געקענט האָבן אַ נסיון, אַ שפּיל טאָן אין פּראַקטישן מאַקיאַוועליזם. אין פאַריז ווערט ד"ר ענדען דער לייב-אַרצט פון קעניג און אויך זיין פּאָליטישער יועץ.

ער מוז אָבער שנעל פאַרלאָזן דידאַזיקע הויכע שטעלע, און דער „פאַרוואַס“ ליגט באַהאַלטן אין די שטויביקע פאַרמעטן פון פאַריזער מלוכה-אַרכיוו. ער קערט זיך אום צו לערעריי און עפנט אין פאַריז אַ שולע פאַר שפּראַכן אונטער אַ כאַראַקטע-ריסטישן נאָמען: „מוזן-האַטעל“.

דערווייל ווערט ספּינאַזאַס לאַטיינישער לערער פאַרמישט אין אַ אַנטימאַנאַרכיסטישע פאַרשווערונג אין פּראַנקרייך, וואָס ווערט זייער שנעל אויפגעדעקט.

די הויפט פּערזאָנען פון דער פאַרשווערונג זענען געווען אַ פאַר ריטער מיט זייערע געליבטע. מען האָט באַשלאָסן אויפ-הויבן אַן אויפשטאַנד אין נאַרמאַנדיע און אַריינלאָזן קיין פּראַנק-רייך דעם האַלענדישן פּלאַט, וואָס האָט נישט ווייט געאַנקערט.

דאָס וואָלט געווען אין הסכּם מיט דער פּאָליטיק פון די האַלענדער, וואָס האָבן געהאַט אַ כּעס אויף לואי דעם פּערצינטן.

וואָן ענדען איז צוליב דעם צוועק געפּאָרן קיין בריסל פּדי צו פירן אין דער פּראָגע אונטערהאַנדלונגען מיט סעניאר מאַנטערעיי, דעם שפּאַנישן נאַמעסטניק אין דער נאָך שפּאַנישער טייל פון האַלאַנד. עס איז אַפילו שוין באַשטימט געוואָרן וויפיל דאַרף מען די פּאַרשווערער באַצאָלן פאַר זייער, אָן צווייפּל, געפּערלעכער אַרבעט.

עס איז באַשטימט געוואָרן, אַז אַזוי שנעל ווי עס וועט זיך אין, גאַזעט ד' האַלאַנד, דער אַפיציעלער צייטונג, באַ-וויון אַ לייט-אַרטיקל, וואָס זאָל אין אַ פּאַרמאַסקירטער, עכט דיפּלאָמאַטישער פּאַרם אַקצעפטירן די הויפט הנחות פון דער פּאַרשווערונג, דאַמאַלסט דאַרף מען זיך נעמען צו דער „אַרבעט“. און אַזוי איז געשען. דער לייט-אַרטיקל האָט זיך באַוויון; דער פּלאַט איז געווען גרייט; אַבער, ווען די שיפּן זענען צו-געקומען צו די ברעגן פון נאַרמאַנדיע האָט זיך אַרויסגעוויזן, אַז דער אויפשטאַנד איז נישט צוגעגרייט געוואָרן.

די גאַנצע אינטריגע איז שנעל אַנדעקט געוואָרן און די פּאַרשווערער האָט מען אַרעסטירט.

מאַנטיק אַוונט דעם 17-טן סעפטעמבער 1674, ווען דער אַלטער לערער פון ברוך ספינאָזאַ איז געקומען צו זיך אַהיים - האָט אים שוין זיין צווייטע טאַכטער אַנגעזאָגט די בשורה, - אַז איינער פון די הויפט-פּאַרשווערער - איז אַרעסטירט געוואָרן.

וואָן ענדען האָט כלומרשט קאַלטבלוטיק באַגעגנט דיזאָזיקע פאַר אים טראַגישע ידיעה. ער האָט קיינעם קיין וואָרט נישט געזאָגט; די פּרוי איז גראָד נישט געווען אין שטוב.

אויפן צווייטן טאָג גאַנץ אינדערפרי איז ער אַוועק אין אַ קירך, וואָס האָט זיך געפונען אויף אַ פּאַריזער פּאַרשטאַט. ער האָט אויסגעהערט די מעסע - ווי ער וואָלט זיך געגרייט אויף יענער וועלט. דאָרטן האָט ער זיך געטראָפּן מיט אַ פּרוי, אויך אַן אַנטיילנעמעריין אין דער פּאַרשווערונג. מען האָט צוזאַמען געטראַכט וועגן די אויסזיכטן ניצול צו ווערן פון טויט.

עס האָט אָבער דער טויט איבער זיין קאָפּ געלויבערט.
און געבראַכט האָט אים אין זיינע אַרעסט אַ תּלמיד, אַ שוואַ-
כער, אַמביציעזער מענטש, אַ געוויסער דו קאַ (Ducaux). ער
האָט געגעבן צו וויסן דער פּאָליציי און מען האָט ביידע, וואָן
ענדען און די פּרוי אַרעסטירט אויפן וועג קיין בריסל.

דעם 27טן נאָוועמבער 1674 האָט דאָקטאָר וואָן ענדען
אָוועקגעלייגט פּרייוויליק זיין גרויען, קלוגן קאָפּ אונטער די
אָביעקטיווע, קאַלטע מעסערס פּון דעם עשאַפּאַט.
אַזוי האָט פּאַרענדיקט דאָס לעבן דער מענטש, וואָס האָט
געשפּילט אַזאַ גרויסע און ווירקזאַמע ראַלע אין לעבן פּון ברוך
ספינאָזאַ.

דאָקטאָר פּראַנציסקוס וואָן דען ענדען,
יעזואַיט און אַפיקורס, דיפּאָמאַט און מוכר-ספּרימניק, פּעדאַגאָג
און... פּאַרנאָגראַף, מעדיקער און יוריסט, מאַטעמאַטיקער און
רעזשיסאָר, רעוואָלוציאָנער און קליינבירגער איז אַ מעטעאָר,
וואָס גלאַנצט מיט זיין פּילזייטיקן ליכט אויף דעם רענעסאַנס-
הימל, וווּ גרויסע שטערנס געהערן דאָך נישט צו קיין זעלטן-
הייטן.

דאָס איז די אויסערלעכע קאַנווע פּון דעמדאָזיקן שטור-
מישן לעבן. וואָס פאַר אַ ווערט וואָלטן אָבער געהאַט זיין
שטורמיש לעבן און איבערלעבענישן, ווען עס וואָלט אין זיין
קרייז נישט געווען דער תּלמיד איבער תּלמידים, דער שטילער,
קאַנטעמפּלאַטיווער ברוך ספינאָזאַ.

אין זיין זכות איז דער רבי אַריין אין די געשיכטע און
אויף די ביאָגראַפישע וועגן צו דעם געניאַלן פּרוש האָט דער
פּאַרשער זיך אָנגעשטויסן אויף דעם קערנדיקן, טעמפּעראַמענט-
פולן לערער, און האָט אים אַריינגענומען אין דעם אַפּאָסטאָלישן
קרייז, וווּ עס האָט זיך שטילערהייט געוועבט דאָס לעבן און
דענקען פּון ברוך אחר.

איז מען געבליבן פּאַרגאַפּט פּון דער מערקווירדיקער
לעבנס-געשיכטע פּון דעם „לאַטיינישן פּראַפעסאָר“ און אַפּטמאַל
האָט זיין לעבן אַזוי פּאַרכישופּט דעם פּאַרשער, אַז ער האָט
זיך אַריינגעוואָרפּן אין ים פּון היסטאָרישע פּאַקטן און מענטש
לעכע רכילות, פּדי אַרויסצובאַקומען פּון דאָרטן די נאַקטע

געשטאלט פון דאָקטאָר פראַנציסקוס וואָן דען ענדען און זיין
טאַכטער, דעם „מלאך הגואל" פון דעם יונגן ספינאָזא, דאננא
קלאַרא מאַריא.

אין יענעם קרייז האָט זיך פאַרמירט ספינאָזא דער גע-
לערנטער. דאָרטן האָט ער געפונען די תורה, וואָס איז קאַלט
און די ליבע-אַטמאָספערע, וואָס איז וואַרעם. ער קומט אַהין
דורך דעם פרוזדור, וואָס האָט געהייסן די קאלעגיאַנטן-סביבה.
ער קומט מיט אַ באַוווּסטזיין פון צילן און שטרעבן.
אויף די ראַנדן פון האַראַצס סטראָפּן און ברוּנאַס
פילאָזאָפישע טראַקטאַטן באַווויזט זיך דעם תלמידס שאַרפּזיני-
קער פירוש און אין דער וואַרעמקייט פון דעם פראַפעסאָרס היי-
מישער סביבה בלייבט זיך פאַנאַנדער די ביז-איצט פאַרשטיקטע
אַמסטערדאַמער געטא.

„דער מלאך הגואל“

אין דעמדאָזיקן הויז פון לערנען און ליינדשאפטלעכע
ויכוחים איבער אלץ, וואָס האָט געקענט אינטערעסירן דעם גייסטיקן
מענטשן פון יענער תקופה, האָט ברוך ספינאָזא פארבראַכט
זיינע בעסטע יאָרן. דאָס זענען געווען די יאָרן פון רייף ווערן,
ווען דער געדאַנק ווערט געבוירן אינטואיטיוו און זוכט אַ באָדן,
אַ פונדאמענט פון פאַקטן און דערפאַרונגען. עס האָט נאָך ספּי-
נאָזאן געפעלט דער צוגאַנג צו דעם פילאָזאָפישן אוצר, וואָס אַזו
געווען פאַרשלאָסן מיט אַ לאַטיינישן און גריכישן שליסל. ביי
וואָן דען ענדען האָט ספינאָזא די שליסלען געפונען און
האָט זיך אויסגעלערנט מיט זיי צו אָפּערירן: מיטן לאַטיינישן -
שנעל און זיכער, מיטן גריכישן - לאַנגזאַם און פאַרזיכטיק.
אַחוץ שפראַכן לערנט זיך ספינאָזא מאַטעמאַטיק, נאַטור-
וויסנשאַפט, אַסטראָנאָמיע, זיין לערער פירט אַרײַן דעם שטיין,
ווייט פאַרקוקטן תלמיד אַזן די ערשטע פרינציפן פון דער קאַר-
טעזיאנער פילאָזאָפיע. ער באַקענט אים מיט מאַקיאַווועליס
פילאָזאָפיע פון פאַליטיק, מיט האַבס פילאָזאָפיע פון געזעץ
און מלוכה, אין די ערשטע אַרבעטן פון ספינאָזא געפינען מיר
שפורן פון דעמדאָזיקן קאַנטאַקט מיט די פילאָזאָפן און פילאָזאָ-
פירנדע יוריסטן און דיפלאַמאַטן - מיט וועלכע ער האָט זיך
באַקענט, אַ דאַנק דעם דיפלאַמאַט און פעדאָנאַג ענדען.
עס ווערט אָנגעגעבן, אז קלאַראַ מאַריאַ, די עלטסטע
טאָכטער פון וואָן דען ענדען האָט ספינאָזאן געלערנט לאַטיין,
דידאָזיקע ידיעה אַזו געווען נוציק די ביאַגראַפן, וואָס האָבן

געוואלט צריינפירן אן עראטיש ראכצונטישן עלעכענט אין ספיי
נאזאס לעבן. נשעה ספינאזא האט זיך געלערנט לאטיין ביי דער
דאזיקער געראטענער טאכטער - אזוי קלינגט דער שאבלאנער
נוסח פון אלע ביאגראפיעס - איז די טויטע שפראך געווארן א
לעבעדיקער מעדיום דורך וועלכן די צוויי הערצער האבן זיך
פארבונדן אין א רירנדע ראמעא און דזשוליעטע געשיכטע.

דער גאנצער נוסח איז אבער פאלש און איז ספעציעל צו-
געפראוועט געווארן כדי די ביאגראפיע פון ספינאזא זאל נישט
זיין אזוי פילאזאפיש-לאנגווייליק. אבער ווי שיין דער גאנצער
עפיווד זאל נישט אויסזען. מוז ער דאך פארשווינדן פון דער
ביאגראפיע למען האמה און צוליב ספינאזאס רעפוטאציע.

ווען ספינאזא האט זיך באקענט מיט ד"ר ענדען איז דאנאך
קלארא מאריא אלט געווען 12 אדער 13 יאר. דאמאלסט איז
ספינאזא נאך נישט געווען ענדענס תלמיד, ווייל זייער באקאנט-
שאפט ווערט דאטירט נאך פאר דעם חרם און ער ווערט אן
אריינגיער צו אים איצט נאכן חרם און נאך דעם, ווי ער האט
אפגעריכט גלות אן משך פון א פאר חדשים אין דער שטעטל
א ו ו ק ע ר ק.

ווען ספינאזא קערט זיך אום צוריק קיין צמסטערדאם און
גייט אריין אין ד"ר ענדענס קרייז איז די געראטענע גייסטריכע
טאכטער אלט געווען 14 יאר, די וועלכע שפינען אויס די רא-
מאנטישע געשיכטע צווישן דעם יונגן דענקער און דעם פעדא-
גאנס טאכטער ווילן אפילו האבן, אז נישט ד"ר ענדען האט
אים געלערנט אין אנפאנג לאטיין, נאר גאר קלארא מאריא.

ווייסן מיר אבער, אז ספינאזא האט זיך א סך פריער
געלערנט די לאטיינישע שפראך. א דייטשער סטודענט, וועמענס
גאמען ס'איז ליידער אונז נישט באקאנט, איז געווען זיין ערשטער
לאטיינישער לערער נאך אין דער צייט, ווען ער איז געווען א
תלמיד אין "עץ חיים". עס איז אויסגעשלאסן, אז די 14 אדער
15 יארקע מיידעלע זאל קענען אזויפיל לאטיין, אז זי זאל
זיין כחה צו לערנען ספינאזאן, וועלכער איז געווען זייער ווייט פון
צו זיין אן אנפאנגער אין דער שפראך פון האראין.

ווייסן מיר אבער אויך, אז ד"ר ענדען האט איינגעלאדן
ספינאזאן ער זאל אים אויסהעלפן אין לערנען. וואס מיינט עס?

קיין העברעיש האָט זיך אין ענדענס שולע נישט געלערנט,
האַלענדיש האָט ספינאַזא נאָך נישט באַהערשט אַזוי פּאַלקאָם צו
יענער צייט, ווייל זיין יוגנט האָט ער פאַרבראַכט אין דער
אַטמאָספּערע פון דער שפּאַנישער שפּראַך. עס איז דעריבער
פאַראַן נאָך איין מעגלעכקייט: און דאָס איז, אַז גראַד ספינאַזא
איז איינגעלאָרן געוואָרן צו לערנען לאַטיין מיט אַנפאַנגער,
און דערפאַר האָט ד"ר ענדען געלערנט מיט אים דעם העכערן
קורס פון דערדאָזיקער שפּראַך און סתם אַנדערע לימודים.
פאַרשטייט זיך, אַז דאָס אַפליקענען די מעשה מיט
ק ל א ר א מ א ר י א ס לערערשאַפט שליסט נאָך נישט אויס אַ
ליבעס-באַציונג צווישן זיי.

דאָננא קלאַראַ מאַריאַ וואן דען ענדען, דער „מלאך הגואל“
פון ברוך ספינאַזא איז געווען אַ גייסטרייך מיידל, אַ ריין
אינטעלעקטועלע נאַטור. אַ חוץ שפּראַכן, אַלטע און נייע, האָט
זי זיך געפילט זייער היימיש אין דער וועלט פון פּילאָזאָפיע,
מאַטעמאַטיק און אַפילו נאַטורוויסנשאַפט.

אין אַ מיטצייטלערישן ליד ווערט זי געשילדערט אַלס
דאָס „בילד פון חכמה פאַר דער גאַנצער יוגנט דאָ אין לאַנד
און זאָל זי צוריק אויפבויען אַטען און דעם פאַרנאַם“.

זי האָט געשריבן לידער אַזוי ווי אַ סך פון אירע חבר-
טעס, ווי, למשל, דאָננא גראַציאַ אַקווילאַר, וואָס איז געשטאַרבן
צו אַכצן יאָר און האָט זיך דערוואָרבן אַ שם פון אַ פּאַעטע-
סע און אַ פּילאָזאָפּין.

צו יענער צייט זענען אין האַלאַנד געווען באַוויסט די
שוועסטער אַננא און מאַריאַ פּישער, פראַנציסקאַ דוארטע - פּאַ-
עטעסעס מיט אַ סך פעיקייטן.

די שטאַט אַוטרעכט האָט געהאַט איר שטערן: דאָס
איז געווען אַננא מאַריאַ שוורמאַן. זי האָט אי-
בעראַשט די הומאַניסטן און די טעאַלאָגן פון יענער צייט מיט
אירע טעאַלאָגישע און פּילאָלאָגישע ידיעות.

אויך ענדענס טאַכטער האָט געהערט צו דעם טיפּ אינטע-
לעקטואַליסטיגס, אפּשר מיט אַביסל מער צאַרטיקייט. זי איז אַבער
געווען פיזיש אַ שוואַכע און דער פּאַטער האָט שטאַרק געהיט,
אַז די טאַכטער זאָל זיך נישט אַפּגעבן צופיל מיט תורה. זי האָט

דעריבער נישט געקענט דערגרייכן דאָס. וואָס די אַנהערע האָבן אַ דאָנק זייער התמדה דערגרייכט. דאָך ווערט זי געלויבט פון די, וואָס האָבן זי געקענט, אַלס אַ קלוג און געלערנט מיידל. זי האָט געקענט אויסגעצייכנט לעטיין און האָט זיך אויך אָפגעגעבן מיט מאַלעריי און גראַווירן - צוויי קונסט-געביטן. וואָס זענען דאַמאַלט געווען אין מאַדע. אַפילו ספינאַזאַ האָט זיך אין דער פרייער צייט אָפגעגעבן מיט מאַלעריי. אין לענד פון רעמב-רענד און וואַן די יק איז אַזאַ. ווען אַפילו דילעטאַנט-טישע אָבער דאָך נאַטירלעכע נייגונג צו פּלאַטישע קונסט - אַ פאַרשטענדלעכע דערשיינונג.

זוכן מיר די שפורן פון דער ליבעס-פאַר העלטעניש צווישן ספינאַזאַ און ענדענס טאַכטער דאָן שטויסן מיר זיך אָן אויף פאַלגנדע וויכטיקע מאַמענטן, סיי פּסיכאָלאָגישע און סיי פּאַקטיש-ביאָגראַפישע.

מאַריאַ קלאַראַס אינטעלעקטואַליזם שליסט נישט אויס קיין פרויענהאַפטיקייט. זי האָט געקענט זיין סענטאַמענטאַל. געבענקט אפשר נאָך ליבע און געווען מסתמא זייער סענסיטיוו. אַ דאָנק איר פיזישן פעלער און דעם באַוווּסטזיין, אַז אַ חוץ אַלעמען איז זי נישט קיין שיינע און דער טאַטע איז נישט קיין רייכער. דער פיינסטער גייסטקער אינטערעס האָט זיך ביים האַלענדישן בירגער גאָר גוט געפאַרט מיט אַ פּראַקטישן חוש און אַ שטרעבונג צו אַ תכלית.

אין דער היימישער סביבה איז ספינאַזאַ נישט געווען דער איינציקער מאַן צו וועלכן מען האָט געקענט אפּעקטירט ווערן מיט ליבעס-געפילן. פאַר מאַריאַ קלאַראַ האָט אפשר נאָך בכלל נישט עקזיסטירט די וועלט פון עראַטיק. און ווען אַפילו יאָ, וואָס איז נישט אַויסגעשלאָסן (זי איז דאָך שוין אַלט געווען 15 יאָר!) איז נישט ספינאַזאַ געווען דערדאָזיקער אַביעקט. ער האָט עס נישט געקענט זיין, ווייל לויט אַלע וואַרשיינלעכ-קייטן האָט ספינאַזאַ געפעלט דער עראַטישער אינסטינקט. ווילן מיר אָבער אויסמיידן מאַמענטן פון פּסיכאָלאָגישער וואַר-שיינלעכקייטן און זיך ווענדן צום מקור גופא - דאָן געפינען מיר פאַלגנדע, זייער וויכטיקע קוועלן.

אָן ערך 1660, נאָך זייענדיק אַן ענדענס הויז שרייבט

ספינאָזאָ זיין קורצן טראַקטאָט „פון גאַט, מענטש און זיין
גליקליכקייט“. ער האָט אים געשריבן שוין אין לאַטיין; אַ
באַווייזן ווי שנעל ער האָט באַהערשט די שפּראַך. ליידער איז
דער אַריגינאַל פּאַרפּאַלן געגאַנגען און אונז איז באַקאַנט די
האַלענדישע איבערזעצונג.

אין דעמאָזיקן טראַקטאָט רעדט ספינאָזאָ אַ סך פון ליבע.
„דער, וואָס האָט ליב פאַרגייענדיקע וועזנס, איז זייער
עלנט“ – שרייבט דאָרט ספינאָזאָ – דער שכל לערנט אונז
אויסמיידן אַזעלכע ליבעס און מיר דאַרפן זיך פון זיי אָפּזאַגן,
ווייל אין דער ליבע איז באַהאַלטן פּיין און סם.“
די ליבע צו אַ וועזן וואָס איז פאַרגענגליך (ד. ה. צו
אַ מענטשן), איז דער קוואַל פון אַ סך שלעכטס, און די ליבע
צו גאַט איז דער קוואַל פון אַ סך גוטס.“

דידאָזיקע געדאַנקען שפּיגלען אָפּ ספינאָזאָס קוק אויף
ליבע, און עס איז דאָך אַ פעסטגעשטעלטע זאַך, אַז עס איז
זעלטן צו געפינען אַ דענקער ביי וועמען געדאַנק און טאַט,
ווערטער און מעשים זאָלן זיך אַזוי האַרמאָניזירן ווי ביי ספינאָזאָן.
ווען מיר וועלן אַפּילו אָננעמען די השערה פון איינעם
פון די וויכטיקסטע ביאָגראַפּן פון ספינאָזאָ (פּרוידענטאַל), אַז עס
איז נישט אויסגעשלאָסן, אַז אַ ליבעס-נייגונג צו דער אינטע-
רעסאַנטער טאַכטער פון ד"ר ענדען האָט זיך געקענט אַנטפּלעקן
ביי ספינאָזאָן, און ער האָט זי אפשר נישט אונטערגעדריקט,
דאָך האָט וועגן חתונה האָבן נישט געקענט זיין קיין רייד.

אין ספינאָזאָס לעבן האָט מאַר אַ קלאַר אַ קיין
וועזנטלעכע ראַלע נישט געשפּילט, און בכלל איז ספינאָזאָס לעבן
אַ לעבן אין וועלכן פּרויען זענען נישט אָנוועזנד. דידאָזיקע אייגן-
אַרטיקייט האָט משמעות נישט געלאָזט רוען די בעלעטריסטישע
ביאָגראַפּן, וועלכע קענען זיך אַזאָ לעבן נישט פאַרשטעלן, און
זיי האָבן אויך זיין לעבן געוואָלט באַצירן מיט דעם שאַבלאַנעם
רעקוויזיט פון אַן אומגליקלעכער ליבע, וואָס זאָל באַוואַסערן
מיט לאַקריץ-זיסער ראַמאַנטיק די מאָנומענטאַלע אין אירער
שילדקייט און הייליקע אין איר פּשטות לעבנס-געשיכטע פון
דעם דענקער.

דער „מלאך הגואל" האָט שפּעטער חתונה געהאַט מיט

איר פאָטערס אַ תלמיד און ספינאָזאָס אַ חבר. דאָס איז געווען אַ געוויסער דאָקטאָר דירקערקרינג. ער איז געווען זייער רייך און דאָס האָט געגעבן ווייטער די געלעגנהייט צו שפינען אַ צווייטע לעגענדע וועגן די ליבעס-באַציינגען צווישן ספינאָזאָ און ענדענס טאָכטער. דער שוין אָפטמאָל דערמאָנטער קאלערוס ווייסט צו דערציילן, אַז דערדאָזיקער דאָקטאָר האָט אָפגעקויפט מיט אַ ברייליאַנטן פינגערל דאָס האַרץ פון דעם מיידל. דידאָזיקע מעשה איז אים נויטיק, כדי צו באַווייזן, אַז ספינאָזאָ האָט נישט געקענט חתונה האָבן מיט זיין רבינס טאָכטער, ווייל ער איז געווען אַרעם.

עס איז אָבער נישט מער ווי אַ לעגענדע.

דער גוט אינפאָרמירטער בוכהענדלער, ריאָווערטש, דערציילט אונז, אַז „ספינאָזאָ האָט קיינמאָל נישט אַרויסגעוויזן קיין נייגונג-גען חתונה צו האָבן“. דערמיט פאָלט אָפּ דער פרווה צו שילד-דען ספינאָזאָן פאַר אַ קרבן פון סאַציאַלן אומיושר און דערביי זואַרפן אַ פלעק אויף דעם „מאך הגואל“, דעם גייסטרייכן „וונדערקינד“ פון דאָקטאָר ענדען, וואָס האָט זיך כלומרשט פאַרקויפט פאַר געלט.

עס איז כדאי צו באַמערקן, אַז דער פאַרמעלער קאָטילער און פאַקטישער אַפיקורס ענדען האָט דאָך נישט געוואָלט האָבן אַן איידעם אַ פראָטעסטאַנט, און יענער האָט זיך געמוזט שמדן און ערשט דעמאָלט איז דער שידוך צושטאַנד געקומען.

ענדענס איידעם איז געווען זייער באַפריינדעט מיט ספינאָזאָן. ער האָט אים געשענקט זיינע צאָלרייכע מעדיצינישע ווערק, און בכלל אַרויסגעוויזן אַ גרויסן יראת הכבוד פאַר ספינאָזאָן. אין ענדענס קרייז באַווייזט זיך דאָקטאָר קערקרינג אין 1657, דאָס מיינט אין דערזעלבער צייט, וואָס ספינאָזאָ.

אין דער ענדענס קרייז געפינט ספינאָזאָ נאָך אַ פאַר נייע פריינט. צווישן זיי געפינען מיר אַ פאַר אינטערעסאַנטע טיפן. אזוי טרעפן מיר דאָרטן דעם דאָקטאָר יאָהאַנעס באַווייזט זיך מיט ער, אַ מענטשן מיט גרויס בילדונג, אַ פאַמענדיקן רעדנער, וואָס האָט זיך קיינמאָל נישט געקענט באַפרייען פון פישוף פון וואָרט און איז געווען אַ מין האַלענדישער האַמלעט פון 17-טן יאָרהונדערט: אַ סך גערעדט און ווייניק געטאָן.

די צוויי ברידער, אדריאן און יאָהאַנעס קער-
באָנס, האָבן שטאַצירט מיט ספינאָזאַ פריינטשאַפּט. דער
ערשטער האָט שטודירט מעדיצין און יוריספרודענץ. דער צוויי-
טער-טעאָלאָגיע. זייענדיק פון דייטשער אָפּשטאַמונג האָבן די
צוויי ברידער געקענט ספינאָזאַן פרענגען נענטער צו דער דע-
מאָליקער דייטשער ליטעראַטור. וואָס ער האָט שוואַך געקענט.
אינטימער איז נעוואָרן די פריינטשאַפּט צווישן ספינאָזאַן
און דעם שוין-דערמאָנטן דאָקטאָר. לודוויק מעיער.

מעיער איז נעווען אַ קארטזיאַנער, האָט פאַרמאָגט אַ
גרויסע ביבליאָטעק אין האָט דעריבער אַ סך אַרויסגעהאַלפּן
ספינאָזאַן אין באַקומען די נויטיקע ביכער. אַ מענטש אַ פּראַק-
טישער זייער אַ פאַרויכטיקער. האָט ער געוואָלט זיך כּשרן אין
אַלע זאַגען. ער האָט זיך דעריבער באַמיט נישט אַרויסצוטראַגן
אין גאָס זיין פריינטשאַפּט מיט ספינאָזאַן. און דאָס האָבן אים
פילע פאַרנעוואָרפּן. ער האָט זיך שפּעטער געוואַרעמט אין דער
ליכטיקייט פון ספינאָזאַס נאָמען און אין זיין זכות איז מעיערס
נאָמען אָפּגעראַטעוועט נעוואָרן פון פּולשטענדיקן פאַרגעסן
ווערן.

דערווייל האָבן זיך אויף ספינאָזאַס הימל אָנגערוקט נייע
וואַלקנס. די ידיעה, אַז ספינאָזאַ געפינט זיך אין אַמסטערדאַם
אין דעם, נעסט פון אַפיקורס. האָט נישט געלאָזט רוען. די
דאָרטיקע מנהיגים פון דער קהילה.

סוף 1659 האָט שאַל מאַרטיירא זיך געווענדעט צום
אַמסטערדאַמער בירגערמייסטער מיט אַ בקשה, אַז מען זאָל
צווינגען ספינאָזאַן צו פאַרלאָזן די שטאָט, ווייל זיינע באַציינגען
מיט די קאָלעגיאַנטן און אַנדערע אַפיקורסים ערגערן די שטאָט
בכלל און די יידן בפרט.

דער בירגערמייסטער האָט איינגעזען, אַז די בקשה איז אַ
גערעכטע. ווייל זי קומט פון דעם אַלטן, בכבודיקן רב, וואָס
איז געווען פון אַלעמען געאַכטעט, און האָט דעריבער באַפוילן,
אַז ספינאָזאַ זאָל פאַרלאָזן אַמסטערדאַם.

געקענט האָט עס געשען אָנפאַנג 1660, ווייל גראַד צו
יענער צייט איז שאַל מאַרטיירא געשטאַרבן (פּעברואַר 1660).
עס האָט אים מספּיר געווען ספינאָזאַס שוואַגער. שמואל דע

קאווערעו, מיט וועלכן דער פילאָזאָף איז אין קיין שום באַרירונג
מער נישט געקומען.

נאָוועמבער 1660 שטאַרבט דער שוואַגער זינער און ספּי-
נאָזא פאַרלאָזט כמעט אין דער זעלבער צייט אַמסטערדאַם.
ער האָט שוין אונטער זיך אַ לעבן מיט דערפאַרונגען. ער
האַט שוין אָנגעוואָרפן אויפן פאַפּיר אין צוויי קורצע טראַקטאַטן
די ערשטע געדאַנקען זיינע, סיסטעמאַטיש קאָנסטרוואירט. עס וועט
נאָך זיין וועגן זיי די רייד.

נאָך פינף יאָר לערנען ביי דאָקטאָר ענדען האָט ער אַרויס-
געטראָגן אַ גרינדלעכע קענטעניש פון לאַטיין, אַ ווינציקערע -
אין גריכיש.

מאַטעמאַטיק האָט ער געלערנט ביי פּנדענס אָן אסיסטענט,
אָן איטאַליענער, ידיעות אין מעדיצין, גאָרנישט קיין דילע-
טאַנטישע, האָט ער געהאַט צו פאַרדאַנקען דעם דאָקטאָר ענדען
גופא.

פּיזיקער לויבן זיינע בקיאות אויף דעם געביט פון פיזיק.
ער האָט אַפילו זיך אַרומגעטראָגן מיט אַ געדאַנק אָנצושרייבן
אַ לער-בוך פון אַלגעברע.

מיט איין וואָרט, דער 28 יאָריקער ברוך ספּינאָזא האָט
פאַרלאָזן אַמסטערדאַם וויסנשאַפּטלעך גוט באַוואָפּנט, צוגעגרייט
צו די אויפגאַבן, וואָס ער האָט זיך שוין געשטעלט צו יענער
צייט, ווען ער איז געווען אין אַמסטערדאַם.

סוף 1660, אָדער שפּעטסטנס אָנפאַנג 1661, באַזעצט זיך
ספּינאָזא אין אַ שטעטל, ריינסבורג.

ער פאַרגעסט זיך וועגן דעם, וואָס איז געווען און גיט
זיך איבער אין רשות פון וועלט פון דענקען.

אין א פארוואַרפענעם ווינקל

דאָס „פאָרוואַרפענע ווינקל“ וווּ ספּינאַזאָ האָט זיך באַזעצט נאָך דעם ווי דער אַמסטערדאַמער מאַגיסטראַט האָט אים באַפוילן צו פאַרלאָזן די שטאָט - איז געווען אַ שטעטל מיטן נאָמען ריינסבורג.

דאָס שטעטל האָט געהאַט איין הויפט-גאַס מיט אַ לאַנגער ריי פון לאַנגווייליקע ציגל-רויטע הייזלעך. וואָס האָבן זיך סאָ-לידאַריש אָנגעשפּאַרט איינע אָן די אנדערע און צוזאַמען גע-דרעמלט אין שאַטן פון אַרבעטסזאַמער צופּרידנקייט, פרומער זיכערקייט און שטילער פאַרטראַכטקייט.

דאָס שטעטל האָט געהאַט אַ דערהויבּענע טראַדיציע און אַ פאַרגליווערטע אַלטקייט, וואָס האָט נאָך געשטשירעט מיט די לעצטע ציין פון אַ חרוב געוואָרענעם שלאָס.

מענטשן האָבן דאָרט שווער געהאַרעוועט; געזיט און גע-שניטן אין שוויים פון זייער פנים ווי אין משן פון דורות אויסגעדערעסירטער אַרבעט. אין די טעג פון רו פלעגן זיי זינגען מיט מאָנאָטאָנע ניגונים תהילים און לויב-תפילות צו דעם, וואָס האָט זיי אָנגעפילט מיט פרייד פון אַרבעט און באַלוינט מיט געדולד אַלס אַ שכר און נישט געלאָזט. אַז די הערצער זאָלן פאַרפירט ווערן פון נישט רעאַליזירבאַרע, אָפטמאָל נישטיקע און געפערלעכע חלומות און שטרעבונגען.

פון די פענסטער האָט מען געזען די רחבותדיקע פעלדער

און די ברייטע לאַנקעס, צעשניטן מיט קאַנאַלן. נישט ווייט פון דאָרף האָט זיך רויק געשלענגלט דער „אַלטער ריין“. זיין לאַנג-זאַם פליסן גראָד דאָ אין דער ריכטונג פון ראָטערדאַם האָט געהאַט איר סיבה. ציענדיק זיך מיט שמאַלע פאַסן אין ים אַריין האָט דער ריין דאָ פאַרלוירן זיין שנעלן טעמפּאַ און זיינע שטאַלצע כוואַליעס – אַזוי ווי אַ מענטש וואָס ווייס, אַז אָט איז ער ביים ברעג פון זיין ציל, וואָס די נאַטור האָט אים באַ-שטימט – און דעריבער איילט ער זיך נישט, ווייל עס איז נישטאַ צו וואָס און נאָך וואָס זיך צו איילן, אַזוי האָט דער „אַלטער ריין“ זיך דאָ נישט געאיילט אַזוי מיט זיינע שטראָמען, ווייל ער האָט געוואָסט, אַז זיין אויפגאַבע איז ביים ברעג פון אויס-פילן זיך, און ער האָט מער גאַרנישט וואָס צו טאָן, ווי אַריינצו-פאַלן אין ים אַריין. לוינט דען די מי זיך צו איילן – טראַכטן די וואַסערן – מען קען דאָך צום אומפאַרמיידלעכן ציל גיין לאַנגזאַם, רויק און באַשיידן!

אויף אַ זייטיק געסל פון שטעטל ריינסבורג איז געשטאַ-נען אַן איין-גאַרנדיק הייזל, וואָס האָט געהערט צום דאָרטיקן כירורג הערמאַן האַמאַן. אויפן פאַרטער האָט גע-ווינט ברוך ספינאַזאַ. ער האָט פאַרנומען אַ גרויס, ליכטיק צי-מער און אַ קליין אַלקערל, מסתמא פאַר זיין ביבליאָטעק און אַרבעטס-צימער.

פון די פענסטער האָט מען געזען אַ טיפישן האַלענדישן פיינזאַש, וואָס האָט געוועבט אין האַרצן געפילן פון רויקייט, שטילקייט און געפירט דעם מענטשן אויף די וועגן פון פאַר-טראַכטן זיך איבער נאַטור און באַשאַפער.

די נאַטור איז דאָרטן געווען אַן ליידנשאַפטן; קלאָר און צילבאַוואָסט, און דער דאָרטיקער מענטש האָט לויט זיין מיהות אָפגעשפיגלט אין זיך דעם כאַראַקטער פון דערדאָזיקער שטילער נאַטור.

און די איינוווינער, מערסטנטייל פוייערים און בעל-מלאכות, גאָטספאַרטיקע און געלאַסענע מיט די פראַכטפולע שטאַרקע פנימער, וואָס זענען פאַראייביקט געוואָרן אין וואַן-האַלזס טיפע פאַרטרעטן!

און די קינדער, בלאַנדקעפיקע, מיט האַר ווי פלאַקס, זענען

מענדעס דא קאסטא : ספינאזא דער בזיר (האג, 1909).

געווען שטענדיק פריילעך, און זארגן, ווי עס דארפן זיין די וואס האבן זיך געהאדעוועט פריי און לוסטיק אונטערן רויקן האט לענדישן הימל.

ווער ווייסט וויפיל נחת האט געשעפט ספינאזא פון די קינדערשע קולות און נישט געצוימטן געלעכטער, צו וועלכן ער האט זיך געקענט צוהערן פון זיין פענסטער און פון די פנימער וואס ער האט געקענט זען אויפן ליידיקן פלאץ אנטקעגן זיין הויז?

אין שטעטל האט מען ספינאזאן ליב געהאט. בייל, איינער פון די ערשטע ביאגראפן זיינע ווייסט צו דערציילן, אז: „די יעניקע“ וואס זענען געקומען אין א בארירונג מיט ספינאזאן, ווי אייך די פויערן פון די דערפער, ווו ער האט געלעבט צוריקגעצויגן א געוויסע צייט — שטימען איין, אז ער איז געווען א מענטש מיט וועלכן מען האט געקענט גאר גוט פארברענגען, ווייל ער איז געווען פריינדלעך, נערעכט, איידל און זייער באשטידן אין זיין ארט לעבן.“

גין דערדאזיקער איינזאמקייט האט ספינאזא אָנגעהויבן זייער ענערגיש צו אַרבעטן. דאָ האָט ער פאַרענדיקט זיין טראַקטאַט איבער „גאַט, מענטש און זיין גליקזעליקייט“, וואָס ער האָט נאָך אָנגעהויבן צו שרייבן אין אַמסטערדאַם. אַ האַלענדישע איבערזעצונג פון דעמדאָזיקן טראַקטאַט האָט מען געפונען איצט אין 1852. דער לאַטיינישער אָריגינאַל איז, ליידער, פאַרלאָרן געגאַנגען.

דערדאָזיקער טראַקטאַט איז אַ רעזולטאַט פון אַ לאַנג פאַרטראַכטן זיך; איז אָבער אויסגעדריקט נאָך אין אַ רויער, נישט רייפער פאַרם. ספינאָזאַ האָט קיין גרויס געוויכט אויף דערדאָזיקער ערשטער אַרבעט זיינער נישט געלייגט, ווייל ער האָט לכּתּהּלּהּ זי נישט באַשטימט צו דרוקן.

לויט דער כאַראַקטעריסטיק פון פּר ו י ד ע נ ט אַ ל איז דערדאָזיקער טראַקטאַט אין פאַרגלייך מיט דער „עטיק“ — אַזוי ווי אַן אויף שנעל אויפגעשטעלט הייזל צו אַ פּראַכטפולן פּא-

לאץ, וואָס איז אויפגעבויט געוואָרן לויט אַ פעסטן פּלאַן פון אַ גרויסן מייסטער.

די ערשטע אַרבעט זיינע האָט בולטע סימנים פון גרויסער אָנשטרענגונג. ספינאַזאַ האָט אַ סך געשליפן, געענדערט, איבער-געאַרבעט - און דאָך איז די אַרבעט געבליבן אַ שוואַכע. עס פעלט נאָך די קאָנסטרוקציע אין פאַרם און די האַרמאָניע אין געדאַנק. דער איינזאַמער פּילאָזאָף האָט נאָך נישט גובר געווען אין זיך די פאַרשיידענע סתירות, וואָס זענען נאָך אַזוי שטאַרק קענטיק אין „טראַקטאַט“.

עס איז אָבער נישט אויסגעשלאָסן, אַז אויך די תלמידים און אָנהענגער זיינע האָבן געהאַט אַ האַנט אין דער רעדאַקציע פון „טראַקטאַט“ - און אַ סך גרייזן וואָלט מען גיכער באַדאַרפט צושרייבן די איבערשרייבער פון מאָנסקריפט איידער דעם מחבר.

עס זענען פאַרען אָבער אין דער ערשטער שריפט זיינער זייער וויכטיקע עלעמענטן פאַר דער געשיכטע פון ספינאַזאַס אַנטוויקלונג. קודם פל איז צו זען, אַז ער האָט זיך פון זיינע „אפיקורסישע“ געדאַנקען לחלוטין נישט אָפגעזאָגט. ער איז אָבער געוואָרן אַ סך פאַרזיכטיקער אין אויסדריקן זיינע געדאַנ-קען, ווייל ער האָט געפילט, אַז די רדיפות וועלן אים צע-שטערן זיינע פלענער, וואָס האָבן שוין צו יענער צייט באַהערשט זיין מוח.

דעריבער האָט ער נישט געוואָלט, אַז זיינע געדאַנקען זאָלן אַרויסגיין פון דעם ענגן קרייז פון פריינט און תלמידים, צו וועלכע ער האָט געהאַט צוטרוי און גלויבן.

צום סוף פון זיין טראַקטאַט זאָגט ספינאַזאַ אַזוי:

„עס בלייבט מיר צום סוף, פּדי אָפּצושליסן דאָס אַלץ וואָס איך האָב אָנגעשריבן, צו זאָגן מיינע פריינט, פאַר וועלכע איך שרייב עס, דאָס פאַלגנדע: איר זאָלט זיך נישט ווונדערן איבער דערדאָזיקער נייער לערע, ווייל אייך איז זייער גוט באַקאַנט, אַז אַ זאָך הערט נישט אויף צו זיין אמת צוליב דעם, וואָס די מערהייט אַנערקענט זי נישט. און ווייל אייך זענען באַקאַנט די באַדינגונגען פון דער תקופה אין וועלכער מיר לעבן, דע-ריבער וויל איך אייך זייער שטאַרק בעטן, אַז וואָס איז שייך

דעם מיטטיילן פון די ענינים פאר אַנדערע, זאָלט איר זיין פאַר-
 זיכטיק. איך וויל נישט זאָגן, אַז איר זאָלט זיי אינגאַנצן נאָר
 באַהאַלטן פאַר זיך. אָבער ווען איר וועט אָנהויבן זיי עמיצן
 מיטצוטיילן, זאָל אייך קיין אַנדער פּונה נישט פירן, ווי די
 רפואה פון אייער נאָענטסטן, דערביי זאָלט איר פון זיין צד
 זיין פאַרזיכערט, אַז די בצלוינונג פאַר אייער אַרבעט וועט אייך
 נישט אויסמייַדן. צום סוף וויל איך אייך בעטן, אַז בעת איר
 וועט לייַענען דיִדאָזיקע שריפט און איר וועט האָבן בעסע אויס-
 צוועצן קעגן דעם, וואָס איך האַלט פאַר זיכער, זאָלט איר זיך
 נישט איילן מיט אַן אַפּליקענונג ביז איר וועט האָבן גענוג צייט
 און מאַטיוון אַרייַנצוטראַכטן זיך אין דעם ענין. וועט איר דאָס
 טאָן, דאַן וועל איך האָבן די זיכערקייט, אַז איר וועט דער-
 גרייכן און געניסן פון די פרוכטן פון די בוימער, אַזוי ווי
 איר האָט דאָס אַליין ערוואַרט.

פון דעם אַביסל נישט קלאַר באַשריבענעם נאכוואַרט איז
 צו זען, אַז ספינאָזא האט קורם כל געשריבן זיין ערשטע אַר-
 בעט נאָר פאַר יחידים, נאָענטע מענטשן, און אַז ער האָט זיך
 אויך אָפּגעגעבן אַ דין וחשבון, אַז זיין טראַקטאַט איז נאך
 נישט קיין רייפּע פּילאָזאָפּישע אַרבעט, דעריבער דאַרפן זיינע
 פריינט און תלמידים, נישט פאָדערן פון דער אַרבעט מער ווי-
 פיל זי גיט.

גלייכצייטיק איז צו זען פון דעם נאָכוואַרט, אַז ספינאָזא
 איז שוין צו יענער צייט געווען אַן אויטאָריטעט אין גאָר בריי-
 טע קרייזן, וווּ מען האָט זיך צוגעהערט צו יעדן וואָרט זיינעם
 מיט צוטרוי און גלויבן, וואָס ער האָט נישט געוואָלט דולדן,
 ווייל אין דעם האָט ער איינגעזען דעם זעלבן חטא פון אומ-
 קריטישקייט וועלכן ער האָט פאַרגעוואָרפן די טעאָלאָגן און
 גייסטלעכע פון אַלע אמונות.

דאַן איז פאַראַן אין דעם נאָכוואַרט אַ טאָן פון אַ לערער,
 וואָס מוסרט די תלמידים, אַז זיי זאָלן זיך נישט איילן מיט
 זייער קריטיק, ביז זיי וועלן דעם ענין גוט נישט איבערטראַכטן.
 דאָס באַווייזט אויך ווי מען האָט זיך צוגעהערט צו אַ מענטשן,
 וועלכער האָט אייגנטלעך גאַרנישט געהאַט די געלעגנהייט אַרויס-
 צווייזן לומדות, טיפקייט און האָט נאָך גאַרנישט אָנגעשריבן.

אפשר האָט ספינאָזאָ דער בעל-פה זיך דערוואָרפן אַזאָ נאָמען
אין דעם קאָלעגיאַנטן-קרייז אין אַמסטערדאַם?

דער טאָן פון נאָכוואָרט באַווייזט, אַז דער טראַקטאַט איז
נישט אַנטשטאַנען אין אַמסטערדאַם. מיר ווייסן אָבער, אַז
ספינאָזאָ האָט שוין אין אַמסטערדאַם פאַרטראַכט דידאָזיקע
אַרבעט זיינע. דער ווענדונגס-כאַראַקטער פון שלום-וואָרט באַווייזט
אָבער, אַז פאַרענדיקט האָט ער דעם „טראַקטאַט“ ווייט פון
אַמסטערדאַם, ד. ה. אין ריינסבורג.

גלייכצייטיק האט ספינאָזאָ אָנגעהויבן צו אַרבעטן איבער
זיין צווייטער אַרבעט: „וועגן דער אויסבעסערונג פון שכל“.

(De intellectus emendatione.)

סוף 1661 האָב ער געשריבן צו אַ פריינט זיינעם, אַז ער
האָט איבער דער פראַגע פאַרפאַסט אַ קליין ווערק און ער איז
איצט באַשעפטיקט מיט דער „דארשטעלונג און מיטן פייילן“.
די הקדמה צו ספינאָזאָס צווייטער שריפט האָט אַזאָ
גרויסע אויטאָביאָגראַפישע באַדייטונג, אַז עס איז נויטיק צו
ברענגען די וויכטיקסטע שטעלן:

„נאָכדעם ווי די דערפאַרונג האָט מיך געלערנט – שרייבט
ספינאָזאָ – אַז אַלץ וואָס עס געשעט אין טאָג-טעגלעכן לעבן
איז אייטל און נישטיק; ווען איך האָב פאַרשטאַנען, אַז אַלץ
פאַרוואָס איך האָב זיך געשראַקן, איז אויף אַזויפיל גוט אָדער
שלעכט, אויף וויפיל אונזער געמיט ווערט דערפון גערעגט –
האָב איך ענדלעך באַשלאָסן אויסצופאַרשן, אויב עס איז ערגעץ
ווי פאַראַן אַזוינס, וואָס איז דאָס אמתע גוטע און דאָס אַייני-
שאַפן זיך פון אים וועט מיר אַלעמאַל פאַרזיכערן אַ שטענדיקע
הויכע פרייד... איך האָב זיך די זאָך איבערגעטראַכט אויב עס
וואָלט באַמת מעגלעך געווען צו דערגרייכן אַזאָ נייעם לעבנס-
נוסח אָדער לכל הפחות אַ זיכערקייט דערפון – נישט ענדערנדיק
דעם סדר און דעם געוויינלעכן גאַנג פון מיין לעבן. אָפט האָב
איך עס אָבער אומזיסט פרובירט, דען אַלץ, וואָס מיר באַגע-
נענען אין אונזער לעבן און וואָס ווערט פון דעם מענטשן אַנער-
קענט פאַר דאָס העכסטע – קען צוריקגעפירט ווערן צו דריי
זאַכן: עשירות, כבוד און לייַדנשאַפטלעכע לוסט. דידאָזיקע דריי

זאכן באשעכטיקן אזוי דעם מוח, אז זיי דערלויבן נישט צו טראכטן וועגן אן אנדערער גוטער זאך."

"...נאכטראכטנדיק לאנג בין איך געקומען צום אויספיר, אז ווען איך וואָלט געקענט ביי זיך טיף באַשליסן, דעמאָלט וואָלט איך אַוועקגעוואָרפן די אומצווייפלהאַפטע שלעכטע זאך פאַר דער אומצווייפלהאַפטער גוטער זאך. איך האָב זיך דעמאָלט דערזען אין דער העכסטער געפאַר און מיט אַלע מיינע פּוּחות בין איך גע-ווען געצוונגען צו זוכן אַ הייל-מיטל ווען אַפילו נישט קיין זיכערן, אזוי ווי אַ שווערער קראַנקער, וואָס פילט דעם זיכערן טויט פאַר די אויגן, אויב ער וועט נישט אָנווענדן דעם הייל-מיטל און איז געצוונגען זיך אַנכאַפן מיט דער גרעסטער אָנשטרענגונג אַפילו פאַר אַ נישט זיכערן מיטל, ווייל אויף אים בויט ער זיין גאַנצע האַפנונג."

"אַלץ וואָס דער המון באַגערט צו האָבן איז נישט קיין הייל פאַר אונזער עקזיסטענץ. גאָר פאַרקערט: דאָס איז אַ שטערונג פאַר איר און איז אפּטמאָל די סיבה פון אונטערזאָנג פון די מענטשן, וואָס באַזיצן זי און איז שטענדיק די סיבה פון אונטערזאָנג פון די, וואָס זענען באַהערשט פון די באַגערנס."

דידאָזיקע געדאַנקען זענען אַן איינלייטונג צו ספינאַזאָס געניאַלער לערע פון עטיק. דער אמתער געדאַנק איז, אז דער, וואָס טראַכט נישט וועגן ענינים, וואָס רופן אַרויס אין מענטשנס נשמה געפילן און אפּעקטן, דער איז עטיש, ווייל געפילן זענען אזוי ווי מעטעאָרן, וואָס לויפן שנעל פאַרביי. כל זמן דער געפיל פון גוטס אָדער שלעכטס איז אָפהענגיק פון מאַמענטאַנעם געפיל און איז ענג פאַרבונדן מיט באַגער און פּערזענלעכן ווילן אָדער ווידערווילן - אזוי לאַנג וועט נישט קענען עקזיס-טירן דער באַגריף: וואָס מיינט גוט און וואָס מיינט שלעכט?

פון דעמאָזיקן אַנטוואַרן-געדאַנק, וואָס איז אויסגעדריקט אין דער הקדמה צו דער שריפט איבער דער "פאַרבעסערונג פון פאַרשטאַנד", פירט שוין דער וועג צו די ברייטע, טיפע און מאַעסטעטישע האַריוואָנטן פון דער "עטיק".

דידאָזיקע אַרבעט איז, ליידער, נישט געבליבן פאַרענדיקט. אין דער איינלייטונג פון די ארויסגעבערס פון ספינאַזאָס ווערק, וואָס זענען דערשינען נאך זיין טויט, ווערט געזאָגט, אז "פאַר-

שידענע אַנדערע באשעפטיקונגען האָבן אים געשטערט, און צום סוף איז ער דורכן טויט אוועקגעריסן געוואָרן.

דאקעגן אין אן אנדער אָרט לייענען מיר, אז ספינאזא האָט נישט פארענדיקט די דאָזיקע ערשטע אָריגינעלע אַרבעט זיינע, ווייל ער האָט זיך גאַרנישט געפילט בפּיח צו באווייזן דאָס, וואס ער האט שוין אינטואיטיוו דארטן אָנגעווארפן. ער האט באשלאסן זיך גרייטן צו דערדאזיקער אַרבעט, פארטיפן זיין וויסן, און דעריבער האט ער דערווייל אפגעלייגט די אַר-בעט. ער האט פאַרשטאַנען, אז די גרונד-פרינציפן פון אַן עטיק-מוזן באווייזן ווערן מיט דער געאמעטרישער מעטאדע, אויפגע-בויט אויף אייביקע געזעצן, וואס קענען נישט געמינערט אדער באשטריטן ווערן אין משך פון צייט.

שוין ביי דע קארטן האט ספינאזא געפונען אַ מוסטער פון באַנוצן זיך מיט אַ מאַטעמאַטישער מעטאדע אין דער פי-לאָזאָפיע. צו יענער צייט דאַטירט זיך זיין אַרבעט איבער דע-קאַרטס פּי־לאָזאָפיע. די דאָזיקע אַרבעט איז ענג פאַרבונדן מיט אַן עפּיזאָד אין זיין ריינסבורגער לעבן. עס איז געקומען צו אים צו גאַסט אַ סטודענט פון טעאַלאָגיע מיטן נאָמען קאַזע-אַריוס און געבעטן, אז ער זאָל אים דערקלערן דעקאַרטס פי-לאָזאָפיע. ספינאָזא האָט אָנגענומען דעם פאַרשלאָג און פון דער אַרבעט מיטן תלמיד איז אַנטשטאַנען אַ טראַקטאַט איבער דע-קארטן, וואָס האָט געהאַט אַ געוויסע באַדייטונג פאַר דער וויי-טערדיקער אַנטוויקלונג פון דעם פּי־לאָזאָף.

ק א ז ע א ר י ר ס

דער ערשטער, וואָס האָט איבערגעריסן ספינאָזאַס שעפע-
דישע איינזאַמקייט אין דער שטעטל ריינסבורג איז געווען אַ
סטודענט מיטן נאָמען קאָזעאַריוס.

יאָהאַנעס קאָזעאַריוס איז געבוירן אין אַמסטערדאַם, אין
יאָר 1642. ער האָט שטודירט טעאָלאָגיע אין ליידענער אוניווער-
זיטעט און האָט זיך אויך אינטערעסירט מיט פילאָזאָפיע. פון
ליידען פלעגן סטודענטן קומען קיין ריינסבורג וווּ עס איז גע-
ווען אַ קאָלעגיאָנטן-גרופע, וואָס האָט געפירט דיסקוסיעס וועגן
רעליגיע. אויך קאָזעאַריוס געפינט זיך צווישן די דיסקוטאַנטן.
ער האָט זיך דערוואוסט, אַז ספינאָזאַ וווינט אין ריינסבורג. ער
האָט אים באַזוכט און געבעטן ער זאָל אים דערקלערן די
יסודות פון דער קארטעזיאַנער פילאָזאָפיע. ספינאָזאַ האָט דעם
פאַרשלאָג אָנגענומען נישט דערפאַר, ווייל ער האָט געוואָלט זיין
אַ לערער-פּאָפּולאַריזאַטאָר, נאָר, ווייל גראַד צו יענער צייט האָט
ער זיך אַרומגעטראָגן מיט אַ פלאַן אָנצושרייבן אַן אַרבעט אי-
בער דעקאַרטס פילאָזאָפיע. דער פאַרשלאָג פון דעם סטודענט
פון טעאָלאָגיע איז געווען צו דער האַנט, ווייל ער האָט אים
די אַרבעט דיקטירט, און אויף אַזאַ אופן איז אַנטשטאַנען דער
טראַקטאַט איבער „דעקאַרטס פרינציפּן פון פילאָזאָפיע“.

אַלס תּלמיד האָט זיך קאָזעאַריוס מיט גאַרנישט נישט
אויסגעצייכנט. צי האָט ער באַנומען די פּראָבלעמען, וואָס דער

לערער האָט אים דערקלערט צי נישט, דאָס איז נישט וויכטיק ;
וויכטיק איז, אַז קאָזעאַריוס האָט געוואָלט זיין מער ווי אַ תלמיד.
ער האָט מיט אַלע כוחות זיך באַמיט צו געווינען דעם מיט-
טערס צוטרויען און פריינטשאַפט און ווערן אַן אייגענער מענטש
ביי ספינאָזאָן.

ספינאָזאָ האָט אים אָבער ריכטיק אָפּגעשאַצט. קאָזעאַריוס האָט
זיך אויסגעצייכנט מער מיט נייגעריקייט איידער מיט וויסנגריי-
קייט. ער האָט משמעות געוואָלט זייער שטאַרק זיין היימיש
מיט ספינאָזאָס אינטימער וועלט פון געדאַנקען און פלענער.
דער מייסטער איז אָבער געווען אַ פאַרשלאָסענער אין זיך ; נישט
יעדערן האָט ער צוגעלאָזן צו זיך, ווייל ער האָט נישט געוואָלט,
אַז זיין לערע זאָל ווערן צוגענגלעך פאַר מענטשן, וואָס לויפן
נאָר הערן „אַפיקורסישע“ געדאַנקען און שפעטער דורך פאַר-
שפרייטן זיי אין נישט קיין פאַסיקע קרייזן – אַרויסרופן אַ
נייעם קוואַל פון צרות און רדיפות אויף אים.

עס איז נישט געווען קיין שרעק פאַר אַ פאַרפאַלגונג און
נישט קיין שטאַלצע גאווה פון אַ דענקער, וואָס מיינט, אז עס
זענען נאָך נישטאָ אַזעלכע גייסטער, וואָס מען קאָן פאַרטרויען
דאָס, וואָס ער דענקט. גיכער איז דאָס געווען אַ באַווסטזיין,
אַז די מענטשן, וואָס גאַרן זיך צו אים און ווילן הערן זיין
תורה זענען נישט געקומען דערצו פון אינערלעכער נויטוענדי-
קייט, נאָר מער אויסערלעך, צוליב דער „סקאַנדאַל“־שטימונג
אַרום אים.

האָבן אָבער די געטרייע חסידים זיינע אין אַמסטערדאַם
גאַר אנדערש געקוקט אויף דעם קאָזעאַריוס. זיי, וואָס האָבן
געבענקט נאָך ספינאָזאָן און האָבן געלעבט מיט זיין וועלט ;
זיי, די איבערגעגעבנסטע, צו וועמען ער פלעגט שיקן פון זיין
פאַרוואָרפן היים די מאַנסקריפטן זיינע, וועלכע מ'האַט דאָרט
פלייסיק שטודירט און קאָמענטירט – זיי האָבן נישט געקאָנט
האָבן די זכיה צו הערן זיין וואָרט !

און דאָ עפעס אַ קאָזעאַריוס, אַן אומבאַקאַנטער, פרעמדער
מענטש איז אַזוי גליקלעך ! ער וווינט ביי ספינאָזאָן אָדער נישט
ווייט פון אים ; ער זעט אים יעדן טאָג און מען פירט לאַנגע, טיפע
ויכוחים און געשפרעכן איבער פאַרשיידענע פילאָזאָפישע פראַגן §

האָט זײ די זאָך שטאַרק פאַרדראָסן.

יאַנואַר 1663 האָט סימאָן דע ווריעז, איינער פון די אַמ-
סטערדאַמער קאַלעגיאַנטן, אָנגעשריבן צו ספּינאַזאַ אַ בריוו,
מסתמא אין נאָמען פון דער גרופע, אַז זײ זענען מקנא
דעמדאָזיקן קאָזעאַריוס, וואָס געפּינט זיך שטענדיק אין דער
געזעלשאַפט פון מייסטער. מען דאַרף וויסן, אַז דערדאָזיקער
ווריעז איז געווען ספּינאַזאַס מעצענאַט. ער האָט אַפּילו אים
געוואָלט אַפּשרייבן זײן גאַנץ פאַרמעגן, נאָר ספּינאַזאַ האָט זיך
דערפון קאָטעגאַריש אָפּגעזאָגט און האָט אים באַוווּיגן צו פאַר-
שרייבן די ירושה לטונת ווריעז אַ ברודער. ספּינאַזאַ פלעגט
באַקומען פון סימאָן דע ווריעז 300 גולדן יערלעך, וואָס האָט
בשום אופן נישט געקאָנט קלעקן אויף אַ לעבן. דיִדאָזיקע סומע
איז געווען מער אַן אויסדרוק פון אַ פאַרפליכטונג, וואָס ספּי-
נאַזאַ האָט סוף כל סוף אָנגענומען.

דע ווריעז האָט אויך אויסגעהאַלטן דעם קאַלעגיום אין אַמ-
סטערדאַם, וווּ מען פלעגט זיך צוזאַמענקומען און שטודירן ספּי-
נאַזאַ. (געגר. 1662-1663).

אים האָט ספּינאַזאַ געענטפערט (פּעברואַר 1663) אין אַ
בריוו, אַז די קנאה וועגן קאָזעאַריוס אין נישט קיין באַרעכטיקטע.
„האַסט קיין שום גרונט נישט קאָזעאַריוסן מקנא צו זײן,
ווייל קיינער איז פאַר מיר נישט אַזאַ משא ווי ער; קיינער,
פון וועמען איך דאַרף טראַכטן, פאַרשאַפט מיר נישט אַזויפיל
זאָרגן ווי ער. דעריבער בעט איך דיך און אַלע אינווערע באַ-
קאַנטע, איר זאָלט אים ערשט דאַמאָלט אנפאַרטרויען מײנע
געדאַנקען, ווען ער וועט רייף ווערן. דען איצט איז ער נאָך
צו יונג און נישט זיכער און שטרעבט מער נאָך דעם, וואָס
איז נײַ, אײדער נאָך דעם, וואָס איז אמת. דאָך האָף איך, אַז
אין אַ פאַר יאָר וועט ער פטור ווערן פון די טעותים פון זײן
יינגלשקײט. ווען איך זאָל אורטיילן לויט זײן פעיקײט, דאַן
בין איך כמעט ווי זיכער, אַז אַזוי וועט זײן, און זײנע גוטע
מדות באַוועגן מיר אים ליב צו האַבן.“

אין אַ בריוו צום געלערנטן אלדענבורג, שרייבט ספּינאַזאַ
(דעם 27-טן יולי 1663), צווישן אַנדערע זײנים אויך וועגן
קאָזעאַריוסן.

ער ניט אים צו וויסן. אז א טייל פון זיין אַרבעט אי-
בער דער קארטעוואַנישער פּילאָזאָפּיע האָט ער געדיקטירט אַ יונגן
מאַן פאַר וועמען ער האָט נאָך נישט קיין חשק צו אַנטפלעקן
זיינע אַנשווינגען.
דערדאָזיקער יונגעראַמאַן איז וואַרשיינלעך יאָהאַנעס קאַ-
זעאַריוס.

ספּינאָזאַ האָט זיך נישט טועה געווען בנוגע זיין תּלמיד.
פון אים איז באַמט אויסגעוואַקסן אַ טיכטיקער מענטש, הגם
קיין דענקער איז ער קיינמאַל נישט געווען.
אין יאָר 1668 איז קאָזעאַריוס אַוועק קיין אינדיע און איז
דאָרט געוואָרן אַ פּריידיקער אין אַ רעפּאָרמירטער געמיינדע. ער
האַט זיך אָפּגעגעבן מיט באַטאַנישע פּאַרשונגען און האָט מיטגע-
אַרבעט אין אַ ווערק איבער באַטאַניק. ער איז נעשטאַרבן פון
דיזענטעריע אין באַטאוויע, אין 1677, אַ פּאַר חדשים פאַר זיין
מייסטערס טויט.

ווי לאַנג האָט קאָזעאַריוס געוויילט ביי ספּינאָזאַן אין
ריינסבורג איז נישט באַקאַנט. מיר ווייסן אָבער, אז אַ דאַנק דעם
לערנען זענען צושטאַנד געקומען ויינע צוויי חלקים פון דע-
קאַרטס פּרינציפּן פון פּילאָזאָפּיע - דאָס איינציקע
ווערק פון ספּינאָזאַ, וואָס איז דער שיכט פון ביי
זיין לעבן מיט דעם נאָמען פּונם מחבר, דאָס ווערק
איז אָפּילו נישט פאַרענדיקט. מסתּמא דערפאַר ווייל איידער
דער לערער האָט פאַרענדיקט זיין קורס האָט ער תּלמיד פאַר-
לאָזן ריינסבורג. עס איז אָבער נישט אויסגעשלאָסן די צווייטע
השערה, אז ספּינאָזאַ אַליין האָט איבערגעריסן דעם קורס, ווייל
אין אַפּריל 1663 איז ער אַוועקגעפאַרן קיין וואַרבורג.

די פּריינט פון אַמסטערדאַם, צו וועלכע ער האָט נעשיקט
דעם מאַנוסקריפּט און וועלכע ער האָט אָפּילו אינצווישן פאַ-
זוכט אויף אַ יואָך צייט, האָבן אים געבעטן ער זאָל פאַרעפּנט-
לעכן די גאַנצע אַרבעט. סוף כל סוף זענען זיי אַלע געווען
אַנהענגער פון דעקאַרטס פּילאָזאָפּיע און האָבן געוואַלט האָבן
אַ קריטישע אָפּשאַצונג פון דערדאָזיקער זייער אַנגענומענער
שיטה צו יענער צייט, בפרט געשריבן פון זייערן אַ לערער.
ספּינאָזאַ האָט איינגעשטימט אויף זייער בקשה. ער האָט

אַבער געשטעלט אַ באַדינגונג, אַז עמיצער פון זיינע פריינט-
תלמידים זאל איבערקוקן דעם כתב-יד און רעדאָגירן דעם סטיל.
דאָן האָט ער געפּאָדערט, אַז אין דער הקדמה צו דעמדאָזיקן
ווערק זאל זיין בפירוש געזאָגט, אַז דער שרייבער האָט לחלוטין
נישט בדעה צו געבן אַן אייגענע לערע, נאָר פשוט דערקלערן
קריטיש דעקארטס פּילאָזאָפּיע. אויב דער רעזולטאַט איז אַן אומ-
גינסטיקער פאַר דעקארטן, איז דאָס נישט זיין שולד, ווייל ליי-
דער קאָן ער מיט אַ סך זיינע מיינונגען נישט איינשטימען און
מוז זיי אַנערקענען פאַר פאַלשע.

אין יאָר 1663 איז דאָס ווערק דערשינען אין אַמסטערדאַם,
אַרויסגעגעבן פון ריאָווערטש. דער לאַטיינישער שערבלאַט פון
דעם ווערק לייענט זיך אין אַ יידישער איבערזעצונג אַזוי:
„רענאַטוס דעקארטס פּרינציפּן פון פּילאָזאָפּיע, חלק א. און
ב., פאַרגעשטעלט אויף אַ געאַמעטרישן אופן פון בענעדיקטוס
דע ספינאָזאַ פון אַמסטערדאַם. דערצו צוגעגעבן די מעטאַפיזישע
געדאַנקען.“

ספינאָזאַ האָט קיין גרויסע באַדייטונג דערדאָזיקער
אַרבעט נישט צוגעשריבן. זיין איינציקע אויסזיכט איז געווען,
אַז דאָס ווערק וועט פאַראינטערעסירן אַ גרעסערע צאַל מענטשן,
וואָס וועלן אים אפשר העלפּן אַרויסגעבן זיינע אנדערע ווערק.
צו יענער צייט האָט שוין ספינאָזאַ אַנגעהויבן צו שרייבן
זיין „עטיק“. דער מאַנוסקריפט פון דעם ערשטן חלק איז שוין
אַנפאַנג 1663 געווען אין די הענט פון זיינע אַמסטערדאַמער
פריינט און פאַרערער. דער דריטער חלק איז שוין געווען פאַר-
טיק אין 1665. דאַקענן, דאָס גאַנצע ווערק איז פאַרענדיקט
געוואָרן ערשט אין יאָר 1675.

אין יאָר 1664 איז די אַרבעט איבער דעקארטן דערשינען
אויף האַלענדיש, איבערגעזעצט פון זיין תלמיד באַללינג. נישט
קוקנדיק דאַרויף וואָס ספינאָזאַ האָט זיך זייער קריטיש באַצויגן
צו דערדאָזיקער אַרבעט זיינער, האָט זי אים אַבער זייער שנעל
פאַרשאַפט רום און אַנערקענונג. אין האַלאַנד און אין דייטש-
לאַנד האָט מען זייער אַ סך גערעדט און געשריבן וועגן
ספינאָזאַן.

אין אַמסטערדאַם האָט מען אין קאַלעגיום, וואָס סימאָן

דע ווריעז האָט פּינאַנסירט, שטודירט נישט נאָר די פּאַרעפּנט-
לעכטע ווערק, נאָר אויך די אַנגעהויבענע, ווי, למשל, די עטיק.
אין אַ בריוו צו ספּינאַזאַן (פּעברואַר 1663) האָט דע ווריעז
געשילדערט וויאָזוי מען שטודירט זיינע ווערק.

„שטענדיק לעזט איינער דורך, לויטן סדר, דעם טעקסט
און דערקלערט אים לויט זיין אויפפאַסונג און באַווייזט אַלץ נאָך
דער אָרדנונג און רייע פון די לער-זאַצן. אויב עס טרעפט זיך,
אַז די דערקלערונג באַפרידיקט אונז נישט, דאַן האַלטן מיר
פאַר נויטיק אַנצושרייבן אונזערע געדאַנקען וועגן דעם און זיי
איך איבערשיקן, כדי מיר זאָלן באַקומען, אויב עס איז מעג-
לעך, די אויסטייטשונג און זיין פּפּח אונטער אייער הנהגה צו
פאַרטיידיקן דעם אמת געגן די אַבערגלויבערישע און געגן די
קריסטן, און אַפילו זיך אַנטקעגנצושטעלן דער גאַנצער וועלט“.
דידאַזיקע אַמסטערדאַמער פריינט און תלמידים זענען אַבער
נישט געווען סתם תלמידים. פילע פון זיי האָבן געהאַט אַ סך
וויסן אויפן געביט פון פּילאָזאָפּיע און האָבן זיך זייער גוט
אַריענטירט אין דידאַזיקע ענינים. מיט זייערע פּירושים און
באַמערקונגען האָט זיך ספּינאַזאַ שטאַרק גערעכנט. די תלמידים
פלעגן זיי אַרויסזאָגן אין בריוו און אַפּטמאַל אַנווייזן דעם גע-
ליבטן און געאַכטעטן לערער, אַז די און די געדאַנקען שטימען
נישט.

עס ווערט באַשטעטיקט, אַז ספּינאַזאַ האָט אַריינגעפירט אַ
ריי קאַרעקציעס - אַ רעזולטאַט פון לעבעדיקן אויסטויש פון
מיינונגען צווישן אים און זיין אַמסטערדאַמער גרופּע.

דע ווריעז איז געווען איבערגליקלעך, וואָס דערדאַזיקער
קאזעאריוס איז נישט קיין באַליבטער תלמיד פון ספּינאַזאַ. דאָס
האַט ביי אים געהייסן, אַז ספּינאַזאַ טראַכט נאָר וועגן די אַלטע
פריינט זיינע פון אַמסטערדאַם און ער וועט ווייטער זיך נוהג
זיין אַזוי ווי אַלע מאַל, אַז די מאַנסקריפטן פון זיינע אַרבעטן
וועט ער שיקן צו די מיטגלידער פון דעם קאָלעגיום.

„איך פריי זיך זייער“ - האָט ספּינאַזאַ געשריבן צו דע
ווריעזן - „אַז מיינע אַרבעטן ווערן באַנוצט פון דיר און פון
דיינע פריינט“.

און די פריינט האָבן זיך געפרייט מיט דעם צוטרוי פון

לערער צו זיי און מיט דער גרייטקייט אלץ וואָס ער שאַפט
פאַרטראַגן פאַר די תלמידים.

דער איבערגעגעבענער ריאָווערטש האָט אַרויסגעוויזן אַ סך
מוט מיט דעם, וואָס ער האָט אָפגעדרוקט ספינאָזאַס „פרינציפן
פון דעקארטס פילאָזאָפיע“ מיטן נאָמען פון מחבר. אלע האָבן
באַוונדערט זיין מוט און דרייטקייט צו פאַרעפנטלעכן אַ ווערק
פון אַ כּופּר איבער אַן ענין, וואָס איז אויך נישט געווען גע-
דולדעט אין האַלאַנד.

אומזיסט פלעגן די קירכנראַטן אַרויסגעבן שטרענגע פאַר-
באָטן קעגן דעקארטס ווערק, און זיי אָנגערופן אַפיקורסישע.
אין 1642 האָט דער אויטערעסטער אוניווערזיטעט פאַרבאָטן
צו לערנען דעקארטס פילאָזאָפיע. דאָסזעלבע האָט געטאָן דער
ליידענער אוניווערזיטעט אין 1648. דאָס איז די סיבה, פאַרוואָס
קאָנזערוואַט איז געקומען צו ספינאָזאַן אין זיין ריינסבורגער ווינקל
פדי זיך צו באַקענען מיטן קארטעזיאַניזם.

אין 1656 איז אין גאַנץ האַלאַנד פאַרבאָטן געוואָרן דער
לימוד פון דעקארטס פילאָזאָפיע. און נישט קוקנדיק אויף די
אַלע פאַרבאָטינגען, האָבן די שענסטע גייסטער פון יענער צייט
שטודירט דעקארטן און זענען געווען שטאַרק באַאיינפלוסט פון אים.
אויך ספינאָזאַ האָט געהערט צו זיי.

אַבער עפנטלעך אַרויסגיין און פרעדיקן קארטעזיאַניזם
האָט קיינער קיין מוט נישט געהאַט. דעריבער איז ספינאָזאַס
בוך געווען אַ טאַט פון אומאָפּהענגיקן גייסט, וואָס האָט זיך
פאַר קיין זאַך נישט געשראַקן. אמת, ער האָט אין זיין בוך
קריטיקירט די פילאָזאָפיע; ער האָט אָבער אַנערקענט, אַז זי
פאַרמאָגט אַ סך פּאָזיטיווע עלעמענטן.

נישט קלענער איז געווען דער מוט פון דעם פאַרלעגער
ריאָווערטש און אַלע האָבן אים באַוונדערט. ווען די רעאַקציע
האָט זיך פאַרשטאַרקט האָט דער פאַרלעגער באַצאָלט מיט תּפּיכה
פאַר אַרויסגעבן ספינאָזאַס ווערק.

צו יענער צייט איז ספינאָזאַס קרייז פאַרגרעסערט געוואָרן
אַ דאַנק אַ באַזוך פון אַ מענטשן, וואָס האָט געהאַט אַ אינ-
טערנאַציאָנאַלן נאָמען. דאָס איז געווען דער שוין דערמאָנטער
אלדענבורג.

א גאסט פון לאַנדאָן

עס איז אַ זומער-אָוונט אין ריינסבורג. איבער די שטילע
געסלעך גייען שפּאַצירן צוויי געשטאַלטן און עס פּאַלן ווערטער,
וואָס קיין איינער פון די פרומע איינוווינער פון שטעטל וואָלט
זיכער נישט פּאַרשטאַנען. די שפּאַצירנדע רעדן וועגן בייקאָן,
דעקאַרטן, וועגן אומענדלעכקייט, גאָט, שטח, גייסט, אַטריבוטן
און בשעת דעם רעדן פילט מען, ווי עס ווערט געשמידט אַ
פריינטשאַפט און די מענטשן ווערן זיך נענטער.

גערעדט האָט אייגנטלעך איינער פון זיי און דער צווייטער
האָט עניוּתדיק זיך צוגעהערט און פון צייט צו צייט געשאַקלט
מיטן קאַפּ. דער ערשטער האָט אים באַוואָרפן מיט פּראַגן, וואָס
האָבן געשטראַמט אָן אַ סוף, און איידער דער צווייטער האָט
געהאַט אַ מעגלעכקייט צו ענטפערן האָט ער זיך אַליין געענט-
פערט. אויף אַזאַ אופן איז פון זיין אייגענער תשובה געוואָרן אַ
נייע פּראַגע.

די צוויי געשטאַלטן, וואָס האָבן זיך מתוכּה געווען איבער
פילאָזאָפישע ענינים אין דער אַטמאָספּערע פון דער דאָרפישער
רויקייט אין אַ זומער-נאַכט זענען געווען: ה י י נ ר יך אַ ל -
ד ע נ ב ו ר ג, אַן אומדערוואַרטעטער גאסט פון לאַנדאָן, און
ברוך ספינאָזאַ.

דער לאַנדאָנער גאסט, היינריך אַלדענבורג, האָט געשפּילט
אַ נרויסע ראַלע אין ספינאָזאַס לעבן און דעריבער פאַרדינט ער
אויף אַן אויספירלעכע כאַראַקטעריסטיק.

אָלדענבורג איז געווען אַ דייטש. נעבוירן אין 1620 אין
 דער האַפן-שטאָט ברעמען ביי אַ טאָטן אַ גימנאַזיע-לערער. האָט
 ער באַקומען אַ גרינטלעכע בילדונג און פיינע דערצינונג. ווי
 עס פאָסט פאַר אַ זון פון אַ פראַפּעסאָר אין. עוואַנגעלישן
 פּעדאַגאָגיום און גימנאַזיום. צו גיינצן יאָר האָט ער שוין גע-
 האָט אַ מאַגיסטער-דיפּלאָם פון טעאַלאָגיש. בשעת דער ענגלישער
 ים-מלחמה האָט די שטאָט ברעמען געוואָלט אויסקעמפן פאַר זיך
 דאָס רעכט פאַר פּולשטענדיקער גייטראַליטעט צוליב איר פאַר-
 צווייגטן האַנדל און זי האָט אויסגעוויילט אָלדענבורג ער זאָל
 פאַרן קיין לאַנדאָן אַלס אַ דיפּלאַמאַטישער שליח און דורכפירן
 דידיאָזיקע שווערע אויפגאַבע. דאָס איז געווען אין יאָר 1653.
 אין לאַנדאָן האָט אָלדענבורג זייער גוט פאַרמיטלט צווישן
 זיין שטאָט און קראָמוועלס רעגירונג. ביז עס איז געשלאָסן
 געוואָרן אין 1654 דער שלום צווישן האַלאַנד און ענגלאַנד.
 אָלדענבורג האָט אויך געהאַט אַ חלק אין שליסן אַ שלום צווישן
 ברעמען און שוועדן. אַ דאָנק דעם איז ער באַשטימט געוואָרן
 אין לאַנדאָן אַלס אַ שטענדיקער דיפּלאַמאַטישער פאַרטרעטער פון
 זיין געבורטשטאָט. ברעמען.

גלייכצייטיק האָט זיך דערזאָזיקער טעאַלאָג-דיפּלאַמאַט פאַ-
 שעפטיקט מיט זיינע באַליבטע וויסנשאַפטלעכע פאַרשונגען אויפן
 געביט פון פּילאָזאָפּיע און נאַטור-וויסנשאַפט. אין ענגלאַנד האָט
 ער געשלאָסן באַקאַנטשאַפט, וואָס איז זייער שנעל אַריבער אין
 פריינטשאַפט מיט אַ רייע באַדייטנדע געלערנטע. אין לאַנדאָן
 האָט זיך אָלדענבורג אויך באַשעפטיקט מיט לערעריי און מיט
 איינעם פון זיינע תלמידים האָט ער אפילו געמאַכט אַ ריזע
 איבער דייטשלאַנד און פראַנקרייך און זיך אָפגעשטעלט אויף אַ
 לענגערע צייט אין פאַרזי. ער האָט זיך דורכגעשריבן מיט די
 גרעסטע געלערנטע פון זיין צייט, איבערהויפט מיט נאַטור-וויסנ-
 שאַפטלער. פון דערזאָזיקער קאַרעספּאַנדענץ איז אָבער צו זען,
 אַז אָלדענבורג איז געווען מער אַ גייעס-זאַמלער און אַ גייעס-
 אָנזאָגער איידער אַ שעפּערישער קאַרעספּאַנדענט. וואָס ווערט
 אינספּירירט פון וויסנשאַפטלעכע געדאַנקען און קען אויך אַנ-
 דערע אינספּירירן. ער איז געווען אַ מין וויסנשאַפטלעכער פּלל-
 טוער, האָט ליב געהאַט צו געבן אינפאַרמאַציעס, טאָן טובות,

ארויסהעלפן און שליסן באקאנטשאפטן צווישן געלערנטע, פאר-
מיטלען, ווען עס האָט זיך געהאַנדלט וועגן רעצענוירן אַ ווערק,
אַבער קיין מיטשאַפער איז ער קיינמאָל נישט געווען. ער האָט
אַלעמען באַווונדערט, אַבער ווינציק וועמען פאַרשטאַנען - אַ
סימן פון אומשעפערשקייט און פון נישט האָבן אַן אייגענע
שטעלונג צו די וויכטיקסטע פראַגן, וואָס האָבן צו יענער צייט
באמת באַאומרויקט די זוכנדע גייסטער אין אייראָפּע, ווי די פראַגע
פון רעליגיע און וויסנשאַפטן, מעטאָפיזיק און נאַטורוויסנשאַפט א.א.וו.
אין זכות פון די באַקאנטשאַפטן און אין שאַטן פון די
גרויסע גייסטער און אַ דאַנק זיין ענערגיע, אונטערנעמונג-גייסט,
אַרגאַניזאַציע-פעיקייטן און רירעוודיקייט האָט ער זיך אַרויס-
גערוקט אין יענע צייטן.

זייענדיק אין פאַרזי האָט זיך אַלדענבורג דערנענטערט צו
די מאַסגעבנדע קרייזן פון דער פראַנצויזישער אַקאַדעמיע פאַר
וויסנשאַפט און איז געקומען צוריק קיין לאַנדאָן (אין 1660) מיט
אַ זייער בכבודיקן טיטל פון אַ מיטגליד-קאַרעספּאַנדענט. אויפן
וועג האָט ער באַזוכט ברעמען, אַפגעגעבן אַ דין וחשבון פון
זיין דיפלאַמאַטישער טעטיקייט אין ענגלאַנד און פון דאָרטן
אַוועקגעפאַרן קיין האַלאַנד.

אין ענגלאַנד האָט זיך נעגרינדעט אַ וויסנשאַפטלעכע גע-
זעלשאַפט, כּון וועלכער ער איז געוואָרן באַלד דער סעקרעטאַר
און דיראַזיקע געזעלשאַפט האָט אים געשיקט קיין האַלאַנד, כדי
איינצולאָרן אַ פאַר דאָרטיקע נאַטור-פאַרשער, זיי זאָלן מיטאַר-
בעטן מיט דער נייער אַקאַדעמיע.

עס איז אויסגעשלאָסן, אַז אַלדענבורג זאָל עפעס האָבן
געהערט וועגן ספּינאָזאָן בכלל, איידער ער איז אָנגעקומען קיין
אַמסטערדאַם. דאָס איז דאָך געווען אין 1661, אַלזאָ, ווען ספּי-
נאָזאָ האָט נאָך גאָרנישט נישט פאַרעפנטלעכט און דער חרם-
עפּיאָד איז סוף כל סוף נישט געווען פון אַזאָ באַטייט, אַז מען
זאָל וועגן אים הערן אויף די ברעגן פון טאַמיוע.

איצט, זייענדיק אין אַמסטערדאַם האָט ער זיך דערווהסט
וועגן ספּינאָזאָן און געהערט האָט ער וועגן אים אַזעלכע שבּוים,
אַז ער האָט באַשלאָסן באַלד אַריבערפאַרן קיין ריינסבורג און
זיך באַקענען מיט דעם יונגן יירישן דענקער, וועלכער האָט

אזעלכע אָנגעזעענע חסידים און פּאָרשער צווישן דער אמסטער-
דאָמער קריסטלעכער אינטעליגענץ.

ספינאָזא האָט ממש באצויבערט אַלדענבורגן, דערדאָזיקער
קאלטער פיינשמעקער איז כאַרכאפט געוואָרן פון דער רויקייט
און הייליקייט, וואָס האָט געשוועבט פון ספינאָזאס געשטאלט.
אין זיין ערשטן בריוו צו ספינאָזאן (פון 26 אויגוסט 1661) באלד
גאָך דעם ווי ער האט זיך צוריקגעקערט קיין לאַנדאן, האט אל-
דענבורג געגעבן דעם אויסדרוק פון זיין גרויסן יראת-הכבוד,
וואס ער האט דערפילט פאר דעם נייעם פריינט זינעם.
„זייער באַרימטער הער, חשובער פריינט!

„נאכדעם ווי איך האב אייך אויפגעזוכט אין אייער שטילער
איינזאמקייט אין ריינסבורג איז מיר געווען אזוי שווער זיך אפ-
צורייסן פון אייך, אז קומענדיק צוריק קיין לאַנדאן האב איך בא-
שלאסן באלד, אויף וויפיל דאס איז מעגלעך, ווייניקסטנס פילן זיך
מיט אייך פאראייניקט דורך א בריוולעכן פארקער. דאס באַזיצן
פון וויסן וועגן די וויכטיקסטע ענינים אין פארבינדונג מיט
מענטשן-פריינטלעכקייט און פיינע מאניערן (מיט אזעלכע מעלות
האָט די נאַטור און אייער אייגן שטרעבן אייך אזוי
רחבותדיק באַשאַנקען!). האָבן אין זיך אזא שטאַרקע צוציונגס-
קראַפט. אַז זיי מוזן יעדן איידעלן און גוט-דערצויגענעם מענטשן
אַנפילן מיט ליבע צו אייך. דעריבער זאָלן מיר אויסשטרעקן
אונזערע הענט צו אַן אויפריכטיקער פריינטשאַפט. אַ, דו אוי-
סערגעוויינלעכער מענטש! לאָזן מיך דורך אַן אויכטויש פון
געדאַנקען זיין גרייט איינער דעם צווייטן צו דינען און דיִדאָזיקע
פריינטשאַפט מיט התמדה אַנטוויקלען. יעדנפאַלס בעט איך אייך
צו באַטראַכטן אַז אַלץ, וואָס מיין ווייניקייט איז בכוח צו שאַפן,
געהערט צו אייך, דערלויבט מיר אָבער אויך אויסצונוצן פאַר
זיך כאַטש אַ חלק פון אייער נשמה-רייכקייט – אויב דאָס וועט
זיין אַן שאַרן פאַר אייך.“

דיִדאָזיקע ציטאַטע אילוסטרירט אַמבעסטן דעם קאָלאָסאַלן
איינדרוק, וואָס ספינאָזא האָט געמאַכט אויף דעם וועלט- און
מענטשן-קענענדן אַלדענבורג.

דערדאָזיקער בריוו איז ווי אַ הקדמה צו אַ פּאָעמע פון
פריינטשאַפט, וואָס האָט אפשר אַמאָל אויך פאַלשע שורות

וּלְנִפְעָלִים נִישְׁט פֿון ספּינאָזאַס צו) איז אָבער דאָך געבליבן אַ פּרײַנטשאַפֿט אויפֿן גאַנצן לעבן. אַלדענבורג האָט איבערגעלעבט ספּינאָזאַן נאָר מיט אַ פּאַר חדשים. סעפטעמבער 1677 איז ער געשטאַרבן אין אַקספּאַרד.

ספּינאָזאַ האָט אויף דעם ערשטן בריוו געענטפּערט זייער העפּלעך אָבער נישט אַזוי וואַרעם און געפּילספּול, ווי אַלדענבורג האָט עס געטאַן. ער האָט בכלל נישט געהאַט קיין צוטרוי צו געפּילן און פּרײַנטשאַפֿט באַזירט אויף געפּילן האָט ער נישט אַנערקענט.

ספּינאָזאַ האָט אים געענטפּערט, אַז די פּרײַנטשאַפֿט איז אים זייער אַנגענעם. ער דערקלערט אים אָבער, אַז אונטער פּרײַנטשאַפֿט פּאַרשטייט ער אַלץ און ספּעציעל, אַז דאָס גייסטיקע קע זאָל זיין אַ געמיינשאַפֿטלעכע. ער האָפט, אַז צו אַזאַ פּרײַנטשאַפֿט וועט קומען און ער וועט זיך מיט אַלע כּוחות באַמיען די פּרײַנטשאַפֿט „אייפּריק צו אַנטוויקלען“.

„וואָס איז שייך מיינע גייסטיקע פעיקייטן (אויב איך באַזיך זיי בכלל), מיט די וועל איך אַלעמאָל זיין גרייט אייך צו דינען. אַפּילו אין אַזאַ פּאַל, ווען דאָס וועט זיין מיט אַ שאַדן פּאַר מיר. כּדי עס זאָל אָבער נישט אויסזען, אַז איך וויל אייך אַפּוואַגן אין דעם, וואָס איר פּאַדערט פּון מיר און האַלט עס מיט רעכט פּאַר אַ סימן פּון פּרײַנטשאַפֿט, וועל איך זיך באַמיען צו דערקלערן. וואָס איך מיין וועגן די אַלע פּראָבלעמען וועגן וועלכע איך האָב מיט אייך גערעדט. איך גלויב אָבער נישט, אַז דורכדעם וועלן אונזערע באַציונגען ווערן גענטער, אויב איר וועט אויך נישט אַנטקעגן גיין“.

אַזוי ווי אַלדענבורג האָט אים געבעטן אַ דערקלערונג וועגן אַ גאַנצער ריי פּילאָזאָפּישע ענינים, וואָס זיי האָבן ביידע באַרירט אין יענעם זומער-אַוונט, ווען דער לאַנדאַנער גאַסט האָט באַזוכט דעם ריינסבורגער נזיר — דעריבער גיט ספּינאָזאַ אין זיין ערשטן בריוו אַן אויספירלעכע, אָבער זייער אַ פּאַרזיכטיקע דערקלערונג פּון די אַלע דאַמאָלסט אַנגערירטע פּראָגן. דערביי גיט ער אים צו וויסן, אַז ער האָט אַנגעשריבן אַן עטיק לויט אַ געאַמעטרישן אופן און שיקט אים אַפּילו צו

דעם ערשטן חלק מיט אַ בקשה ער זאָל אַרויסזאָגן זיין מיינונג
איבער דעם ווערק.

אין זיין ערשטן בריוו צו ספינאָזאָן האָט אַלדענבורג גע-
בעטן, אַז ער זאָל אים אָנווייזן די טעותים פון בייקאָנס און
דעקארטס פילאָזאָפיע. ספינאָזאָ ענטפערט אים, אַז עס ליגט נישט
אין זיין טבע אָנצווייזן די פעלערן ביי אַנרערע, ווייל אָבער
דער נייער פריינט בעט אים שטאַרק אַרויסצוזאָגן אַ מיינונג וועגן
די צוויי פילאָזאָפן - טוט ער אים צוליב.

אַלדענבורג איז אָבער נישט געבליבן צופרידן מיט ספי-
נאָזאָס ענטפער. ער האָט פשוט נישט פאַרשטאַנען ספינאָזאָס
דערקלערונגען און שעמט זיך נישט אין דעם מודה צו זיין. ער
שטעלט ווייטער אַ סדרה מיט פראַגן: דאָס מאָל אויך וועגן די
אַקסיאמען אין זיין עטיק.

„איך באַשווער אייך אין נאָמען פון דער פריינטשאַפט,
וואָס מיר האָבן געשלאָסן, - שרייבט ער צו אים (דעם 27-טן
סעפטעמבער 1661), - אַז איר זאָלט זיך פריי און פול מיט צו-
טרוי איבער אַלץ אויסדריקן, און איך בעט אייך קאָטעגאָריש
זיין פעסט איבערצייגט, ווי נאָר מעגלעך, אַז אַלע מיטטיילונגען
מיט וועלכע איר באַערט מיך בלייבן ביי מיר זיכער און נישט
אַנטפלעקט. איך וועל מיר זיך קיינמאָל נישט פאַרשולדיקן פאַר
אייך מיט פאַרעפנטלעכן כאַטש עפעס דערפון פון וואָס איר
קענט האָבן אַ שאַדן אָדער אַן אומאַנגענעמעלעכקייט.“

פון דערדאָזיקער ציטאַטע איז קלאָר, אַז ספינאָזאָ האָט זיך
שטאַרק געקווענקלט פריי און אָפן אין אַ בריוו אַרויסצוזאָגן זיינע
געדאַנקען צו אַ מענטשן, וועלכן ער האָט נישט געקענט און,
וואָס האָט אַזוי שטאַלצירט מיט דער פריינטשאַפט זיינער מיט
ספינאָזאָן. מיט די בעסטע כּונות האָט ער אים געקענט אָנטאָן
שלעכטס - פאַרשפרייטנדיק זיינע געדאַנקען אין אַן אַטמאָספערע
פון נישט טאָלעראַנץ, גייסטיקן פעטישיזם און טעאָלאָגישן אַרט
פון דענקען.

דערווייל האָט ספינאָזאָ (סעפטעמבער 1661) געפלאַנט
אוועקפאַרן אויף אַ קורצער צייט קיין אַמסטערדאַם. ער האָט
זיך געוואָלט זען מיט זיינע נאָענטסטע פריינט פון דעם קרייז,

און אויך יענע האָבן אים געוואָלט האָבן צווישן זיך, כאָטש אויף אַ קורצע צייט.

אַלדענבורגס בריוו, וואָס איז גראַד אָנגעקומען האָט אָבער געפֿאָדערט אַ לאַנגן, רויקן און פֿאַרזיכטיקן ענטפֿער. ספּינאָזאַ ענטפֿערט אים קורץ און באַרופֿט זיך אויף זיין „עטיק“, וואָס ער האָט אים געשיקט. עס איז אים אַ סך ענינים קלאַר גע-וואָרן – אַזוי איז ער זיך מודה אין אַ בריוו (פון 21 אָקטאָבער 1661) דאָך נישט אַזויפיל, אַז מען זאָל קענען אַלץ קלאַר פֿאַרשטיין. „דאָס וועט דאַמאָלט געשען – שרייבט ער צו ספּינאָ-זאַן – אַזוי גלויב איך, ווען איר וועט מיר קלאַר און דייטלעך אויסטייטשן די אמתע און ערשטע סיבות פון אַלע זאַכן“ (ד.ה. די טעאָריע פון סבותדיקייט). אַזוי לאַנג ווי מיר איז נישט קלאַר פון וואָס פֿאַר אַ אור-סיבה און אויף וואָס פֿאַר אַן אופן האָבן זיך די זאַכן אָנגעהויבן און דורך וואָס פֿאַר אַ שייכות זענען זיי אָפּגעהניק פון דער ערשטער אור-סיבה (אויב אַזאַ איז פֿאַ-ראַן) – אַזוי לאַנג קומט מיר פֿאַר אַלץ, וואָס איך הער און לייען – אַן אַ צוזאַמענהאַנג און איז געגליכן צו אַ פֿאַנאַנדער-געריסענעם בינטל“.

„זייער געלערנטער הער, איך בעט אייך דעריבער זייער שטאַרק איר זאָלט מיר ליכטיק מאַכן מיט אייער פֿאַקל און איר זאָלט נישט צווייפלען אין מיין געטרייקייט און דאַנקבאַרקייט“. ספּינאָזאַ האָט זייער שנעל אויפגעפֿאַסט דעם גייסטיקן כאַ-ראַקטער פון זיין נייעם פֿריינט. אַלדענבורג איז דאָך געווען אַ טעאָלאָג, און ווי ער האָט זיך נישט באַמיט צו פֿאַרשטיין ספּי-נאָזאַס באַגריפֿן איבער גאָט און גאָטהייט האָט דער טעאָלאָג אין אים זיך אַנטקעגנגעשטעלט און נישט דערלאָזט, ער זאָל קענען תּופֿס זיין דעם ענין.

עס איז קיין ספק נישט, אַז אַלדענבורג האָט נישט גע-קענט שליסן שלום מיט ספּינאָזאַס וועלט-אַנשוואַונג. ער האָט נישט געקענט משיג זיין די טיפקייט און גרויסקייט פון דער שיטה; עס האָט אים געפֿעלט די נויטיקע בילדונג, אָבער אַ חוץ דעם זענען די איינגעבוירענע מיינונגען געווען אַ גרויסער שטער פֿאַר אים, זיך צו באַפֿרייען פון די געירשנטע גייסטיקע געווינהייטן, און ווי אַ ניי-געבוירן קינד אָנהויבן פֿאַרשטיין

די וועלט ספינאָזיסטיש, אָן פאַראורטייל, פריי פון יעדן געפיל, נישט אפעקטירט און דאָס וויכטיקסטע אינגאַנצן זעלבסטשטענדיק און אומאָפּהענגיק.

אָזוי זיך איבערברעכן האָט אַלדענבורג נישט געקענט. אַ חוץ דעם טעאָלאָגישן זיינעם וואָלט אים אָיך אַ סך געשטערט זיין געזעלשאַפּטלעכע שטעלע. אין דער ענגלישער געזעלשאַפּט, ווען אַפילו פון געלערנטע, האָט די אידעע פון פּאָנטעאיזם נישט געקענט געפּינען קיין וואַרעמען אַפּקלאַנג.

אַלדענבורג, וועלכער איז געווען אַן אינטימער פּריינט פון קראָמוועלס לאַטיינישן סעקרעטאַר, דעם ענגלישן פּאָעט דזשאַן מילטאָן האָט אין זיינע צאָלרייכע בריוו צו אים נישט דערמאָנט אַפילו ספינאָזאַס נאָמען. ער האָט זיך מסתמא שטאַרק געהיט צו אַנטפּלעקן פאַר אַנדערע, אַפילו נאָענטע מענטשן - זיין באַקאַנטשאַפּט מיטן „פירשט פון די אטעאיסטן“. אין דעם פּרט האָט ספינאָזאַ געקענט זיין חוץ: אַלדענבורג האָט פאַר קיינעם נישט גערעדט וועגן דעם אינהאַלט פון זיינע בריוו און האָט באמת זיך נישט באַרימט מיט דער באַקאַנטשאַפּט, וואָס האָט אים פאַרשאַפּט אַזויפיל פּרייט און שטאַלץ.

ספינאָזאַ וויל אָבער אַלדענבורגן נישט זאָגן פאַרוואָס קאָן ער אים נישט פאַרשטיין. ער איז אַפילו גרייט אַרויפּוואַרפן די שולד אויף זיין מאַנגל און אויסדריקן זיך. דערמאָנענדיק זיין ווערק איבער די „פאַרבעסערונג פון פאַרשטאַנד“, וואָס ער האָט דערמאָלט איבערגעשריבן און געפּיילט, האָט ער געשריבן צו אַלדענבורגן, אַז ער וועט מיט דעם ווערק אַרויסרופן אַ סך ער-גערניש, דערפאַר, וואָס ער שייַדט נישט אָפּ גאָט פון דער וועלט, אויף אַזאַ אופן, ווי עס טוען דאָס די טעאָלאָגן.

אַלדענבורג איז ספינאָזאַן ממש מקנא, וואָס ער לעבט אין האַלאַנד, וווּ עס האָט געהערשט אַזאַ פּרייהייט פון געדאַנק, אַ סך אַ גרעסערע, ווי אין ענגלאַנד. ער ראַט אים אַרויסגיין עפּנטלעך מיט זיינע ווערק, ווען אַפילו די טעאָלאָגן וועלן אַנ-הויבן צו „בילן“.

„אייער מלוכה איז די פּרייעסטע און מען קאָן דאָרט אַם פּרייסטן פּילאָזאָפּירן - האָט אַלדענבורג געשריבן צו ספינאָזאַן - מיט אייער איינגעבוירענער קלוגשאַפּט וועט זיך שוין אייך

איינגעבן אייערע געדאנקען און מיינונגען ארויסצוזאגן ווי מעגלעך פארויכטיק. דאָס רעשט לאַזט איבער דעם שיקזאַל. שרעקט זיך אויך נישט, אַ בעסטער מענטש, אויב איר וועט אויפרייצן די קליינע מענטשעלעך פון אונזער תקופה.

דערדאָזיקער טאָן פון מוט און קוראַזש איז אָבער געווען מער אַן אויסדרוק פון אַ נישט-מאָטיווירטער אינערלעך און מער אויסערלעכער באַגייסטערונג פאַר ספינאַזאָן און זיין דרייסטן וואָרט. אַרגאַניש איז דאָסדאָזיקע וואָרט קיינמאַל נישט געווען באַענט און פאַרשטענדלעך פאַר דעם סעקרעטאַר פון דער לאַג-דאָנער „ראַיאַל סאַסייעטי“.

„קאָן איך גלויבן, אַז אונטער קיין שום פאַל האָט איר נישט אין זינען ערגעץ עפעס צו שרייבן קעגן דער עקזיסטענץ פון גאָט און זיין השגחה; און ווען דידאָזיקע זיילן וועלן נישט זיין צעשמעטערט, דאַן שטייט די רעליגיע אויף אַ שטאַרקן באַדן.“

דידאָזיקע ווערטער ווייזן באַשיינפערלעך, אַז נאָך פיר יאָר פון אַ בריוו-אויסטויש איז אַלדענבורג געשטאַנען נאָך דאָרטן, וווּ ער איז געווען איידער ער האָט זיך בכלל באַקענט מיט ספינאַזאָן.

דאָך געדויערט די קאַרעספּאַנדענץ ווייטער, הגם דער טאָן און דער אינהאַלט איז שוין אַן אַנדערער.

אין אַפּריל 1663 בייט ספינאַזאַ זיין וווינונגס-אַרט. ער באַזעצט זיך אין אַ דאָרף וואָרבורג, נישט ווייט פון האַג.

וואַרבורג

דאָס שטעטל וואַרבורג, ווו ספינאָזאָ האָט זיך באַזעצט, זעפּינט זיך נישט ווייט פון דער שטאָט האַג. צו יענער צייט איז וואַרבורג געווען ווי אָפּגעשניטן פון דער וועלט, ווייל ליגן-דיק אויף די זייטיקע וועגן האָט עס נישט געהאַט די נויטיקע פאַרבינדונגס-מיטלען מיט דער גרויסער וועלט.

ספינאָזאָ האָט זיך געפּילט זייער איינזאַם אין וואַרבורג, ווייל אויף אָפטע באַזוכן פון פריינט האָט ער נישט געקענט האָפּן און בריוו פּלעגן גיין אזוי לאַנגזאַם, אז אָפטמאַל איז ער בריוו פון דעם נאָענטן האַג געגאנגען א וואַך צייט.

זעקס יאָר האָט ספינאָזאָ פאַרבראַכט אין וואַרבורג. דאָס-דאָזיקע אָרט איז געוואָרן מיט דער צייט באַרימט אין דער גאַנצער וועלט אַדאַנק דעם, וואס גראַד צו יענער צייט שאַפט ספינאָזאָ זיינע פּונדאַמענטאַלע ווערק און „דער וואַרבורגער חכם“ איז געוואָרן ע-ש-דבר אין אייראָפּע.

די מורא פאַר איינזאַמקייט אין דעם פאַרוואַרפענעם שטעטל האט זיך נישט באַשטעטיקט. לוקאס, ספינאָזאָס ערשטער בייגראַף, ווייסט צו דער ציילן, אז די באַרימטסטע גע-לערנטע האבן אויפגעזוכט דעם פּילאָזאָף און האבן אים אין יענעם דארף אזוי באַלעסטיקט, „פּונקט ווי זיי האבן דאס גע-טאן אין ריינסבורג“.

אין דעם פרט קען מען זיך פאַרלאַזן אויף לוקאסעס אינפאַרמאַציע. ווייל דאס ווערט באַשטעטיקט אין ספינאָזאָס בריוו.

אין אָנפאַנג האָט ספּינאַזאָ זיך געפּילט איינזאַם נישט צו-
לייב דעם פעלן פון לעבעדיקע מענטשן, וועלכע האָבן זיך
גראָד זייער שנעל באַוווּן אין זיינע נזירישע צימערן. וואָס אים
האָט אָבער געפּעלט איז דער קאָנטאַקט מיט דער דרויסנדיקער
וועלט, דער קאָנטאַקט, וואָס האָט אים אינספּירירט אין זיין
אַרבעט.

„איך האָב דעם בריוו געשריבן נאָך יענע וואָך - שרייבט
ער צו אַלדענבורגן - דאָך האָב איך אים נישט געקענט אָפּ-
שיקן, ווייל דער וועטער האָט געשטערט מיין רייזע קיין האַג.
דאָס זענען די אומבאַקוועמלעכקייטן פון אַ לעבן אין דאָרף.
זעלטן באַקום איך אַ בריוו אין דער ריכטיקער צייט. דערווייל
פאַרגייען וואָכן ביז עס טרעפט זיך גראָד אַ צופּעליקע געלעגן-
הייט צווישן צושיקן אַ בריוו. און אפילו ווען איך וויל אים
אַרויסשיקן צו דער צייט, שטויס איך זיך אָן נישט זעלטן אויף
שוועריקייטן. ווי איר זעט אַלואָ, אז ווען איך ענטפער אייך
נישט אזוי שנעל, ווי איך וואָלט דאָס באַדאַרפט טאָן, קומט
עס נישט דערפון, וואָס איך פאַרגעס וועגן אייך“.

פון דערדאָזיקער ציטאַטע איז צו זען, אז ספּינאַזאָ האָט
געמוזט פאַרן קיין האַג און זוכן אַ געלעגנהייט אויף צוויסצן.
שיקן זיינע בריוו.

אויב דאָס שרייבן פון בריוו האָט אים פאַרשאַפט גייסטיקע
צופרידנקייט און האָט געשטילט זיינע געפילן פון איינזאַמקייט,
זענען אָבער די אָפטע אומדערוואַרטעטע באַזוכן פון מענטשן
געווען פאַר אים באַמת אַ לאַסט, ווייל נישט אַלע האָבן געהאַט
גוטע כּונות און דער דראַנג צו זען אַן אַפּיקורס. אַן „אימפּאַס-
טאָר“, איז געווען אַ גרעסערער ווי דער ווילן צו פאַרשטיין אַ
דענקער.

עס האָבן אָבער אויך אָנגעהויבן אים צו באַזוכן די פּריינט
און חסידים: די אַלטע פון אַמסטערדאַם, און די נייע פון האַג.
וועגן די האָט ספּינאַזאָ נישט געטראַכט ווי פון אַ לאַסט. נאָר
פאַרקערט, ער איז געווען גראָד זייער צופרידן מיט זייער באַזוך.
„איך בין כּמעט נישט קיין באַלעבאַס איבער זיך, צוליב
דער גרויסער צאָל פּריינט, וואָס באַערן מיך מיט זייער
באַזוך“ - שרייבט ער צו אַלדענבורגן.

די מריינט האָבן אים אָבער נישט באַלעסטיקט, ווייל זי האָבן געוווסט, אַז זייער גרויסער לערער איז אַ קראַנקער און ער האָט נאָך זיין שליחות נישט דערפילט און די גרויסע פּי-לאַזאַפּישע קאָנסטרוקציע ווייט נישט פאַרענדיקט.

די צופעליקע געסט האָבן אים פּראַוואַצירט מיט ויכוּחים און געוואָלט פון אים אַרויסבאַקומען געדאַנקען און מיינונגען, וואָס אַנטהאַלטן אין זיך אפיקורסות, פּדי צו קענען אים פון איין זייט מסרן און פון דער צווייטער באַשמוצן אין פאַמפּלעטן און פאַלעמישע, גאַליקע פּראַשורן. די סביבה אַרום אים איז גע-ווען קעגן אים.

ווען ספּינאַזאַ האָט אין אַפּריל 1663 פאַרלאָזן ריינסבורג איז ער געפאַרן קיין אַמסטערדאַם, פּדי זיך צו זען מיט זיין עגנן קרייז פּריינט. דאָרטן האָט ער צוזאַמען מיט ד"ר מעייער געאַרבעט איבער דעם מאַנוסקריפט פון די „קאַרטעזיאַנישע פּרינציפּן“, וואָס האָט באַדאַרפט גיין אין דרוק.

אין יוני 1663 איז ער אָנגעקומען קיין וואַרבורג און האָט זיך באַזעצט אויף דער קירכנגאַס ביי זיינעם אַ פאַרערער, דעם מאַלער דניאל טי דע מאַן. דערדאָזיקער טידעמאַן איז געווען אַ פּריידענקער, אַ מיטגליד פון די קאַלעגיאַנטן און איז געשטאַנען בראש פון אַן אַפּאָזיציאַנעלער פּראַקציע אינעם דאָרטיקן קירכנראַט. זיינע קעגנער פלעגן זיך באַנוצן מיט אַלע מיטלען, וואָס מען האָט נאָר געקענט געפּינען, פּדי צו באַקעמפּן דעם מוטיקן מאַלער.

ספּינאַזאַ אַלס אַ שכן ביי טידעמאַן איז אַ גינסטיק וואַסער פאַר זייער מיל פון רכילות און פאַרלוימדונגען.

ווען טידעמאַן האָט דערלאָנגט אַ מעמאָראַנדום אין קירכנ-ראַט וועגן דער קאַנדידאַטור פאַר אַ גלח, וואָס די אַפּאָזיציע שטעלט אַרויס, האָט דער צווייטער צד געשטעמפלט די בקשה אַלס אַ ווערק פון רשעות און האָט געמערט, אַז איר פאַרפאַסער איז אַ געוויסער ספּינאַזאַ.

„עס איז פּדי צו באַמערקן-האָבן זיי געשריבן - אַז ביי דעם פּריער דערמאַנטן דניאל טידעמאַן וווינט אין זיין הויז אַ געוויסער ספּינאַזאַ, וואָס איז געבוירן געוואָרן פון יידישע על-טערן און, ווי מען זאָגט, איז ער אַן אַטעיסט אָדער אַ מענטש,

וואָס לאַכט זיך אויס פון אַלע רעליגיעס און איז אַ שעדלעכער
געווערק אין דערדאָזיקער רעפובליק. ווי עס זאָגן דאָרויף עדות
אַ סך געלערנטע מענטשן און פרעדיקער. צווישן אַנדערע הער
לאַנטמאן און די וואָס קענען אים. לויט דער השערה פון די
הערן פון דעם קירכנראַט האָט ער געשריבן די בקשה, וואָס מען
האָט איבערגעגעבן דעם פירגערמייסטער.

די דאָזיקע ערשטע אָפיציעלע אַטעסטאציע
וועגן ספינאָזאָן, אַרויסגעגעבן אין 1665 אין וואַרבורג, באַווייזט אין
וואָס פאַר אַ סביבה פון שטענדיקן חשד און אומצוטרוי אים איז
אויסגעקומען צו לעבן.

עס איז נישט וויכטיק די פראַגע צי איז ער באַמת געווען
דער מחבר פון דער פעטיציע צי נישט. עס איז מעגלעך, אַז
טידעמאַן האָט זיך געווענדעט צו זיין שכן מיט דער בקשה צו
פאַרפאַסן די דאָזיקע פעטיציע. דאָס וויכטיקסטע איז דער טאָן פון
גאָליקייט און שנאה קעגן ספינאָזאָן אין דעם מעמאָראַנדום פון די
פּפּבליקסטע איינוווינער פון וואַרבורג, די מיטגלידער פון דער
רעפאָרמירטער געמיינדע פון יעזוס קריסטוס, מיט דעם אָפּענעם
רמוז אויף זיין יידישער אָפּשטאַמונג און דעמאָגאָגישן ערקלערן
אים פאַר אַן אַטעניסט. ד. ה. פאַר אַ מענטשן, וואָס לאַכט זיך
אויס פון אַלע רעליגיעס.

אַזאַ מין שטעלונג צו אים האָט געמוזט ווירקן אויף זיין
באַנעמען זיך מיט מענטשן און אויף אָפּוונדערן זיך נאָכמער פון
די אומבאַקאַנטע פאַרערער, וואָס זייער אינטערעס האָט אָפּטמאָל
געשמעקט מיט שפינאָזאָש, רכילות-טרייבעריי און ביליקע
נייגעריקייט.

אַפילו דער, בונטארישער באַלעבאָס זיינער האָט זיך דער-
שראַקן פאַר דער געזעלשאַפּטלעכער מיינונג און ספינאָזאָ איז
געווען געצוונגען זיך איבערציען אין אַן אַנדער דירה, וואָס איז
אויך נישט געווען די לעצטע אין משך פון די זעקס יאָר פון
זיין וווינען אין וואַרבורג.

געווען זענען אָפּער אַ פאַר אומגעריכטע וויזטן, וואָס
האַבן פאַרשאַפּט ספינאָזאָ אַ סך פרייד, און עטלעכע פון די באַ-
זוכער זענען מיט דער צייט געוואָרן די אינטימסטע פריינט פון
דעם גרויסן דענקער.

אין דער צאלרייכער גאלעריע פון דיפלאמאטן, נאטור-
פארשער, פילאָלאָגן און סתם בשר-ודם, וואָס האָבן דילעטאנט-
טיוורט אין פילאָזאָפיע, פיזיק און פילאָלאָגיע - און וואָס פלעגן
באָזוכן ספינאָזאָן אין פאָרוואָרפענעם שטעטל וואַרבורג - געפינען
מיר אַ פּאַר טשעקאָווע, כאַראַקטעריסטישע טיפן, וועגן וועלכע
עס לוינט זיך צו זאָגן אַ פּאַר ווערטער.

אַט איז, למשל, יאָהאָן הוּדדע, אַ וויכטיקע פיגור!
דער בירגערמייסטער פון אַבסטערדאַם, פון דער שטאָט וואָס איז
געווען פאַר ספינאָזאָן אַ קוואַל פון ביטערע זכרונות באַזיסט מיט
דער אינטיםער בענקשאַפט נאָך זיין געבורטס-פּלאַץ.

דער געמיינזאַמער אינטערעס פון זיי ביידע, ד. ה. פון
ספינאָזאָן און פון הודדע, איז געלעגן נישט אויפן געביט פון
פילאָזאָפיע, נאָר פון אַפטיק, ספינאָזאָ האָט זיך פאַרנומען מיט
גלעזער-שלייפעריי - מער צוליב פיזיקאלישע עקספּערימענטן
איידער צוליב פרנסה, הגם ער האָט טיילווייז אויך פאַרדינט פון
דערדאָזיקער אַרבעט, אויך הודדע איז געווען אַ גלעזער-שלייפער
און האָט זיך אינטערעסירט מיט די נייע קאָנסטרוקציעס פון
אַפטישע גלעזער, ספינאָזאָ האָט אַ סך מחדש געווען אויף דעם-
דאָזיקן געביט און דאַריבער האָט הודדע געזוכט באַקאָנטשאַפט
מיט אים.

אויף זיינע אַמטלעכע ריזעס קיין האַג פלעגט הודדע אַרייני-
פאַלן צו ספינאָזאָן און שמועסן מיט אים נישט נאָר איבער פיזיק,
נאָר אויך איבער מעטאָפיזיק, ווי עס זאָגן עדות די דריי איבער-
געבליבענע בריוו צו אים, געשריבן פון וואַרבורג אין 1666.
צו אַ נאַנטער פריינטשאַפט איז געקומען אין יענע צייטן
צווישן ספינאָזאָן און דעם דיפלאמאט קאַנראַד וואַן בוי-
נינגען.

בוינגען איז געווען האַלענדישער שטאטס-סעקרעטאַר און
אַ געוויסע צייט אויך דער בירגערמייסטער פון אַמסטערדאַם. ער
איז געשטאַנען זייער נאָנט צו די קאַלעגיאַנטן, הגם אַקטיוו האָט
ער מיט זיי נישט מיטגעאַרבעט, ער איז געווען דורך און דורך
קריסטלעך אין זיין לעבן און וועלנדיק מקיים זיין די עוואַנגעלישע
פרינציפן פון נישט באַזיצן קיין גיטער האָט ער פאַרטיילט זיין
גאַנץ אַרומעגן, די משפחה זיינע האָט אים דערקלערט פאַר אַ

משוגענעם און האָט אויסגעפּוּעלֶט, אַז מען זאָל שטעלן אונטער
אַ פּאַמיליע-השגחה דאָס פּאַרמעגן זיינס, וואָס מען האָט נאָך
אַגעראַטעוועט.

זיין קאַריערע איז באַמט אַ מערקווירדיקע, אַ זון פון אַ
רייכן באַאַמטן (געבוירן 1622), האָט דערדאָזיקער בוינינגען זיך
אויסגעצייכנט פון די יוגנטלעכע יאָרן אָן מיט אַן אָריגינעלער
אויפּפּאַסונג פון לעבן. ער האָט אויסגערעכנט, אַז אַ מענטש דאַרף
מער נישט האָבן ווי 40 גולדן אַ יאָר כדי צו לעבן ערלעך. האָט
מען מער און גיט מען אויס מער – קאָן מען שוין נישט זיין
ערלעך.

זייער אַ פעניקער, מיט יורדישער בילדונג, ווערט ער אין
1642 דער פּריוואַט-סעקרעטאַר פון הויגאָ דע גראַט אין
פּאַריז. זיין שטאַט אַמסטערדאַם פּאַרטרויט אים, דעם צוואַנציק-
יאָריקן, דעם פּאַסטן פון שטאַטס-סעקרעטאַר. ער האָט נישט
געוואָלט אָננעמען דעם וויכטיקן פּאַסטן, ווייל ער האָט זיך נישט
געפילט רייף דערצו.

האָט זיין קלוגע בּאַבע אים געזאָגט די פּאַלגנדע ווערטער,
וואָס זענען היינט שוין געוואָרן היסטאָריש, הגם נישט אַלע
ווייסן פון וואָנען זיי שטאַמען.

„ביסט אַ שוטה, בחורל! – האָט זי צו אים געזאָגט –
נעם דאָס אָן! דו וועסט נישט גלויבן, ווי ווינציק שכל מען דאַרף
האָבן כדי צו רעגירן מיט אַ לאַנד!“

און בוינינגען האָט דעם פּאַסטן אָנגענומען. ביסלעכווייז
שטייגט ער אין זיין אַמט און ווערט אַנערקענט פאַר דעם שאַרפּסטן
פּאַליטישן קאַפּ אין האַלאַנד. ער באַצויבערט די שוועדישע
קעניגין קריסטיאַנאַ (1652), דעם קעניג קאַרל גוסטאַוו (1654). דאַן
זעען מיר אים אין פּראַנקרייך.

ער איז דער דיפּלאַמאַט, וואָס האָט פּאַרדינט די גרעסטע
שבחים דערמיט, וואָס מען האָט וועגן אים געזאָגט, אַז ער איז
טויב פאַרן קלאַנג פון גאַלד. פאַר יענע צייטן איז דאָס אַ גרוי-
סער קאָמפּלימענט!

וועגן זיין מוטיקייט און שאַרפּזיניקייט האָבן זיינע מיט-
צייטלעך אונז איבערגעלאָזט אַ פאַר כאַראַקטעריסטישע פּאַסטן.
אויף אַן אוידיענץ ביים פּראַנצויזישן קעניג לואי דעם

14-טן. האָט בוינינגען באנוצט נישט ריכטיק אַ פראַנצויזיש וואָרט.
דער קעניג האָט זיך צולאָכט.

„אייער מאַיעסטעט - ענטפערט שנעל דער האַלענדישער
אַמבאַסאַדאָר - דאָס האָב איך אַזוי זיך אויסגעדריקט כדי צו
באַרייכערן אייער שפראַך“.

ווען דערזעלביקער קעניג האָט אים באַמערקט, אַז עס איז
אַ שאַנדע דאָס די האַלענדישער דולדן די יידן פונקט ווי די
קריסטן. האָט אים דאָרויף בוינינגען געענטפערט:

„איז עס נישט קיין סימן, אַז גאָט אַליין וויל מען זאָל די
יידן דולדן אויף דער וועלט, ווייל ער אַליין ראט זיי נישט אויס.
און ווייל זיי מוזן דאָן ערגעץ-וווּ וווינען, און פון אַלע לענדער
טרייבט מען זיי אַרויס - קאָן עס דאָך נישט זיין קעגן גאָט -
ווען אַמסטערדאַם לכול הפחות נעמט זיי אויף“.

זיין בירגערמייסטערשאַפט אין אַמסטערדאַם איז געווען אַ
גליק פאַר די אַלע סעקטן, וואָס די אַפיציעלע קירכע האָט נישט
געוואָלט דולדן. ער האָט זיי אַלעמען באַשיצט, ווייל זיי זענען
געווען נענטער צום קריסטנטום ווי די טעאַלאָגן און פראַפּעסיאָ-
נעלע גאָטס סטראַפּטשעס. דורך די קאָלעגיאַנטן און גאָט-ווכער
איז ער געקומען צו ספינאַזאָן און אים האָט, מסתמא, ספינאַזאָ
צו פאַרדאַנקען, וואָס מען האָט אים נישט גערודפּט און געלאָזט
צורו.

שפעטער זענען געקומען די שרעקלעכע טעג פון בוינינגענס
אונטערגאַנג. ער איז אויף אמת משוגע געוואָרן, אפשר אַ דאַנק
דעם, וואָס די משפּחה האָט אים פאַרפאַלגט און האָט אים דער-
קלערט פאַר אַזעלכן אַפיציעל. אין דעמדאָזיקן מערקווירדיקן
מענטשן איז פאַרגעקומען אַ טיפּער, רעליגיעזער איבערברוך. ער
איז געוואָרן אַ בעל-תשובה, אין האָט אָנגעהויבן צו גלויבן, אַז
זיין קראַנקהייט איז גאָטס שטראַף פאַר זיין ספינאַזיזם.

אַ פאַרגעסענער, איבערלעבנדיק זיך אַליין, איז דערדאָזי-
קער גרויסער מענטש און כאַראַקטער געשטאַרבן דעם 20-טן
אָקטאָבער 1693, ד. ה. מיט 16 יאָר שפעטער פון ספינאַזאָן.
אַז די נייע פריינט זיינע פון יענער צייט דאַרף אויך צו-
גערעכנט ווערן דער האַגער אַרוואַקאָט אבריהם קופּעלער.
ער איז דער איינציקער עפנטלעכער פאַר-

טיידיקער פון ספינאזאס שיטה אין
17-טן יאָרהונדערט אין 1684. אַלזאָ זיבן יאָר נאָך
ספינאזאס טויט, האָט קופעלער אַרויסגעגעבן אַ ווערק אונטערן
נאָמען „פּאַנטאָאָפּיע“, אין וועלכן ער האָט זיך אָנגעשלאָסן אָן
ספינאזאס פּילאָזאָפּיע.

ער האָט וואַרשיינלעך געקענט ספינאזאן פּערזענלעך און
אַפּשר אויך באַזוכט אים, ווינענדיק אין האַג, פון וואַנען עס
איז געווען נאָר אַ האַלבע שעה רייזע קיין וואַרבורג.
אויך מיליטער-מענטשן האָבן אין וואַרבורג באַזוכט ספי-
נאָזאן און אויסגעדריקט זייער באַוונדערונג און טיפּן יראַת
הַפּוֹד פאַר אים.

אין 1665 האָט זיך באַזעצט אין האַג דער אַמאָל גלאָריי-
כער פּעלדמאַרשאַל פון פּראַנקרייך, שאַרל דע סאַן דעני
סעניע דע סענטער-וורעמאן.
(Charles de St. Denis Seigneur de St. Evremont)

דערדאָזיקער באַרימטער גענעראַל האָט נישט נושא-חן גע-
ווען אין די אויגן פון זיין קעניג לואי דעם פּערצנטן. האָט ער
פאַרלאָזן פּראַנקרייך, זיך באַזעצט אין ענגלאַנד און שפּעטער אין
האַלאַנד און איז געקומען אין אַ נאָענטן קאַנטאַקט מיט די פּריי-
גייסטער. אַליין איז ער געווען אַ ליבהאַבער פון פּילאָזאָפּיע, האָט
זיך פאַרנומען מיט נאַטורוויסנשאַפּט און איז געוואָרן שנעל פּאָ-
פולער, אַדאַנק זיין פּרייען גייסט און דעם מקריב זיין פון אַזאַ
גרויסער מיליטערישער קאַריערע. מיט אַביסל חניפּה וואָלט ער
געקענט פאַרבייגן דעם כּעס פון קעניג און פאַרענדיקן זיין רייך
מאַרס-לעבן. לויט דעם באַנאַלן נוסח פון פּראַנצויזישע מיליטער-
העלדן.

דערדאָזיקער עקס-פּעלדמאַרשאַל האָט אַן ערך אין 1667
באַזוכט ספינאָזאן און האָט אונז איבערגעלאָזט אַ טשיקאָוע באַ-
שרייבונג פון זיין אויסערלעכקייט. ער דערציילט, אַז ספינאָזא
איז געווען פון מיטעלן וווקס און מיט איידעלע פנים-שטריכן.
„זיין געלערזאַמקייט, ערלעכקייט און עניוּת האָבן פאַר-
אורזאַכט, אַז אַלע מענטשן פון גייסט, וואָס האָבן געוויינט
אין האַג, האָבן אים געזוכט צו קענען און אויסדריקן זייער
פאַרערונג. פון די געוויינלעכע געשפּרעכן מיט אים האָט כּען

בשום אופן נישט געקענט באמערקן, אז ער האָט אַזעלכע גע-
דאַנקען, וואָס מען האָט שפּעטער געפונען אין זיינע איבערגע-
בליבענע כתבים.

אַ צווייטער מיליטערמענטש, וואָס האָט געהאַט אַ שייכות
מיט ספינאָזאַן, איז דער פראַנצויזישער הוגענאָט גבריאל פּאַן
סען-גלען (St. Glains). ער איז איבערגעגאַנגען אין די
האַלענדישע אַרמיי און אין פרייע מאַמענטן האָט ער שטודירט
פילאָזאָפיע. אַ געוויסע צייט האָט דערדאָזיקער סען-גלען אַרויס-
געגעבן אַ זשורנאַל אונטערן נאָמען „די צייטונג פון אַמסטער-
דאַם“. ער איז געוואָרן איינער פון די געטרייסטע פריינט פון
ברוך ספינאָזאַ. אַ יאָר נאָך ספינאָזאַס טויט האָט דערדאָזיקער
קאַפיטאַן פון דער האַלענדישער אַרמיי אַרויסגעגעבן אויף פראַנ-
צויזיש ספינאָזאַס „טעאָלאָגיש-פּאָליטישן טראַקטאַט“.
מאַנכע געלערנטע האָבן געמיינט, אַז די ספינאָזאַ-ביאַגראַ-
פיע, וואָס ווערט צוגעשריבן אַ געוויסן קאלערויס (זי איז פאַר-
פאַסט אין פראַנצויזיש), האָט געשריבן דערדאָזיקער מיליטער-מאַן
און ספינאָזיסט. היינט איז אָבער דידאָזיקע השערה אָפגעוואָרפן
געוואָרן.

פון די אַלטע פריינט האָט ספינאָזאַ דאַמאָלסט פאַרלוירן
זיין מעצענאַט און חסיד ש מען דע ווריע ז, וועלכער
איז געשטאַרבן סעפטעמבער 1667.

עס זענען אָבער צוגעקומען אַלץ נייע און נייע פנימער.
פון דעם שטילן שטעטל זענען געפליגן אין דער וועלט בריוו
צו ווייטע און צו נאָענטע, צו די, וועלכע זיין האַרץ האָט גע-
בענקט און זיין פּעדער האָט זיך מיט פרייד געווענדעט, און
צו די, וועלכע האָבן אים באַאומרויקט מיט זייער גייסטיקן אומרו
און געזוכט השובות אויף זייערע שאלות, זיכערקייט פאַר זייערע
ספּות.

רייך און קאַלידאָסקאַפּיש איז דידאָזיקע סביבה זיינע.
דורך זיי שטראַלט אַרויס ספינאָזאַ מיט זיין הייליקער גוטסקייט
און פריינטלעכן געדולד, מיט זיין גוטויליקייט און צוטרוי „אַ
פריאַרי“ צו יעדערן און מיט זיין גרייטקייט יעדערן צו זאָגן
אַ וואָרט פון נחמה און שיקן אַ שטראַל פון קלאַרקייט.
פון אַנדערע וויכטיקע באַקאַנטשאַפטן פון יענער צייט

דארף דערמאָנט ווערן די פריינטשאַפט מיטן באַרימטן מאַטעמאַ-
טיקער, פיזיקער, פּאָעט און נאַטור-פּאַרשר קריסטיאַן היגענס.
דערדאָזיקער „יורש פון גאַליליי“, ווי מען האָט אים גערופן,
האָט געוווינט צוויי יאָר (1664 — 1666) אין האַג, אַלזאָ אין
שכנות מיט ספינאָזאַ.

היגענס האָט זיך זייער אינטערעסירט מיט אַפטיק און דאָס
האָט אים געבראַכט אין אַ נאָענטן קאָנטאַקט מיט ספינאָזאַ.
היגענס איז געווען אַ שאַרפּער, זעלבשטענדיקער, גייסט.
„די וועלט איז מיין פּאַטערלאַנד, וויסנשאַפט איז מיין רעליגיע“ —
דאָס איז געווען זיין לעבנס-פּרינציפּ. זייענדיק אין האַלאַנד האָט
ער זיך באַפריינדעט מיט הודע און מיט דעם באַרימטן שטאַטס-
מאַן און מאַטעמאַטיקער וויט. דערדאָזיקער געלערנטער טריומ-
וויראַט האָט זיך, מיט גרויס התמדה, אָפּגעגעבן מיט שטודירן די
טעאָריע פון וואַרשיינלעכקייטס-חשבון אין דער מאַטעמאַטיק.
אויך ספינאָזאַ האָט זיך שטאַרק אינטערעסירט מיט דער-
דאָזיקער צווייג פון מאַטעמאַטיק, וואָס האָט גראַד צו יענער
צייט זיך אָנגעהויבן צו אַנטוויקלען.

היגענס האָט אָבער קיין גרויסע פריינטשאַפט צו ספי-
נאָזאַ נישט אַרויסגעוויזן. ער איז געווען דורך און דורך אַן
אַריסטאָקראַט און פּאַטריציער און נישט קוקנדיק אויף זיין פרייען
גייסט האָט ער דאָך נישט געקענט אין זיך אויסוואַרצלען די
איינגעבליבענע אַריסטאָקראַטישע געווינהייטן. ער האָט נאָר גע-
האַט דרך-אַרץ פאַרן „פּלעבעי“, „דעם איזראַעליט“, „דעם יידן
פון וואַרבורג“, ווי ער טיטולירט אים אין זיינע בריוו צו זיין
ברודער קאָנסטאַנטין היגענס.

ער וויל דורכן ברודער זיך דערוויסן עפעס וועגן ספי-
נאָזאַן. „וואָס מאַכט אונזער ייד“? — פּרעגט ער אין אַ בריוו.
דאָס מיינט ער ספינאָזאַן.

„דער איזראַעליט איז אין שליפּן-גלעזער אַ גרויספירשט“ —
שרייבט היגענס צו זיין ברודער.

ער האָט אים באַווונדערט, אָבער צו קיין אינטימען קאָנ-
טאַקט איז צווישן די צוויי גרויסע גייסטער קיינמאָל נישט
געקומען.

איינער איז געווען אַן אַריסטאָקראַט פון געבורט און אַ

הרינג אין דער וויסנשאפט, דער צווייטער איז געווען „א ייד פון וואַרבורג“ און א „גרויספירשט אין דער אַפטיק. די אַנדערע פראַבלעמען, וואָס האָבן געפייניקט ספינאָזאָן, האָבן פאַר היגענסן נישט עקזיסטירט.

אין יאָר 1667 האָט ספינאָזאָן באַזוכט שמעון דע ווירעזט אַ ברודער און האָט אים פאַרגעשלאָגן אַ יערלעכע פענסיע, ער זאָל נישט באַדאַרפן אַזוי שווער אַרבעטן. ספינאָזאָ האָט איינגעשטימט אויף אַ קליינע פענסיע פון 300 גולדן אַ יאָר. די דאָזיקע סומע פלעגט ער באַקומען דאָס גאַנצע לעבן.

דאָס איז דער לעצטער באַזוך פון אַ דרויסנדיקן מענטשן אין וואַרבורג. אמת, ספינאָזאָ האָט געמאַכט אַ פאַר רייזעס אין אַנדערע מקומות. אין ווינטער 64–1663 האָט ער באַזוכט אַ פאַר מאָל זיין פריערדיקן ווײַן־אַרט ריינסבורג.

דעצעמבער 1664 און יאַנואַר 1665 זעען מיר אים אין שידאַן ביים ברודער פון זיין פריינט און מעצענאַט שמעון דע ווירעזט, וואָס האָט אים פאַרויכערט שפעטער מיט אַ לעבנס־פענסיע.

אַ פאַר מאָל באַזוכט ער אויף אַ קורצער צייט זיין געבורטסשטאָט, אַמסטערדאַם. שפעטער קומען יאָרן פון שטילקייט. די וועלט שווייגט, קיין בריוו קומען נישט אָן אין אַזאַ צאָל ווי פריער.

דער לאַנדאָנער פריינט אַלדענבורג – שווייגט אויך. פריער זענען געווען ריין אויסערלעכע סיבות, וואָס האָבן פאַראורזאַכט זיין שווייגן. אַ מגפה האָט געהערשט אין לאַנדאָן. דערצו האָבן כראָנישע שריפות אַרויסגערופן אַ פחד אין גאַנץ ענגלאַנד. שפעטער איז געקומען אַן אַנדער סיבה, אַ ריין פערזענלעכע.

דעם 20טן יוני 1667 האָט מען אין לאַנדאָן אַרעסטירט אַלדענבורג און באַשולדיקט אין אַרויסגעבן מלוכה־סודות קיין פראַנקרייך.

עס איז געווען קלאָר, אַז דאָס איז אַ מסירה אָן אַ באַדן.

מען האָט מיט אַ כיוון אַרײַנגעטייַשט אין אַלדענבורגס וויסנשאַפֿט-
לעכע בריוו אַ פּאָליטישן אינהאַלט.

די קעניגלעכע וויסנשאַפֿטלעכע געזעלשאַפֿט איז געווען
אַזוי זיכער אין זײַן אומשולד, אַז זי האָט אָפּגעלייגט אַלע
זיצונגען, ביז דער סעקרעטאַר וועט באַפֿרייט ווערן.

דעם 26טן אויגוסט האָט מען אַלדענבורגן באַפֿרייט. דאָס
איז מסתמא די סיבה פאַרוואָס ער איז אויך אַנטשוויגן געוואָרן.
שטיל און רויק ווערט אין וואַרבורג. קײן בריוו קומען
נישט אָן. נאָך 1666 איז בכלל אַ שטילקײט אין ספּינאָזאַס וואָר-
בורגער לעבן.

אמת, ער אַרבעט זײער אַסך. ער האָט שוין כמעט פאַר-
ענדיקט די „עטיק און פּלוצלונג וואַרפט ער אַוועק דאָס פאַר-
ענדיקן די „עטיק“ און נעמט זיך צום „טעאָלאָגיש-פּאָליטישן
טראַקטאַט“.

וואָס איז געשען? וואָס האָט אים באַווייגן צו טאָן אַזאַ זאַך?
די סבות זענען זײער וויכטיקע: דער געדאַנק פון „טעאָלאָ-
גיש-פּאָליטישן טראַקטאַט“ איז ענג צונויפגעבונדן מיט דער פּאָ-
ליטישער לאַגע פון האַלאַנד און מיט דער פּערזאָן פון זײַן נייעם
באַשיצער און פּריינט, דעם געניאַלן מאַטעמאַטיקער און שטאַטס-
מאַן יאָהאַן דע וויט.

יאָהאַן דע וויט

„ער האָט געהאַט די זכיה צו זיין פּערזענלעך באַקאַנט מיט הער פּענסיאַנער יאָהאַן דע וויט, וועלכער האָט זיך געוואָלט לערנען ביי אים מאַטעמאַטיק, און אָפּטמאַל האָט ער אים גערופן צו זיך, פֿדי זיך צו באַראַטן וועגן וויכטיקע ענינים.“
די פּאַר שורות געפינען מיר ביי דעם ערשטן ביאָגראַף-מיטצייטלעך, לוקאַס.

יאָהאַן דע וויט איז געווען אין משך פון 19 יאָר דער פּאָליטישער פירער פון האַלאַנד.
ספינאָזאַס תקופה פּאַלט צונויף מיט דער גרויסער היסטאָרישער עפּאָכע, ווען האַלאַנד בויט זיך אַלס אַ זעלב-שטענדיקע מלוכה.

אין דער צווייטער העלפט פון 16-טן יאָרהונדערט האָט דער געוועזענער האַלענדישער נאַמיעסטניק ווילהעלם אַראַניער צוזאַמען מיט זיינע צוויי זין מאַריס און פּרידריך היינריך גע-קעמפט קעגן דער שפּאַנישער הערשאַפט. איין פּראָווינץ נאָך דער אַנדערער איז ארויסגעריסן געוואָרן פון די זשעדנע, פרעמדע הענט. די דאָזיקע פּראָווינצן האָבן געשאַפן די פּאַרייניקטע שטאַטן פון האַלאַנד.

דער וועסטפאלער שלום פון 1648, וואָס האָט ליקווידירט
די דרייסיק-יאָריקע זעווערונגע אין אייראָפּע, האָט אויך טיילווייז
פאַרענדיקט די באַפרייאַונגס-אַרבעט פון די האַלאַנדער.
די באַפרייטע שטעט האָבן צוויי לייב געקראָגן זייער
פראָבערטע פרייהייט, אַז ממילא האָבן זיי זיך געמוזט אַנט-
קעגנשטעלן די צענטראַליסטישע און אַפילו אַביסל פאַרמאָסקירטע
מאַנאַרכיסטישע טענדענצן פון דעם פרידלעכן גואל פון האַלאַנד.
די מורא פאַר רעליגיעזע אומטאַלערשאַפן אין אַ לאַנד,
וואו יעדע שטאַט האָט געהאַט פאַרשיידענע סעקטן און אמונות,
וואָס האָבן דאָ געמוזט אַ רויקן דאָך און די פרייהייט פאַרן
אויסלעבן זיך - האָט גורם געווען, אַז אין נאָמען פון רעלי-
גיעזער פרייהייט האָבן זיך די שטעט געווערט קעגן וועלכער
עס איז צענטראַליזאַציע בכלל, אַ פשיטא אַ מאַנאַרכיסטישער.
דער רעפובליקאַנישער גייסט האָט געהערשט צווישן די רייכע
סוחרים אין האַלאַנד, וועלכע האָבן געוואָלט פאַרויכערן פאַר די
שטעט די פולשטענדיקע פרייהייט פון געדאַנק און גלויבן, כדי
אויף די יסודות פון טאַלערשאַפן בויען אַ רייך עקאָנאָמיש לעבן
און צוציען פאַרשיידענע עלעמענטן אין די גרעניצן פון האַלאַנד.
דעריבער זענען די האַלענדישע פראָווינצן פאַרוואַנדלט
געוואָרן אין אַ רעפובליק, וואָס איז באַשטאַנען פון זיבן שטאַטן.
אין שוים פון דידאַזיקע שטאַטן האָבן געקעמפט צוויי עלעמענטן:
דער רעפובליקאַנישער און דער מאַנאַרכיסטישער, דער קאַמף
איז געווען אַ פאַרפלאַנטערטער שוין צוליב דעם, וואָס די אַראַ-
נישע דינאַסטיע האָט פאַרט באַפרייט דאָס לאַנד. מ'האַט זי
דעריבער געמוזט דערפאַר באַלוינען. די באַלוינונג, וואָס זי האָט
געוואָלט און האָט באַקומען, איז געווען אַ געפאַר פאַר דער
זיכערקייט פונם דעמאָקראַטיש-רעפובליקאַנישן כאַראַקטער פון
האַלאַנד.

מען האָט די מיטגלידער פון דעם אַראַנישן הויף, אַ
דייטש-פראַנצויזישער משפּחה, וואָס האָט געהאַט פּרעטענזיעס צו
דער מלוכהלע אַראַניען, אין דרום-פראַנקרייך, באַלוינט מיטן
טיטל נאַמיעסטניק (שטאַטהאַלטער) און געגעבן זיי די מאַכט
איבערן פלאַט און אַרמיי.
דאָגעגן די באַפעלקערונג פלעגט זיך אויסקלייבן ציווילע

נאמיעסטניקעס, וועלכע מען האָט גערופן פענסיאָנערן. נאָר פאַר-
דינסטפולע בירגער, געלערנטע, יוריסטן האָבן זוכה געווען צו
קריגן דעמדאָזיקן אַמט. צווישן די צוויי מאַכטן פלעגט זייער
אָפט קומען צו צאנקערייען, וואָס פלעגט זיך נישט זעלסטן ענדיקן
מיט גוואַלדטאָטן. יעדער צד האָט געהאַט זיינע אָנהענגער און
מען פלעגט אויסנוצן די מאַסן-סענטימענטן פאַר ברוינדיקע,
עפנטלעכע גאַסן-אַנפאַלן.

אין יאָר 1653 ווערט דער מאַטעמאַטיקער און יוריסט
יאָהאָן דע וויט באַשטימט פאַרן ראש פון דער רעפובליק.
דע וויט האָט פאַרטראָטן די אידעע פון אַ פראָווינציעלער
זעלבשטענדיקייט און איז דעריבער געווען אַ געגנער פון
אויפיקאַציע.

ער פלעגט זאָגן, אז די פאַרייניקטע שטאַטן פון נידער-
לאַנדן זענען נישט קיין רעפובליק; יעדע פראָווינץ איז אַ באַ-
זונדערע רעפובליק פאַר זיך און דעריבער, ווען מען רעדט
וועגן נידערלאַנדן דאַרף מען זאָגן רעפובליק און נישט רע-
פובליק.

אין דער ווירקלעכקייט איז יאָהאָן דע וויט נישט געווען
אַזאָ אויסגעשפראַכענער פּעדעראַליסט און האָט איינגעלעך אַרױם-
געצווונגען דער גאַנצער רעפובליק אָדער די רעפובליקן - לױט
זיין אויסדרוק - די באַשלוסן, וואָס זענען אַנטשטאַנען אין די
אינטערעסן פון האַלאַנד גופא.

ער איז געווען באמת אַ געניאַלער מענטש. ער ווערט
דער פירער פון דער רעפובליק, וואָס איז באַשטאַנען פון 50
זעלבשטענדיקע שטעט, רעגירט פון ריין-אַריסטאָקראַטישע
ראַטן מיט אַ סיסטעמע פון צענטראַלן ראַט, וווּ יעדער באַשלוס
האָט געמוזט דורכגיין איינשטימיק.

יאָהאָן דע וויט ווערט באַשטימט פאַר דעם נאָמיעסטניק
נאָכדעם ווי דער לעצטער פון דער אַראַנישער דינאַסטיע, וויל-
העלם דער 2-טער, איז געשטאַרבן אָן אַ יורש. ער ווערט אויס-
געוויילט פאַר דעם פירער אין זייער אַ קריטישער צײַט; ענג-
לאַנד פירט אַ מלחמה מיט האַלאַנד, נישט וועלנדיק צולאָזן דעם
אויפבוין פון דער יונגער האַנדלס-רעפובליק. די מלחמה ווערט
פאַרענדיקט אין 1654, אָבער אויך אויף נישט לאַנג. זי לעבט

אויף אין 1665 ביז דער שלום, געשלאָסן אין דריי יאָר שפע-
טער, האָט פּאַרוויכערט, אמת, ווייטער נישט אויף לאַנג, אַ פּרידן
פאַר האַלאַנד.

אויף זיין צייט פאלט אויס די פאַרשטאַרקונג פון קאַמף
צווישן מלוכה און קירך. די קאַלוויניסטישע קירכן-ראַטן זענען
פול מיט האַס און אומטאַלערע אַנגען אַנדערע גרופן. זיי באַ-
שולדיקן די מלוכה, אַז זי צעשטערט די פּרינציפּן פון דער רע-
ליגיע, געבנדיק די פולע פּרייהייט אַלע סעקטן און אמונות.

דער דעקרט וועגן זונטיק-רו, וואָס דע וויט האָט דורכ-
געפירט אין יאָר 1659, איז געווען צו מילד פאַר די פאַרשטיי-
ער פון דער קירך. עס האָט זיך אָנגעהויבן אַ קאַמף געגן דע
וויטן, ווי געגן דעם „אַנטיקריסט“. אין די קירכעס האָט מען
געהאַלטן בונטאַרישע דרשות און אָנגעהויבן אַ פּראָפּאָגאַנדע
פאַר דער משפּחה פון די אַראַניער, וואָס האָט אויף זיך אָנגע-
טאָן דעם יעזיטישן מאַנטל פון עוואַנגעלישער פרומקייט.

דע וויט האָט אומרחמנותדיק פאַרפּאָלגט די קירכעכע
רעאַקציע און האָט זי געשטרעפּט מיט וואָס ער האָט נאָר
געקענט.

דאָן זענען געקומען אַנדערע קאַטאַסטראָפּעס.
אין 1664 האָט אויסגעבראַכן אַ שרעקלעכע מגפה אין
האַלאַנד; אין אַ יאָר אַרום האָט ענגלאַנד באַנייט די קריגס-
טאַקע אויף האַלאַנד מיט אַ גרויסן זיג פאַר זיך.

אין דעמוועלפּן יאָר איז דער מיליטאַריסטישער בישאָף פון
מינסטער אַרויס אין אַ מלחמה געגן האַלאַנד, האַבנדיק אין
זיין רשות אַן אַרמיי פון 18 טויזנט מענטשן, וואָס האָט צו
יענער צייט מיט זיך פאַרגעשטעלט גאָר אַ באַדייטנדן חיל. דע
וויט ווערט פון אַלע זייטן באַשולדיקט, אַז ער האָט עס אַראָפּ-
געבראַכט די אַלע אומגליקן אויף האַלאַנד.

דע וויט ווערט זיך מיט אַלע כוחות. מיטן קריגערישן
בישאָף שליסט ער גיך שלום; דאָס זעלבע אויך מיט ענגלאַנד.
דאָס ענדערט זיין לאַגע. דער „זון פון שטן“, ווי די
גלחים האָבן אים גערופן, ווערט אין די אויגן פון המון פאַר-
וואַנדלט אין אַ „פּאַטער פון האַלאַנד“.
זיינע געניאַלע פּאָליטישע טריט, זיין טאַקט, אומדער-

ברוך דע ספינאָזא

(א בילד פון דער האגער צייט)

געמאַכט פון הענדיק וואן דער ספיק.

שראָנקייט און פעסטער באַשלוס נישט צו דע-לאָזן, אַז האַלאַנד
זאָל ווערן אַ מאַנאַרכיע, אין וועלכע דער גלח זאָל דיקטירן די
פּרינציפּן פון פּאָליטישער טעטיקייט, האָט אים דערוואָרבן אַ
גרויסע צאָל שונאים; אָבער אויך אויף פּריינט האָט ער זיך
נישט געקענט באַקלאַנגן. מיט איין דעקרעט האָט ער פּאַרויכערט
האַלאַנד איר רעפּובליקאַנישן כאַראַקטער. ער האָט באַשלאָסן, אַז
אַן אַנפירער פון דער אַרמיי און פּלאַט קאָן נישט זיין שטאַט-
האַלטער. דערמיט האָט ער געוואָלט אונטערשטרייכן, אַז די
אַנהענגער פון דער אַראַנישער דינאַסטיע וועלן אפשר קענען זיין
וועוויילט פאַר אַרמיי-אַנפירער, אָבער קיינמאַל נישט פאַר די קעפּ
אַון דער מלוכה. אָבער אַזאַ מין באַשלוס האָט גלייכצייטיק גע-
פירט די מלוכה אין דער ריכטונג צו פאַרקלענערן די אַרמיי,
פּדי איר אַנפירער זאָל נישט זיין בפּה צו מאַכן איבערקערענישן
אין דער מלוכה גופּא.

דע וויט איז געווען קאָנסעקווענט. ער האָט פאַרקלענערט
די אַרמיי, כּדי זי זאָל נישט קענען שפּילן קיין פּאָליטישע ראָלע,
גראַד אין אַ צייט ווען פון אַלע זייטן האָט מען געלויערט אויף
האַלאַנדס פּרייהייט.

דידאָזיקע טאַט האָט אַראָפּגעבראַכט אויף אים אַ קאַטאַסט-
ראָפּע. ער, וואָס האָט פאַרגרעסערט דעם קאָלאָניאַלן באַזיץ פון
האַלאַנד, וואָס האָט פאַרבעסערט די פינאַנסן פון דער יונגער
רעפּובליק, איז באַשולדיקט געוואָרן אין פאַראַט לגבי דעם
פּאַטערלאַנד.

עס איז אַן צווייפּל, אַז דערדאָזיקער שאַרפּער פּאָליטיקער און
גרעסטער מלוכה מענטש, וואָס האַלאַנד האָט ווען עס איז גע-
האַט, איז געווען אַליין אַ דואַליסט. ער האָט געקעמפט גענוג אַ
מאַנאַכיע, גענוג דער הערשאַפט פון דער קירך, און זיין קאַמף
האַט געהאַט אַלע בולטע סימנים פון אַ דראַנג נאָך זעלבסט-
הערשאַפט. די פאַראַנטוואָרטלעכע שטעלעס אין דעם מלוכה-
אַפּאַראַט האָט דע וויט באַזעצט מיט אייגענע מענטשן, מיט
פּריינט אויף וועלכע ער האָט זיך געקענט פאַרלאָזן. ער האָט
געשאַפּן אַרום זיך אַן אַטמאָספּערע פון אַן אַפּאָדיקטישער הער-
שאַפטס-סיסטעמע, וואָס איז סוף פּל סוף געווען אַ נישט גע-
קרוינטער און נישט געזאַלבטער מאַנאַרכיום.

און גלייכצייטיק האָט יאהאן דע וויט אָנגעהויבן צו אַרבעטן
זייער ענערגיש און דיפלאַמאַטיש אין דער ריכטונג פון אַבסאָ-
לוטער אונטעריאָנונג פון דער קירך.

ער האָט עס געטאָן מיט פרידלעכע מיטלען פון אויפקלערן
און פראָפּאָגאַנדע. ער האָט געשטיצט שריפטשטעלער-פּאָליטיקער,
וואָס זענען געווען מסכים מיט אים, אַז די קירך מוז זיין אַ
דינסט ביי דער מלוכה, און אַז די מלוכה איז דער העכסטער אָרגאַן
פון פּאָלקס-קאָלעקטיוו.

אַ גאַנצע רייע ווערק וועגן מלוכה און טעאָריע פון
הערשאַפט זענען אַרויסגעגעבן געוואָרן אַ דאַנק דע וויטס הילף.
אַפילו זיין קרוב, אויך אַ יאָהאַן דע וויט, האָט פאַרפאַסט אַ
קליינע אַרבעט א. נ. „די עפנטלעכע תפילה“, וווּ ער האָט
אַנטוויקלט דידיאָיקע טעאָריע פון מלוכה-בכורשאַפט.

צווישן זיי געפינען מיר אויך דאָס ווערק פון ספינאָזאַס
פריינט, ד"ר לודוויק מעיינער, וועלכער האָט אין זיין ווערק „די
אויסטייטשונג פון דער פּילאָזאָפיע פון פּתבי הקודש“ געוואָלט
באַווייזן, אַז אַלעמאָל איז געווען אַ קאַמף צווישן מלוכה און
קירך, און אַז דער אויטאָריטעט מוז געהערן דער מלוכה. אַפילו
די אויסטייטשונג פון געטלעכן וואָרט דאַרף געהערן נישט דער
טעאָלאָגיע, וואָס איז די פּילאָזאָפיע פון דער קירך, נאָר דער
וויסנשאַפט, ד. ה. דער פּילאָזאָפיע.

אין 1667 האָט מען איבערגעזעצט אויף האַלענדיש דאָס
באַרימטע ווערק פון טאַמאַ האָבס א. נ. „דער לויטן“, אין וועלכן
עס ווערן אַנטוויקלט די געדאַנקען, אַז די מלוכה איז דער שורש
פון וועלטלעכער און גייסטלעכער מאַכט.

אין 1668 ערשיינען די ווערק פון ספינאָזאַס תלמיד און
פריינט ק ע ר ב א ס, אין וועלכע ער איז אַרויסגעטראָטן קעגן
רעליגיע, דאָגמעס און קעגן דער אָרגאַניזאַציע פון דער קריסט-
לעכער קירך בכלל.

יאָהאַן דע וויט האָט געשטיצט פינאַנציעל דאָס אַרויסגעבן
פון דידיאָיקע ווערק און אַ סך פון די מחברים זענען אויך
געווען זיינע אינטימע און פּאָליטישע חברים.

די פראָפּאָגאַנדע האָט נאָך מער צעפלאַקערט די געמיטער.
די קירך איז נישט געוואָרן מיד אין איר קאַמף קעגן דעם-

דאזיקן מוטיקן פאליטיקער, וואס האט געוואלט איינמאל פאר
אלע מאל אפטיילן די טעאלאגיע פון די נישט פאסיקע בגדים
פון וויסנשאפט און די מלוכה פון דער אומטאלערצאנטער אינ-
טערוענץ פון דער קירך.

די קירך האט געזוכט שותפים אין קאמף, און זי האט זיי
לייכט געפונען. די מיליטאריסטן און מאנארכיסטן, די אנהענגער
פון דער דייטשער אראניען דינאסטיע, האבן זיך פארייניקט
מיט די גלחים.

מען האט פארווארפן דאס לאנד מיט א מבוול פון פאסקווילן
און אנאנימע שריפטן, פול מיט אינסינואציעס און שרעקלעכע
באשולדיקונגען קעגן דעם פרייהייטלעכן און וועלטלעכן דע וויט.
איינמאל איז מען אפילו אויף אים אנגעפאלן און מ'האט
אים אין א גאסן געשלעג פארווונדעט. דאס איז געווען אין
יוני 1672.

דערדאזיקער אנפאל האט געגעבן נאך מער ערמוטיקט די
מאנארכיסטן.

דעם 20-טן אויגוסט 1672 איז יאהאן דע וויט געקומען אין
דער האגער תפיסה, כדי צו באזוכן זיין ברודער, קארנעלי דע
וויט, א בארימטן פלאטן-מענטש, וועלכער איז געווען ארעסטירט
פון דעם פירשט פון אראניען, דעם שעף פונם פלאט, אויף א
באשולדיקונג, אז ער האט געוואלט מאכן א פארשווערונג אויף
זיין לעבן.

די גאנצע באשולדיקונג איז געווען אינסצענירט, ווייל
באלד, ווי מען האט זיך דערוואסט, אז יאהאן דע וויט, דער
פרעזידענט פון האלאנד, געפינט זיך ביי זיין ברודער אויף א
באזוך, האט א המון אראנזשיסטן (אנהענגער פון דער אראניען
דינאסטיע), ארומגערינגלט די תפיסה, האט ביידע ברידער ארויס-
געשלעפט אויף די גאס, און זיי געהרגט.

די קערפערס האט מען מיט א געזאנג פון טריאומפאלע לידער
געשלעפט איבער די גאסן פון האג; שפעטער האט דער המון
זיי אויפגעהאנגען פאר די פיס אויף א ספעציעל צוגעגרייטער
הליה, און צום סוף אראפגענומען און צעריסן אויף שטיקלעך.
נאך 19 יאר ארבעט לטובות דעם ווילזיין פון האלענדישן

פאלק האָט דאָס פּאַלק אָפּגעדאַנקט דעם גרעסטן האָלענדישן
שטאַטס-מאַן מיט דערדאָזיקער עקזעקוציע.
די מערדער האָבן די אראַנזשיסטן און די גלחים ברייט-
האַרציק באַלוינט, און ווען עס איז געקומען זונטיק און דער
זעלבער עולם האָט פאַרפּולט די קירכעס פון האַג, פּדי הערן
„גאַטס וואָרט“ פון די פרומע גלחים, האָבן זיי געהערט די העכ-
סטע הספּמה פאַרן מאָרד. „דאָס איז אַ פאַרדינטער שטראַף פון
געטלעכער גערעכטיקייט“, האָט פּראָקלאַמירט אַ האַגער גלח
„דאָס קינד פון טייוול“ איז אומגעקומען.

...ער האָט פאַרגאַסן הייסע טרערן, ווען ער האָט דערזען,
אַ זיינע אייגענע מיטבירגער האָבן דערמאָרדעט זייער געמיינ-
זאַמען טאַטן, און הגם ער האָט געקענט בעסער וויסן, ווי
עמיצער אַנדערש אין דער וועלט, אויף וואָס מענטשן זענען
פּעיק, דאָך האָט ער געציטערט צוקונדיק זיך צו דעם שרעק-
לעכן, געמיינעם מאָרד.

אַזוי ווייטט צו דערציילן אונזער לוקאַס.
אַ טיפּער ווייטיק האָט אַרומגעכאַפט ספינאַזאַן, ווען ער
האָט זיך דערוויסט, אַז דער מענטש, דער פריינט זיינער, איז
געפאַלן אַ קרבן פון די ליידנשאַפטן, וואָס האָבן באַזיגט די
מוחות פון פּאַלק.

ער וויל געפינען אַן אויסדרוק פאַר זיין צער. אויף שנעל
שרייבט ער אַן אַ פּראָטעסט אין דער פאַרמע פון אַ פּלאַקאַט.
אין שאַרפע ווערטער טאַדלט ער דעם שוידערלעכן מאָרד, וואָס
איז באַגאַנגען געוואָרן גישט ווייט פון אים און רופט אָן די
איינווונזער פון האַג, „די נידעריקסטע ברואים צווישן די וואַרוואַרן“.
ער וויל אַרויסגיין ביינאַכט און אויף די מויערן פון
שטאַט אויסהענגען זיין בלוטיקן פּראָטעסט קעגן דעם מאָרד.
דער גוטער האַגער באַלעבאַס זיינער האַלט אים אָבער איין;
ער פאַרשטייט די געפאַר.

די היענע פון שטאַט האָט געוואָרט אויף אירע קרבנות.
ער האָט אים אָפּגעראַטעוועט דאָס לעבן.

אין יענעם מאַמענט איז ספינאַזאָ נישט געווען דער פּילאָ-
זאָף; דאָס איז דער איינציקער מאַמענט אין זיין לעבן.
ער האָט דערפּילט אין זיך די צאָפּלדיקע נישט זיכערקייט
אין דעם כּח פּון חכמה.
דער פּשוטער מענטש האָט געראַטעוועט דעם אויפגעבראַכטן
חכּם.

וואָס האָט זיי פאַרייניקט?
זייער אַ סך.
קודם כּל איז יאָהאַן דע וויט דער אינספּיראַטאָר פּון טע-
אָלאָגיש-פּאַליטישן טראַקטאַט."

דער טעאלאגיש-פאליטישער טראקטאט

עס איז געווען אן צווייפל א גרויסע איבעראשונג פאר ספינאזאן, ווען אין א ווינטער-טאג, אָנפאַנג 1665, איז צו זיין באַשיידענער דירה אין וואַרבורג צוגעפאָרן די קאַרעטע פון האַ-לענדישן נאַמיעסטניק, און י אַ ה אַן ד ע ו ו י ט איז איבער-געטרעטן די שוועלן פון זיין איינזאַמקייט.

דאָס איז נישט געווען סתם אַ וויזט פון דעם העכסטן פאָליטישן מאַן אין לאַנד צו דעם שוין באַרימטן פּילאָזאָף און גלעזער-שלייפער. דאָס איז געווען די התחלה צו אַ גרויסער, אינ-טימער פּריינטשאַפט פון צוויי מענטשן, וואָס האָבן זיך געהאַט אַ סך צו זאָגן, און האָבן געהאַט נאָך מער זיך צו לערנען איינער פון דעם אנדערן.

ספינאזא האָט אַריינגעפירט דעם נאַמיעסטניק אין דער וועלט פון מעטאָפיזיק און מאַטעמאַטיק און יענער האָט אים נעענטער געבראַכט צו די וועלטן פון פאָליטישן רעכט, פאָליטיק און די-פּלאַמאַטיע.

יעדער פון זיי איז געווען אַ בקי אויף זיין געביט. ביידע זענען געווען דורכגעדרונגען מיט דערזעלבער אידעע פון מענטש-לעכן ווילזיין, קאַלעקטיוון גליק און פאַרפליכטנדער עטיק.

אין יענע ווינטער-אַונטן ווען פון האַג פלעגט קומען די מלוכה-קאַרעטע מיטן נאַמיעסטניק און דער נייגעריקער, רכילות-ליבנדער און נישט פאַרגינערישער וואַרבורגער עולם פון קאָלוי-

ניסטישע פרומאקעס האָט זיך אומזיסט געבראַכן דעם קאַפּ אי-
בער די סיבות פון דעם „הויכן“ וויזיט צום קליינעם, איינזאַ-
מען יידל – אין יענע אָונטן איז אויך אַנטשטאַנען די אידעע
פון „טעאַלאָגיש-פּאַליטישן טראַקטאַט“.

ספינאַזאַן איז קלאָר געוואָרן די פּאַליטישע לאַגע פון זיין
פּאַטערלאַנד. ער האָט אָנגעהויבן צו פּאַרשטיין, אַז די פרייהייט
ווערט אונטערגעגראָבן פון דער רעליגיעזער אומטאַלעראַנץ און
פון דער נישט געזעטיקטער גאווה פון די קאַלוויניסטישע גלחים
צו הערשן אין האַלאַנד. די געפאַר פון אַ מיטלאַטער אין דער
פרייהייטלעכער האַלאַנד, די מעגלעכקייט, אַז די מלוכה וועט
מוזן ווערן אַ דינסט פון דער קירך און דאַמאַלסט וועט שוין
אויף געוויס נישט זיין קיין פּלאַץ פאַר פרייע מיינונגען – דאָס
זענען די מאַטיוון, וואָס האָבן פאַראורזאַכט, אַז דער אַבסטראַק-
טער דענקער זאָל אוועקוואַרפן די אַרבעט איבער דער „עטיק“
און זיך אָפּגעבן מיט אַן אַקטועלער פּראַגע, מיט דער פּראַגע
פון די גרעניצן פון מלוכה-הערשאַפט און רעליגיעזער פרייהייט.
צום ערשטן מאָל אין זיין לעבן האָט ספינאַזאַ זיך אונ-
טערגענומען צו שרייבן אַ ווערק צוליב ריין פּאַליטישע צוועקן –
צו באַשיצן די מלוכה פון דער אוורפאַציע פון דער קירך.
דאָס איז נישט קיין פּילאָזאָפּיש ווערק, נייערט אַן אַפעל,
אַן אויפרוץ צו די פּאַליטיקער און שטאַטסלייט, צו די דענקנדע
בירגער און אמת רעליגיעזע געמיטער, אַז זיי זאָלן זיין פאַר-
זיכטיק און וואַך, אַז די קרייטעכצער פון אומטאַלעראַנץ זאָלן
נישט פאַראומרייניקן דעם יונגן גאַרטן פון דער רעפּובליקאַנישער
פרייהייט אין האַלאַנד.

אין אַ בריוו צו אַלדענבורגן האָט ספינאַזאַ אַם בעסטן
ערקלערט די מאַטיוון זיינע, וואָס האָבן אים באַווינגן צו שרייבן
דעם טראַקטאַט.

„צום פאַרפאַסן דידאַזוקע שריפט האָבן מיך באַווינגן,
ראשית, די פאַראורטיילן פון די טעאַלאָגן, ווייל איך ווייס, אַז
זיי שטערן אַממייסטן די מענטשן, וואָס ווילן זיך אָפּגעבן
מיט דער וויסנשאַפט. דידאַזיקע פאַראורטיילן קלאָר צו מאַכן
און זיי אַרויסוואַרפן פון די פאַרנינפטיקערע קעפּ – דאָס באַמי
איך זיך צו טאָן. – דאָן – האָבן די פרייהייט צו פּילאָזאָפּירן

און צו זאָגן, וואָס מיר ווילן. איך וויל דידאָזיקע פרייהייט פאַר-
טיידיקן מיט אַלע מיטלען, ווייל זי איז אַדאָנק דעם צו גרויסן
אויטאָריטעט און באַדייטונג פון די פּרעדיקער דאָ אין לאַנד
שטאַרק פאַרפּאָלגט.

דאָס זענען זיינע פּאָליטישע מאַטיוון

אין אַנדערע בריוו געפינען מיר אויך ריין פּערזענלעכע
מאָטיוון, וואָס האָבן אים באַווויגן אַנצושרייבן דאָס ווערק.

„וואָס מיר האָט געבראַכט צום פאַרפאַסן דעם טראַקטאַט -
שרייבט ספינאָזאַ אין אַן אַנדער בריוו - איז אַחוץ אַלעמען
אויך די מיינונג, וואָס אַ גרויסער טייל פון פּאָלק האָט וועגן
מיר און באַשולדיקט מיר שטענדיק אין גאַטלאָזיקייט. איך בין
אויך געצווונגען, אויף וויפל דאָס איז מעגלעך, צו פאַרטיידיקן
זיך קעגן דערדאָזיקער מיינונג.“

דערדאָזיקער וידוי איז זייער אינטערעסאַנט, ווייל ער
לייקנט אָפּ די ביז איצטיקע, זייער פּאָפּולערע און כמעט אייני-
געפירגערטע מיינונג, אַז ספינאָזאַ איז געווען אַ קאַלטבלוטיקער,
אין זיך פאַרשפאַרטער, מיט זיך און מיט זיין געדאַנק זיכערער
מענטש, וועמען עס האָט לחלוטין נישט געאַרט, וואָס מענטשן
זאָגן וועגן אים. מען איז זיך נוהג אים צו שילדערן ווי אַן
„איבערמענטש“, וואָס פילט אַזוי שטאַרק זיין פּולקאָמענהייט און
סופּעריאָריטעט, אַז עס קימערט אים נישט, וואָס אַנדערע זאָגן
אַדער טראַכטן וועגן אים. אין אמתן איז ספינאָזאַ געווען זייער
אַ סענסיטיווער, געפילכפּולער מענטש. וועגן כבוד האָט ער נישט
געטראַכט און עס אויסגעמיטן. אָבער אַ פאַלשע אויסטייטשונג פון
זיינע געדאַנקען האָט אים אַלעמאַל פאַרשאַפט פיין און אפילו
פאַרדרוס.

אין יאָר 1668 איז דער „טעאַלאָגיש-פּאָליטישער טראַקטאַט“
געווען פאַרענדיקט. ספינאָזאַ האָט זיך זייער געאייילט דאָס ווערק
אַפּצודרוקן, ווייל די אַקטועלקייט פון דער טעמע האָט אים
דיקטירט ווי אַם שנעלסטן אַרויסצוגעבן דאָס בוך.

ער איז געפאַרן קיין אַמסטערדאַם כדי אויפצוזוכן אַ דרו-
קער. עס איז געווען אָבער זייער שווער צו געפינען אַ פאַר-
לעגער פאַר אַ ווערק, וואָס האָט פאַרטיידיקט דע וויטס רעזשים, האָט

פארמאגט אסך שארפע שטעלן קעגן קריסטנטום און אויך קעגן דער ביבל.

דער טראקטאט איז סוף כל סוף ארויס אויף די קאסטן פון זיין פריינט און חסיד יאָהאַן ריָאָווערטש, דעם-זעלבן וואָס האָט אַרויסגעגעבן ספינאָזאַס „פרינציפן פון דער קארטעזיאַנער פילאָזאָפיע“.

געדרוקט האָט זיך אָבער דאָס ווערק אַנאַנים און מיט אַ פיקטיוון דרוק-אַרט. אַנשטאַט אַמסטערדאַם האָט מען אויפן שער-בלאַט אָפגעדרוקט - האַמבורג, און דאָרט וווּ עס האָט באַ-דאַרפט פיגורירן ריָאָווערטש האָט געשיינט אַן אויסגע-טראַכטער נאַמען, הערריקוט קינראַט. געדרוקט האָט מען דאָס בוך ביי אַ געוויסן קריסטאָפּעל קענראַט, ווילן ריָאָווערטש איז פּאָליטיש געווען נישט פּשר אין די אויגן פון קירכן-ראַט; מען האָט אים פאַרפּאָלגט, און ער האָט זיך דעריבער געמוזט שטאַרק היטן.

די ערשטע אויסגאַבע איז דערשינען אַנפאַנג 1670 און איז געווען קאָריגירט פון ספינאָזאַן אַליין. עס איז אָבער נישט אויסגעזלאָסן, אַז אַפילו פריער, אַן ערך סוף 1669 זאָל שוין דאָס בוך געהאַט אַרויסגעאַנגען גלייכצייטיק. האָט זיך דאָס ווערק געדרוקט אונטער פאַרשידענע פיקטיווע נעמען און אויסגאַבן. איין מאָל איז דער טראַקטאַט ארויס אַלס אַ כירורגיש ווערק פון ד"ר פּראַנציסקוס הענריק דעוויילאָ קאַרטאָ; צום צווייטן מאָל - אַלס אַ מעדיציניש בוך פון ד"ר פּראַנציסקוס דעלאַ בעסילוויוס און איינמאָל אַלס אַ זאַמלונג פון היסטאָרישע שריפטן פון דניאל היינפלוס. די דאָזיקע אויסגעטראַכטע שער-בלע-טער האָבן באַדאַרפט דינען פאַר אַ שוין-בלאַט קעגן די וואַכזאַמע אויגן פון דער קירכן-צענזור, וואָס האָט שטאַרק גערודפּט די רעליגיעזע רעבעלאַנטן.

די מלוכה האָט נישט געקענט גאַרנישט האָבן קעגן דעם טראַקטאַט, הגם דע וויט, דער אינספּיראַטאָר פון טראַקטאַט, אָבער קיינמאָל נישט דער באַשטעלער און אפילו נישט דער „אונטער-קיפּער“ פון ספינאָזאַן - ווי מאַנכע ווילן אָבער קענען דאָס נישט באַווייזן - אַלס דער נאַמעסטניק פון לאַנד האָט געהאַט

דאָס רעכט נישט צו זיין צופרידן מיטן טראַקטאַט. דע וויט האָט געשטרעבט צו אַן אַריסטאָקראַטישן זעלבסט־הערשוּנג־סיסטעם — דאַמאַלסט ווען ספּינאַזאַ פאַרטיידיקט אין זיין טראַקטאַט דעם זרייטן דעמאָקראַטישן פּרינציפּ פון מלוכה־הערשאַפט. דעריבער פאַלט אַראָפּ די באַשולדיקונג אין חניפה, כאַבאַר, כאַראַקטערלאַך־זיקייט און אַנדערע עפּיטעטן, וועלכע ווערן ספּינאַזאַן נישט געקאַרגט.

וועגן דער פּאָליטישער אַטמאָספּערע, אין וועלכער דאָס ווערק איז געשריבן געוואָרן, זאָגט אונז ספּינאַזאַ אַליין אין דעד־הקדמה צו זיין טראַקטאַט.

„אַזוי ווי עס איז אויסגעפאַלן אויף מיין גורל דאָס זעל־טענע גליק צו לעבן אין אַזאַ מלוכה, וווּ עס איז יעדערן צו־געשטימט די אומבאַגרענעצטע פּרייהייט צו דענקען און צו לויבן גאָט לויט זיין איבערצייגונג און וווּ די פּרייהייט ווערט אָנער־קענט פאַר דאָס טייערסטע און דאָס ליבסטע — דעריבער האָב איך געהאַלטן, אַז עס וועט נישט זיין קיין אומדאַנקבאַרע און אומנוצלעכע אונטערנעמונג — אויב איך וועל באַווייזן, אַז מען קען נישט נאָר דערלאָזן דיִדאַזיקע פּרייהייט אָן וועלכער עס איז געפאַר פאַר דער מאַראַל און דער געזעלשאַפטלעכער אָרדנונג, נאָר אַז דוקא דאָס אַפּשאַפּן פון איר וועט ברענגען אַ שטע־רונג פאַר דער געזעלשאַפטלעכער אָרדנונג און פאַר דער מאַראַל.“

און צום סוף פון זיין הקדמה שרייבט ספּינאַזאַ אַזוי:

„אַזוי ווי אַסך וועלן נישט האָבן קיין צייט און נישט קיין חשק אַלצדינג איבערצולייענען, מוז איך דאָ, ווי אויך צום סוף פון דעמדאַזיקן טראַקטאַט ערקלערן, אַז איך האָב גאַרנישט נישט אָנגעשריבן, וואָס איך וואָלט נישט מיטן גרעסטן פאַרגניגן אָפּגעגעבן דער העכסטער מאַכט פון מיין פּאַטערלאַנד, זי זאָל עס אויספאַרשן און אורטיילן, אויב זי וועט געפינען, אַז געוויסע זאַכן, פון וועלכע איך האָלט, זענען אין אַ סתירה מיט די לאַנדס־געזעצן אָדער עס ברענגט אַן אַלגעמיינעם שאַדן — דאָן בין איך גרייט זיי צוריקצוציען. איך ווייס, אַז איך בין אַ מענטש, און איך האָב זיך געקענט טועה זיין. איך האָב זיך אָבער פלייסיק באַמיט זיך נישט טועה צו זיין, און בפרט וועגן דעם, אַז אַלץ,

וואָס איך שרייב, זאָל זיין אין דעם פולסטן איינקלאַנג מיט די געזעצן פון לאַנד, מיט דער מאַראַל און מיט די גוטע מנהגים. דוקא דערדאָזיקער פאַטריאַטיזם איז נישט געפעלן געוואָרן די גענער פון דע וויטן און בכלל די אַלע, וואָס האָבן גע-טענהט, אַז האַלאַנד איז געוואָרן אַנעסט פאַר גאַטלעסטערער און „קינדער פון שטן“, וואָס ווילן אונטעררייסן דעם פונדאמענט פון דער איינציקער קירך, וואָס איז באַרעכטיקט צו הערשן. ספינאָזא האָט אין דעם טראַקטאַט קיין נייע פּאָליטישע אידעען נישט אַנטוויקלט. ער האָט געהאַט אַסך פאַרגענגער, וואָס האָבן פאַרטיידיקט דעם שטאַנדפונקט, אַז אַ מלוכה דאַרף הערשן איבער דער קירך. ספינאָזא האָט אָבער דעמדאָזיקן פּראָבלעם פאַרטיפט, אַנטוויקלט מיט אַ גרעסערן מאַטעריאַל און סכום פון באַווייזן.

דערפאַר איז גערעכט פרוידענטאַל, ווען ער זאָגט, אַז ספינאָזא איז געווען דער ערשטער, וועלכער האָט „די אידעע פון פרייהייט פון דענקען אַנטוויקלט און באַגרינדעט מיטן זעלבן כּח פון דער רעליגיעזער, פּאָליטישער און פּילאָזאָפּישער זייט“. אַסך האָבן געהאַט טענות צו ספינאָזא, הלאמי ער איז אַזוי פאַרזיכטיק? ווי קען מען שרייבן אַ קאַמפּס-ווערק, אַ פּאָלעמיש שריפט אַזוי אויסגערעכנט, רויק, געלאַסן און כּמעט אָן בייזקייט? ספינאָזא האָט שוין פאַרזוכט דעם טעם פון רדיפות; און אַז עס זענען נוצלאָז וועלכע עס איז ויכוחים מיט מענטשן, וואָס ווערן געפירט פון אַפעקטן אָדער פון געירשנטע געוויינ-הייטן — האָט ער זיך שוין פון לאַנג איבערצייגט. נישט אַנגרייפן אָפּן איז געווען זיין כּונה אין טראַקטאַט, נאָר אַנאַליזירן דאָס, וואָס איז וויכטיק. אין דעם פּאַל איז דאָס געווען די פּראָגע פון וועזן און באַטייט פון דער מלוכה, איר סופּרעמאַציע און פּריאַריטעט אין לעבן פון קאַלעקטיוו. האָט ער דאָרט געשווינט די רעליגיע בכלל, אפילו די יידישע ווערט דאָרט נישט אַזוי אַנגעגריפן — ווי עס ווילן זען די, וואָס זענען בטבע קראַנק אויפן יידישקייט-קאַמפלעקס. ער רעדט וועגן דער ביבל אין זייער איינגעהאַלטענע טערמינען, נישט ראַדיקאַל, ווייל ער האָט גערעדט צו די האַ-לענדער, צו אַ פּאַלק, וואָס גלויבט אין דער ביבל.

ספינאָזאָ איז בטבע נישט געווען קיין קעמפער - זאל עס
איין מאָל פאַר אַלעמאָל קלאָר ווערן.

קאַנטעמפלאַטיווע נאַטורן שטרעבן נישט צו דער אויסער-
לעכער אַנערקענונג, אָדער טאַדלען מצד די פריינט אָדער שונאים.
זייער ציל איז אַסך אַ העכערער, ווי די אַרומיקע פּאַדינגונגען
זענען מסוגל צו פאַרשטיין. דעריבער ווילן זיי אויסמיידן דעם
אומנויטיקן ענערגיע-פאַרלוסט - טאַקע אין נאָמען פון זייערע
העכערע צילן.

„פון מחלוקות צי איך זיך צוריק מיט אַ שוידער“ - האָט
ספינאָזאָ אַמאָל געשריבן.

און דאָס איז זייער וויכטיק, פּדי צו פאַרשטיין אַט דעם-
דאָזיקן פּלומרשטן אַפּאַרטוניזם, וואָס מען געפינט אין „טעאַלאָ-
גיש-פּאַליטישן טראַקטאַט“. וועט מען נאָך צוגעבן, אַז די צייט
איז אויך נאָך נישט געווען רייף פאַר אַן אַפּענעם קאַמף, און
דער אַנטבולויזטער אמת וואָלט סיי ווי סיי נישט דערגרייכט די-
יעניקע, וועלכע ער וואָלט באַדאַרפּט דערגרייכן - דאָן ווערט
קלאָר - פאַרוואָס איז דער טראַקטאַט - נישט אַזאָ קלאָרע, נישט
קיין אינגאַנצן קאַמפּספּולע שריפט.

געוויינטלעך מיינט מען, אַז דער טראַקטאַט איז אין אַ
סתירה מיט דער „עטיק“. מען דאַרף נישט פאַרגעסן,
אַז די עטיק איז געווען פּמעט אינגאַנצן
פאַרטיק פאַרן טראַקטאַט.

די „עטיק“ איז דאָס גרויסע ווערק פון ספינאָזאָ. דער
„טראַקטאַט“ איז אַ חוב, געצאָלט דער צייט, אַ געזעלשאַפּטלע-
פער ענין, מער פּובליציסטיק, ווי פּילאָזאָפּיע.

עס בלאַנדזשעט נאָך אַרום די לעגענדע, אַז דער טראַקטאַט
איז אַ „חשבון מיט די יידן, וואָס האָבן אים מחרים געווען“.
אַזוי האָט אַמאָל געשריבן אַווענאַריוס און אַלע שרייבן
אים נאָך, נישט אַריינטראַכטנדיק זיך אין דער ווירקלעכער סיי-
טואַציע פון אַ מענטשן, וואָס האָט געוואָלט מיט אַלע כּוחות
שליסן שלום מיט דער יידישער קהילה און האָט קיינמאָל נישט
באַרירט די פּראַגע פון חרם. עס קומט אויס, אַז ספינאָזאָ איז
געווען אַ מענטש, וואָס האָט געהאַט אין זיך נקמה-געפּילן און

Benedicti Spinozae
TRACTATUS
THEOLOGICO-
POLITICUS

Continens
Dissertationes aliquot,

Quibus ostenditur Libertatem Philosophandi non tantum
salva Pietate, & Reipublicæ Pace posse concedi: sed
eandem nisi cum Pace Reipublicæ, ipsaque
Pietate tolli non posse.

Johann: Epist: I. Cap: IV vers: XIII.

*Per hoc cognoscimus quod in Deo manemus, & Deus manet
in nobis, quod de Spiritu suo dedit nobis.*

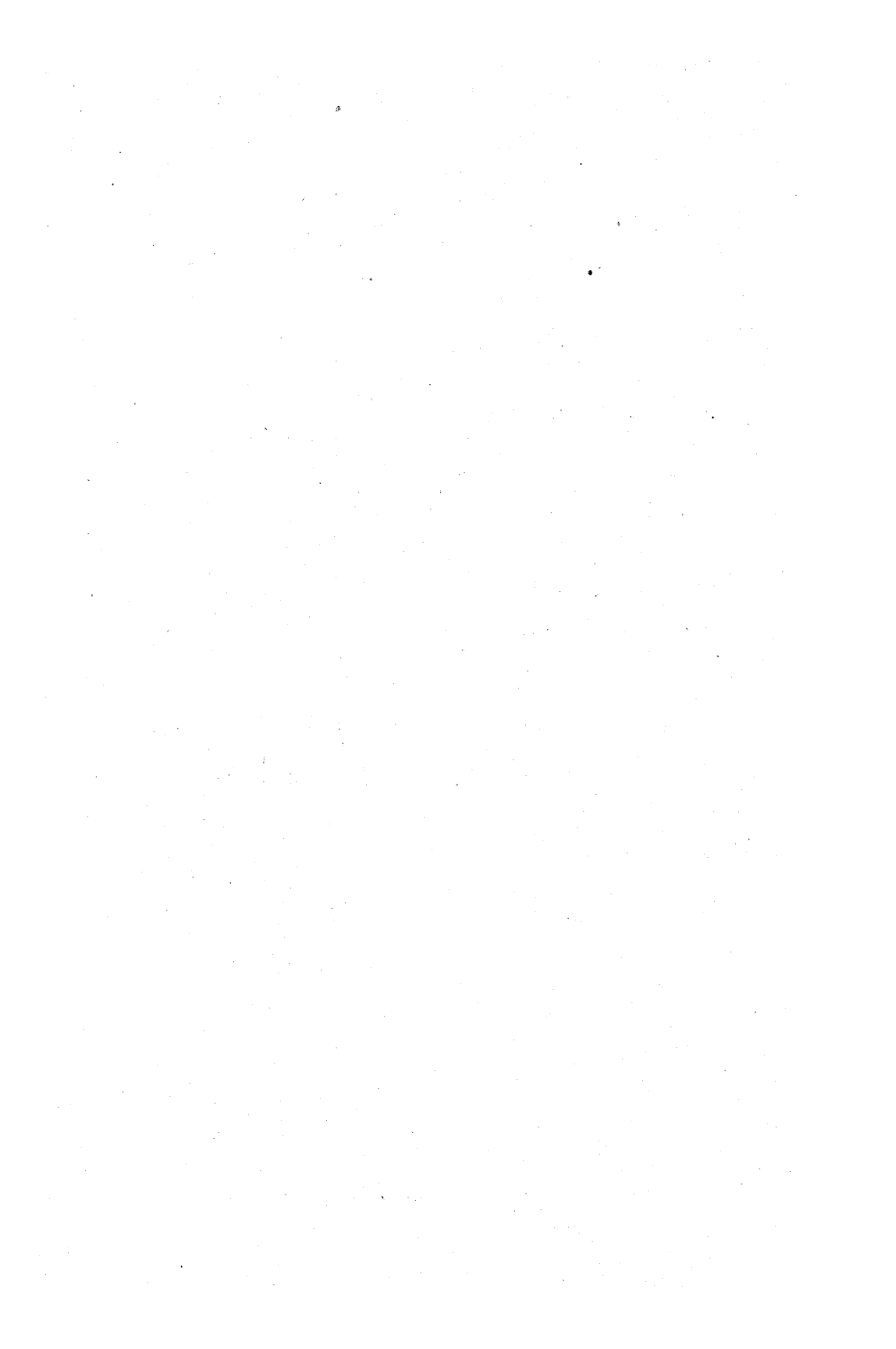

HAMBURGI:

Apud Henricum Künrath. c1o 1o CLXX

*Nobilissimo D.
D. Jacobo Gualtero
Klefermanno Domo
D. Auctori, et Manu scriptis
notis illustravit
illis quæ propria
manu scripsit Die
25. Julii Anno 1676.*

שער-בלאט פון דער ערשטער אויסגאבע פון דעם טעאָלאָגיש-פּאָליטישן טראַקטאַט.

האַט זיי געשטיקט קאַרנע צוועלף יאָר - כדי זיי שפּעטער
אַרויסצושליידערן פון זיך אין דעם „טראַקטאַט“.
עס איז אָבער שוין אָנגעוויזן געוואָרן, אַז די דאָזיקע השערה
איז נישט באַגרינדעט אין דאָרף אָפּגעוואָרפּן ווערן.
די וועלט האָט זיך נישט גערעכנט דערמיט, וואָס ספּי-
נאַזאַ האָט פּיינט מחלוקות. ער איז באַשאַטן געוואָרן מיט אַ
רעגן פון מסירות, גאַליקע קריטיקן, בייסיקע אַרויסטרעטונגען.
דער אָנאַנים איז באַלד אַנטדעקט געוואָרן, און זיין נאָמען
האַט אָנגעהויבן זיך באַווייזן דאָרטן, וווּ עס האָט זיך דערהערט
די הזהרה קעגן אפיקורסים, קעגן די „שלאַנגען“, וואָס פאַרסמען
די רעליגיע.
ער האָט שוין דאַמאַלסט געווינט אין האַג, אין שכנות
פון יאַהאַן דע וויט.
די פּיילן פון שנאה האָבן געצילט אין אים; זיי האָבן
אָבער ווינציק וואָס געטראָפּן.

א ויכוח מיט א תבואה-סוחר

בריוו פלעגן קומען, בריוו פלעגן אוועקגיין. אויף די פליג-
לען פון פארגעלבטן האלב-פארמעט פאפיר זענען געפליגן
געדאנקען, געבוירענע אין איינזאמקייט. אין דער שטילער וועלט
פון פרומע, פשוטע מענטשן.

מיט א ברייטער האנט ענטפערט ספינאָזאַ. מיט צוטרוי
און פרייד באַגריסט ער יעדן קאַרעספּאָנדענט זיינעם; רויק און
קלאַר ערקלערט ער זיינע ווייטע, אַפּטמאַל פּערזענלעך אומבאַ-
קאַנטע אַנפּרעגער די שווערע פּראָבלעמען, וואָס זיי רירן אָן אין
זייערע בריוו. אונטער דער קלאַרקייט זיינער פילט זיך דער
שטאַרקער גלויבן אין די דערגרייכונגען פון מענטשלעכן שכל;
אין זיינע מיינונגען שפיגלט זיך אַפּ דער עקשנותדיקער ווילן
צו פאַרטיידיקן דאָס דערגרייכטע.

מענטשן ווענדן זיך צו אים נאָך הילף אין מאַמענטן פון
ספּקות. טעאָלאָגן ווילן פאַר זיך קלאַר מאַכן פּילאָזאָפּישע פּראָגן
און קענען זיי נישט באַגרייפן, ווייל עס דוכט זיך זיי, אַז זיי
דענקען פריי - דאַמאַלסט ווען זייער דענקען בויגט זיך אונטערן
לאָסט פון געירשנטע געוויינהייטן פון טעאָלאָגישן חדר.

און ווען די פּאַסט האָט אים סוף דעצעמבער 1664 גע-
בראַכט אַ בריוו פון אַן אומבאַקאַנטן נייעם קאַרעספּאָנדענט, וואָס
ווינט אין דער שטאָט דאַרטער עכט האָט זיך ספינאָזאַ מיט
אַ ברייטער האַנט גענומען דעמדאָזיקן פּרעגער אַן ענטפּער צו שרייבן.

דאָס מאָל איז דאָס געווען נישט קיין פאך-געלערנטער אָדער הויכער פאָליטישער באַאַמטער. נאָר אַ פשוטער תבואה-סוחר, מיטן נאָמען ווי לעם וואָן בלייב ענבערג. דעם צווייטן דעצעמבער 1664 האָט זיך בלייענבערג געווענדט מיט אַ בריוו צום „אומבאַקאַנטן פריינט“, ווי ער טיטולירט ספינאָזאַן און אים געבעטן קלאָר צו מאַכן געוויסע פונקטן אין זיינע „קאַר-טעזיאַנישע פרינציפן“.

וועגן זיך זאָגט דער תבואה-הענדלער, אַז ער איז אַ מענטש, וואָס ווערט געטריבן פון פאַרלאַנג צו דערגיין דעם לויטערן און ריינעם אמת. ער וויל אין דעם קורצן און הבל-הבלימדיקן לעבן „מיט איין פוס“ אַרײַנקוקן אין דער וויסנשאַפט „אויף וויפל עס דערלויבט עס אונזער מענטשלעכער כח פון גייסט“.

ווייטער רעקאָמענדירט ער זיך פאַר אַ מענטשן, וואָס האָט נישט קיין שום אַנדערע פונות אין זוכן דעם אמת, ווי דעם אמת גופא; ער זוכט נישט קיין עשירות, נישט קיין כבוד, נאָר דעם אמת און דעם פועל-יוצא פון אמת, די רו פאַר דער נשמה. און ווייל ער האַלט, אַז ספינאָזאַ איז דער מענטש, וואָס האָט אַסך מוט און כח אַפצוגעבן זיך מיט די ענינים פון פילאָזאָפיע, דעריבער ווענדט ער זיך צו אים מיט זיינע פראַגן.

„קורץ, כדי קומען צום סוף — שרייבט ער וועגן זיך, — דאָס איז עמיצער וואָס ווען איר וואָלט זיך מיט אים באַקענט גענטער, אויב דאָס וועט אייך געפעלן, וועט ער זיין אייך דער-מיט דאַנקבאַר, וואָס איר וועט פריי און קלאָר מאַכן זיינע נישט פעסטע געדאַנקען“.

נאָך די דאָזיקע אויטאָביאָגראַפישע באַמערקונגען גייען פאַר-שיידענע פראַגן, וואָס האָבן אַ שייכות מיטן טראַקטאַט. ער האָט דאָרטן געפונען אַסך ענינים קלאָרע פאַר אים, אָבער אויך אַסך, וואָס ער איז יישט בכח צו פאַרדייען, ער פילט זיך אָבער אין אַ פאַרלעגנהייט מיט דעם, וואָס ער באַאומרויקט אַ מענטשן, וואָס קען אים נישט און איז אויך ביי זיך נישט זיכער, צי וועט ער אים זיין אָנגענעם, צי נישט.

„איך האָב דאָס אַלץ פריער מיט אַ כיון אָנגעמערקט — שרייבט בלייענבערג צו ספינאָזאַן. — און איך פרעג אייך: אין פאַל, אַז איך וועל אין די ווינטער-אָונטן געפינען די נויטיקע

צייט און אין פאל, אז אייך וועט דאס זיין אנגענעם - וועל
איך מיר דערלויבן צו שיקן א פאָר פראַגן און באַריכות באַרירן
מאַנכע שוועריקייטן אויף וועלכע איך האָב זיך אָנגעשטויסן
אין אייערע ווערק.

ווייטער פאַרזיכערט בלייענבערג, אז ער וואָלט געוואָלט
בעסער רעדן וועגן די אַלע ענינים פּערזענלעך; ווייל אַזוי איז
פאַסיקער און באַקוועמער: ליידער, איז ער קראַנק און דערצו
די געשעפטן דערלויבן אים נישט אויף אַזאַ רייזע צום פּילאָזאָף.
און פּרי דער בריוו זאָל נישט זיין אינגאַנצן פּוסט -
שטעלט אים בלייענבערג אַ פּראַגע בנוגע דער פּראָבלעם פון
שלעכטס. ספּיאָזאַ לערנט, אז שלעכטס עקזיסטירט נישט - ווייל
גאָט ווירקט נישט מיט דערביי; אַזוי ווי דער ווילן איז נישט
אָפּטיילבאַר פון גייסט - קומט אויס, אַז אין יעדער מענטש-
לעכער באַוועגונג איז דאָ גאָטס השפּעה. שלעכטס - איז בלויז
ווילן - אָבער דאָך ווילן; - דערפון איז צו באַשטימען, אַז
גאָט ווירקט מיט ביי דעם בייזן ווילן - אַזוי גוט, ווי ביי דעם
גוטן ווילן.

גאָט האָט נישט נאָר באַשטימט, אַז אדם זאָל עסן, נאָר
אויך, אַז ער מוז קעגן זיין געבאָט עסן. פון דעם איז געדרונג-
גען, אַז אָדער אדם עסן טראָץ דעם געבאָט איז נישט קיין
רעה - אָדער, אַז גאָט אַליין טוט עס.

„דאָס איז, מיין זייער געהערטער הער, וואָס איך קען
נישט אין דעם אויגנבליק פאַרשטיין אין אייער שריפט, ווייל
עס איז זייער געוואַנט פאַר ביידע צדדים צוגעגעבן דאָס עק-
סטרעמסטע. פון אייער שאַרפּזיניקן אורטייל און התמדה ערוואַרט
איך אַ געניגנדע תשובה, און האָף, אַז איך וועל מיט מיינע
בריוו באַווייזן, וויפּל איך האב אייך צו פאַרדאַנקען. זייט איבער-
צייגט, געהערטער הער, אַז די איינציקע סיבה, וואָס טרייבט
מיך צו שטעלן די פּראַגן - איז די ליבע צום אמת. איך בין
אַ פּרייער מענטש; קיין שום באַרוף בינדט מיר נישט צו. איך
בין זיך מפרנס פון אַ בכבודיקן מסחר און פאַרשווענד די אי-
בעריקע צייט אויף די דאָזיקע ענינים. איך בעט אייך זייער
שטאַרק, אַז איר זאָלט מיינע אויסזעצונגען נישט אָננעמען פאַר
אומגוט.“

עס איז פאראן א חניפה-טאָן אין בלייענבערגס בריוו צו ספינאָזאָן. אָבער דיִדאָזיקע חניפה איז פשוט אַ מיטל פון אַ מענטשן, וואָס האָט מורא, אַז דער פאַרימטער דענקער וועט איג-נאָרירן זיין בריוו און נאָר אַן אויסדרוק פון פולער איינשטמיקייט מיט זיינע אידעען וועט אים אפשר באַווויגן צו ענטפערן.

דער דאָרטערעכטער תבואה-סוחר האָט זיך אָבער טועה גע-ווען. ספינאָזאָ האָט אים געענטפערט, ווייל עס איז געלעגן אין זיין נאָטור צו ענטפערן יעדערן, וואָס האָט זיך צו אים געווענדט שריפטלעך. ספינאָזאָ האָט שוין געקענט די טיפן פון דילעטאַנט-טישע פילאָזאָפן, וואָס האָבן געשטעקט מיט אַ האַלבן קאַפּ אין טעאָלאָגיע און אין דעם צווייטער האַלבער קאַפּ, וואָס איז געווען באַשטימט פאַר מסחר אָדער סתם פרנסה-ענינים האָבן זיי געוואָלט אַריינשטופן אויך... פילאָזאָפיע.

בלייענבערג איז געווען פון דעם סאָרט אמת-זוכער. מיט ווינציק בילדונג האָט ער זיך גאָר ערנסט אָפגעגעבן מיט פילאָזאָפיע און רעליגיעזע ענינים. ווען ער האָט זיך געווענדט צו ספינאָזאָן מיט זיין ערשטן בריוו איז ער שוין געווען אַפילו אַ מחבר פון אַ ווערק איבער „דערקענטנישן פון גאָט און גאָטעסדינסט, פאַרטיידיקט קעגן די אויסזעצונגען פון די אַטעאיסטן“. דאָס בוך איז דער-שינען אין 1663 און האָט אין 1671 געהאַט נאָך אַן אויפלאַג. עס איז אַ טיפיש סכאַלאַסטיש ווערק אין וועלכן עס ווערט פאַר-טיידיקט דער שטאַנדפונקט, אַז גאָטעסדינסט איז אַן אפגעבאַרונג פון גאָט גופא און אַז „דער קריסטלעכער גאָטעסדינסט שטימט מיט דעם שכל, וואָס איז אונז פון דער נאַטור געגעבן“.

דער זעלבער תבואה-סוחר האָט שפעטער אַרויסגעגעבן נאָך צוויי ביכער פון דעם מין. עס איז בלי ספק זיכער, אַז ווען ספינאָזאָ וואָלט געקענט דאָס ערשטע בוך פון בלייענבערגן, וואָלט ער קיינמאָל מיט אים נישט קאַרעספּאָנדירט. יענער האָט אָבער פאַר אים נישט אַטפלעקט דעם „אמת“ פון זיין חיבור.

אין זיין ענטפער אויף בלייענבערגס בריוו האָט ספינאָזאָ געשריבן דעם „אומבאַקאַנטן פריינט“ – ווי ער טיטולירט אים – אַז ער זעט אין דעם מחבר פון דעם בריוו אַ מענטשן, וואָס זוכט אויך דעם אמת.

אַזאָ מענטשן איז ער אַלעמאָל גרייט צו ענטפערן און

דערקלערן זיינע געדאנקען, אויף וויפל דאָס וועט זיין אין זיין רשות און מעגלעכקייט. ספינאָזא גלויבט, אַז זיי ביידע האָבן די זעלבע צילן און צוליב דעם איז ער גרייט אַנטקעגנגיין דעם נייעם קאָרעספּאָנדענט זיינעם און אַנטוויקלען אַדער מיטוירקן פאַר אַן אַנטוויקלונג פון אַן אויפריכטיקער, פריינטלעכער באַ- ציונג צווישן אים און בלייענבערגן.

„וואָס איז שייך מיך גופא - האָט ספינאָזא געשריבן - האַלט איך, אַז עס איז איבערהויפט נישט פאַראַן אויף דער וועלט עפעס העכערס - ווי אַ פריינטשאַפטס-בונד מיט מענער, וואָס האָבן באמת ליב די וואַרהייט.“

„איך גלויב, אַז מיר קענען אין דער וועלט, וואָס ליגט מחוץ אונזער מאַכט, גאַרנישט נישט ליב האָבן מיט אַ גרעסערער נשמה-פרייד, ווי אַזעלכע מינים מענטשן.“

„עס איז אפילו אוממעגלעך אַז אַזא ליבע, וואָס שפינט זיך פאַנאַנדער, זאָל צעשטערט ווערן, - פונקט ווי דאָס איז אוממעגלעך, אַז מען זאָל זיך אליין אַפווענדן פון דעם אמת צו וועלכן מיר זענען אַמאָל דערגאַנגען; אויב דערדאָזיקער געפיל איז געבויט אויף דער ליבע פון ביידע צדדים פאַר דעם דער- גיין פון אמת.“

„דידאָזיקע ליבע איז חוץ דעם דאָס העכסטע און אַנגע- נעמסטע פון אַרץ, וואָס מען קען געפינען אין די רעאַלע דער- שיינונגען, וואָס ליגן מחוץ אונזער מאַכט.“

נאָך אַזא פריינטלעכן טאָן אין וועלכן עס האָבן זיך גע- לאָזט זען אויסגעשטרעקטע הענט פון דעם דענקנדן נזיר, איז ספינאָזא צוגעטרעטן צו דער ערקלערונג פון דער פראָבלעם גופא.

די פראָבלעם פון גוטס און שלעכטס האָט ספינאָזא אים דערקלערט אין דעמזעלבן בריוו אויפן פאַלגנדן אופן:

גאָט קען נישט זיין דער מקור פון שלעכטס, ווייל גאָט האָט באַשאַפן נאָר זאַכן בשלימות; פאַלקאַמע, גאַנצע אין פאַזי- טיוון זין.

דאָקעגן שלעכטס איז נעגאַטיוו - דעוויבער האָט גאָט נישט געקענט באַשאַפן דאָס שלעכטע.

פון וואנעט האט זיך אבער גענומען דאָס שלעכטע?
אויף דעם ענטפערט ספינאָזא, אַז דער באַגריף „שלעכטס“ נעמט
זיך דערפון. וואָס מיר פאַרגלייכן פאַלקאָמע זאָכן אָדער דער-
שיינונגען, מיט נישט פאַלקאָמע. די נישט-פאַלקאָמע רופן מיר
שלעכטע לגבי די, וואָס מיר, מענטשן, האַלטן פאַר פאַלקאָמע.
דעריבער איז דער באַגריף „שלעכטס“ פרעמד גאָט, ער
ווייסט וועגן דעם לחלוטין נישט; דאָס האָבן מיר, מענטשן, גע-
שאַפן דעם באַגריף, אַז גאָט ווייסט, וואָס איז אַזוינס שלעכטס.
זינד איז נישט קעגן געטלעכן רצון אָדער ווילן, ווייל דער-
דאָזיקער באַגריף איז גאָט פרעמד.

דער מענטש באַנוצט זיך מיטן אויסדרוק, אַז עמיצער האָט
געזינדיקט קעגן גאָט, אָדער באַליידיקט אים; גאָט אַליין טראַכט
נישט וועגן דעם, ווייל ער ווייסט נישט וועגן זינד.

און גענומען האָט זיך דאָס דערפון – ווייל דער תנ"ך איז
באַשאַפן געוואָרן פאַרן פאַלק און אַלץ האָט געוווט דייטלעך
פאַרגעשטעלט ווערן. דערפאַר זענען אין תנ"ך אַנטראָפּאָמאָרפּיזירט
געוואָרן די באַגריפן פון גאָט. גוטס און שלעכטס, מצוה און
עבירה און אַזוי ווייטער.

צום סוף פון זיין בריוו ערקלערט אים ספינאָזא – אַז ער
איז גרייט נאָך אַמאָל צו ענטפערן – אויב די תשובה וועט נישט
זיין פאַר אים קיין קלאַרע. ער בעט אים אויך פאַרבעסערן די
פעלערן אין דעם בריוו, ווייל ער איז נישט געוויינט געווען צו
שרייבן האַלענדיש.

בלייענבערג האָט לאַנג נישט געלאָזט וואַרטן אויף זיין
ענטפער.

דעם 16טן יאָנואַר 1665 האָט ער צוגעשיקט ספינאָזאָן
אַ בריוו, וואָס איז איינגטלעך אַ טראַקטאַט.

פון דעמאָזיקן לאַנגן בריוו ווערט קלאַר – פאַרוואָס האָבן
זיך די צוויי מענטשן נישט געקענט צונויפּרעדן?
קודם פל שטעלט ער פעסט – אַז ער איז אַ קריסטלעכער

דענקער.

„אויב נאָך אַ גרינדלעכער אונטערזוכונג פאַלט אויס –
שרייבט בלייענבערג צו ספינאָזאָן – אַז מיין נאַטירלעכע דער-
קענטניש איז אין אַ סתירה מיט גאָטס וואַרט, אָדער עס קען

נישט, לויט אלע ווארשיינלעכקייטן, מיט אים איינשטימען - דאן
 האָט דאָסדאָזיקע וואָרט פאַר מיר אַזאַ גרויסן אויטאָריטעט -
 אַז איך וועל גיכער הושד זיין, אַז די באַגריפן זענען פאַר מיר
 קלאַר - איידער איך זאָל זיי אַנטקעגנשטעלן יענעם אמת, וואָס
 איז לויט מיין אמונה פאַרגעשריבן געוואָרן אין די כתבי וקדש".
 דערדאָזיקער אַני מאמין האָט אַם בולטסטן באַוויזן, אַז
 די צוויי מענטשן, וואָס האָבן אַזוי שטאַרק געוואָלט ווערן פריינט -
 האָבן געהערט צו צוויי אַנדערע וועלטן און צווישן זיי איז גע-
 לעגן דער תהום פון איינגעבוירענע באַגריפן און גלויבונגען.
 ב ל י י ע נ ב ע ר ג האָט זיך אַרויסגעוויזן פאַר אַ דואַליסט.
 וואָס האָט געוואָלט שליסן שלום צווישן פילאָזאָפיע און טעאָלאָגיע.
 דער בריוו-אויסטויש צווישן ספינאָזאָן און בלייזענבערגן
 איז זייער וויכטיק פאַר דער כאַראַקטעריסטיק פון דעם דענקער...
 מיט אַ רויקייט, ברייטקייט, מיט אַן אויסערגעוויינטלעכן געדולד
 און געלאַסנקייט נעמט זיך ספינאָזאָ אונטער איבערפירן זיין קאָ-
 רעספּאָנדענט דורך דער בריק פון טעאָלאָגיע און באַווייזן אים,
 אַז דענקען האָט גאַרנישט צו טאָן מיט די איינגעבוירענע באַ-
 גריפן וועגן גאָט.

עס איז אָבער געווען אַן אומזיסטע אַרבעט.

ספינאָזאָ האָט אים געענטפערט ווייטער רויק און געלאַסן.
 „איך גלויב קוים - האָט ער צו אים געשריבן - אַז מיר
 וועלן קענען דורכן בריוו-אויסטויש עפעס לערנען איינער פון
 אַנדערן; ווייל איך זע, אַז קיין שום זאַך האָט פאַר אייך נישט
 אַזאַ באַווייזן-קראַפט פון עקזיסטענץ, ווי דאָס, וואָס שטייט אין
 דער הייליקער שריפט - ווי איר אַליין און אַנדערע טעאָלאָגן
 פאַסן דאָס אויף".

וואָס איז שייך מיך - ערקלער איך אָפּן און פריי, אַז
 איך פאַרשטיי נישט די הייליקע שריפט - הגם איך האָב יאָרן
 לאַנג זיך אָפּגעגעבן מיט איר; איך באַרויק זיך דעריבער מיט
 דעם, וואָס מיין שכל האָט מיר געגעבן די זיכערע באַווייזן און
 עס שרעקט מיך אפילו נישט אָפּ דער געדאַנק, אַז די הייליקע
 שריפט, ווען איך פאַרשטיי זי אפילו נישט, קען זיין אין אַ
 סתירה מיט מיר; ווייל דער אמת קען דעם אמת נישט ווידער-

שפרעכן - ווי איך האָב דאָס שוין פריער קלאָר געמאַכט אין מיין צוגאַב" (צו די פרינציפן פון קארטעזיאַנער פילאָזאָפיע). און פֿדל צו איבערצייגן זיין אַנטאַגאַניסט, אַז ער האָט די בעסטע כּוונות, האָט זיך ספינאַזאַ ווייטער באַמיט אין דעמזעלבן בריוו קלאָר אַרויסצוברענגען דאָס, וואָס ער אַנטוויקלט אין זיין ערשטן בריוו צום תּבואה-סוחר. בלייענבערג האָט תּיכּף געענט-פערט. עס איז געווען קלאָר, אַז פון די דאָזיקע דערקלערונגען וועט גאַרנישט נישט אַרויסקומען - ווייל דער קריסטלעכער סוחר האָט נישט געוואָלט מקריב זיין דעם גלויבן צוליב דער פילאָזאָפיע. די דאָזיקע לאַגע איז מיט דער צייט געוואָרן אַזוי אומער-טרעגלעך אַז דער איינציקער אויסוועג פאַר דער פּרוכטלאָזער פּאַלעמיק, אין בריוו איז געווען: מאַכן אַ סוף צו דער עפיס-טאַלאַגראַפיע.

די בריוו האָבן אָנגעהויבן ווערן אַלץ מער און מער ליידנ-שאַפטלעכער אין כאַראַקטער: מען האָט געפילט אין זיי דעם ריח פון פּולווער, וואָס וועט ברענגען צו אַן אויפרייס. אין איין בריוו קלאַגט זיך בלייענבערג, אַז ער האָט באַ-קומען אַן ענטפער, וואָס „שמעקט נישט מיט קיין באַזונדערער פריינטשאַפט“.

ספינאַזאַ האָט פאַרלוירן זיין געדולד. ער האָט דערזען, אַז זיין בריוו-שרייבער איז אַ פאַרשטעקטער טעאַלאַג און עס איז נישטאָ קיין מעגלעכקייט זיך צונויפצוקומען מיט אים אויף דער בריק פון פּשרות.

האָט ער אים אָנגעשריבן, אַז ער וואָלט בעסער געטאָן, ווען ער גיט אויף אינגאַנצן דעם בריוולעכן ויכּוח, ווייל פון דעם וועט קיין גוטס נישט אַרויסקומען; אַ שאַד די צייט און די מי.

מיט אַן אויפריכטיקייט, וואָס טוט וויי, האָט ספינאַזאַ גע-שריבן צום תּבואה הענדלער; ער האָט געמיינט, ער האָט צו טאָן מיט אַ דענקער, לאַזט זיך אויס אָבער, אַז זיין פריינט בלייענ-בערג איז אַ טעאַלאַג.

בלייענבערג האָט אָבער נישט געוואָלט נאַכגעבן. ער האָט אים אפילו בעת אַ געשעפטלעכער ריזע קיין לייזן באַזוכט אין זיין וואַרב רגער איינזאַמקייט. דאָס איז געווען דעם 21טן מערץ

1665. מען האָט ווייטער געשמועסט איבער די פּראָגן פון דע-
קאַרטס באַגריף פון גאָט, פון באַציונג פון פּילאָזאָפּיע און טע-
אָלאָגיע.

בלייענבערג ווערט אַזוי צומישט פון דעם ערשטן און
איינציקן פּערזענלעכן געשפרעך מיט ספּינאָזאַן, אַז ער איילט
זיך צו פארשרייבן דעם אינהאַלט פון ספּינאָזאַס רייד. ער האָט
אַבער אַסך ענינים נישט פאַרשטאַנען.

עס לויפט אַ נייער לאַנגער בריוו צו ספּינאָזאַן מיט אַ
בקשה קלאָר צו מאַכן, וואָס ער האָט צו אים גערעדט, בשעת
ער האָט אים באַזוכט אין וואַרבּורג.

ספּינאָזאַ האָט גראַד געהאַלטן ביים אָפּפאַרן צו זיינע
פריינט קיין אַמסטערדאַם. ער האָט אפילו נישט געהאַט קיין גע-
דולד איבערצולייענען בלייענבערגס לאַנגע מגילה. ער האָט אי-
בערגעלייענט אַ האַלבן בריוו און איז באַלד אַוועקגעפאַרן. ווען
ער האָט זיך צוריקגעקערט, האָט ער געענטפּערט בלייענבערגן,
אַז ער קען אים ליידער נישט ענטפּערן. ער קען אויף זיי ענט-
פערן נאָר פּערזענלעך.

דאָס איז דאָס לעצטע וואָרט צו בלייענבערגן.
ספּינאָזאַ האָט פאַרשטאַנען, אַז דערדאָזיקער בלייענבערג
איז נישט קיין צופּערלעסיקער מענטש און האָט בכלל גאַרנישט
צו טאָן מיט פּילאָזאָפּיע.

דער אומצוטרוי האָט זיך באַשטעטיקט; אין די ווערק פון
דעם תּבואה-הענדלער, וואָס זענען אַרויס אין די יאָרן 1674 און
1682 איז שוין פאַראַן אַ רמז אויף אַ פּיינטלעכע שטעלונג צו
ספּינאָזאַן.

אין איין בוך זענען אפילו אָפּגעדרוקט די לעצטע שאלות
וואָס ער האָט געשטעלט ספּינאָזאַן - און יענער האָט אים
נישט געענטפּערט.

בלייענבערג האָט פון די שאלות געמאַכט אַן אָפּענעם בריוו
אויף 184 זייטלעך מיט דער האַפּנונג, אַז עמיצער וועט זיי פאַר
אים פאַרענטפּערן.

די וועלט איז אַבער געבליבן שטום.
ספּינאָזאַס פייער איז אַוועק לאַיבּוד.

דאָס לעבן אין האַג

ווען דער טעאָלאָגיש-פּאָליטישער טראַקטאט" איז אַרויס פון דרוק האָט ספּינאַזאַ שוין געוווינט אין דעם פּאָליטישן צענטער פון האַלאַנד, אין האַג. עס איז אים געווען צו ענג אין דער וואַרבֿורגער סביבה, וווּ יעדער פרומער בירגער האָט געקוקט אויף אים מיט אַ אומפּריינטלעכן בליק און זיינע טריט זענען געווען אַלעמען באַקאַנט. נישט וועלנדיק זיין מער אַן אַביעקט פון טשעקאָווע פרומאַקעס, וואָס פּלעגן מעלדן צו די שומרים פון דער קאלווינער קירך, וואָס זענען געזעסן אין קירכנראַט, וועגן יעדן גאַסט, וואָס האָט באַזוכט דעם איינזאַמען שלייפּער-פּילאַ-זאַף, האָט ספּינאַזאַ באַשלאָסן פּאַרלאָזן דאָס שטעטל.

אין האַג איז געווען היימישער און פּרייער. די אַלע פּריינט, פּאַרערער און סתם באַקאַנטע האָבן סיי ווי סיי געוווינט נישט אין וואַרבֿורג. פון האַג פּלעגן זיי צו אים קומען, און אַפּסטמאַל זענען געקומען צופּאַרן די פּריינט פון אַמסטערדאַם. ער האָט דעריבער באַשלאָסן זיין גענטער מיט זיי. דערצו איז אויך גע-ווען אין האַג די פּערזענלעכע זיכערקייט אַ סך אַ גרעסערע ווי אין וואַרבֿורג.

דאָ האָט געוווינט יאָ האַג דער ווייט, דער פּריינט און פּראָטעקטאָר פון ברוך ספּינאַזאַ. די אַנאַנימע שריפט זיינע, דער טעאָלאָגיש-פּאָליטישער טראַקטאט" איז נאָר פּאַרמעל געווען אַן אַ נאָמען. אויב נישט אַלע, איז אַלנפּאַלס, די, וואָס זענען

געשטאנען נאָענט צו דער דאָמאָלסדיקער גייסטיקער וועלט אין
האַלאַנד האָבן געוויסט, אַז ספּינאַזאַ איז דער מחבר פון דעם-
דאָזיקן טראַקטאַט. ער האָט געוויסט, אַז זיין טראַקטאַט, נישט
קוקנדיק אויף זיין בולטע טענדענץ צו זיין פּרידלעך און אַפילו
קאָמפּראַמיספול בנוגע אַ סך געזעלשאַפּטלעכע און רעליגיעזע
פּראַגן — אַז דערדאָזיקער טראַקטאַט וועט צרויסרופן אַ סך
ביזו בלוט.

ער האָט דאָמאָלסט אַ סך נאָכגעטראַכט וועגן דעם, אויף
וואָס מענטשן זענען פעיק, ווען זיי ווערן באַהערשט פון געפילן,
ליידנשאַפטן און פאַנאַטישן גלויבן. דעריבער האָט ער געפילט,
אַז דאָרטן אין האַג אונטער דעם וואַכזאַמען אויג אין שטאַרקע
אַרעמס פון דעם נאַמיצסטניק וועט זיין זיכערער און רייקער.

זיין ערשטע האַגער דירה איז געווען ביי אַן עלטערער
אַלמנה נאָכן אַדוואָקאַט וויליאַם וואַן דע ווערפע.
אויף דער שטילער ווערקאָדע גאַס האָט ער אָפּגעדונגען ביי דער
דאָזיקער אַלמנה איין צימער, וואָס האָט אים געדינט פאַר אַ
שלאַפּצימער, אַרבעטסצימער און אָפּטישע לאַבאָראַטאָריע. די
באַלעבאַסטע האָט אויך געזאָרגט פאַר זיין עסן און טרינקען. ער
האַט אָבער איינגעזען, אַז אַזאַ מין לעבן איז נאָר אים צו טייער
און שטייגט איבער זיינע פינאַנציעלע מעגלעכקייטן. אין מאַי
1671 האָט ער זיך איבערגעצויגן צו אַ שטוב-מאַלער מיטן נאָמען
הענדריק וואַן דע ספּיק. דערדאָזיקער ספּיק האָט
געווינט אויף פּאָויליאַנסגראַכט (היינט נומער 32) — אַנטקעגן
דעם האַספּיטאַל פון הייליקן גייסט.

וואַן דע ספּיק איז געווען אַ גוטמוטיקער, פּרומער און
גלייכצייטיק זייער פּראַקטישער מענטש. אַ חוץ זיין פּראַפעסיע
האַט ער זיך אויך פאַרנומען מיט וויכעריי; ער פלעגט אויסבאַרגן
אַפיצירן געלט אויף פּראַצענט. ער איז נישט געווען אַזוי גע-
בילדעט, אַז ער זאָל קענען פאַרשטיין ווער ספּינאַזאַ איז — ער
האַט אָבער מיטן חוש פאַרשטאַנען, אַז זיין לאַקאַטאָר איז נישט
קיין נעוויינלעכער מענטש. אין זיין פּשטות, געדולד און פּרוש-

דיקן לעבן איז געווען עפעס. וואָס האָט אין דעם שטוב-מאָלער געוועקט דר-ך-ארץ און עפעס מער... אַ מין קולט. לייבשאַפט אין איבערגעגעבנהייט. נישט איינמאָל האָט וואָן דע ספיק געראַטעוועט ספינאַזאָן פון אַ נישט באַקוועמער לאַגע. ווי דאָס איז געווען דער פּאַל, למשל, מיטן פּלאַקאט-פּראָטעסט קעגן דער דערמאָרונג פון יאַהאַן דע וויט.

דער באַלעבאַס האָט זיך אָבער אויף איין געביט געהאַלטן פאַר אַ מענטשן, וואָס קען יאָ איבערטרעטן די שוועלן פון שע-פערישע מענטשן און געשאַפענע וועלטן. ער האָט זיך אין די פרייע מינוטן פאַרנומען מיט מאַלן פאַרטרעטן, און אים האָבן מיר אויך צו פאַרדאַנקען אַ פאַרטרעט פון ספינאַזאָ.

אמת, אין דער קאַנסטעלעאַציע פון גרויסע קינסטלער-פאַרטרעטיסטן, מיט וועלכע האָלעאַנד האָט צו יענער צייט מיט רעכט שטאַלצירט - שיינט נישט אַזוי אין אַ ווינקל דער שטערן פון ספינאַזאָס באַלעבאַס. מען מוז אָבער צוגעבן, אַז דער שטוב-מאָלער האָט זיך נישט איבערגעשאַצט בכלל און האָט אויך אויף זיין פאַרטרעטן-מאַלעריי געקוקט ווי אויף היימישע קינסט.

וועגן ספינאַזאָס לעבן אין האַג פאַרמאַגן מיר אַן אינטע-רעסאַנטן באַריכט פון קאַלערוסן.

עס איז ממש נישט צו גלויבן-דערציילט אונז קאַלערוס - ווי שפאַרעוויק און איינגעהאַלטן ער האָט געלעבט. ער איז נישט געווען אַזוי שטאַרק אַרעא, אַז ער זאָל זיין געצווונגען דערצו, ווייל געלט האָט מען אים אַנגעפאַטן אַ סך, נאָר אויס דער איינגעבוירענער באַשיידנקייט אין פעיקייט צופרידן צו זיין מיט ווינציק, און ווייל ער האָט נישט געוואָלט קומען דערצו, ער זאָל עסן פּרעמד ברויט. דאָס באַווייזן אַמבעסטן פאַרשיידענע חשבונות, וואָס מען האָט געפונען צווישן זיינע איבערגעבליבענע כתבים. אַזוי האָט ער אַמאָל אויף אַ גאַנצן טאַג גענומען זיך אַ מילכיקע זופ מיט פוטער פאַר דריי שטיבער און האָט אויס-געטרונקען אַ קאַן מיט ביר פאַר אַנדערהאַלבן שטיבער; אַ צווייט מאָל האָט ער אַ גאַנצן טאַג געלעבט מיט גריץ מיט פוטער און ראָזשינקעס פאַר פיר שטיבער און אַכט פעניג.

וויין פלעגט ער טרינקען זייער זעלטן. קיין איינלאַדונגען אויף מאַלצייטן פלעגט ער פרינציפיעל נישט אָננעמען. ער האָט

קיינמאל נישט געוואלט פאלן צו לאסט פאר אנדערע און מיט זיין באשיידענעם, אויסגערעכנטן לעבן האט ער געוואלט אויס- מייזן די זארגן פאר טאג-טעגלעכע ענינים.

דאס זעלבע דערציילט מען וועגן זיין קליידן זיך. ער איז געווען אלעמאל זייער זויבער, הגם באשיידן אָנגעטאָן. ל ו ק א ס ווייסט אונז אפילו צו דערציילן, אז ספינאָזא האָט זיך אַמאָל אויסגעדריקט:

„אן אומריינער און פאַרנאַכלעסיקטער אויסזען מאַכט אונז נישט פאַר געלערנטע, פאַרקערט: צילבאַוווסטע נאַכלעסיקייט איז אַ סימן פון אַ נידעריקער נשמה, מיט דער ווייזהייט האָט עס נישט צו טאָן.“

אויף וואָס ספינאָזא האָט אָבער נישט געשפּאַרט קיין געלט, איז אויף ביכער. די פאַרשער פון זיין ביבליאָטעק האָבן אָפּגעשאַצט, אז ספינאָזא האָט געמוזט אויסגעבן דאָרויף אַ סך געלט, ווייל ער איז נישט געווען פון די באַליבטע באַרימטהייטן צו וועלכע מען חנפהט זיך אונטער מיט געשאַנ- קענע ביכער באַצירט מיט מליצהדיקע ווידמונגען. ער האָט דעריבער געמוזט קויפן ביכער. און ווייל זיין קרייז פון גייסטי- קע אינטערעסן איז געווען אַ פאַרצווייגטער און ווייל יעדע אַרבעט זיינע איז חוץ געדאַנק אויך ערודיציע, וויסן, פאַרשן—דעריבער האָט ספינאָזא נאָכגעפּאַלגט די ליטעראַטור פון זיין צייט און זיך איינגעקויפט די וויכטיקסטע ביכער. צו יענער צייט זענען ביכער געווען זייער טייער, ווייל מען האָט זיי נישט געדרוקט אין קיין גרויסער צאָל עקזעמפּלאַרן. עלטערע אויסגאַבן זענען געווען זייער טייער. אין דער רשימה פון ספינאָזאס ביבליאָטעק זענען פאַראַן אַ סך עלטערע ספרים, קאַסטבאַרע לעקסיקאָנס און ווערטער-ביכער, קאַמפּלעטן פון פאַרשיידענע שרייבער, הויפט- זעכלעך פון רוימישע קלאַסיקער — דאָס באַווייזט, אז ספינאָזא האָט דעם גרעסטן חלק פון זיין הכנסה פאַרשווענדט אויף איינקויפן ביכער. עס איז נישט אויסגעשלאָסן, אז ספינאָזאס ביבליאָטעק איז געווען אַ סך אַ גרעסערע, ווי די רשימה גיט אָן. ער פלעגט גערן אויספאַרן אַ בוך און די, וואָס האָבן געהאַט די זכיה צו באַקומען פון אים אַ בוך האָבן זיך באַמיט פון דעם בוך מאַכן אַ רעליקוויע, ד. ה. מער נישט צוריקגעבן.

מען קען אָבער לויט דערדאָזיקער רשימה נישט אורטיילן וועגן ספינאָזאַס געלערזאמקייט. ווען מען וואָלט געמאַכט אַ רשימה פון די ציטירטע קוועלן אין זיין ווערק, דאַמאַלסט וואָלט זיך אַרויסגעוויזן, אַז ספינאָזאַס האָט אַ סך מער ביכער געלייענט – ווי ער האָט געהאַט אין זיין פּריוואַט-ביבליאָטעק. דאָך קיין מענטש מיט גרויסער ערוויציע איז ער פאַרט נישט געווען. עס זענען געווען צו יענער צייט אַ סך גרעסערע געלערנטע ווי ספינאָזאַס. ער האָט אַפילו געהאַלטן, אַז צופיל לייענען איז אַ גרויסע שטערונג פאַרן דענקען. ביכער דאַרפן זיין אַ באַשטעטיקונג אָדער אַ פאַרלייקענונג פון אַ אידעע – די אידעע גופא דאַרף אָבער געבוירן ווערן מחוץ די ביכער און נישט זיין געצוימט פון די בלעטער-באַריקאַדן.

ספינאָזאַס איז נישט קיין צעך-געלערנטער, וואָס שווימט אויף די וואַסערן פון בלוזער ערוויציע. מען וואַרפט אים פאַר, אַז ער ציטירט נישט אַלעמאַל ריכטיק, קלאַר אָדער אַפילו אַמאַל ציטירט ער אינגאַנצן נישט געדאַנקען, מיינונגען, וואָס זענען נישט זיינע. אַזאַ פאַרווהרף איז נישט קיין באַגריי-דעטער, ווייל אויף דעם באַווייז-מאַטעריאַל קוקט ספינאָזאַס ווי אויף אַ מיטל צו אַ העכערן ציל. אין פּראַצעס, ווען דער גע-דאַנק ווערט נתגלה קומט פאַר אַן אַמאַלגאַמאַציע, אַ צונויפמי-שונג פון דעם אייגענעם, דורכגעלעבטן געדאַנק מיט די איינ-געזאַפטע פון פרעמדע קוואַלן – און עס איז שוין שווער אַפ-צוטיילן די צוויי שטראַמען: דעם אייגענעם שטראַם, וואָס איז אַנגערירט געוואָרן פון אַ פרעמדן שטראַם. ווער קען דען פעסט-שטעלן די גרעניצן פון צוויי וואַסערן אין פּראַצעס פון פליסן? דוקא, ווייל ער איז נישט געווען קיין „האַמאָ ערוויטוס“ (אַ מענטש-בקי) האָט ער אַפטמאַל נישט געוויסט פון וועמען און וווּ איז דערזעלבער געדאַנק שוין אַרויסגעזאַגט געוואָרן. נישט די אויסערלעכע האַפטן פון ציטאַטן האָבן אים אינטערעסירט, נאָר דאָס אינערלעכע, שייכותדיקע מיטן אוממיטלבוואָרן שאַפן. און זיין שאַפן האָט נישט געטראָגן קיין כאַראַקטער פון ערופטייווע אויסגוסן, בעת דער „רוח הקודש“ באַהערשט דעם מענטשן. לויט די פאַר, אמת זייערע מאַגערע באַרייטן, קען מען זיך דאָך אויסמאַלן דאָס לעבן פון דעם שאַפנדן ברוך ספינאָזאַס.

עס פלעגן איבערגיין וואָסן, אַז ספּינאַזאַ האָט גאַרנישט נישט
געליינט און אַפילו נישט געוואָלט רעדן מיט קיין מענטשן.
אין יענע טעג פלעגט ספּינאַזאַ אַפאַרבעטן זיינע פאַר שעה ביים
שלייפן די אָפטישע גלעזער, ווייל דערפון האָט ער געשעפט
זיין חיונה - אָבער אין דער פרייער צייט האָט ער געקענט
אַפויצן שעהן לאַנג מיט דער פיפקע אין מויל (ער איז געווען
אַ ליבהאַבער-רויכערער!) און טראַכטן. שפאַצירן פלעגט ער גיין
אויך איינער אליין, ווען עס האָט זיך ביי אים אויסגעקריסטאַ-
ליזירט אַן אידעע, דאַמאַלסט האָט דער נזיר ספּינאַזאַ געזוכט
דעם מענטשן, וועמען ער זאָל קענען דערציילן וועגן דעם, צו
וואָס ער איז דערגאַנגען. און אין אַזעלכע מאָמענטן איז אים
געווען אַלץ איינס - ווער עס איז דער מענטש צו וועלכן ער
ווייל רעדן.

דער גוטמוטיקער וואָן דע ספּיק האָט נישט איין מאָל
געזעהרט ווערטער און באַגריפן, וועלכע ער האָט זיכער נישט
פאַרשטאַנען. דאָך קענען מיר זיך פאַרשטעלן מיט וואָס פאַר אַ
יראת הכבוד און עפעס אַ באַהאַלטענעם, נישט קלאָרן שטאַלץ
ער האָט אויסגעהערט די דאָזיקע רייד און געטראַכט ביי זיך, אַז
מסתמא ווייסט זיין לאַקאַטאָר-נזיר, וואָס ער רעדט? ער פאַר-
שטייט אים נישט; עס איז נישט קיין חידוש! אָט קומט ער
אַפטמאָל זונטיק פון דער קירך און דערציילט ספּינאַזאַן, וואָס
דער פאַסטאָר האָט געפרעדיקט און בעט אויך אַ טייטש, ווייל
ער האָט די דרשה נישט פאַרשטאַנען. און אויב דער פאַסטאָר
רעדט סתרי תורה, דער, וואָס האָט אין שטוב, אַ חוץ דער
ביבל, קיין ביכער נישט, און מען האַלט אים פאַר אַ געלערנטן
מענטשן, וואָס איז דער חידוש, ווען זיין לאַקאַטאָר מיט דער
הייליקער חכמה, וואָס שטראַלט פון זיין פנים אַרויס און מיט
דער גרויסער ביבליאָטעק, רעדט וועגן אומפאַרשטענדלעכע באַ-
גריפן און מיט אַזעלכע מאָדנע ווערטער?

די אַרויסגעבער פון ספּינאַזאַס איבערגעפליבענע פתבים
גיבן איבער אין דער הקדמה, אַז אין מאָמענטן פון שעפּעריש-
קייט פלעגט ספּינאַזאַ מאַנאַטן-לאַנג נישט אַרויסגיין פון זיין הויז.
אַ שונא זיינער, אַ מחבר פון אַ שענדלעכן פאַמפלעט
קעגן אים - מוז אָבער אין דער הקדמה צוגעבן, אַז ספּינאַזאַ

האָט זיך אויסגעצייכנט מיט אַן אויסערגעוויינלעכער התמדה,
געוולד און ליבע צו אַרבעט.

ער האָט געאַרבעט איבער די „ווערק פון פינסטערניש“ –
לויט דער דעפיניציע פון דעם קעגנער – אין די נאַכט-שעהן;
בייטאָג פלעגט ער אויסמיידן זיך צו טרעפן מיט מענטשן, כדי
נישט צו פאַרלירן קיין צייט.

דער שטאַטסמאַן, גרייפנאָר אַ נין, שרייבט אין אַ
בריוו וועגן ספינאָזאָן פאַלגנרעס:

„ער האָט געמאַכט אַן איינדרוק, אַז ער לעבט נאָר מיט
זיך; ער איז אַלעמאַל געווען אַליין און אויך איינזאַם באַגראָבן
אין זיין אַרבעטסציער.“

מען וואָלט געקענט – גיט ער צו – פאַראַפראַזירן סענע-
קאַס אַ וואָרט איבער אַ רוימישן געלערנטן און זאָגן, אַז דאָ
אין דעם ציעמער איז באַגראָבן ברוך ספינאָזאָ.

אין די מאַמענטן פון מידקייט פלעגט ספינאָזאָ אַריינגיין
צו זיינע באַלעבאַטים און סתם שמועסן מיט זיי וועגן עניני
דיומא. און עס איז געווען וועגן וואָס צו רעדן. האַלצאַנד האָט
איבערגעלעבט אַ שטורמישע צייט. דער קאַמף צווישן רעפּובלי-
קאַנער און מאַנאַרכיסטן האָט אינטערעסירט שטאַרק די האַלענ-
דישע מאַסן. די צייטונגען זענען געווען צוגענגלעך נאָר פאַר
יחידים. ספינאָזאָס באַלעבאַס האָט געוויס קיין צייטונגען נישט
געלייענט. ספינאָזאָ האָט זיך אַבער, ווי עס איז צו זען פון
די בריוו זיינע, זייער שטאַרק אינטערעסירט מיט דער פּאָ-
ליטישער וועלט; פון אים, הייסט עס, האָבן די וואָן דע ספיקס
געשעפט די אַקטועלע ידיעות.

און די באַלעבאַסטע פלעגט אים דערציילן פאַרשידענע
ידיעות פון דעם, וואָס עס טוט זיך אין שכנות.

ספינאָזאָ זיצט זיך געמיטלעך, רויכערט זיין פּיפּקע און
הערט זיך צו מיט אַ פרידלעך געמיט צו דעם, וואָס די גוטמו-
טיקע פרוי דערציילט. פון אירע פענסטער זעט זי יעדן טאָג אַ
לויב פון האַספּיטאַל און זי הערט זיך אַן וועגן פאַרשידענע
מענטשלעכע צרות און אומגליקן. דער מענטש אין זיינע טאָג-
טעגלעכע ליידן און זאָרגן וואָלט נישט געקענט געפינען קיין
טרייסט פאַר זיך און וואָלט זיך געוויס מיאש געווען, ווען נישט

גאָט, וואָס וואַכט איבער אים און שיקט אים אַ טרייסט מיט זיין וואָרט, וואָס ווערט אַנטפלעקט פאַרן פּשוטן בשר ודם דורך די זיסע, קלוגע רייד פון פּאַסטאָר.

און זי דערציילט אים באריכות, וואָס דער פּאַסטאָר האָט זונטיק געזאָגט אין זיין דרשה. זי גלויבט אים אָבער אויך ; איר האַרץ און איר פאַרשטאַנד זאָגן איר אונטער, אַז איר איינ-ווינער איז אויך אַזוי קלוג און געבילדעט, ווי דער זייער באַ-ליבטער און בכבודיקער פּאַסטאָר.

וויל זי ביי אים געפינען אַ פאַשטעטיקונג פאַר דעם פּאַסטאָרס רייד און אַ הסכמה פאַר דער גרויסער ערמורכט, וואָס זי פילט בעת זי הערט זיין פייערדיקע דרשה מיט די ווונדערשיינע מעשיות פון דער הייליקער ביבל.

ספינאָזא האָט געגלויבט, אַז די מאַסע מוז האָבן אַ רע-ליגיע. ווייל אַן איר איז זי ווילד און אוממאָראַליש ; האָט ער זיך באַמיט צושטימן צו אירע רייד. ער האָט איינגעשטימט, אַז דער פּאַסטאָר רעדט קלוגע רייד, אַז גאָט איז אַ גערעכטער פּאַטער און אַז דאָס וואָרט איז אַ טרייסט-באַלזאַם, וואָס פאַר-היילט מענטשלעכע ווונדן.

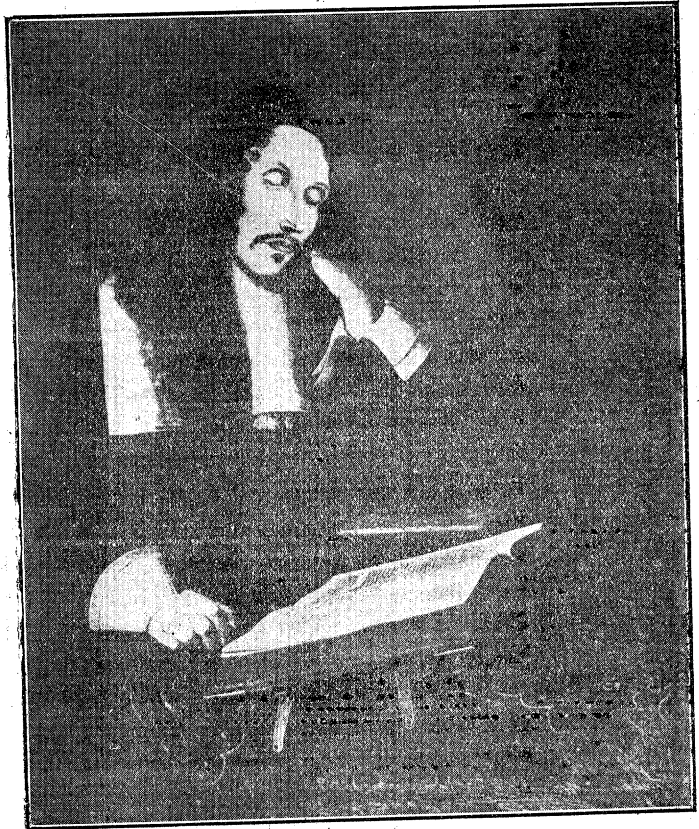
זי האָט זיך געווונדערט פאַרוואָס איז ער, דער אַזוי קריסט-לעך פילנדער, אַליין נישט קיין קריסט און בכלל פאַרוואָס גייט ער נישט אין קיין קירך. די דאָזיקע פּראַגע האָט זי אָבער אים קיינמאָל נישט געשטעלט. זי האָט געהאַלטן ספינאָזאַן פאַר אַ הייליקן מענטשן און געלייענט האָט זי אין דער ביבל, אַז היי-ליקע לעבן אַנדערש ווי די פשוטע מענטשן - און מסתמא האָט דער שטילער גלעזערשלייפער און איינזאַמער מתמיד גאָט אין זיגען אויף גאָר אַן אַנדער אופן, ווי זי, די פשוטע פרוי פון דעם שטוב-מאַלער, מאַר גאַר עט אַ וואָן דע ס פּי ק.

אין יענע יאָרן פון התבודדות אויף דער פּאָויליאַנסגראַכט נומער 32 איז פאַרענדיקט געוואָרן דאָס קרוין-ווערק פון ספי-נאָזאַ : די עטיק.

די עטיק האָט ספינאָזאַ אָנגעהויבן שרייבן נאָך אין וואָרבורג

ספינאזא אלס א מקובל
געמאקן פון רעמבראנדטס תלמיד פראנץ וואלף פהאבען

און האָט זי איבערגעריסן צוליב דער אַרבעט איבערן „טעאָלאָ-
גיש-פּאָליטישן טראַקטאַט“, וואָס איז אינספּירירט געוואָרן פון זיין
אינטימן פּריינט יאָהאַן דע וויט און נאָך מער פון די
פּאָליטישע געשעענישן אין האַלאַנד.

די אַרבעט איבער דער „עטיק“ איז נישט געגאַנגען אַזוי
כשורה. פאַרשידענע מניעות און אומדערוואַרטעטע שטערונגען
האַבן אים געצווונגען איבערצורייסן די אַרבעט.

דער שרעקלעכער טויט פון דע וויטן האָט אים שטאַרק
אויפגערודערט. לאַנג, לאַנג האָט ער נישט געקענט קומען צו
זיך. ער האָט געמוזט זיך באַהערשן און דערגרייכן די מדרגה
פון פּילאָזאָפּישער רויקייט, וואָס האָט אים כאַראַקטעריזירט אַלע-
מאַל, כדי קענען ווייטער רויק און אומגעשטערט פאַרטוצען די
אַרבעט.

די צווייטע זייער וויכטיקע סיבה פאַר דער געשטערטער
רויקייטס-שטימונג איז געווען דער העפטיקער קאַמף קעגן זיין
„טעאָלאָגיש-פּאָליטישן טראַקטאַט“.

דער טעאלאגישער שטורם

די פיקטיוו-אָנגעגעבענע שטאַט אויפן שער-בלאַט פון דעם „טעאלאָגיש-פּאָליטישן טראַקטאַט“ און די אַנאָנימקייט פון דעם מחבר האָט ספּיגאַזאַן ווינציק וואָס געהאַלפּן. די ערשטע אויס-גאַבע פונם טראַקטאַט, וואָס איז דערשינען אָנפאַנג 1670 האָט זיך זייער שנעל פאַרקויפט און אַ דאַנק דער קלוגער טאַקטיק פון דעם איבערגעגעבענעם פאַרלעגער און חסיד יאַן רי אַ-ווערטש, האָט זיך דאָס בוך, וואָס איז געווען אין אמתן גע-דרוקט אין אַמסטערדאַם, זיך קודם פל באַוויזן אויפן ביכער-מאַרק מחוץ דערדאָזיקער שטאַט, אַזוי אַז דער אָנגעגעבענער דרוק-אַרט (האַמבורג) האָט געקענט אַ געוויסע צייט אָנגיין נישט פאַר אַ פּיקציע, נאָר פאַר אַ ווירקלעכקייט.

דערפאַר האָבן טאַקע די ערשטע רעאַגירט אויפן בוך נישט די אמסטערדאַמער, נאָר גראַד – פון אַנדערע שטעט און לענדער. און רעאַגירט האָט מען שנעל, ממש תּיכּף, אַזוויי מען וואָלט געוואָלט אָפּשטעלן אַ געפאַר און אַלעמען וואָרענען קעגן דער „שענדלעכער אונטערגראַבונג“ פון דער רעליגיע, מזהיר זיין, אַז „אַ געפערלעכער סם“ לויערט פון די בלעטער פון דעמדאָזיקן, אַקאַרשט דערשינענעם בוך.

די שנעלע איילעניש צו האָבן דאָס בוך און אַרויסזאָגן איבער אים מיינונגען – הזהרות, דאַרף מען אויך צושרייבן דעם פאַקט, וואָס אין מאַנכע קרייזן האָט מען שוין געוואָסט, אַז אַזאַ בוך דערשיינט און מען האָט עס דערוואַרט מיט אומגעדולד. דער „טעאלאָגיש-פּאָליטישער טראַקטאַט“ איז געווען אַ

זייער צייט א קאלאכאלע גייסטיקע רעוואלוציע. דאָס איז גע-
ווען דאָס ערשטע בוך, וואָס האָט מיט אַ מערקווירדיקער רויקייט
און גלייכצייטיק אומברחמנותדיקער שאַרפקייט אַ טרייסל געטאָן
די יסודות פון מענטשלעכן גלויבן אין אַ פּערזענלעכן גאָט. די
הייליקע ספרים - די פּלומרשט שטאַרקע רעליגיעזע פעלון-אוי-
טאַריטעטן זענען אַנערקענט געוואָרן אַלס פּראָדוקט פון מענטש-
לעכן שאַפן, אַ ווערק פון אַ קאַלעקטיוו, אנטשטאַנען אין פאַר-
שיידענע צייטן צוליב גאַר ספּעציפישע פּאָליטישע און געזעל-
שאַפטלעכע צוועקן. פון דאַנען נעמט זיך די סתירה צווישן
פאַרשיידענע טיילן אין תנ"ך, די כראָנאָלאָגישע נישט-פּינטלעכקייט,
דאָס נישטטימען פון פאַרשיידענע דערציילונגען, די אַפּטע
נוסחאות.

דער טראַקטאַט האָט געמוזט מאַכן אַ רושם שוין צוליב
דעם, וואָס די אַרגומענטן ווערן דאַרט געבראַכט אין אַזאַ פאַרם,
אַז נאָר דער, וואָס האָט זיך פאַרטיפּט אין דעם ווערק, האָט
איצט אַנגעהויבן באַגרייפן דעם אמתן מיין פון ספּינאַזאַס גע-
דאַנקען איבער רעליגיע, דאַמאָלסט ווען אויסערלעך איז דאָס
ווערק געשריבן אין זייער אַ מעסיקן טאָן. דערדאַזיקער טאָן
האָט גורם געווען, אַז מען האָט ספּינאַזאַן באַשולדיקט אין צבוועצטווע
און חניפה צום קריסטנטום און אַ שנאה צום יידנטום. די פּראָ-
פּעסיאָנעלע רעליגיאַנטן, טעאַלאָגן און סתם קירך-פּאָליטיקער
האַבן אַפילו דאָס אין אַכט נישט גענומען. פאַר זיי איז דאָס
גאַנצע ווערק געווען שעדלעך, ווייל אין שפּיגל פון דעם טראַק-
טאַט האָבן זיי דערזען אַ מענטשן, וואָס איז נישט קיין ייד
און נישט קיין קריסט, נאָר אַן אטעיסטישער פּילאָזאָף.
קיין זאַך האָט ספּינאַזאַן נישט אַזוי וויי געטאָן, ווי די
פּלאַכע, דעמאַגאָגישע באַשולדיקונג, אַז ער איז אַן אטעיסט.
מיט דעם באַגריף האָט מען אים געקענט זייער לייכט באַזיגן
און באַווסטזיניקערהייט האָט מען זיך נישט געוואַלט אַריינלאָזן
אין די מיסטעריעזע, איידעלע, פאַרפירערישע ויכוחים און פּילפּוליס
מכוח דעם אונטערשייד צווישן אַ טעיסט און אַן אטעיסט,
צווישן דער אינערלעכער אמונה און דער קירכלעכער רעליגיע.
אין אָנפאַנג רעאַגירט מען אויפן „טראַקטאַט“ פּרוואַט.
טעאַלאָגן און פּראָפּעסאָרן פון טעאַלאָגיע האַלטן פאַר אַ חוב

אין זייערע ברייולעכע דרך-אגבדיקע באמערקונגען א שטאָך צו טאָן דעם דערווייל אומבאָקאָנטן מחבר פון „טראַקטאט“.

דאָס ערשטע וואָרט קעגן דעם טראַקטאט האָט זיך דער-הערט פון דער קאטעדרע אין לייפציג, וווּ פראַפעסאָר יאָקאָב טאמאזיוס, לייבניצעס אַ לערער, האָט אין אַ פלאַמענדי-קער דרשה געוואָרנט קעגן דעמדאָזיקן „שענדלעכן בוך“. דאָס איז געווען דעם 8 מאי 1670.

דעם 28-טן יוני 1670 האָט דער היידעלבערגער פראַפעסאָר פרידעריקוס מיעזיוס געשריבן צו זיינעם אַ פריינט סאמועל אנדרע, אַז ער האָט געהערט, דאָס אין בעלגיען איז דערשינען אַ בוך וועגן דער פרייהייט צו פילאָזאָפירן. מיעזיוס ווייסט שוין אַפילו, אַז ספינאָזאָ איז דער מחבר פון דעם ספר. דאָס איז זייער וויכטיק, ווייל דערפון איז געדורנגען, אַז מען האָט זיך שנעל אַריענטירט, אַז דאָס בוך איז נישט געדרוקט אין האַמבורג, נאָר אין האַלאַנד, און אַז דער מחבר איז באַקאָנט געוואָרן אַ סך פריער, ווי מען האָט בכלל דער-וואָרט. אמת, דערדאָזיקער פראַפעסאָר האָט נאָך דאָס בוך נישט געזען; ער האָט נאָר געהערט, אַז דערדאָזיקער ספר איז „ווייט פון אמת און רעליגיע“ און „שאַפט אַ צומישונג“ אין די מוחות. עס איז דעריבער נישט פאַרשטענדלעך, אַז ווען דער

דייטשער פּרעדיקער יאָהאַנעס מעלכיאַר (1689-1616), האָט אין אויגוסט 1670 געשריבן קעגן ספינאָזאָס טראַקטאט, האָט ער זיך נאָך געשפּילט אין רמזים אין אָנווייזן אויף אים אַלס דער מחבר פון דעם בוך, אָנרופנדיק אים קסינאָספּאַ (Xinospa). וואָרשיינלעך איז ער נישט געווען זיכער ביי זיך, אַז דער „האַגער נישט-ייד און נישט-קריסט“ איז דער מחבר פון דעם „חוצפהדיקסטן בוך“, וואָס איז באַשאַפן געוואָרן „פּדי אונטערצורייסן דעם אמת פון אונזער גלויבן“.

אין דערזעלבער צייט (יולי 1670) האָט דער פילאָלאָג בורמאָן געשריבן צום העברעיסט אַלטינג וועגן דעם טראַקטאט אַזוי:

„איך וואָלט זייער געוואָלט, אַז מיט אייער-האַנט זאָל צעשמעטערט ווערן דאָס העכסט פאַרדאָרבענע און שוידערלעכע בוך איבער דער פרייהייט פון פילאָזאָפירן, וואָס זאָגט צו צו זיין

אַ טעאָלאָגיש-פּאָליטישע אָפּהאַנדלונג, און רופט אַרויס דעם צאָרן פון געטער און מענטשן. אַ חוץ אייך קען איך קיינעם נישט, וואָס זאָל זיין בפה דאָס בוך צו פאַרניכטן.

אַפילו אַ פלומרשטער פריינט פון ספינאָזאָן, דער פיל אַ-לאָגיאָהאַן געאָר גרעוויס, האָט נישט געהאַט קיין גוט וואָרט פאַרן טראַקטאַט.

„פאַראַיאָרן איז דאָ דערשינען דאָס שוידערלעכע בוך, דער „טעאָלאָגיש-פּאָליטישער טראַקטאַט“ – האָט ער געשריבן לייבניצן אין אַפּריל 1671, – וואָס פירט אַריין דאָס אומגערעכטסטע רעכט פון דער נאַטור, צעטרייסלט דעם אויטאָריטעט פון די הייליקע שריפטן און עפנט אויף ברייט די טויערן פאַר אַפיקורסות.“

ווייטער אינפאַרמירט ער אים, אַז דער מחבר איז אַ ייד, מיטן נאָמען ספינאָזאָ, וועמען מען האָט „אַרויסגעטריבן פון דער סינאָגאָגע“.

צו יענער צייט איז שוין דאָס בוך געווען פאַרבאָטן – דעריבער שלאָגט ער פאַר לייבניצן, אַז אויב ער קען דאָס בוך נישט קריגן, איז ער גרייט עס אים צו פאַרשאַפן.

זייער שאַרף האָט געשריבן קעגן דעם טראַקטאַט דער טעאָלאָג פיליפּוואן לימבארך, דער אַנפירע פון די האַלענדישע אַרמיניאַנער.

אין אַ בריוו צו אַן אומבאַקאַנטן האָט ער געשריבן (דעם 23-טן יוני 1671), אַז דער מחבר פונם טראַקטאַט איז פון אַ יידן געוואָרן אַ טעיסט און אפּשר גאָר אַן אַטעיסט.

„איך קען זיך נישט דערמאַנען, אַז איך זאָל האָבן ווען עס איז געלייענט אַזאַ שעדלעך בוך. ער לאַכט אויס די נביאים און די אַפּאָסטאָלן; לויט אים זענען קיינמאַל קיין נסים נישט געשען. עס איז דאָ נאָר אַ פּאַטום און אַפילו גאָט איז פון אים אָפּהענגיק; אָבער ער באַשרייבט גאָט אויף אַזאַ אויפן, אַז ער שיינט אינגאַנצן אויפצוגעבן די עקזיסטענץ זיינע. אַזעלכע מענטשן אַטאַקירן נישט נאָר דעם אַדער יענעם עיקר פון דער אמונה, נאָר די נשמה פון דער רעליגיע גופא.“

אין אַ צווייטן בריוו האָט דערזעלבער לימבארך, צו-שטימענדיק צו אַן ארויסגעזאָגטן געדאַנק וועגן ספינאָזאַס טראַקטאַט, זיך אויסגעדריקט, אַז „דער מחבר פרעדיקט שעלמיש אַטעיוזם

אונטער א פארשטעקטער פאָרם; ווייל הייסט דען נישט פאָר-
לייקענען גאָט, ווען מען וויל אים „אַנערקענען נאָר מחוץ דער
וועלט“? — פּרעגט זיך דער טעאָלאָגישער שרייבער.

דער מיט וועמען ער שטימט איין אין צווייטן בריוו, האָט
זייער שאַרף באַקעמפט ספינאָזאַס פּילאָזאָפּיע; דאָס איז געווען
דער אַוטראַעכטער דאָקטאָר לאַמבערט וואָן וועלט הויזן.
וועלט הויזן איז געווען אַ באַקאַנטע פיגור אין דער
פּאָליטישער און וויסנשאַפֿטלעכער וועלט פון האַלאַנד. ער איז
געווען אַ פּילאָזאָפּירנדער דילעטאַנט, ווי אַסך מעדיקער פון זיין
תּקופּה; חוץ דעם איז ער געווען אַן אויסגעצייכנטער יוריסט,
אַ מיטלמעסיקער שטאַטסמאַן און אַ וואַסערדיקער אָנהענגער פון
דעקאַרטס פּילאָזאָפּיע, פּאַרבלייבנדיק דערביי אַ געטרייער זון
פון דער פּראָטעסטאַנטישער קירך.

פאָר אים איז דער טראַקטאַט געוואָרן אַ בוך, וואָס האָט
אים קודם כל צומישט זיינע „איינגעאָרדנטע“ געדאַנקען. אין
אַ בריוו — קריטיק פון 1671, וואָס האָט אַרויסגעוואָפּן ספינאָזאַס
ענטפּער, האָט וועלטהויזן אים באַשולדיקט אין צעשטערן אויף
אַ פּאַרשטעקטן אופן די פּאַרערונג פון גאָט.

אויספירלעכער האָט ער באַהאַנדלט דעם „טעאָלאָגיש-פּאָ-
ליטישן טראַקטאַט“ אין אַ בריוו צו זיינעם אַ באַרופֿלעכן קאָלעגע,
דאָקטאָר יאַקאָב אַסטען פון פּראָטעסטאַנטן.

דערדאָזיקער אַסטען, אַן אָנפירער פון די קאָלעגיאַנטן
אין ראַטערדאַם, האָט איבערגעלייענט דעם טראַקטאַט און נישט
זייענדיק בכּח אַליין צו שאַפּן פּאַר זיך אַ מיינונג וועגן דעם
דיסקוטירטן בוך, האָט ער זיך געווענדט מיט אַ בריוו צו וועלט-
הויזען.

דער אַוטראַעכטער דאָקטאָר האָט אים באַלד געענטפּערט
(פּעברואַר 1671).

„צו וואָס פּאַר אַ מין מענטשן עס געהערט דער מחבר פון
דעם בוך. אָדער וואָס פּאַר אַן אַרט לעבן ער פירט, דאָס ווייס
איך נישט, און דאָס האָט נישט צו טאָן מיטן גאַנצן ענין —
האָט געשריבן וועלטהויזן צו אַסטענען. — דער אינהאַלט פון
זיין ווערק באַווייזט געניגנד, אַז ער איז אַלץ, אָבער נישט
קיין שונא, און דאָס ער האָט נישט אויבערפּלעכלעך און נישט

אויבנאויפיק שטודירט די אלע רעליגיעזע מלחמות, וואָס קומען
איצט פֿאַר צווישן די קריסטן אין אייראָפּאַ.

ווייטער ערקלערט ער אים, אַז פון ספינאָזאַס בוך איז קלאָר,
אַז ער וויל פֿאַרניכטן דעם פרעסטיזש פון די הייליקע ספרים,
און וואָס איז דאָס שרעקלעכסטע, ער האַלט אויך מאַהאָמעטן
פֿאַר אַ נביא און די מאַהאָמעטאַנישע רעליגיע נעמט ער אויך
ערנסט!

דעריבער האַלט ער, אַז: עס איז „נישט ווייט פון אמת“
און אויך נישט קיין שום אומיושר לגבי דעם מחבר, אויב ער
וועט אים באַשוואַדיקן אין אַטעזים.

דער ראַטערדאַמער כירורג א ס ט ע נ האַט געקענט ספּי
נאָזאָן נאָך פון וואַרבורג, וווּ ער האַט זיך מיט אים באַקענט
אין די קאָלעגיאַנטישע קרייזן. צי האַט ער אים שפּעטער באַ-
זוכט אין האַג און געבראַכט דעם בריוו, וואָס ד"ר וועלטהויזן
האַט צו אים געשריבן, צי האַט ער אפשר געשיקט אים דורך
פּאָסט, דאָס איז נישט באַקאַנט.

אַלנפֿאַלס, דער בריוו צו א ס ט ע נ קומט אין באַזויך
פון ספינאָזאַ און ער האַט נאָך אַ לענגערער הפסקה דאַרויף
געענטפערט.

ער האַלט, אַז עס איז אַ לייכטיגן באַשוואַדיקן אים אין
אַטעזים. ער ווייזט אים אָן, אַז דער דאָקטאָר-דיפּלאָמאַט איז זיך
סותר – ווען איינמאָל זאָגט ער אויף אים, אַז ער איז אַ טעיסט
און דאָס צווייטע מאָל – אַז ער איז גאָר אַן אַטעיסט. ער האַט
אויך נישט פֿאַרשטאַנען דעם אונטערשייד צווישן אבערגלויבן
און רעליגיע, ווי אויך די גאַנצע אידעע פון דער געזעצמאַסיקייט
אין דער נאַטור, וואָס ספינאָזאַ אַנטוויקלט אין דעם טראַקטאַט.
אין אַ רויקן טאָן צעשמעטערט ספינאָזאַ די איילנדיקע
נישט-דורכגעטראַכטע באַשוואַדיקונגען פון ד"ר וועלטהויזן און פֿאַר-
ענדיקט דעם בריוו אַזוי:

„אַלזאָ איר זעט, ווערטער פריינט, אַז דערדאָזיקער מאַן
איז ווייט פון אמת; איך גלויב, אַז ער ברענגט מער שאַדן זיך
ווי מיר, ווען ער שעמט זיך נישט צו טענהן, אַז איך לערן
און פֿאַרשפּרייט די תורה פון פֿאַרלייקענונג פון גאָט דורך באַ-
האַלטענע און כיטרע אויסטראַכטונגען איך האָף, אַז איר וועט

אין מיינע ווערטער גארנישט נישט געפינען, וואָס זאָל זיין צו שאַרף געזאָגט קעגן אַזאַ מין מענטשן. אויב אָבער איר וועט עפעס אַזוינס געפינען, דאַן בעט איך אייך דאָס אויסצומעקן און ענדערן לויט אייער גוטער כוונה. ווייל מײן ציל איז נישט אים צו פאַרביטערן - עס מעג זיין ווער עס איז - און דורך מײן אַרבעט זיך אָנמאַכן שונאים - ווי דאָס געשעט זייער אָפט דורך אַזעלכע שטרייטשריפטן. איך האָב קוים געקענט ביי זיך פועלן צו ענטפערן און איך וואָלט עס זיכער נישט געטאָן, ווען איך וואָלט אייך דאָס פריער נישט צוגעזאָגט."

עס איז קלאַר, אַז ד"ר אָסטען האָט געשיקט די דאָזיקע תשובה פון ספינאָזאָן צו זיין קאָלעגע וועלטהויזן. אויף אַזאַ אופן איז יענער געווען אַ פאַרמיטלער צווישן אים און ספינאָזאָן, פונקט ווי דער אַמסטערדאַמער דאָקטאָר שולער האָט פאַרמיטלט צווישן גראַף טשירנהויז און דעם פילאָזאָף. שפעטער האָט זיך ספינאָזאָ באַקענט מיט ד"ר וועלטהויזן און נישט קוקנדיק דאַרויף, וואָס זיי האָבן נישט געקענט שטימען אין זייערע פילאָזאָפישע און פאָליטישע מיינונגען, דאָך האָט איינער צו דעם אַנדערן זיך באַצויגן מיט גרויס יראת-הכבוד.

אין האַרבסט 1675 האָט ספינאָזאָ אין אַ בריוו צו ד"ר וועלטהויזן געבעטן אים דערלויבן אָפצודרוקן זיין תשובה, וואָס ער האָט געשיקט קעגן אים צו אָסטענען צוזאַמען מיט זיינס אַן אייגענער דערקלערונג. ער האָט געהאַט בדעה אַרויסצוגעבן פירושים צו זיין טעאָלאָגיש-פאָליטישן טראַקטאַט און דערדאָזיקער בריוו זיינער איז אַ וויכטיקער פירוש צו אים.

ער גיט אים אפילו דאָס רעכט צו קאַריגירן זיין טעקסט פון דעם ענטפער צו ד"ר אָסטען. ער וועט אויך נישט אָנגעבן זיין נאָמען - אויב יענער וועט נישט וועלן - ווייל אפשר האָלט ער עס פאַר געפערלעך פאַר זיך?

ספינאָזאָ בעט זיין קעגנער שריפטלעך אויסצודריקן זיינע קאָנטראַרגומענטן צום טראַקטאַט.

"איך בעט אייך זייער דאָס צו טאָן, - שרייבט ער צו ד"ר וועלטהויזן - קיינעמס אַרגומענטן ווילט זיך מיר נישט אַזוי שטאַרק אונטערזוכן - ווי אייערע - ווייל איך ווייס, אַז זיי

זענען באזעלט מיט דער ליבע צום אמת און איך קען די פול-
קאָמענע ריינקייט פון אייער געמיט.

מיט יאָרן שפעטער (אין 1680) – שוין נאָך ספינאָזאַס טויט
– ווען ד"ר וועלט הויזן האָט אַרויסגעגעבן זיינע שריפטן.
האָט ער אין דער הקדמה דערמאָנט וועגן די אָפטע שמועסן,
וואָס ער האָט געהאַט מיט ספינאָזאַן.

ער האָט אָבער זיין קאָמף קעגן ספינאָזאַן נישט אויפגע-
געבן. צו יענער צייט איז שוין דערשינען די „עטיק“ צוזאַמען
מיט די איבערגעבליבענע כתבים וווּ עס איז אויך געווען אָפ-
געדרוקט ספינאָזאַס בריוו צום ד"ר אָסטען און צום ד"ר וועלט-
הויזן. דער לעצטער האָט שטאַרק אָנגעגריפן די „עטיק“ און האָט
זיך אויסגעדרוקט, אַז „אַ בייזער רוח האָט באַהערשט זיינע
געדאַנקען“.

די צאָל פּאָלעמישע שריפטן קעגן דעם טעאָלאָגיש-
פּאָליטישן טראַקטאַט איז געוואָקסן פון יאָר צו יאָר. אין 1674
האָט מען אַרויסגעגעבן פינף שריפטן קעגן ספינאָזאַן. צווישן
זיי אויך אַ גרויס בוך אין קוואַרטאָ פון 500 זייטן פון וויל-
יאָם בלייזער, דעם תבואה-סוחר, וואָס האָט נאָך
מיט צען יאָר צוריק אַזוי געגאַרט נאָך ספינאָזאַס פריינטשאַפט.
זייער געפערלעך איז געווען די אַטאַקע און מסירה פון
דעם אוטרעכטער פּראָפעסאָר פון טעאָלאָגיע ריינער וואָן
מאַנסוועלד.

אין זיין בוך „קעגן דעם טעאָלאָגיש-פּאָליטישן אַנאַניס“
האָט ער גערעדט אין שאַרפע ווערטער וועגן דעם בוך.
„מיט אַ טייוואָלישער קונסט, – שרייבט ער, – האָט דער
פּאַרפאַסער אויפגעבויט זיין אטעאיסטישן בנין. ער ערקלערט,
אַז גאָט און וועלט, גייסט און קערפער זענען איינס און דאָס
זעלבע, ער קעמפט נישט פאַר פרייהייט פון דענקען, נאָר פאַר
פאַרברעכערישער פרייהייט. זיינע גרונד-פרינציפן בויען גאַרנישט
נישט אויף, נאָר זיי צעשטערן דעם שלום פון דער רעפּובליק.
דעריבער דאַרף דאָס גאַנצע בוך אָפגעגעבן ווערן דער אייביקער
פינסטערניש (ד. ה. קאָנפּיסקירט און פאַרניכטעט ווערן).“
דאָס איז שוין געווען אַ מסירה, וואָס האָט זייער שנעל
געבראַכט רעזולטאַטן. מאַסנוועלד האָט אָנגעוויזן, אַז די מלוכה

קען נישט זיין זיכער און איר פונדאמענט ווערט אָפגעשוואַכט, ווען מען דערלויבט צו פרעדיקן „פאַרשידענע טעותן“.

„די מאַכט דאַרף שיצן זיך זעלבסט און אויך די גוטע בירגער מיט אַלע מיטלען קעגן די פאַרפירער פון פּאַלק, און האַלטן זיי אין צוים מיט דער הילף פון רעכט, וואָס גאַט האָט איר געגעבן“.

ספינאָזא האָט זיך גאַר אַנדערש באַצויגן צו דעם האַסטיקן, לייַדנשאַפטלעכן אָנפאַל פון דעם טעאַלאָגישן פּראָפּעסאָר. ער האָט פשוט דאָס בוך אינגאַרירט – ווייל לויט דעם אינהאַלט זיינעם איז אים קלאָר געוואָרן, אַז עס איז נישט פּדאי אפילו צו ענטפערן.

„דאָס בוך, וואָס דער אוטרעכטער פּראָפּעסאָר האָט געשריבן קעגן מיין בוך – האָט ספינאָזא געשריבן אין אַ בריוו – האָב איך געזען אויסגעשטעלט אין אַ פענסטער פון אַ בוכהאַנדלונג און דאָס ווינציקע, וואָס איך האָב דאַמאַלט פון אים אויסגעליי-ענט האָט מיך איבערגעצייגט, – אַז עס פאַרדינט נישט גע-לייענט צו ווערן – אַ פּשיטא נאָך אַן ענטפער. איך האָב דעריבער איבערגעלאָזן אַי דאָס בוך אַי דעם מחבר. איך האָב מיר גע-טראַכט אַזוי שמייכלענדיק, אַז די עם הארצים זענען אַלעמאַל אין דערוועלבער צייט חצופים און גראַפאַמאַנען“.

אַבער די מלוכה האָט זיך גאַר אַנדערש געדענקט און האָט זיך גאַר שטאַרק צוגעהערט צו די רייד פון די „חצופים און עם הארצים“.

די לאַגע איז געוואָרן זייער אַ קריטישע. פון אַלע זייטן האָט מען אַטאַקירט ספינאָזאָן. גוטע פריינט האָבן אים וועגן אַלין אינפאַרמירט, צוגעשיקט די פּאַלעמישע שריפטן און ער האָט זיך מיט זיי אָפּטמאַל באַראַטן, צי זאָל ער ענטפערן, צי נישט. דער גרויסער זכות צוליב וועלכן מען האָט ספינאָזאָן פּער-זענלעך נישט אָנגערירט איז באַשטאַנען אין דעם, וואָס דאָס „פאַרפּעסטעטע“ בוך איז דערשינען אין לאַטיין און קען דעריבער נישט „פאַרדאַרבן“ אַ גרויסע צאָל מענטשן.

דערווייל האָבן זיינע פריינט אָנגעהויבן צו גרייטן אַ האַלענדישע איבערזעצונג פון טעאַלאָגיש-פּאַליטישן טראַקטאַט. ריאָווערטש האָט מסתמא געהאַט אַ סך אָנפראַגעס פון

פאלקס-מענטשן, וואָס האָבן נישט געקענט קיין לאַטיין און האָבן
נעוואָלט ליינען דאָס בוך. ער האָט תיכף אָנגעשטעלט אַ גוטן
איבערזעצער יאָן הענדריקש גלאַזע מייןקער, וואָס
האָט שוין פריער איבערגעזעצט סענעקאן, מאַנטען און
דעקארטן און יענער האָט זיך גענומען צו דער אַרבעט.

ווען ספינאָזא האָט זיך דערפון דערוויסט האָט ער באַלד
אָנגעשריבן אַ בריוו צו זיין פריינט יאָריג יעללעס און
אים געבעטן אָפשטעלן די האַלענדישע אויסגאַבע.

„איך בעט אייך דעריבער זייער ערנסט – האָט ער גע-
שריבן דעם 17-טן פעברואַר 1671 – איר זאָלט זיך ערקונדיקן
וועגן דעם און אויב עס איז נאָך מעגלעך – אָפשטעלן דאָס
דרוקן. דאָס איז נישט נאָר מיין בקשה, נאָר אויך די בקשה
פון די פילע פריינט מיינע, וואָס וואָלטן נישט געוואָלט זען, אַז
מיין בוך זאָל זיין פאַרבאָטן און עס וועט אָן ספק קומען דערצו,
אויב מען וועט עס אַרויסגעבן אין דער האַלענדישער שפּראַך.
איך בין איבערצייגט, אַז איר וועט צוליב טאָן סיי מיר און
סיי דער זאָך גופא.“

יעללעס האָט דערפילט זיין בקשה. די האַלענדישע
איבערזעצונג פון טעאַלאָגיש-פּאָליטישן טראַקטאַט איז דערשינען
אַ סך יאָרן שפעטער, ערשט נאָך ספינאָזאס טויט – אין 1693.

די קאָטאָסטראַפּע איז נישט געקומען אַ דאָנק די פּאָלע-
מישע ספרים, נאָר אַ דאָנק דער לעבעדיקער טעטיקייט פון די
פּראָווינציעלע קרייז-סינאָדן, וואָס האָבן אָנגעהויבן באַשיטן די
צענטראַלע קירכנראַטן מיט באַשלוסן מחרים צו זיין און קאָנפּיסקירן
אַלע אַפיקורסישע ווערק און צווישן זיי אויך דאָס „געפערלעכע
בוך“ – דעם טעאַלאָגיש-פּאָליטישן טראַקטאַט. שוין דעם 30 יוני
1670 באַשטימט דער אַמסטערדאַמער קירכנראַט אָנצונעמען
שטרענגע מיטלען קעגן דעם טראַקטאַט. דאָס איז געשען אַ דאָנק אַ
מסירה, וואָס עס איז אָנגעקומען פון אַ קרייז-סינאָד.
פון האַג, ליידען, אוטרעכט, דאָרטעכט, געלדערן און
אַנדערע שטעט און שטעטלעך האָבן זיך געשאָטן שטרענגע

החלטות קעגן דעם טראקטאט. די דרום האָלענזישע סינאָדן האָבן אין יולי 1670 באַשלאָסן בעטן די „ברידער פּרעדיקאַנטן“ צו העלפן אונטערדריקן אַלע „שעדלעכע, אפיקורסישע ביכער“ און ספּעציעל „דאָס ערגסטע און גאָטלעסטערישע בוך, דעם טעאָ-לאָגיש-פּאָליטישן טראַקטאַט“.

מען האָט געוואָלט ווירקן אויף דעם מלוכה-פּענסיאָנאַר – יאָהאַן דע ווייט – דעם אייגנטלעכן אינספּיראַטאָר פון טראַקטאַט, – אַז ער זאָל העלפן אונטערדריקן דאָס בוך.

אַלע בקשות, וואָס מען האָט צו אים געשיקט אין 1670 און 1671, מערסטנטייל פון די צפון און דרומדיקע טיילן פון האָלאַנד – זענען פלומרשט פּאַרלאָרן געגאַנגען – ווייל דע ווייט איז געשטאַנען ביים מלוכה-רודער און נישט דערלאָזט צו קיין שום רדיפות און אויסדרוקן פון אומטאַלעראַנץ.

אַ הויך דעם האָט ספּינאָזאַ געהאַט גוטע פּאַרטידיקער צווישן די פּריינט זיינע, ווי הוד דע, בורג א. א., וואָס האָבן פּאַרנומען פּאַראַנטוואָרטלעכע שטעלעס אַלס מלוכה-באַאָמטע. פון די אוניווערסיטעטן זענען געפלויען מסירות צו די שטאַטישע מאַגיסטראַטן, אין וועלכע די פּראָפּעסאָרן האָבן געבעטן פּאַרניכטן דעם טראַקטאַט און גלייכצייטיק געוואָרנט פאַר אַ נייעם ספר, וואָס דערדאָזיקער ספּינאָזאַ האָט בדעה צו דרוקן „איבער גאַט און מענטשן-גייסט“.

דעם 16-טן אַפּריל 1671 האָט דער האָלענדישער הויף שטרענג פּאַרבאָטן צו דרוקן און צו פּאַרקויפן דעם טעאָלאָגיש-פּאָליטישן טראַקטאַט, ווייל, ווי עס איז צו זען פון די צוגע-שיקטע מוסטערן, אַנטהאַלט דאָס בוך אַ „מענגע אפיקורסישע געדאַנקען“. אַלע אומגליקן אין לאַנד האָט מען צוגעשריבן דער פּרייהייט פון דרוקן – אַבער די הויפט-סיבה האָט מען געזוכט אין דער פּראַנק-און פּרייער פּאַרשפּרייטונג פון ספּינאָזאַס טראַקטאַט.

דאָס העכסט גאַטלאָזע בוך, דער טעאָלאָגיש-פּאָליטישער טראַקטאַט, האָט גורם געווען דעם וווקס פון הימלשרייענדיקע עבירות, דאָס לעסטערן גאָטס הייליקן נאָמען, חרמות, פּאַלשע שבועות, חלול השבת, חילול הקדש, פּאַראַכטונג פאַר רעליגיע, אונטערגאַנג פון טהרת המשפּחה און אַזוי ווייטער – אַזוי

האָט געשריבן דער אמסטערדאָמער קרייז-סינאָד דעם 25-טן יולי 1672.

„צוליב דידאָזיקע און ענלעכע ספרים – האָבן געשריבן די זעלבע פרומע אמסטערדאָמער – לאָזט גאָט אויף זיי אַראָפּ פון הימל דעם צאָרן, און די דונערן פון זיין פּעס גיסט ער אַלץ מער און מער אויס אויף אונזער פּאָטערלאַנד.“

אָזעלכע פעטיציעס און באַשלוסן האָבן סוף פל סוף גע-
מוזט ווירקן, אַז מען זאָל דעם „טעאָלאָגיש-פּאָליטישן טראַקטאַט“ אינגאַנצן פאַרבאָטן.

געקומען איז דידאָזיקע גזירה ערשט אין דער צייט פון דער געזעלשאַפטלעכער רעאַקציע – נאָך דעם שרעקלעכן טויט פון ספינאָזאַס באַשיצער – י א ה א נ ד ע ו ו י ט.

ביים רודער זענען שוין געשטאַנען די אַראַנזשיסטן – וואָס האָבן געהאַט זייער מאַכט צו פאַרדאַנקען די קירכנראַטלייט אין די שוואַרצע מאַנטלען, און פּדי זיך צו באַפעסטיקן און צופאַרן צום מאַנאַרכיסטישן ברעג זענען זיי געגאַנגען מיטן שטראָם פון דער פּאַסטאָרן-פּאָליטיק.

דעם 19-טן יולי 1674, האָט דער נייער נאַמעסטניק וויל-
העלם דער דריטער אַרױסגעגעבן דעם דעקרעט, וואָס די קירכנ-
ראַטלייט האָבן אַזוי באַגערט. אין דעמדאָזיקן דעקרעט ווערט
געוואָרנט קעגן דעם „שעדלעכן גיפּט“ פון אָזעלכע ביכער ווי
„די ביבליאָטעק פון די פּוילישע ברידער“ (Bibliotheca Fra-
trum Polonorum), האַבס „לויתן“, ד״ר לודוויק מיי-
ערס „די פּילאָזאָפּיע פון אויסטייטשונג פון די הייליקע שריפטן“
און ספּעציעל קעגן דעם „טעאָלאָגיש-פּאָליטישן טראַקטאַט“.

פּדי צו פאַרמיידן די טעות, וואָס די נעמען אַליין קענען
אַרויסרופן און ברענגען דערצו, אַז פרומע מענטשן זאָלן זיי
קויפּן – דאַרף מען אָזעלכע ביכער קודם פל צענזורירן.

„עס ווערט להבא פאַרבאָטן אונטער אַ שטראָף אַלעמען
און יעדערן באַזונדער דידאָזיקע אָדער ענלעכע ביכער צו דרוקן,
פאַרשפּרייטן און צו פאַרקויפּן דורך אַן אויסשטייג אָדער אויף
אַן אַנדער אופן.“

מיינזאמאָגט, אַז דערדאָזיקער דעקרעט האָט קיין
גרויס שאַדן נישט געקענט ברענגען – פשוט דערפאַר, ווייל

דער טראקטאט האָט אַלעמאַל געהאַט די אַלטע דאַטע אויפן שער-בלאַט און מען האָט זיך געקענט אַלעמאַל ריינוואַשן מיטן תירוץ, אַז עס איז געדרוקט געווען, איידער דער נאַמעסטניק האָט אַרויסגעגעבן זיין דעקרעט.

און, אַז די מיינונג איז אַ גערעכטע, באַווייזן אַמבעסטן די פיר אויפלאַגן, וואָס האָבן זיך פאַרקויפט אין אַ קורצער צייט און זענען דערשינען אונטער פיקטיווע נעמען און מיט אַנדערע שער-בלעטער.

דער „גאַטלאַזער געדאַנק“ פון ברוך ספינאָזאַ דרינגט אַריין אַלץ מער און מער, אָפּן און פריי אין די מוחות פון האַלענדישן בירגער, – אַזוי קלאַגט זיך דער האַגער קירכנראַט אין זיין פעטיציע פון 21 יוני 1675. דערדאָזיקער קירכנראַט האָט אַרומגעצוימט ספינאָזאַן מיט אַ מחנה שפיאַנען, וואָס פלעגן אינ-פאַרמירן וועגן אַלץ, וואָס ספינאָזאַ טוט און וועגן די אַלע מענטשן, וואָס קומען צו אים אויף אַ באַזוך.

ווען דער קירכנראַט האָט זיך דערוויסט, אַז ספינאָזאַ גרייט צום דרוק אַ ניי ווערק, האָט ער באַפוילן אויסצוגעפינען ווען און ווי, – איבערגעבן וועגן דעם אַ גענויעם באַריכט פאַר דער גלחים פאַרזאַמלונג, כדי מען זאָל קענען „האַנדלען לויט דער לאַגע פון דער זאַך“. די געפאַר איז זייער גרויס און די הערן פון דעם האַגער קירכנראַט גלויבן, אַז יעדערער וועט פאַרשטיין, וואָס דאָס מיינט און העלפן אויסגעפינען די פאַר-ברעכער און אָפּשטעלן די געפאַר.

ווייזט אויס, אַז ספינאָזאַ האָט וועגן דעם געוויסט – ווייל ער האָט באַשלאָסן פאַרן קיין אַמסטערדאַם און דאָרטן מיט דער הילף פון דעם רירעוודיקן, געטרייען און דורכגעטריבענעם רי-אַ-ווערטש אַרויסגעבן די „עטיק“. ווען ער איז אָבער געקומען קיין אַמסטערדאַם (יולי 1675) האָט ער זיך אָנגעשטויסן אויף גרויסע שוועריקייטן און ער האָט געמוזט דעם פלאַן אינגאַנצן אויפגעבן.

„בעת איך האָב געהאַט בדעה דאָס בוך צו דרוקן – שרייבט ספינאָזאַ צו אַלדענבורגן – האָט זיך אומעטום דערהערט אַ קלאַנג, אַז עס געפינט זיך אין פרעס מיינס אַ ניי בוך וועגן גאָט – וווּ איך זוך צו באַווייזן, – אַז עס איז נישטאָ קיין גאָט.

דערפון האָבן געוויסע טעאָלאָגן, וואָס האָבן דעמדאָזיקן קלאַנג אַרויסגערוּפן. זיך באַנוצט מיט דער געלעגנהייט, פּדי צו מסרן מיר ביי דעם פּרינץ פון אַראַניע און ביי די באַאַמטע. הויך דעם האָבן די נאַרישע קאַרטעזיאַנער, וועלכע מען האָט חושד געווען. אַז זיי זענען גוט געשטימט צו מיר – זיך שטאַרק דער-שראַקן און אָנגעהויבן צו שפּאַטן פון מיינע געדאַנקען און ווערק-און זיי הערן דאָס נישט אויף צו טאָן ביז איצט.

ספּינאַזאַ האָט דעריבער באַשלאָסן אויפגעבן די אויסגאַבע פון דער „עטיק“ – ווייל די לאַגע איז פון טאָג צו טאָג געוואָרן ערגער און ער האָט נישט געוואוסט וואָס צו אונטערנעמען.

די שטעלונג פון די קאַרטעזיאַנער צו ספּינאַזאַ אין יענער צייט שטימט אינגאַנצן מיט דער אינפאַרמאַציע פון לוקאַסן.

לוקאַס דערציילט, אַז די „אָנהענגער פון דעקאַרטן האָבן געטאָן אַלץ, וואָס זיי האָבן געקענט, פּדי צו זיך באַפּרייען פון דער באַשולדיקונג, אַז זיי זענען אטעאיסטן און, פּדי דער בליץ זאָל פאַלן אויפן קאַפּ פון אונזער פּילאַזאָף.“

„אַבער די רדיפות, וואָס די קאַרטעזיאַנער האָבן אַרויס-גערוּפן קעגן ספּינאַזאַן – זאָגט דער זעלבער לוקאַס – און וואָס האָבן אָנגעהאַלטן כל זמן ער האָט געלעבט – האָבן אים נישט געקענט מאַכן וואַקלדיק, נאָר זיי האָבן אים נאָך מער פאַר-שטאַרקט אין זיין זוכן דעם אמת.“

אין אַזאַ אַטמאָספּערע איז געווען אויסגעשלאָסן עפעס צו טאָן. ספּינאַזאַ איז שוין געווען ערנסט קראַנק און האָט געמוזט אויף די פּאָדערונגען פון זיינע דאָקטוירים זיך היטן פון אויפ-רעגונג און עגמת נפש.

עס האָט געמוזט קומען דער מלאך המות און צונעמען ביי די נעטרייע תלמידים דעם רבין – פּדי זיי זאָלן פעסט באַ-שליסן אים אַוועקשטעלן אַ נר תמיד אין דער פאַרם פון דעם ספר, וואָס האָט אין זיך אַנטהאַלטן די איבערגעבליבענע כתבים פון דעם איינוואַמען דענקער.

אויך דאַמאָלט, – ווי מיר וועלן זען – איז דער גייסט זיינער געווען פאַרפאַלגט – אפשר מיט נאָך אַ גרעסערן צאָרן – ווי ביי זיין לעבן.

שבת י צ ב י

דער גרויסער שטורם, וואָס האָט צו יענער צייט אָנגע-
רירט ביז אין די טיפסטע טיפענישן דאָס יידישע לעבן אין דער
גאָרער וועלט - איז געווען די שבת י צ ב י באַוועגונג.
אין אַן עפאָכע - ווען די קריסטלעכע וועלט איז געווען
איבערגעזעטיקט מיטן דאָגמאַטישן אינהאַלט פון דער קירך און
האָט געזוכט פאַר זיך אַן אויסלייז אין כיליאַסטישע נביאות -
אין ווען די יידישע וועלט האָט אויף די חורבות פון די אויס-
געשאַכטענע אוקראַינישע שטעטלעך אויסגעוויינט אין תפילות די
בענקשאַפט נאָך אַ גואל - אין יענער צייט באַווייזט זיך אין
מזרח די עקסטאַטישע געשטאַלט פון שבת י צ ב י.
אין ספינאָזאַס היים האָט דער מיסטיציזם דערגרייכט די
העכסטע שטופע פון פאַרגליווערונג אין דער פאַרם פון דער
פראַקטישער קבלה (קבלה מעשית). רייכע סוחרים, יידישע און
קריסטלעכע, אָנגעזעטיקטע מאַטעריעל האָבן זיך אָנגעהויבן צו
טובלען אין די מוטנע וואַסערן פון קאַבאַליסטישע נביאות און
זוכן אַ גייסטיקן תיקון פאַר זייער שוין פעסט באַזאָרגטן ערדישן
יש. די נביאות וועגן דעם אונטערגאַנג פון דער וועלט האָבן
זיך פאַראַרעליזירט מיט די סודות-פולע ציפערן-רמזים פון אַ
נייער דערלייזונג. די נעכטיקע קאַלווינער, היינט רעליגיעזע
אַנאַרכיסטן - האָבן געפונען אַ בשותפותדיקן באַדן פאַר אַ נישט
נעצוימטער בענקשאַפט נאָך אַן אויסלייזונג מיט די נעכטיקע

מאַראַנצן, היינט תרי"ג-מצוותדיקע פרומע יידן. ביידע האָבן פון דעמזעלעבן ברונעם געשעפט דיאָזיקע מיסטישע טראָפּנס, מיט וועלכע מען האָט זיך געמונטערט אין די יאָרן פון שטורמישן מבור, וואָס האָט פאַרגאַסן גרויסע אייראָפּעיִשע שטחים. די גרויסע מגפה אין ענגלאַנד, די דרייסיק-יאָריקע מלחמה אין מיטל-אייראָפּע, די גזירות ת"ח אין פּוילן, דער הונגער אין אַויען – דאָס זענען אַלץ די קאַטאַסטראָפּעס, וואָס האָבן גע-שפּייזט דעם פאַרהידושטן מענטשן – וואָס איז געשטאַנען הילפּ-לאָז און צעטומלט אין דעם פאַרשופּטן ראָד פון כּמעט אַפּאָ-קאַליפּטישע געשעצנישן און האָט אומזיסט געקלאַפט אין די שמאַלע טויערן פון שכל – פּדי דאָרטן צו געפּינען די טרייס-טנדע תשובה אויף זיינע בלוטיקע ספּקות און יאושדיקע קשיות.

און גראָד אין האַלאַנד האָט דער מיסטיציזם געהאַט אַ ברייטן באַדן אונטער זיך. דאָרטן וווּ דער סוחר איז זייער שנעל געקומען צו עשירות און האָט זיך איבערגעזעצטיקט מיט געלט – דאָרטן האָט ער אָנגעהויבן צו זוכן די סיבות פון זיין שנעלער רייכקייט און האָט אויף אַ רגע נישט געקענט אַ טראַכט טאָן, אַז ער און די גינסטיקע עקאָנאָמישע קאָניונקטור – זע-נען די איינציקע סיבות פון זיין שנעלן רייך ווערן. ער האָט זיי אָנגעהויבן צו זוכן מחוץ זיך, אין דער „באַשערטקייט“ (פרעדע-סטינאַציע). וואָס איז פון גאָט אָנגעמערקט געוואָרן; איבערגע-זעטיקט מיט מאַטעריעלע גיטער האָט ער זיך געווענדט צו די גייסטיקע און פאַר אַזעלכע האָט ער נישט געקענט האַלטן די קאַלמע לאַגיק פון יוריספרודענץ אָדער די נאָך נישט צוגענג-לעכע פאַר אים וועלט פון פיזיק און מאַטעמאַטיק – נאָר די וועלט, וואָס בינדט אַזוי מיסטעריעז צונויף זיין שיקזאַל מיטן סוד פון גאָטס וועלט. עס איז דעריבער נישט קיין ווונדער, וואָס אין ספּיאָנאַזעס לאַנד האָט שבתאי צבי דער נביא, וואָס איז פון די מיסטיקער כּמעט ווי פּאָאויסגעזען געוואָרן – געפונען זייער שנעל אַ לעבעדיקן אַפּקלאַנג און אַן אַלגעמיינעם אינטערעס. די ידיעות, וואָס קומען אָן פון טערקיי קיין האַלאַנד עלעקטריזירן די יידן און די קריסטן. יידישע סוחרים, וואָס זע-נען געפּאָרן אין די מזרח-לענדער, האָבן געשריבן צו זייערע

קינדער ענטוואַסטישע בריוו וועגן דעם משיח צרק און געהייסן
אַלץ פאַרקויפן און גרייטן זיך אין וועג אַרײַן.

מיט גרויס יובל און מיט אַן אויסערגעוויינלעכער התלהבות
האַט די אַמסטערדאַמער קהילה באַגריסט די אויפגייענדע גע-
שטאַלט פון משיח. אין עקסטאַטישע טענץ האָט דער יידישער
מקובל פון האַלאַנד אויסגעדריקט זיין שמחה און מיט תעניתים
און תפילות האָט ער זי באַפעסטיקט.

טעג און נעכט האָבן די דרוקערייען געאַרבעט און גע-
דרוקט סידורים אויף שפּאַניש, פּאַרטוגעזיש און העברעיִש מיט
נייע תפילות לכבוד שבתי צבי און מיט זיין בילד לעבן דעם
בילד פון דוד המלך.

אין דער זיכערער דערוואַרטונג אויף אַ שנעלן צוריקקער
קײַן ארץ ישראל האָבן די פּאַרשטייער פון די קהילות אַרײַנגע-
פירט יעדן שבת דאָס דוכנען פאַר די פּהנים.

עס איז געקומען דער עולם התיקון און איסר און התיר
האַבן פאַרלוירן די שליטה איבערן פּאָלק ישראל אין האַלאַנד.

דעם 24טן אלוּל תכ"ו (1666). האָט די אַמסטערדאַמער
קהילה אַוועקגעשיקט צו שבתי צבי אַ תּחנונים-בריוו. דעמדאָזיקן
בריוו האָבן צווישן אַנדערע אונטערגעשריבן אַזעלכע אָנגעזענע
פּערזענלעכקייטן פון דער יידישער קהילה, ווי ד"ר בנימין
מוספּיאַ, אַ מעדיקער און אַ פּילאָלאָג, אַ מחבר פון אַ
פירוש צום „ערוך“, אַ גוטער קענער פון גריכיש און לאַטיין,
וואָס האָט זיך אויך פאַרנומען מיט אַלכעמיע, משה רפאל
בר יצחק אגילר, אויך אַ פּילאָלאָג, דער חכם פון ספר-
דישער קהילה אין אַמסטערדאַם, אברהם הפּהן פּימנטיל,
אַ מחבר פון אַטעמאַטישע און אַסטראָנאָמישע ווערק, ווי אויך
דער רב און געלערנטער ר' יצחק נהר, סאַניאָאַס אַ מיט-
חבר פון „עץ חיים“ — שפּעטער רב אין ליוואַרנע.

אין דעמדאָזיקן בקשה-בריוו האָבן די שטאַלצע פּרנסים,
די תלמידי חכמים פון אַמסטערדאַם זיך געבעטן, אַז שבתי צבי
זאָל זיי נישט פאַרלאָזן און זיך נישט אַפּקערן פון זיי און ווייזן
דעם וועג אויף וועלכן זיי דאַרפן גיין און די מעשים, וואָס
זיי דאַרפן אויספירן. זיי בעטן אויך צו ענטפּערן — ווי לאַנג

וועט זיי אויס נאָמען צו ווערטן אויף יענעם טאָג - ווען די פּאַרטריבענע וועלן צוזאַמענגעקליבן ווערן.

„און מיר אלע בוקן זיך און קניען פאַרן פּסא הכבוד פון אונזער קעניג - שרייבן די אַמסטערדאַמער תּלמיד-חכמים - און טוען תּפילה פאַר דעם, וואָס וווינט אין הימל, אַז ער זאָל צואיילן דאָס קומען (פון דער גאולה) און זאָל פאַרשטאַרקן די פּראַכטיקע מלוכה פון אונזער האַר אויפן הייליקן באַרג אין ירושלים און געלויבט זאָל זיין זיין נאָמען צום גונסטן פון אונזער מלוכה.“

דעמדאָיקן אויפּרוף האָבן זיי געשיקט צו שבתי צבי דורך דעם חכם ר' יצחק נהר, וואָס איז געפאַרן ספּעציעל קיין טערקיי. ר' יצחק נהר האָט אָבער קיינמאָל שבתי צבין דעם דאָקומענט נישט איבערגעגעבן, ווייל אינצווישן איז געקומען די ידיעה פון שבתי צבי'ס שמד. אַן אַנדערן אויפּרוף-בריוו צו שבתי צבי האָבן אַרויסגעגעבן 26 אָנגעזעענע ספרדישע יידן אין אַמסטער-דאָם, מערסטנטייל פון מאַראַגנישער אָפּשטאַמונג; צווישן זיי האָט זיך אויך געפונען ב ר ו ד ד א ק א ס א .

גאַנץ אייאָפּע האָט געקוקט אויף אַמסטערדאַם - ווי אויף דעם אמתן קוואַל פון ידיעות וועגן שבתי צבי. פּל זמן מען האָט דאָרט געטאַנצט דעם ריקוד של משיח - האָט מען אומצטום געגלויבט אין דער געזאַלבוטקייט פון דעם סמירנער מקובל. אין דייטשלאַנד האָט מען זיך דורך די אויערן פון האַ-לאַנד צוגעהערט צו דעם, וואָס טוט זיך אין מזרח. דער זייער שטאַרק גענייגטער צו שבתי צבי, דער בעל „חות יאיר“, ר' חיים בכרך, וואָס איז דאַמאָלסט געזעסן אויף דעם פּסא הרבנות אין וואָרמס - האָט געהאַט אין אַמסטערדאַם אַ ספּע-ציעלן קאַרעספּאַנדענט אין דער פּערזאָן פון דעם רב פון דער אשכּנזישער קהילה ר' אייזיק דעגענגען - וואָס פּלעגט אים יעדן טאָג שיקן ידיעות וועגן דער שבתי צבי באַוועגונג. סעפטעמבער 1667 איז געקומען קיין אַמסטערדאַם שבתי רפאל, דער פּלאַמענדיקער פּראָפּאַגאַטאָר פון שבתי צבי. ער האָט געהאַלטן אַ דרשה אין דער שול פון די אשכּנזים - שוין צו יענער צייט, ווען די מערהייט פון די ספרדים האָט זיך אויסגעניכטערט און האָט אָנגעהויבן צו באַקעמפּן און צו רודפּן

די אָנהענגער פון שבתֿי צבי. שבתֿי רפאל האָט געמוזט אין אַ
חודש אַרום פאַרלאָזן די שטאָט - און דאָס איז געווען אַ סימן,
אַז עס קומט אַ רעאַקציע קעגן דער באַוועגונג - אַלס אַ רע-
זולטאַט פון אַ ביטערער אַנטווישונג. ביז די אַנטווישונג איז אָבער
רייף געוואָרן, האָט גענומען אַ לאַנגע צייט, אפילו נאָך דעם,
ווי שבתֿי צבי האָט אָנגעטאָן דעם מאַהאַמעדאַנישן טורבאַנ.
אַ האַלענדיש-ייִדישער היסטאָריקער, אָפּשאַצנדיק די ראַפּע
פון די אַמסטערדאַמער יידן אין דער שבתֿי צבי באַוועגונג, זאָגט
צווישן אַנדערע פּאָלגנדעס:

„די גרויסע צאָל פון זיינע (ד. ה. שבתֿי צביס) אָנהענגער
צווישן די ספרדישע יידן אין אַמסטערדאַם, דאַרף מען קודם פל
צושרייבן דעם פּאַקט, וואָס משיח איז פאַר זיי געווען דער
פאַרקערפּערונג פון אַ נאַציאָנאַלער און רעליגיעזער דערוואַכונג...
ער וועט דאָס ייִדישע פּאַלק אַרויספירן פון זיין סאַציאַלער קנעכט-
שאַפט צו דער פּאָליטישער פּרייהייט און סאַציאַלער זעלבשטענ-
דיקייט און אַ גייסטיקן נאַציאָנאַלן לעבן אין לאַנד פון די אבות“
(דאָ סילוואַ ראַזאַ).

דאָס איז געווען דער אידעאָלאָגישער הינטערגרונט פון
דעם, וואָס די גייסטיקע און אויך די פינאַנציעלע אַריסטאָקראַטיע
איז, לויט דער מיינונג פון דעמדאָזיקן היסטאָריקער, מיטגעריסן
געוואָרן פון דער באַוועגונג.

און אַפילו דאָן, ווען שבתֿי צבי איז באַגאַנגען אַ פאַראַט
און האָט זיך אונטערגעגעבן דעם סולטאַן - האָט מען אין
אַמסטערדאַם נישט געוואָלט גלויבן, אַז משיח בן דוד איז אַ
פאַרעטער.

שפּעטער, ווען מען האָט זיך סוף פל סוף איבערגעצייגט,
אַז דאָס איז אמת, האָט מען נאָך יאָרן לאַנג געמאַכט אַן אַנשטעל
אַז מען איז איבערצייגט אין זיין אמתער שליחות, ווייל מען האָט
זיך פשוט געשמט - און זיך געשראַקן, אַז די וועלט זאָל זיך
פון זיי נישט אויסלאַכן.

אַזוי ווי אין שטורם-נעכט אויף אַ ים קלאַפן פאַרויס די
כוואַליעס צו די ליכט-טורעמס (פדי זיי צו פאַרטונקלען) - אַזוי
זענען די קלאַרסטע קעפּ פאַרטונקלט געוואָרן אין יענעם שרעק-
לעכן גייסטיקן אויפּברוי.

צוויי כאראקטעריזירט די שבתי צבי באוועגונג א דייטש-
יידישער היסטאריקער (דוד קויפמאן).
איז דער קלארער קאפ פון ברוך ספינאָזאָ אויך פארטונקלע
געוואָרן ?

נס איז געווען אוממעגלעך פאר אַזאָ מענטשן ווי ספינאָזאָ,
נישט צו פארפאָלגן די גרויסע באַוועגונג, וואָס איז געווען פאר
אַ געוויסע צייט פּמעט דער צענטראַלער פּונקט אין יידישן לעבן
פון האַלאַנד, און מען וואָלט געקענט אַפילו זאָגן - אַז אויך אין
דעם נישט יידישן...

די גרויסע צאָל האַלענדישע פּלוגשריפטן, וואָס זענען
צו יענער צייט דערשינען האָבן אַן ספּק אַרויסגערופּן ספינאָזאָס
אַינטערעס. דער פּאַקט, וואָס זיי פּעלן אין ספינאָזאָס רשימה פון
ביכער, באַווייזט נאָך גאַרנישט - ווייל מיר זענען פאַרט נישט,
זיכער, אַז די דאָזיקע רשימה שטעלט פאַר מיט זיך די גאַנצע
ביבליאָטעק זיינע.

אויב מען האָט ספינאָזאָן פון אַלע זייטן צוגעשיקט די
נייעסטע ביכער און ספּרים - איז נישט אויסגעשלאָסן, אַז די
שבתי צבי ליטעראַטור פּלעגט אים צוגעשיקט ווערן און דורך זיי
האַט ער זיך געקענט באַקענען מיט דער פּערזענלעכקייט פון
שבתי צבי דעם מערקווירדיקן מיטצייטלעך זיינעם.

אין אַוטרעכט איז אין 1666 אַרויס אויף האַלענדיש
אַ בראַשור פון אַ געוויסן אַנדערע אַסעסעזיוס א. א. נ.
דער הייליגער באַריכט און טרייסט פאַר די יידן צו דער
געלעגנהייט פון דעם פּלומרשטן משיח'...

אין אַמסטרעדם איז אין דעם זעלבן יאָר דערשינען
אַ ווייער פּולקאָמע באַשרייבונג פון דעם לעבן און באַרוף
פון דעם יידישן משיח. מיט אַ יאָר פריער איז אין דעם
זעלבן אַמסטרעדם אַרויס אַ ביכל וועגן דעם, ערוואַרטעטן יידישן
משיח'.

קענען אַ האַלענדישער פּרעדיקער אין סמירנע - אַן
עות פון שבתי צביס טעטיקייט, האָט אינפאַרמירט זיינע לאַזדס-

לייט וועגן אים און זיין באוועגונג פריער אין א טאָן פון צוטרוי און ערשט שפעטער נאָך דער קאַזאַסטראָפּע האָט ער אים פאַר-געשטעלט אין אַ נעגאַטיווער ליכט. אין יאָר 1669 האָט ער אַרויסגעגעבן אין אַמסטערדאַם אַ פּוּלן באַריכט א. נ. „אומזיסטע האָפּנונגען פון די יידן אויף זייער משיח“.

צווישן די שפּתֵי צבִיניקעס אין אַמסטערדאַם זענען געווען אַ סך אָנגעזעענע פּערזענלעכקייטן, ווי הרב יצחק אבוהב, דער רייכער סוחר אברהם פּעררייר און אויך ספינאָזאַס שול-חבר, דער שוין דערמאָנטער ד"ר יצחק נהר.

וועגן דעם האָט ספינאָזאַ וואַרשיינלעך געהאַט די בעסטע ידיעות. און דעריבער ווען אַלדענבורג האָט אים אין אַ בריוו פון 8-טן דעצעמבער 1665 אָנגעפרעגט מכוּח שפּתֵי צבִי — איז די פּראָגע פאַר אים נישט געווען קיין אומדערוואַרטעטע. אין דעם-דאָזיקן בריוו האָט אַלדענבורג, באַרינדיק די פּאַליטישע געשעע-נישן פון יענער צייט, געשריבן וועגן שפּתֵי צבִי.

אַלע רעדן דאָ וועגן די שמועות, אז יידן וועלן זיך נאָך צוויי טויזנט יאָר פון גלות איצט אומקערן אין זייער פּאַטערלאַנד. ווינציק מענטשן גלויבן אין דעם; אָבער אַ סך ווינטשן זיך דאָס וואָס האָט איר געהערט וועגן דעם און וואָס דענקט איר? דאָס וועט איר אייער פריינט מיטטיילן. איך פון מײן זייט קען אין דעם אַזוי לאַנג נישט גלויבן, פּל זמן איך וועל נישט באַקומען אַ באַריכט פון קאָנסטאַנטינאָפּאָל גופּא, פון מענטשן, וואָס פּאַרדינען דעם צוטרוי, אין זענען מיט דעם ענין באַקאַנט. איך וואָלט גע-וואָלט וויסן, וואָס האָבן די אַמסטערדאַמער יידן דערפון געהערט און וואָס פאַר אַן איינדרוק האָט דידאָזיקע ידיעה אויף זיי גע-מאַכט? אויב די ידיעה זאָל זיך באַשטעטיקן — דאַן זאָגט זי דאָך אָן זייער וויכטיקע ענדערונגען“.

ווי עס איז דערפון צו זען, האָט אַלדענבורג, פּונקט ווי אַ סך אַנדערע קריסטן — געגלויבט, אַז דאָ קומט פאַר אַ גרויסער פּאַקט, וואָס וועט ברענגען וויכטיקע ענדערונגען.

ליידער פּעלט אונז ספינאָזאַס תּשובּה, עס איז מעגלעך, אַז ער האָט בכלל נישט געזענטפּערט און נישט דווקא אויף דער-דאָזיקער דרך-אגבדיקער אָנפּראָגע — נאָר אויף דעם גאַנצן בריוו בכלל. ווייל דערדאָזיקער בריוו איז דער לעצטער פון דער

ערשטער תקופה פון זייער בריוו-אויסטויש. צען יאָר האָבן זיי צו זיך נישט געשריבן. און ווען אין אויגוסט 1675 האָט ספּי-נאָזאָ באַקומען אין האַג אַלדענבורגס אַ בריוו – איז שוין דער חלום פון שבתִי צבי לאַנג צערונגען געוואָרן און מען האָט שוין וועגן דעם נישט גערעדט.

אַבער אין לייכט פון ספּינאָזאַס געדאַנקען איבער דער ייִדישער מלוכה אין זיין „טעאָלאָגיש-פּאָליטישן טראַקטאַט“ – לאָזט זיך מער אָדער ווינציקער פעסטשטעלן, וואָס ספּינאָזאַס האָט געקענט ענטפערן וועגן דעם דעם אַל-וויסנדן אַלדענבורג. אין דריטן קאַפיטל פון דעם טראַקטאַט זאָגט ספּינאָזאַס – אַז די יידן האָבן זיך אויפגעהיט אין משך פון אַזאַ לאַנגן גלות-לעבן נאָר דערפאַר, וואָס זיי האָבן אָפּגעהיט אַלע אויסערלעכע מנהגים, וואָס אַנדערע פעלקער האָבן ווי נישט, און די הויפט-זאַך, אַ דאַנק דער ברית-מילה, וואָס זיי היטן אָפּ זייער שטאַרק. די ברית-מילה האַלט ספּינאָזאַס פאַר אַזאַ וויכטיקן פּאַקטאַר. אַז דידאָזיקע מצווה איז אַליין בכוח צו פאַרזיכערן די אייביקע עקזיסטענץ פון ייִדישן פּאָלק. דאָך גלויבט ער – אַז די יידן, „אויב זיי וועלן נישט ווערן דעגענערירט אונטער דעם איינפלוס פון די עיקרים פון זייער אמונה“ – וועלן נאָך אַמאָל צוריק אויפבויען זייער מלוכה און „גאָט וועט זיי אויפסניי אויסוויילן“. ווייל דער גורל פון מענטשן בייט זיך און מען קען קיינמאָל נישט פאַראויסזאָגן, וואָס וועט פאַסירן!

די מנהגים, וואָס האָבן זיך אַנטוויקלט און באַפעסטיקט ביי די יידן אין משך פון דורות – זענען נישט נאָר צוליב רעליגיעזע אויפגאַבן – נאָר זיי האָבן אויך פאַרזיכערט דעם פּאָלק די מאַטעריעלע עקזיסטענץ.

צו יענער צייט – ווען עס האָט עקזיסטירט די ייִדישע מלוכה – זענען דידאָזיקע דינים און מנהגים געווען נויטיק – ווייל זיי האָבן גליקלעך געמאַכט די מענטשן.

אין דער אַמאָליקער ייִדישער מלוכה האָט גאָט אַליין געהערשט איבער די יידן און דערפאַר האָט מען מיט רעכט גערופן די מלוכה – מלכות שמים און גאָט האָט זיך גערופן מלך ישראל; דעריבער איז פאַרשטענדלעך, אַז די שונאים פון ישראל זענען געווען אויך די שונאים פון גאָט און די, וואָס האָבן געוואָלט פאַרכאַפּן די מאַכט.

זענען געווען באשולדיקט אין חילול השם - ווייל די דינים פון דער מלוכה זענען געווען אנערקענט פאר גאטס דינים, דעריבער זענען משהס געזעצן - נישט מער גווי פארפליכטונגען, וואָס זענען אַרויפגעצווונגען געוואָרן אויף דעם יידישן פּאָלק. אָנשטאַט וויסן וועגן גאָט, האָט משה געלערנט געהאַרצומאַקייט צו גאָט.

ווער עס האָט פאַרצטן די אַכונה האָט מיט דעם אויך פאַרצטן די מלוכה; דער רעליגיעזער כּופּר איז אין דערזעלבער צייט אויך דער פּאַליטישער כּופּר. דעריבער קען מען זאָגן, אַז די יידישע מלוכה איז געווען אַ טעאַקראַטישער שטאַט - ווייל קיין אַנדערער געזעץ האָט דאָרטן נישט פאַרפליכטעט אַחוץ דעם געזעץ, וואָס גאָט האָט מגלה געווען פאַר זיין פּאָלק.

און ווייל די יידן זענען געווען דערצויגן אין גייסט פון גאָטספּאַרצטיקייט, דעריבער איז זייער ליבע צום פּאַטערלאַנד געווען נישט קיין געוויינטלעכע ליבע, נאָר אַ מורא פאַר גאָט. גלייכצייטיק האָט זיך אויסגעאַרבעט, אַדאַנק די געזעצן, וואָס זענען באַשאַפּן געוואָרן פאַר די יידן, אַ שטאַרקע ליבע צו פרייהייט אין די ראַמען פון דער אייגענער מלוכה - און דער-פאַר האָבן יידן קיינמאָל נישט געקענט לאַנג אויסהאַלטן אונטער אַ פּרעמדער הערשאַפּט. נישט אומזיסט רופּט אָן עזרא ירושלים אַ בונטאַרישע שטאַט. יידן איז געווען עקאָנאָמיש זייער גוט אין זייער לאַנד, - שלעכט אין דער פּרעמד - ווייל דאָרטן האָט אויף זיי געלויפּרט רדיפה און שאַנד.

די יידן זענען פאַרהאַסט - ווייל זיי לעבן זיך אויס אין אַ רעליגיע, וואָס איז נאַציאָנאַל און איז לויט איר טיפּסטן וועזן פיינטלעך צום קריסטנטום.

ספינאָזא זאָגט פאַר דעם אונטערגאַנג פון דער יידישער רעליגיע אין גלות - ווייל דאָ איז זי נאָר רעליגיע, וואָס האַלט זיך אויף עיקרים און דינים פון דער אַמאָליקער יידי-שער מלוכה.

נאָר אין דער יידישער מלוכה קען זיך די רעליגיע אויס-לעבן - ווייל דאַמאָלסט איז דאָס נישט נאָר רעליגיע, דאַגמאַ נאָר אויך פּאַליטישע רעכט, נאַציאָנאַלע קאָנסטיטוציע.

אַבער - זאָגט ספינאָזא - „הגם די יידישע מלוכה וואַלט געקענט ווערן אַ פעסטע אויף אייביק, דאָך לאָזט זיך שוין נישט

מצר זי נאכמאכן און דאָס איז אויך נישט ווינטשנסווערט".
 דעריבער איז דער גורל פון די יידן אַ טראַגישער: זיי
 לעבן זיך אויס אין אַ רעליגיע, וואָס איז גלייכצייטיק נאַציאָנאַל-
 נאַלער, שטאַטלעכער קאָדעקס, און מיט אירע מנהגים טיילן זיך
 די יידן אָפּ פון די אַרומיקע פעלקער. די נאַטור קען נישט
 קיין ווונדער; קיין יידישע מלוכה וועט נישט אויפגעבויט ווערן!
 אַזוי האָט באַדאַרפֿט ענטפערן ספינאָזא אין הספם
 מיט זיין נישט אַלעמאַל קלאָרן צוגאַנג צום יידנטום אין זיין
 „טעאָלאָגיש-פּאָליטישן טראַקטאַט“.
 ער האָט אַזוי געקענט ענטפערן; ער איז אָבער נישט
 געווען בכח די פּראַגע צופאַרענטפערן.

שבת נחמו שנת תל"ה (3 אויגוסט 1675) איז מיט גרויס
 פאַראַד פאַרגעקומען אין אַמסטערדאַם דער חנוכה הבית פון דער
 בייזער ספרדישער שול.

די יידישע עדה אין אַמסטערדאַם איז מיט דער צייט אַזוי
 אויסגעוואַקסן – אַז זי האָט שוין געציילט 4000 משפחות.
 דידאַזיקע פּייערונג פון דער שול, וואָס מען האָט אַ נאָ
 מען געגעבן „תלמוד תורה“ איז געווען איינע פון די אימפּאָ-
 זאַנטסטע – וואָס אין האַלאַנד האָט מען ווען עס איז ביי יידן
 געזען.

אין לשון-קודשדיקע, שפּאַנישע און אפילו האַלענדישע
 גראַמען האָט מען באַזונגען איר פּראַכט און מיט גרויס שמחה
 האָט מען זיך פאַרטיפּט אין אייגענעם עבר, דוקא דאָ, אין גלות,
 וווּ דאָס יידישע לעבן האָט געבליט – וווּ תורה און פּרנסה
 איז געגאַנגען יד-אחת.

צו יענער צייט וויילט ספינאָזא אין אַמסטערדאַם; ער איז
 אַהין געקומען מיט דעם באַשלוס צו דרוקן זיין „עטיק“.
 האָט ער זיך צוגעקוקט צו דערדאַזיקער פּייערונג? האָט
 ער געהערט די קאַנטאַטעס געזונגען פונם חזן און די משוררים
 אין דער קלינגענדיקער ספרדישער הברה? האָט ער זיך צוגע-
 הערט צום פּאַטאַס פון גלויבן, וואָס האָט געשפּאַרט פון די

פייערדיקע דרשות פון די מטיפים און דרשנים ? פארצקשנט
שווייגן די קוועלן.

אויב ער האָט זיך אָבער יאָ צוגעהערט, - צי האָט ער
נישט אַ טראַכט געטאָן, אַז נישט אַלץ, וואָס זיין געניאַלער
מח האָט געטראַכט וועגן יידן און זייער צוקונפט - איז ריכ-
טיק און וועט מקוים ווערן ?

שבתֿי צבי איז שוין פאַרגעסן און די האַפענונג איז ערגיץ
צערונען געוואָרן.

און אויף די חורבות פון דער משיחישער אַנטטוישונג האָט
זיך צעהילכט דער „שיר תהילה“ לכבוד דעם חנוכת הבית פון
אַ נייער שול אין „ניי-ירושלים“.

די געהיימע נסיעה

אָנפאַנג 1672 האָט די פראנצויזישע אַרמיי מיט לייכטע
נצחונות פאַרנומען אַ פּאַר האַלענדישע פּראָווינצן. די דאָזיקע מפּלה
פון דער האַלענדישער אַרמיי האָט געגעבן דעם אימפּולס די
אַראַנזשיסטן צו קעמפן פאַר אַ קאָנצענטראַציע פון דער מאַכט אין
זייערע הענט. ספּינאַזאַס פּראָטעקטאָר, יאָהאַן דע וויט, איז געפאַלן
אַ קרבן פון דעם המונס דעמאַגאָגישע באַשולדיקונג, אַז דאָס
האַט מען אים צו פאַרדאַנקען די אַנוועזנהייט פון דעם שונאס
סאַלדאַטן אין דעם פּרייהייטלעכן האַלאַנד.

די אַראַנזשיסטן זענען אָבער אויך געווען שוואַך און נישט
געקענט שאַפן אַזאַ שנעלן און קאַלעקטיוון כּח פון ווידערשטאַנד-
וואָס זאָל אַרויסשטויסן די פּראַנצויזן פון האַלאַנד.

די גאַנצע אוטרעכטער געגנט איז געווען אין די הענט
פון דער פּראַנצויזישער אַרמיי אונטער דער הויפּט-נהגה פון
פּירשט קאַנדידע. מען האָט זיך פאַרקוואַטירט אין אַוט-
רעכט און זיך געגרייט צו אַ שטורם אויף דער הויפּטשטאָט.

די לאַגע פון די האַלענדער איז געווען זייער אַ שווערע.
מען האָט זיך אַרומגעקוקט, אַז מיט גבורה וועט מען דעם שונא
נישט באַזיגן און מען מוז זיך נעמען צו אַנדערע מיטלען; אפשר
וועט זיך לאָזן פירן די פּלאַמאַטישע אונטערהאַנדלונגען מיט דעם
קעגנער, קומען צו אַ פּשרה און אויף אַזאַ אופן אויסמיידן אַ
ווייטערדיקע מלחמה, אַ ענין וואָס איז בכלל נישט געווען צום
האַרצן דעם האַלענדישן סוחרים-פּאַלק.

האָט מען זיך דערמאָנט, אַז דער הויפט-קאָמענראַנט. דער פֿירשט קאַנדע איז נישט נאָר אַ סטראַטעגיקער. נאָר אויך אַ פּילאָזאָפּירנדער דילעטאַנט. ער האָט זיך אַ סך אָפּגעגעבן מיט וויסנשאַפֿטלעכע ענינים, געווען גוט באַפּריינדעט מיט מאַריער, פֿאַפּאַנטען, געשטיצט שרייבער און קינסטלער און אַפּילו פּאַרקערט מיט די „פּרייגיסטער“ און די טעקסטן. אין זיין סביבה האָבן זיך אַלעמאָל געפונען די פּאַרשטייער פון קינסטלער-וועלט און אַפּילו יידן זענען געווען צוגעלאָזט אין זיין געזעלשאַפֿט; פאַר יענער צייט – אַ באַווייז פון ליבעראַליזם, פּרט אַז קאַנדע איז געווען אַ מיטגליד פון דער קעניגלעכער משפּחה.

דערדאָזיקער מיליטאַריסט-געלערנטער האָט וואַרשיינלעך געהערט פון ספּינאָזאַן און זייענדיק נישט ווייט פון האַג, וווּ דער פּילאָזאָף האָט געווינט – איז געווען גאָר פאַרשטענדלעך דער ווייז צו זען און צו שמועסן מיט אַזאַ באַרימטן געלערנטן, ווי דער אַמסטערדאַמער גלעזער-שלייפּער.

אויך האָט דער צווייטער צד, וואָס איז גאָר מעגלעך, געוואָלט אויסנוצן ספּינאָזאַן, ער זאָל אין אַ באַגעגעניש מיט דעם אָנפירער פון דער פּיינטלעכער אַרמיי, וואָס דראָט צו פאַרכאַפּן גאַנץ האַלאַנד – באַשיצן זיין פּאַטערלאַנד קעגן דער אינוואַזיע און זאָל אויספּויען גינסטיקע באַדינגונגען פאַר אַ באַלדיקן שלום צווישן האַלאַנד און פּראַנקרייך.

דאָס איז דער וואַרשיינלעכער פּאָליטישער הינטערגרונט פון דער געהיימער נסיעה, וואָס ברוך עספּינאָזאַן האָט אונטערגענומען אין פּיינדס לאַגער.

אין דערדאָזיקער מערקווירדיקער ריזע פּיגורירט אַ פאַר-מיטלער – וועמענס נאָמען און אויך אייגנאַרטיקע קאַריערע זאָל דאָ געשילדערט ווערן.

דאָס איז דער שווייצער פון געבורט און אינטערנאַציאָנאַליסט לױט נייגונגען – זשאַן באַפּטליסט סטופּע (Jean Baptiste Stoupe). ער איז געבוירן געוואָרן אין דער שווייץ אין יאָר 1620. ער האָט געשטודירט טעאָלאָגיע, דאָן צוועק קיין ענגלאַנד און געווען פאַר אַ לענגערע צייט אַ פרע-דיקער אין דער וואַלאַנישער געמיינדע אין לאַנדאָן. בשעת קראָמוועלס ממשלה האָט מען אים אויסגענוצט פאַר פאַרשיידענע

פאליטישע שליחותן. נאָכן פאלן פון דער ענגלישער רעפובליק און דער רעסטאורירונג פון דער מאַנאַרכיע איז ס׳ו׳פ געווען געצווונגען צו פאַרלאָזן ענגלאַנד. ער באַזעצט זיך אין פראַנקרייך, גט זיך אָפּ מיט דער מצדאָם טעאַלאָגיע אין פאַרקנסט זיך מיטן שווערדל. זיין ברודער איז געווען אַ פראַנצויזישער פּולקאָוויק און אין זיין זכות ווערט דער עקס-טעאַלאָג - אַן אָפיציר. ווייזט זיך אויס, אַז דער נייער מצרסישער פעלד פון זיין טעטיקייט איז אים זייער געווען צום האַרצן - ווייל ער פילט זיך גאַר גוט אין דער אַטמאָספערע פון סאַלדאטעסקא און אין שלאַכטן ווייזט ער ארויס זאָרגלאָזע בראַווור, חוצפה און ליבע פאַר ריוויקלישקייט. צוזאַמען מיט פירשט קאַנדעס אַרמיי געפינען מיר אים אין האַלאַנד. אין יולי 1672 באַגעגענען מיר דעם אָפיציר סטופ (ער איז שוין דאַמאָלסט אויך אַ פּולקאָוויק) אין דער שטאָט אַוטרכט.

אין דערדאָזיקער שטאָט איז געווען די שטענדיקע דירה פון גענעראַל-שטאַב מיטן פירשט קאַנדע בראש. אָנפאַנג 1673 קומט דער פירשט מיט זיינע זין קיין אַוטרכט און דער דיפלאָמאַטישער סטופ גיט לכבוד אים אַ מאַלאַייט ביי זיך אין הויז - אַ באַווייז, אַז ער איז געווען אַ אָנגעזעענער מיליטער-מאַן אין דער פראַנצויזישער אַרמיי.

דערווייל פאַרגייט די צייט אין זיסלעך-לאַנגווייליקן מילי-טערישן „דאלטשע פאַר נייענטע“ - וואָס דריקט זיך אויס אין אימפּראָוויזירטע באַנקעטן און פלומרשטע סטראַטעגישע שטודיען און אויף די ראַנדן פון דידאָזיקע פליכטלאָזע פליכטן און פליכט-טעלעך. שפּילן זיך יונגע בלוטן אין מעטעאָרישע ליבעס, באַווירצט מיט אַ וויץ פון ראַבלע און באַצוקערט מיט אַ פאַסטאָראַל-ליד פון אַ בואַלאָ... די איינגעזויערטע בלוטן פון די „עלטערע“ אָפיצירן ווענדן אָן זייער ענערגיע אין דער ריכטונג פון סטראַ-טעגישע פאַרשונגען אָדער סתם ליטעראַרישע „ליבהאַבעריי“.

פּולקאָוויק ס׳ו׳פ האָט זיך דאַמאָלסט איבערגעגעבן אין רשות פון „וויסנשאַפט“. ער האָט געשטודירט דעם „כאַראַק-טער“ און די רעליגיע פון האַלענדישן פּאַלק. אינספּירירט האָט אים צו דערדאָזיקער אַרבעט אָן אומדערוואַרטעטער בריוו פון זיינעם אַ פריינט, אַ פאַסטאָר פון בערן.

דערדאָזיקער פּאַסטאָר האָט אין אַ בריוו געטאָדלט
סטופּן - אלמאי ער אַליין, זייענדיק אַ פּראָטעסטאַנט, קעמפט
אין אַ קאַטוילישע אַרמיי קעגן די פּראָטעסטאַנטן? סטופּן האָט
דערו פּראָגע-פּאַרווורף אַ שטאַך געטאַן. ער האָט זיך תּיכּף אַוועק-
געזעצט און אָנגעשריבן זיין פּריינט אַ בריוו-חיבור א. נ. „די
רעליגיע פון די האַלענדער, פּרעזענטירט אין אַ רייע בריוו, גע-
שריבן פון אַן אַפיציר פון דער קעניגלעכער אַרמיי צום פּאַסטאָר
און פּראָפּעסאָר פאַר טעאָלאָגיע אין בערן“.

דערדאָזיקער טשעקאָווער חיבור באַשטייט פון זעקס בריוו,
וואָס זענען פּראָפּאָסט געוואָרן אין משך פון 17 טעג פון 2
ביז 19 מאי 1673).

אין דידאָזיקע בריוו ווייזט טטופ אָן, אַז אין האַלאַנד איז
פאַראַן אַזויפיל סעקטעס און רעליגיעזע קהילות, אַז עס איז
פשוט אוממעגלעך צו רעדן וועגן אַ פּראָטעסטאַנטיזם אין האַ-
לאַנד - אַלס וועגן אַ הערשנדיקער אמונה.

טטופ האַלט, אַז די אמתע רעליגיע פון די האַלענדער איז
דער... געלדזאָק. האַלענדישע באַאַמטע, וואָס דינען אין דער
אַסט-אינדישער קאָמפּאַניע אין יאַפּאַן, באַהאַלטן זייער קריסט-
לעכקייט, ווייל דאָס קען זיי שאַדן צו די געשעפטן. האָבן דען
די האַלענדער נישט געקעמפט קעגן די ענגלענדער, וואָס זענען
דאָך אויך פּראָטעסטאַנטן?

ווען האָט טטופ געהאַט די מעגלעכקייט אָנצוזאַמלען אַזויפיל
ידיעות וועגן האַלאַנד און אַפילו זיך באַקענען מיט די האַלענ-
דישע היסטאָריקער? - דאָס איז אַ וויכטיקע פּראָגע. וויסן מיר
אַבער, אַז אין אוטרעכט האָט פּראָקטיצירט דער שוין דערמאַנ-
טער ד״ר וועלט הויזן, וואָס האָט אַפילו באַגריסט מיט
ברויט און זאַלץ דעם זיגרייכן פירשט דע קאַנדע. עס איז דאָך
אויסגעשלאָסן, אַז דער נייגעריקער טטופ זאַל נישט זיין אַ בן-בית
ביי דעם דאָקטאָר - בפרט אין אַ צייט פון אַ לאַנגווייליקער,
מאָנאַטאַנער אַקאָפּאַציע-צייט, ווען מען זוכט פאַרבינדן באַקאַנט-
שאַפטן. קענען מיר מיט דער פולסטער זיכערטייט באַשטימען,
אַז פון דעמדאָזיקן פּרינציפיעלן באַקעמפער פון ספינאָזאַן האָט
זיך טטופ דערוויסט אַ סך זאַכן וועגן האַלאַנד בכלל און וועגן ברוך
ספינאָזאַ בפרט.

און אָט איז די טשעקאָווע אינפאַרמאַציע וואָס דערדאָזיקער
 עקס-טעאַלאָג, פּולקאָוויק סטופּ, ברענגט וועגן אונזער פּילאָזאָף.
 „איך גלויב, אַז נישט אַלע אמונות פון דעמדאָזיקן לאַנד
 וואָלטן געווען פון מיר אויסגערעכנט – ווען איך וואָלט צו
 אייך נישט גערעדט אויך וועגן איינעם אַ באַרימטן און גע-
 לערנטן מאַן – וואָס האָט, ווי מען האָט מיך פאַרזיכערט, אַ
 גרויסע צאָל אָנהענגער, וואָס זענען פון דעם זעלבן גלויבן
 וואָס ער. ער איז אַ געבוירענער ייד, און הייסט ספינאָזאַ.
 ער האָט זיך נישט אָפּגעזאָגט פון דעם יידישן גלויבן – האָט
 אָבער אויך נישט אָנגענומען דאָס קריסטנטום. ער איז זייער
 אַ שלעכטער ייד און נישט קיין בעסערער קריסט. אומגעפער
 מיט אַ יאָר צוריק האָט ער אָנגעשריבן אַ בוך אונטערן נאָמען
 „ד ע ר ט ע אַ ל אַ ג י ש - פ אַ ל י ט י ש ע ר ט ר אַ ק ט אַ ט.“
 ווי עס שיינט, איז דער הויפט-צוועק פון דעם בוך, אויסצוראָטן
 אַלע רעליגיעס, די יידישע אַזוי גוט ווי די קריסטלעכע, און
 עפענען ברייט די טויערן פאַרן אטעאיזם, פרייגליכטעריי און
 פאַר דער פרייהייט פון אַלע רעליגיעס. ער טענהט, אַז די רע-
 ליגיעס זענען אויסגעטראַכט געוואָרן צום נוצן פון דער אַלגע-
 מיינער געזעלשאַפט, פּדי די בירגער זאָלן לעבן ערלעך און
 פאַלגן די רעגירונגען און כּדי זיי זאָלן זיך איבערגעבן אין
 רשות פון טוגנט נישט דערוואַרטנדיק קיין שום באַלוינונג נאָכן
 טויט, נאָר צוליב דער פאַרטעפלעכקייט פון דער טוגנט גופא,
 און צוליב די נוצן, וואָס זי ברענגט שוין אין דעם לעבן פאַר
 די, וואָס שטרעבן צו איר. וואָס איז זיין געדאַנק וועגן גאָט-
 הייט – דאָס זאָגט ער אין זיין בוך דייטלעך נישט אַרויס –
 אָבער דאָס לאָזט זיך דאָ און דאָרט אויסלייענען. דאָקעגן אין
 זיינע פאַלעמיקעס זאָגט ער קלאַר אַרויס, – אַז גאָט איז נישט
 קיין וועזן, וואָס איז באַשאַנקען מיט שכל, איז פאַלקאָם און
 גליקלעך, ווי מיר רעדן זיך דאָס איין – נאָר ער איז נישט
 עפעס אַנדערש, ווי די קראַפט פון דער נאַטור, וואָס געפינט
 זיך אין אַלע באַשעפענישן.“

„דערדאָזיקער ספינאָזאַ לעבט, אַלזאָ, אין דעם לאַנד. ער
 האָט פאַרבראַכט אַ געוויסע צייט אין האַג, וווּ עס האָבן אים
 באַזוכט פאַרשידענע נייגעריקע גייסטער, צווישן זיי אויך יונגע

אַמדען פון געזעלשאַפט, וואָס האָבן זיך איינגערעדט, אַז מיט זייער שכל שטייגן זיי איבער די אַנדערע פון זייער געשלעכט. זיינע תלמידים האָבן מורא זיך עפנטלעך מודה צו זיין, ווער איז זייער רבי - ווייל זיין בוך גראַבט אונטער אַלע רעליגיעס און איז לויט אַ דעקרעט פון די גענעראַל-שטאַטן פאַרבאַטן געוואָרן. דאָך, נישט קוקנדיק אויפן פאַרבאַט, ווערט דאָס בוך עפנטלעך פאַרקויפט. קיינער פון די היגע טעאַלאָגן האָט נישט געוואָגט צו שרייבן קעגן די אידעען, וואָס דערדאָזיקער מחבר פאַרטיידיקט אין זיין אָפּהאַנדלונג. דאָס ווונדערט מיך נאָך שטאַרקער, שוין צוליב דעם, וואָס ער צייגט אַ גרויסע קענטעניש פון העברעאיש, ווי אויך פון די יידישע רעליגיעזע מנהגים, דינים און פּילאָזאָפיע - אַזוי, אַז די טעאַלאָגן האָבן נישט גע-קענט זאָגן - אַז עס איז נישט פּדאי אים צו ענטפערן. אויב זיי וועלן ווייטער אַזוי שווייגן - דאַמאַלסט וואָלט מען געקענט מיט רעכט באַהויפטן, אַז זיי האָבן נישט קיין אמונה - ווייל זיי האָבן אַזאַ שעדלעך בוך איבערגעלאָזט אָן אַ תשובה - אַדער, אַז זיי טאַלערירן די מיינונג פונם מחבר, אַדער גאָר, אַז עס האָט זיי געפעלט מוט און קראַפט צום קאַמף."

דידאָזיקע לאַנגע, אַבער זייער וויכטיקע ציטאַטע באַווייזט אונז, אַז פולקאָוויניק סטופ איז נישט געשלאָפן אין משך פון זיין אַקאָפּאַציע-צייט. ער האָט באַקומען אַ סך גוטע, צופערלעסיקע ידיעות און אַפּשאַצונגען וועגן ספינאָזאַ. און, אַז דעם מקור דאַרף מען זוכן נישט אין שטודיען - נאָר אין פּריוואַטע גע-שפרעכן - דאָס איז אַן ספק. אַזוי שנעל קען מען דורך איי-גענע פאַרשונוגען נישט באַקומען אַזעלכע ידיעות!

ווער זענען געווען דידאָזיקע אינפאַרמאַטאָרן - ווייסן מיר אויך. דאָס איז געווען דער דאָקטאָר וועלט הויזן און דער פּילאָלאָג גרעוויס.

מסתמא האָט סטופ אָפּטמאַל גערעדט וועגן ספינאָזאַן מיטן פירשט קאַנדידע. צי האָט ער געלייענט ספינאָזאַן, צי נישט, - אויף דעם איז שווער צו ענטפערן. עס איז אַבער נישט אויסגעשלאָסן, אַז דערדאָזיקער אויסצוג אין סטופ'ס תשובה צום בערנער טעאַלאָג האָט געקענט אַרויסרופן ביי אים אַ חשק זיך צו באַקענען מיטן באַרימטן דענקער און מיט זיינע ווערק.

קאָנדיע האָט באַשלאָסן איינצולאָדן ספינאָזאָן צו זיך אין הויפט-קוואַרטיר. סטופּ האָט זיך אונטערגענומען דורכצופירן דעמאָזיקן באַשלוס. ער האָט זיך געווענדעט צום פּילאָלאָג גרעוויס, וואָס האָט זיך געקענט פּערזענלעך מיט ספינאָזאָן און האָט אים געבעטן דורכפירן דעם פּלאַן, אַז דער פּי-קאָזאָף זאָל קומען קיין אוטרעכט.

ווי אַזוי איז דורך די פּיינטלעכע טראַנשייען אָנגעקומען דער איינלאַדונגס-בריוו פון פירשט קאַנדע - דאָס וועלן מיר שוין קיינמאָל נישט וויסן.

אין ספינאָזאָס בריוו ווערט דער גאַנצער אוטרעכטער עפּיזאָד לחלוטין נישט דערמאָנט. האָט מען אָפּילו געוואָלט דעם גאַנצן אינצידענט אָפּלייקענען און צורעכענען צו דער קאַטע-גאַריע פון לעגענדעס, וואָס וועבן זיך אַזוי לייכט אַרום אַ גרויס לעבן און שוועבן זיך פּאַנאָדער מיט אַזאַ עטערישער לייכטקייט, אַז עס איז ממש אוממעגלעך זיי אַרויסצוטרייבן - פּונקט ווי עס איז שווער זיי צו מאַכן וואַגיק.

דאָך, אין דעם פּאַל, האָבן מיר נישט צו טאָן מיט קיין לעגענדע. דאָרטן וווּ עס שווייגט ספינאָזאָ - שווייגן אָבער נישט קיין אַנדערע, וויכטיקע עדות, וואָס פּאַרדינען אויף צוטרוי.

די הויפט-פּראָגע איז: - וואָס האָט ספינאָזאָן, דעם פּאַרזיכטיקן, רייקן מענטשן באַווויגן - זומער 1673 - צו פּאַרן צום ראש פון דער פּיינטלעכער אַרמיי? - ער איז דאָך נישט געווען זיכער, מיטן לעבן און לעבנדיק אין אַ מלחמה-אַטמאָספּערע פון חשד און פּאַראַט, שפּיאָנאָזש און קרענקלע-כער, פּאַטריאָטישער סענסיוויטעט, האָט ער זייער אַ סך איינגעשטעלט! עס האָט אים קיינמאָל נישט באַהערשט די גאווה צו קענען פּערזענלעך „הויכגעשטעלטע“ מענטשן; בפרט נאָך פּאַרן בעת אַ מלחמה פון דער הויפט-שטאַט, וווּ מען האָט אים גע-קענט און נאָכגעשפּירט זיין יעדן שריט און טריט - צום אָנפירער פון דעם פּיינטס חילות.

לייענען מיר די באַריכטן פון די מיטציטיילערישע כראָ-ניקער-ביאָגראַפּן - דאָן באַקומען מיר אַזאַ בילד.

קאָלערוס ווייסט צו דערציילן, „אַז דער, הער סטופּ

האָט אינגעלאָרן ספינאָזאָן, נאָכדעם ווי זיי האָבן צו זיך גע-
שריבן אַ רייע בריוו".

דידאָזיקע אינפארמאציע איז זייער אַ וויכטיקע; ספינאָזאָ
האָט באַקומען, הייסט עס, אַ פאַר בריוו פון סטופן. ליידער,
זענען דידאָזיקע בריוו צו אונז נישט דערגאַנגען. עס איז דע-
ריבער קלאָר, - אַז צווישן די בריוו און דאָקומענטן, וואָס
ספינאָזאָ האָט פאַרברענט פאַר זיין טויט, האָבן זיך אויך געפּו-
נען דידאָזיקע בריוו פון פּולקאָוויק סטופּ. צו וואָס האָט ער
דאָס געטאָן? דער זייער פאַרויכטיקער ספינאָזאָ וואָלט די בריוו
נישט פאַרברענט, ווען זיי וואָלטן נישט אַנטהאַלטן פּאָליטישע
ידיעות, וואָס האָבן געקענט שפעטער אויסגענוצט ווערן צו זיין
שאַרן. מסתּמא האָט זיך געהאַנדלט וועגן שלום-אונטערהאַנדלונג-
גען צווישן פּראַנקרייך און האַלאַנד - און דער פּריינט פון
יאָ האָן דע וויט און מחבר פון „טעאַלאָגיש-פּאָליטישן
טראַקטאַט" - איז געווען דער פּאַסיקסטער קאַנדידאַט מצד דער
האַרער רעגירונג צו העלפּן דעם פּאַטערלאַנד בעת צרה - בפרט,
אַז דער צד שפּנגד איז געווען פּאַרטראַטן פון אַ מענטשן, וואָס
האָט אַ געוויסע שייכות מיט פּילאָזאָפּיע. דאָס מיינט אָבער נישט,
אַז פּירשט קאַנדע האָט געטראַכט וועגן שלום; ער האָט וועגן
דעם נישט באַדאַרפט טראַכטן - ווייל זיין טראַגישע לאַגע איז
געווען אַ סך גינסטיקער ווי האַלאַנדס. עס איז נישט אויס-
געשלאָסן, אַז דער געדאַנק אַראַפּצוברענגען ספינאָזאָן איז געווען
פשוט אַ קאַפּריז פון אַ פּילאָזאָפּירנדן פּירשט, וואָס קרענקט
שטענדיק אויף פּאַדאַגרע און איז זייער ווייט פון מאַרס' מחנה-
און ווייל סתּם זען דעם באַרימטן געלערנטן. די האַפּנונגען אויף
דעראַבערן האַג זענען שוין אויפגעגעבן געוואָרן און דערמיט
אויך די אויסזיכטן צו באַזוכן דעם יידישן פּילאָזאָף אין זיין
שטאָט. דעריבער איז אים געפּעלן געוואָרן סטופּס אידעע איינ-
צולאָרן ספינאָזאָן קיין אוטרעכט.

אָבער ספינאָזאָ האָט נישט געקענט פאַרן, פּדי
צו באַפּרידיקן דעם ווונש פון אַ פּירשט, וואָס וויל אים זען,
אַ פּשיטא צו האָבן די געלעגנהייט צו רעדן מיט סטופן, אָדער
זען דעם פּראַפּעסאָר גרעוויס אָדער דעם ד"ר וועלטהוין!
בלייבט נישט אַנדערש, - אַז מיט זיין רייע איז ער אויסן

געווען אַ פּאָליטיש-דיפּלאָמאַטישע מיסיע; די הינטערגרונט-
געשיכטע פון דערדאָזיקער מיסיע איז אָבער נישט אויפגעדעקט
געוואָרן.

קאלערוס דערציילט ווייטער: ס׳ו פ האָט פּאַרזיכערט
ספּינאָזאַן, אַז פירשט קאַנדע וועט ביי אים אויספּוועלן אַ יער-
לעכע פענסיע פון דעם פּראַנצויזישן קעניג – אויב ער וועט
אים ווידמען זיינס אַ ווערק. ווען ספּינאָזאַ איז געקומען קיין
אוסרעכט איז דער פירשט קאַנדע נישט געווען אין שטאַט.
דעם 4-טן יולי, 1673, האָט ער צוזאַמען מיט דער סוויטע
פּאַרלאָזן אוטרעכט. דאָס איז געשען אומדערוואַרטעט פאַרן
פירשט גופא – ווייל אַנדערש וואָלט ער געוויס צוריקגעצויגן
דעם באַווך.

ל׳ו ק אַ ס דערציילט, – אַז דער הערצאָג פון לוקסעמ-
בורג האָט באַגרייט ספּינאָזאַן און אים פּאַרזיכערט, אַז דער
פירשט קאַנדע שעצט אים זייער שטאַרק.

די הויפּמענטשן זענען געווען זייער איבעראַשט פון ספּי-
נאָזאַס פיינע מאַניערן. דער פרינץ קאַנדע האָט פאַרן אַוועקפאַרן
געהייסן בעטן ספּינאָזאַן – ער זאָל בלייבן אַ געוויסע צייט
אין אוטרעכט און וואַרטן ביז ער וועט צוריקקומען. ספּינאָזאַ איז
דאָרויף איינגעגאַנגען אין האָט פאַרבראַכט אין אוטרעכט אַ פּאַר
וואַכן.

די פרייע צייט האָט ער פאַרבראַכט אין דער געזעלשאַפּט
פון ד״ר וועלטהויזן און מסתמא אויך מיט ס׳ו פ, דעם
איינציקן „טשעקאַוו גייסט“ צווישן די פּראַנצויזישע אָפיצירן.
אינצווישן איז געקומען אַ בריוו פון פירשט קאַנדע, – אַז ער
קען נישט קומען אַזוי שנעל צוריק קיין אוטרעכט, ווי ער האָט
לכתחילה געטראַכט. ספּינאָזאַ האָט דעריבער באַשלאָסן תיכף
אַפּצופאַרן צוריק קיין האַג.

מיטן זעלבן אומבאַקאַנטן וועג, מיט וועלכן ער איז גע-
קומען קיין אוטרעכט, איז ער אַוועקגעפאַרן צוריק קיין האַג.
אין זיין אַפּוועזנהייט האָט זיך אין האַג אָנגעזאַמלט אַ

הויפן מיט רכילות וועגן דער רייזע פון דעם „ידישן גלעזער-
שלייפער“. מען האָט אים באַשולדיקט אין פאַרראַט לגבי דעם
פּאַטערלאַנד און ער איז שיר נישט געפאלן קיין קרבן פון דעם
המונס ליידנשאַפטלעכע באַשולדיקונגען.

ווען וואָן דע ספיק, זיין באַלעבאַס, האָט דערהערט
וועגן די דאָזיקע רכילות, איז ער געקומען צולויפן צו ספינאָזאָן
מיט דער ידיעה, אַז דאָס פּאַלק אין שטאָט מורמלט זייער
שטאַרק, אַז מען דאַרף באַשטראַפן דעם „שפיאָן, וואָס האָט גע-
שריבן בריוו צו די פּראַנצויזן וועגן מלוכה-און לאַנדס-ענינים“.
ספינאָזאָ האָט געזאָלט ענטפערן — לויט קאַלערוסן.

אַזוי :

„זאָרגט זיך נישט! איך בין אומשולדיק, און צווישן די
גרויסע (מענטשן) איז פאַראַן אַ סך, וואָס וויסן זייער גוט,
צוליב וואָס איך בין געווען אין אוטרעכט. אויב פאַר אייער
טויער וועט זיין אַ צונויפלויף, דאַמאָלסט וועל איך אַליין אַרויס-
טרעטן — אַפילו ווען מען וועט זיך מיט מיר אַזוי באַגיין, ווי
מיט דעם גוטן הער דע וויט. איך בין אַן אויפריכטיקער רע-
פובליקאַנער און איך האָב נאָר געהאַט אין זינען דאָס ראַטעווען
פון דער מלוכה.“

פון דעמדאָזיקן טעקסט ביי קאַלערוסן ווערט באַשטעטיקט
אַז ספינאָזאַס זיכערקייט נעמט זיך דערפון, וואָס ער האָט גע-
האַט אַ שליחות צום פירשט קאַנדע. און דערפון קען מען אויך
אויסטייטשן, אַז פירשט קאַנדע האָט אפשר געוואָלט זען ספינאָ-
זאָן דעם דענקער, ער האָט אָבער נישט געוואָלט האָבן צו טאָן
מיט ספינאָזאָן, דעם האַלענדישן דיפלאָמאַטישן שותף —
און דערפאַר האָט ער אין דער לעצטער מינוט פאַרלאָזן
אוטרעכט.

זייער שנעל איז ליקוידירט געוואָרן די פּראַנצויזישע אָקו-
פּאַציע אין אוטרעכט. דעם 13-טן נאָוועמבער 1673 האָט סטופ
מיט זיין אָפּטיילונג פאַרלאָזן די שטאָט. אין 1675 האָט אַ גע-
וויסער זשאָן ברוֹן געטאַדלט סטופן פאַר זיין פלומרי-
שטער שנאה צו ספינאָזאָן. ער האָט אים באַשולדיקט אין
פיינטלעכע באַציאונגען מיט ספינאָזאָן, בעת יענער האָט שטאַרק

פארלויבט ספינאָזאָן פאַרן פירשט קאָנדע און איז אַרומגעגאַנגען
מיט דעם פילאָזאָף „זייער פאַמיליער“.
דערדאָזיקער עדות באַשטעטיקט אַלזאָ ספינאָזאָס באַזוך
אין אַוט־עכט. דאָך בלייבט דיִדאָזיקע געהיימע נסיעה - אַ
טונקעלער עפּיזאָד אין ספינאָזאָס רייכן לעבן.

די היידעלבערגער פראַמעסור

סוף פעברואַר 1673 איז צווישן פאַרשיידענע בריוו, וואָס ברוך ספינאָזאָ האָט באַקומען - געווען איין בריוו, וואָס האָט געמוזט אַרויסרופן אַ גרעסערן אינטערעס, ווי די אַנדערע. דאָס איז געווען דערפאַר, ווייל דער בריוו איז געקומען פון אַן אומ- באַקאַנטן מאַן און פון אַ שטאָט, פון וואַנען עס איז נאָך ביז איצט נישט געקומען קיין שום ידיעה צום איינזאַמען דענקער אויף פאַויליאַנסגראַכט.

אינטריגירט האָט דער בריוו מיט די רונדע, קאַלטפלוטיק- אויסגעטאַקטע אותיות, וואָס האָבן מרמז געווען אויף אַ האַנט גע- ווינט צו דיפּלאָמאַטישע בריוו און ווענדונגען. אויף די גלייכע, סימעטריש-אויסגעלייגטע שורות איז געלעגן אַ חתימה פון אַ גוט דערצויגענעם מאַן, וואָס זאָרגט פאַרן אויסערלעכן אויסזען פון דעם געפאַנצערטן וואָרט און שטרייכט אונטער די חשיבות פון זיין שליחות אויסגעדריקט אין פיינע, קלאַרע, פאַלירטע און עלעגאַנטע זאַצן.

דערדאָזיקער בריוו דאַטירט פון היידעלבערג, דעם 16טן פעברואַר 1673, האָט געהאַט פאַלגנדיקן אינהאַלט :

„צו דעם שאַרפזיניקן און באַרימטן פילאָזאָף בענעדיקטוס דע ספינאָזאָ.

ווייל אַנגעזענער הער !
„זיין עקסעלענץ, דער קורפירשט פון פפאַלץ, מיין גנאָ-

דיקסטער הער האָט מיר באַאויפטראַגט שרייבן צו אייך, וואָס איז מיר, אמת, ביז איצט אומבאַקאַנט, אָבער דעם הויכן פירשט זענט איר שטאַרק רעקאָמענדירט — און אָנצופּרעגן, צי וואָלט איר נישט געווען גענויגט אָנצונעמען אין זיין באַרימטער אַקאַדעמיע די שטעלע פון אַ געוויינלעכן פּראָפּעסאָר פון פּילאָזאָפּיע? מוזן וועט אייך צאָלן די יערלעכע שכירות, וואָס עס ווערן איצט געצאָלט די געוויינלעכע פּראָפּעסאָרן. איר וועט אין ערגעץ נישט געפינען אַ פירשט מיט אַזוי פיל דרך ארץ פאַר אויסער-געוויינטלעכע גייסטער, צו וועלכע איר ווערט אויך פאַררעכנט — ווי ער איז עס. איר וועט האָבן די פּולסטע פּרייהייט צו פּילאָזאָפּירן. ער האָפט, אַז איר וועט זי נישט מיסברויכן, כדי חרוב צו מאַכן די עפנטלעך אָנערקענטע אמונה. איך האָב נישט גע-קענט נישט פּאָלגן דעם באַפּעל פון דעם קלוגן פירשט.

דערביער וועל איך אייך שטאַרק בעטן מיר צו ענטפערן אַזוי שנעל ווי מעגלעך. דעם ענטפער קענט איר שיקן אָדער דעם קורפּירשטלעכן פּאַרשטייער אין האַג, הערן גראַטיוס, אָדער איבערגעבן דעם הערן גילעס וואָן דער העק אין אַ בריוו-פּאַקעט, וואָס איז געוויינלעך באַשטימט פאַר דעם היגן הויף — אָדער זיך באַנוצן מיט וועלכער עס איז אַנדערער געלעגנהייט, וועלכע איר וועט האַלטן פאַר דער באַקוועמסטער. דאָס איינציקע וואָס קען נאָך צוגעגעבן ווערן איה, אַז אויב איר וועט קומען אַהער וועט איר מיט פּאַרגניגן פירן אַ לעבן, וואָס איז ווירדיק פאַר אַ פּילאָזאָף — אויב עס וועט עפּעס נישט געשען אומ-דערוואַרטעט און נישט פּאַרויסגעזעצט.

זייט גליקלעך און באַגריסט, זייער געערטער הער!

פון דעם וואָס נייגט זיך פאַר אייער רום,

יאָהאַן לודוויק פּאַבריציוס.

פּראָפּעסאָר פון דער היידעלבערגער אַקאַדעמיע

און קורפּירשטלעך-פּפּאַליצישער ראַט.

דאָס איז געווען דער נוסח פון דעם אומדערוואַרטעטן

בריוו.

דער פירשט אין וועמענס נאָמען דער „פּאַפּעסאָר און קור-

פירשטראַט" האָט געשריבן דעמדאָויקן בריוו איז געווען קאַרל לודוויק, דער היידעלבערגער קורפּירשט (1680 — 1617) —

איינער פון די אינטערעסאנטסטע געשטאלטן אין דאמאלסטריקן
דייטשלאנד.

קארל לודוויק איז געווען א פריידענקער, וואָס
האָט אָבער נישט געהאַט די פולע מוט צו לעבן לויט זיינע אי-
בערצייגונגען - האָט אָבער אַרויסגעוויזן אַ ברייטע טאַלעראַנק
פאַר ריין פאַרשערישע אַרבעטן אויפן געביט פון פילאָזאָפיע -
אפילו ווען די רעוולוטאָן פון דידאַזיקע פאַרשונגען זענען גע-
ווען נישט קיין גינסטיקע פאַר דער הערשנדיקער קירך. זיין
יונגט האָט פירשט קאַרל לודוויק פאַרבראַכט אין האַלאַנד, וואָס
האָט צו יענער צייט געשטמט פאַר דאָס איינציקע לאַנד פון
פרייער תורה. ער האָט געשטודירט אין דעם באַרימטן ליידענער
אוניווערסיטעט - ווהיין עס פלעגן עולה-רגל זיין סטודענטן פון
גאַנץ אייראָפּע.

דער יונגער פירשט האָט זיך אָפגעגעבן קודם פל מיט
שטאַטסלערע, פילאָזאָפיע און מאַטעמאַטיק - הגם ער האָט אויך
לויטן נוסח פון דער תקופה נישט פאַרנאַכלעסיקט די טעאַלאָגיע.
קומענדיק צוריק אַהיים נאָך אַ באַלערנער רייזע און נאָך
סיסטעמאַטישע, ערנסטע שטודיען - האָט ער זיך קודם פל אָפּ-
געגעבן מיט דער פראַגע פון פאַרבעסערן די העכערע לעראַג-
שטאַלטן ביי זיך אין לאַנד.

אין דער הויפט-שטאַט, היידעלבערג, איז אַמאָל געווען אַ
באַרימטער אוניווערסיטעט, דער צענטער פון תורה און פרייען
געדאַנק.

די דרייסיק-יאָריקע מלחמה האָט חרוב געמאַכט אַסך לענ-
דער אין דייטשלאַנד, און האָט נישט איין בילדונגס-צענטער
רוינירט; אויך היידעלבערג, די שטאָט ביי דעם קאַפּרוינעם,
עלאַסטישן טייך נעקאַר, איז געפאַלן אַ קרבן פון די לאַנגע,
ליידנשאַפטלעכע רעליגיעז-טעריטאָריעלע שטרייטן.

קאַרל לודוויק האָט זיך געשטעלט פאַר אַן אויפגאַבע צו-
ריק אויפצובויען דעם אינווערסיטעט. זיין אידעאַל איז געווען
אַזא תורה, וואָס זאָל נישט חוזק מאַכן פון „קיין שום שטאַנד,
פון קיין שום נאַציע, און פון קיין שום גאַטעסדינסט“ - ווי ער
האָט זיך אויסגעדריקט אין אַ בריוו צו אַ פריינט. דעם ערשטן
גאַנצעמבער 1652 איז מיט דער כאַראַקטעריסטישער פאַמפּע פון

דער באראק-עפאכע פאָרנעקומען די פייערלעכע דערעפנונג פון דעם באַנייטן גייסטיק און פיזיש היידעלבערגישן אוניווערסיטעט. דער פירשט ווערט דער רעקטאָר, דער מעצענאָט און דער באַשיצער פון דער אייגענער, ליבער „אַלמאַ מאַטער“.

עס ווערן אַראָפגעבראַכט געלערנטע פון אויסלאַנד און זיי קומען גערן צו דעם פרייהייטלעך-געשטימטן, ברייט-קוקנדיקן און טאַלעראַנט-דענקנדן פירשט און מעצענאָט. די קאַטעדר פון נאַטור-רעכט איז געווען באַזעצט פון דעם באַרימטן היסטאָ-ריקער און יוריסט סאַמועל פּוּפּענדאָרף. די קאַטעדר פון פּילאָזאָפיע איז אָנפאַרטרויט געוואָרן דעם קאַרטעזיאַנער יאָהאַנס גריינסהיים. ווען ער איז געשטאַרבן (אין יאָר 1660) איז דער אוניווערסיטעט אַ לאַנגע צייט געווען אָן אַ פּילאָזאָפיע-פּראָפּעסאָר. אין צוועלף יאָר אַרום, אין 1672 האָט מען געפונען אַ מאַן, וואָס זאָל קענען מער אָדער ווינציקער אויספילן די פליכטן פון אַ רעקטאָר פון פּילאָזאָפיע. דאָס איז געווען אַ פּראַנצויז מיטן נאָמען טאַנקווייל לעפּעוור

(Tannequil Lefevre)

מען האָט אים אָבער נישט געהאַלטן פאַר דעם פּאַסיקן פּאַרטרעטער פון דעם אַמט. דאָס איז צו זען דערפון, וואָס אין אַ יאָר אַרום נאָך דעם ווי דער פּראַנצויז נעמט אי-בער די קאַטעדר פאַר פּילאָזאָפיע, - ווערט דיזאָיקע שטעלע אָנגעבאַטן ספּינאָזאָן, ווער איז ספּינאָזאָ האָט קאַרל לודוויק זייער גוט געוויסט; ער האָט אים געקענט נישט נאָר פון דעם טראַק-טאַט וועגן די קאַרטעזיאַנישע פּרינציפּן, נאָר ער האָט געוויסט, אַז ספּינאָזאָ איז דער מחבר פון זעם טעאָלאָגיש-פּאָליטישן טראַקטאַט.

דער קוק אויף דער באַצייג פון מלוכה צו דער קירך, וואָס ספּינאָזאָ האָט אַזוי שאַרפּזיניק אַנטוויקלט אין זיין „טעאָלאָגיש-פּאָליטישן טראַקטאַט“ - איז געווען אַ קוק, וואָס האָט אַפּע-לירט צום ראַציאָנאַליסטיש געשטימטן פּפּאַלצער פירשט, דעם פּאַרלויפער פון דער אויפקלערונגס-עפאָכע אין דייטשלאַנד. האָט ער באַפוילן זיין סעקרעטאַר, בעל-יועץ און פּראָפּע-סאָר פּאַבריציוס ער זאָל פירן אונטערהאַנדלונגען מיטן אַמסטערדאַמער עקס-ייד און באַרימטן פּילאָזאָף ספּינאָזאָ.

דער גוטער, פריידענקנדיקער פירשט איז אָבער געווען
אַ שלעכטער מבין אויף מענטשן. די, וואָס האָבן געוווּנען זיין
צוטרוי און זיך אַריינגעשלייכט אין די אינטימע חדרים פון
די פירשטלעכע פלענער און געדאַנקען – די זענען געווען זייער
ווייט פון אַ קצעפטירן זיי אונאַ פשיטא נאָך זיי אויסצופירן. און
אַזא איינער איז געווען דער, וואָס איז אונטערגעשריבן אונ-
טער דעם בריוו צו ברוך ספינאָזאַ.

יאָ האָן לודוויק פּאַבריציוס איז געווען
אין דיזעלבע יאָרן וואָס ברוך ספינאָזאַ. ער איז געבוירן געוואָרן
אין יאָר 1632, זיין ערציונג איז געווען אַ שטרענג קאַלוויניס-
טישע און זיין בילדונג מערסטנטייל אַ טעאָלאָגישע אין דעם נוסח
פון דערזעלבער קירך, צו וועלכער ער האָט געהערט. פאַבריציוס
האָט זייער פיל גערייזט, געזען אַ וועלט, געוואָרן אויסערלעך
פאַלירט, געשליפן. אַ געשיקטער דיפּלאָמאַט מיט אַ טיפן יראת
הכבוד פאַר מאַקיאָועלי און זיינע קאַלטבלוטיקע פּאָליטישע פרינ-
ציפן – האָט ער געהאַט די אויסערלעכע און אויך ריין פאַרמלע
אַקאַדעמישע עלעמענטן – וואָס האָבן געזאָגט נביאות, אַז דער
מענטש וועט מאַכן אַ קאַריערע.

אין היידעלבערג האָט ער געהאַט אַ ברודער, טעאָבאַל-
דוס פּאַבריציוס, אַ פּראָפּעסאָר פאַר געשיכטע. ער
האָט אים אַסך געהאַלפן אַרויפצוקלעטערן אויף דעם לייטער פון
אַקאַדעמישער טעטיקייט. אין יאָר 1656 האָט זיך יאָ האָן
פּאַבריציוס האַביליטירט אַלס אַ פּראָפּעסאָר פון טעאָלאָ-
גיע. אין אַ יאָר שפעטער פאַרכאַפט ער נאָך אַ קאַטעדר, דאָס
מאַל – פון דער גריכישער שפּראַך. אַחוץ דעם האָט דערמאָני-
קער אַלצוויסנדער דיפּלאָמאַט-פּראָפּעסאָר געלייענט לעקציעס אי-
בער עטיק און מעטאַפיזיק.

נישט קענענדיק זיך צופרידנשטעלן נאָר מיט דער טרוקע-
נער תורה פון דער גריכישער גראַמאַטיק און קאַלוויניסטישן
שולחן-ערוך צוגעבראַקט מיט מעטאַפיזישער סכאַלאַסטיק – האָט
זיך דער אַמביציעזער פאַבריציוס צוגעשאַרט אַלץ נענטער און
נענטער צום פשוטן און אויפריכטיקן פירשט קאַרל לודוויק און
איז מיט דער צייט געוואָרן זיין הויפט בעל-יועץ. דער פירשט
פלעגט אים באַנוצן אין פאַרשידענע, אמת, נישט וויכטיקע,

דיפלאמאטישע שליחותן. פאבריציוס איז געווען דערפון זייער שטאַלץ און צופרידן, ווייל דאָס האָט אים געגעבן די געלעגנהייט צוזאָפּאַרן און זען אַ וועלט.

אַזוי אַרום מאַכט פּאַבריציוס אין 1660 אַ רייזע קיין פּראַנקרייך און האַלאַנד און קומענדיק אַהיים פאַרגרעסערט ער זיינע אַקאַדעמישע פּאַסטנס מיט נאָך אַ מיסיע: ער לייענט לעקציעס איבער פּילאָזאָפּיע. דאָס איז משמעות געשען דערפאַר ווייל דער פּראָפּעסאָר, דער קאַרטעזיאַנער פּרינס היים איז געשטאַרבן און ביז מען האָט אַ טראַכט געטאָן וועגן אַ פּאַסיקן קאַנדידאַט, האָט שוין דער, אָן צווייפּל פּעיקער, הגם זיין כיטער און אויבערפלעכלעכער דיפּלאַמאַט-פּראָפּעסאָר אריינגע-כאַפט אויך די שטעלע.

אויב דער פירשט האָט זיך נישט פאַרשטאַנען אויף מענטשן - האָט ער אָבער גראַד זייער גוט געוואוסט - וואָס איז אַזוינס פּילאָזאָפּיע. פון דעם אופן - ווי דער סכאַלאַסטיקער פּאַבריציוס האָט געלערנט, האָט ער נישט געקענט זיין צופרידן. און בכלל האָט ער נישט געוואָלט, אַז טעאָלאָגיע און פּילאָזאָפּיע זאָלן זיך אַנשפּאַרן אָן דיזעלבע אַקאַדעמישע אַרעמס, וואָס האָבן אונ-טערגעהאַלטן דעם קאַלויניסטישן בנין פון אַ דאָגמאַטישער וועלטאַנשויונג, געבויט אויף אַן עקסקלוזיווער אַתה בחרתנו טענדענץ.

צווישן די פּראָפּעסאָרן פון דעם היידעלבערגער אוניווער-סיטעט האָט זיך געפונען אַ פּראַנצויז מיטן נאָמען אַרבען שעווראַ (Urbain Chevreau). דערדאָזיקער שעווראַ, גראַד אַ קאַטוילער, וואָס האָט מיט זיין אַנוועזנהייט מאַניפעסטירט דעם פירשטס רעליגיעזע טאַלעראַנץ אין דער נישט טאַלעראַנטער תקופה - איז געווען אַ מין הויף-ליטעראַט און אַ פּילאָזאָפּישער קאָזער. אויף דעם פירשטלעכן הויף האָט ער פאַרבראַכט זיבן יאָר (פון 1671 ביז 1678) - שפּעטער איז ער אַוועקגעפאַרן אין זיין היימאַט, וווּ ער איז אין 1701 געשטאַרבן. באַלד נאָך זיין קומען קיין היידעלבערג (ער האָט עס געהאַט צו פאַרדאַנקען פּאַבריציוסן, מיט וועמען ער האָט געפירט אַ האַלב-פּילאָזאָפּישע קאַרעספּאַנ-דענץ), האָט שעווראַ אָנגעהויבן אַריינפירן זיינע לאַנדסלייט. ער האָט עס רעקאָמענדירט דעם קורפירשט דעם פּילאָזאָף לעפעוורען -

וועמען מיר האָבן שוין פריער דערמאָנט. דערדאָזיקער לעפע וור
 איז דערפאַר אָנגענומען געוואָרן פון פירשט קאַרל לודוויק –
 ווייל ער האָט געהאַט אַ ויכוח אין דער אַקאַדעמיע אין סאַמור,
 וווּ ער איז געווען אַ לערער. דערדאָזיקער ויכוח האָט געבראַכט
 דערצו, אַז ער האָט געמוזט זיך אָפּזאָגן פון זיין פּאָסטן. מיט אַן
 אַרעאָל פון מאַטירערישקייט איז ער געקומען קיין היידעלבערג און
 איז וואַרעם אויפגענומען געוואָרן פון דעם פירשט-רעקטאָר. עס איז
 אָבער אים נישט געווען באַשערט לאַנג צו זיין פּראָפעסאָר אין
 היידעלבערג – ווייל אין אַ יאָר אַרום איז ער געשטאַרבן.
 דאַמאָלסט זאָל דערזעלבער שעווראָ האָבן פּאַרגעשלאָגן דעם
 קורפירשט אַרפּצוברענגען פון האַג דעם מחבר פון „טעאָלאָגיש-
 פּאָליטישן טראַקטאַט“, אַזוי אַלנפּאַלס דערציילט ער אַליין אין
 זיינע אויטאָביאָגראַפישע נאָטיצן.

„ווען איך בין געווען אויף דעם קורפירשטלעכן הויף –
 ווייסט אונז שעווראָ צו דערציילן – האָב איך גערעדט זייער
 גינסטיק איבער ספינאָזא – הגם איך האָב דאַמאָלסט געקאַנט
 דעמדאָזיקן פּרייגייסטיקן יידן (ce Juif Protestant) נאָך פון
 דעם ערשטן און צווייטן חלק פון דעקאַרט, געדרוקט אין אַמ-
 סטערדאַם ביי יאָן ריאָווערטש אין 1663. דער הער עלעקטאַר
 (ד. ה. דער קורפירשט) האָט געהאַט דאָס בוך: און נאָכדעם
 ווי איך האָב אים פּאַרגעלייענט אַ פּאַר קאַפיטלען, האָט ער
 באַשלאָסן אים איינצולאָדן (resolut de l'appeller) אין זיין
 אַקאַדעמיע אין היידעלבערג, ער זאָל דאָרטן לערנען פּילאָזאָפּיע
 מיט אַ באַדינג, אַז ער זאָל אונטער קיין שום אומשטאַנד נישט
 באַזירן די עיקרים פון דער קירך“ (de ne point dogmatizer).
 דאָס דערציילט אונז שעווראָ. ווייטער גיט ער צו, אַז
 דער קורפירשט האָט באַפוילן פּאַבריציוסן אָנצושרייבן וועגן דעם
 אַ בריוו צו ספינאָזאָן און ספינאָזאָ האָט זיך דערפון אָפּגעזאָגט.
 שעווראָ האָט זיך נאָכגעפרעגט, פאַרוואָס ער האָט נישט אָנגע-
 נומען די דאָזיקע שטעלע און ער האָט באַקומען תשובות פון אַ
 פּאַר פּריינט זיינע פון האַג און פון אַמסטערדאַם – אַז דאָס
 איז צוליב דער באַדינגונג – ער זאָל נישט אָנרירן אין זיין
 לערנען די עיקרים פון דער קירך.
 געשריבן האָט שעווראָ די דאָזיקע שורות אין דער עלטער

פון 83 יאָר; 23 יאָר נאָך דער געשיכטע מיט דער איינלאַדונג בכלל. עס איז נישט אויסגעשלאָסן, אז דער זכרון האָט אים אַביסל פאַרפירט און אין די מאַטיוון פון ספינאָזאס אַפּאָג האָט זיך אַריינגעגעבעט דער עלעמענט פון דער שפּעטערדיקער לעקטור. גראַד צו יענער צייט, אין 1696 האָט אַ פאַריזער בענעדיקטינער אַרויסגעבראַכט אין זיינעם אַ פּאַלעמישן ספר די זעלבע מאַטיוון קעגן ספינאָזאָן. עס איז דעריבער נישט אויסגעשלאָסן, אז אין צווייטן טייל פון זיין באַריכט האָט זיך אַריינגעמישט אַ דרויסן-דיקער עלעמענט, אַקאַרשט אָן אַנטנומענער פון דעם איבערגע-לייענטן בוך. דאָקעגן דער פּאַקט פון איינלאַדן ספינאָזאָן און פון באַאויפטראַגן פּאַבריציוסן די זאַך צו דערקלערן קעגן נישט באַשטריטן ווערן - ווייל מיר האָבן אויבן געבראַכט דעם בריוו פון קורפירשטלעכן ראַט צו ספינאָזאָן און מיר וועלן זיך אויך ווייטער באַקענען מיט ספינאָזאָס ענטפּער.

עס בלייבט די פּראַגע, ווי קומט שווראָ רעקאַמענדירן דעם קורפירשט דעם „ייד-פּראָטעסטאַנט“ לויט זיין כאַראַקטע-ריסטישער טערמינאָלאָגיע פאַר אַ פּראָפּעסאָר פון פּילאָאָפּיע אין היידעלבערג? און פון וואַנען האָט זיך גענומען די לעגענדע וועגן ספינאָזאָס תּירוץ אויף נישט אָנצונעמען דעם פּאַרשלאַג? אַלס אָן אויסגעשפּראַכענער סכּאלאסטיקער וואַלט שווראָ איינגוט-לעך נישט באַדאַרפט רעקאַמענדירן ספינאָזאָן. ער, וואָס ווערט אַנטציקט מיט יעדן אַנטי-ספינאָזאָ פּאַמפּלעט, ער, וואָס איז איינפאַרשטאַנען, אז ספינאָזאָ איז אַ צעשטערנדער גייסט-ווערט פּרוּצלונג אַ מליץ-יושר ביים פירשט פאַר דעם „ייד-פּראָ-טעסטאַנט“?

מיר ווייסן אָבער, אז די נאָטיץ איז געשריבן אויף דער עלטער, עס איז דעריבער נישט אויסגעשלאָסן אז מיט 23 יאָר צוריק איז שווראָ געווען גראַד אָן אָנהענגער פון ספינאָזאָן. ווייל זיין באַריכט שטימט דאָך מיט די קוועלן - מער נישט, אפשר האָט ער אַ ביסל איבערגעטריבן?

עס גלויבט זיך קיים, אז גראַד פון אים, שווראָ, האָט זיך דער געבילדעטער קורפירשט דערוואַסט פון ספינאָזאָס ווערק. דאָס איז אָן ספק אַ גומא. אָבער אין דער איבערגעטריבענער און גומאדיקער ידיעה איז דאָ דער וועזנטלעכער קרן פון אמת

וועגן זיין איינלאדונג קיין היידעלבערג און דאָס דארף אונז דאָ
אינטערעסירן.

שעוראָ זאָגט אין זיין באַריכט, אַז דער פירשט האָט
געשטעלט אַ באַדינג, אַז דער פּילאָזאָף זאָל אין זיינע לעקציעס
נישט באַרירן די עיקרים פון דער הערשנדיקער אמונה.
עס איז אומגלויבלעך: אַז באַדינג איז אין אַ סתירה מיטן
קורפּירשטס כאַראַקטער און באַגריף וועגן פּילאָזאָפּיע.

מיר וועלן דעריבער שעווראָן נישט גלויבן; מיר האָבן
אַפילו אַן עדות, אַ מיטצייטלעך, מיטן באַמען זשאַק בער
נאָרד (1658-1708), וואָס האָט באַלד נאָכן דערשיינען פון
שעווראָס מעלדונג (אין זיינע כתבים אין יאָר 1700) קאָ-
טעגאָריש אָפּגעלייקנט די ידיעה, אַז דער קורפּירשט האָט גע-
שטעלט די דאָזיקע פּאַרדעכטיקע קאָנדיציע.

אַזאָ, אויך דאָקומענטאַריש לאַזט זיך די דאָזיקע רכילות
אַפלייקענען. בלייבט דאָך פאַרט די פּראָגע פון וואַנען האָט זיך
גענומען אין דעם בריוו צו ספינאָזאָן דערדאָזיקער פונקט,
נישט צו „רוינירן די עפנטלעך-אַנערקענטע רעליגיע“ — ווי
מיר לייענען דאָס אין פאַבריצוס' בריוו פון 16טן פעברואַר
1673?

מוז ערגעץ זיין אַ סתירה צווישן דעם קורפּירשטס באַפעל
און דעם „קורפּירשטלעכן ראַטס“ אויספירונג!
לאַמיר זי אַ זוך טאָן!

אַז ספינאָזאָס וועלט-אנשויונג האָט געקענט זיין פרעמד
און פיינטלעך פאַבריציוסן איז קלאָר — ווייל דער לעצטער איז
געווען אַ פול-בלוטיקער סכאַלאַסטיקער. ווען פאַבריציוס האָט
באַקומען דעם אויפטרעג צו אונטערהאַנדלען מיט ספינאָזאָן —
האָט ער געוואַלט וועגן אים אַ סך מער — ווי ער האָט עס
געשילדערט אין זיין בריוו קיין האַג.

דאָס וואָס ער האָט ספינאָזאָן געשריבן, אַז ער איז „באמת
ביז איצט אומבאַקאַנט“ — איז אין דער ווירקלעכקייט נאָר אַ
דיפּלאָמאַטישער אויסרייד. פאַבריציוס האָט גאָר גוט געוואוסט
ווער ספינאָזאָ איז. זיין מהברשאַפט פון דעם „טאַלאַנטיש-פּאַלי-
טישן טראַקטאַט“ איז פאַר קיינעם קיין סוד נישט געווען.
זאָבריציוס האָט קאַרעספּאָנדירט מיט אַ סך האַלענדישע

געלערנטע און איז געווען ביים אמתן קוואל, נישט אלעמאל
אריינעם - אבער פארט דעם קוואל פון ידיעות איבער ספינאזא
און זיין לערע, ער האט צווישן אנדערע אויך געהאט בריוו פון
קריסטיאן וויטיך, דעם, וואס האט אין יאר 1690
ארויסגעגעבן א שארפן בוך קעגן ספינאזאן. פון ספינאזאס קרייז
קענען מיר די נעמען פון וועטיוס (Voetius), געארט
גרעוויס און יצחק פאס (Voss). גרעוויס איז באקאנט
מיט זיין שארפן ווארט וועגן דעם טעאלאגיש-פאליטישן טראקטאט.
אין א בריוו צו לייבניץ האט ער עס אנגערופן: דער אנ-
שמעקנדסטער ספר (liber pestilentissimus).

פאבריציוס האט אויך געוויסט וועגן דערדאזיקער מיינונג.
ער האט תיכף אנגעשריבן א בריוו צו זיין באזעצער פריינט און
שפעטער ביאגראף און ארויסגעבער היידעגער (Heidegger).
אין דעם בריוו צו אים האט פאבריציוס זיך אנגעפרעגט
צי האט ער ווען עס איז געהערט פון דעם „שרעקלעכן בוך“.
אים - שרייבט ער - האט א פחד ארומגענומען, ווי אזוי האט
מען בכלל געקענט ארויסגעבן אזא שרעקלעך בוך און ווי אזוי
האט מען דאס דערלויבט?

„איר זייט גליקלעך - האט ער צו אים געשריבן - אז
איר קענט מיטן כוח פון אויטאריטעט פון דער שטאט-פארוואל-
טונג דערשטיקן אזא חוצפה“ (petulentia).

מסתמא האלטן די בעלגער (ד. ה. די האלענדער), אז אזא
בוך ווי דער „טעאלאגיש-פאליטישער טראקטאט“ וועט נישט הרוב
מאכן די הערשנדע קירך. ער טענהט ווייטער - אז אין
דייטשלאנד וואלט אזא בוך געווען זייער שעדלעך און דעריבער
דארף מען ארבעטן און נישט דערלאזן אז דאס בוך זאל אנק-
מען קיין דייטשלאנד בכלל און צו די דארטיקע שטודירנדיקע
בפרט.

אמת; ער מוז צוגעבן: „ווער האט דעם כוח אין זיך, דאס
בוך פון זיך אפצושטויסן? אדער, ווער לייענט עס און זיין
גייסט בלייבט נישט צומישט?“

פון דעם איז צו זען, אז פאבריציוס איז געווען א באוויסט-
זיניקעו קעגנער פון ספינאזאס טראקטאט: ער האט זיך אפשר וויי-
ציק וואס אריינטירט אין זיין גאנצער פילאזאפיע - ער איז אבער

געווען ווייט פון נישט צו וויסן - ווער עס איז דער ייד פון
אמסטערדאם, דער ערשטער ייד, וועמען א קריסטלעכער
פירשט אין אייראפע האָט אָנגעבאָטן אַ פּראָפּעסאַר-שטול?
האָט ער געקענט מיט אַ ריינעם געוויסן דערפילן דעם
קורפירשטס פאַרלאַנג? עס איז קלאַר אַז נישט! אָבער אַנט-
קעגנשטעלן זיך זיין ווילן - אויף אַזאַ טאַט האָט ער נישט
געהאַט קיין מוט!

עס איז וואַרשיינלעך, אַז „פּראָפּעסאַר און קורפירשטן-ראַט
פאַבריציוס“ האָט צו דערדאָזיקער מיסיע בכלל קיין חשק נישט
געהאַט. ער האָט אָבער געמוזט זי אָננעמען - הגם ער האָט
שטאַרק נישט געוואָלט.

דער זייער וויכטיקער עדות, פאַבריציוס' ביאָגראַף, דער-
ציילט אונז אויפן סמך פון זיינע בריוו - ווי אַזוי דער ענין
איז פאַרגעקומען. ער זאָגט, אַז פאַבריציוס האָט נישט געקענט
באַהאַלטן זיין אָפּנייגונג פאַר דער גאַנצער אידייע בכלל. איז
דאָס געהערט געוואָרן, אַז אין אַ קריסטלעכן אוניווערסיטעט זאָל
לערנען אַ ייד ספּיאָזאַ, וואָס איז מער געצנדיגער-ווי קריסטלעך?
דאָן האָט ער אָבער אַ טראַכט געטאָן - אַז אייגנטלעך
איז די געפאַר נישט אַזוי גרויס. עס האַנדלט זיך דאָך וועגן אַ
פּראָפּעסאַר פאַר פּילאָזאָפּיע און נישט פאַר טעאָלאָגיע!
ער וועט אים דעריבער אָנשרייבן, אַז ער באַקומט די
פולע פּרייהייט צו פּילאָזאָפּירן מיטן באַדינג נישט צוצעשטערן
די עפּנטלעכע רעליגיע.

„אויף אַזאַ אופן - שרייבט פאַבריציוס' ביאָגראַף היי-
דעגער - האָט ער פון איין זייט אויסגענוצט די רעליגיע -
און פון דער צווייטער זייט האָט ער שטילערהייט אָפּגעשראַקן
ספּיאָזאַן, וועמענס פּילאָזאָפּיע ס'איז געווען צו שטאַרק אַנטי-
רעליגיעז, ער זאָל אָננעמען די שטעלע, וואָס דער פירשט
האָט אים אָנגעבאָטן און ער איז געווען דער פאַרמיטלער.“

דאָס איז זייער וויכטיק. מיר זעען אַלזאָ, אַז פאַבריציוס
האָט זיך דערלויבט פאַלש צו פרעזענטירן די באַדינגונגען פון
קורפירשט, וואָס האָט בפירוש געפאָדערט, אַז דער פּילאָזאָף זאָל
לערנען אין די ראַמען פון זיין קעגנשטאַנד און בכלל נישט
אַרירן קיין טעאָלאָגישע טעמעס.

אין הספם מיט פאבריציוט' שטעלונג צו דעם ענין איז אויך געשריבן דער בארימטער בריוו צו ספינאָזאַן. אין זעקס וואָכן אַרום האָט ספינאָזאַ אַרויסגעשיקט זיין ענטפער. צי האָט ער זיך מיט עמעצן באַראַטן וועגן דעם ענין-אָדער צי האָט ער אינצוווישן זיך אינפאַרמירט וועגן דער גאַנצער אָנגעלעגנהייט-דאָס איז נישט באַקאַנט. דער נאָמען פאַבריציוס איז אים פרעמד נישט געווען. אין זיין ביבליאָטעק האָט זיך געפונען אַ בוך פון פאַבריציוס' ברודער, דעם פראַפעסאָר פאַר געשיכטע אין היידעלבערג. דעם 30-טן מערץ 1673 איז פון האַג אַוועק קיין היידעל-בערג מיט דער געוויינלעכער פאַסט ספינאָזאַס ענטפער. דאָס איז דער נוסח:

„צו דעם זייער בכבודיקן און איידעלן הער לודוויק פאַברי-ציוס, פראַפעסאָר פון דער אַקאַדעמיע אין היידעלבערג און דעם קורפירשטלעך-פּאַלאַצישן ראַט.“
 „זייער בכבודיקער הער!

„ווען איך וואָלט געהאַט אַ ווונטש אָנצונעמען אויף וועלכן עס איז פאַקולטעט אַ פראַפעסור, וואָלט איך געהאַט דעם איינ-ציקן ווונטש אָנצונעמען די, וואָס דער קורפירשט פון פּאַלאַץ האָט מיר אָנגעבאָטן. און דאָס צוליב דער פרייהייט פון פּילאָ-זאָפּירן, וואָס דער גנאדיקסטער פירשט האָט באַוויליגט מיר צו דערלויבן. איך רעד שוין נישט דערפון, וואָס איך האָב פון לאַנג געהאַט אַ חשק צו לעבן אונטער דער הערשאַפט פון אַ פירשט, וועמענס חכמה עס ווערט אומעטום באַוווּנדערט. אַזוי ווי איך האָב אָבער נישט קיין שום כּונה צו האַלטן אַן עפנטלעכן אַמט-דעריבער קען איך ביי זיך נישט באַשליסן אָנצונעמען דעמדאָ-זיקן גלענצנדן פאַרשלאַג - הגם איך האָב זיך מיטן ענין זייער לאַנג געישובט. ווייל, קודם פּל, דענק איך, אַז איך וועל זיך אויפהערן ווייטער אָפּצוגעבן מיט פּילאָזאָפּיע-אויב איך וועל זיך אָפּגעבן מיט לערנען די יוגנט. עס איז מיר נישט קלאָר אין וואָס פאַר אַ גרעניצן וועל איך זיך מוזן האַלטן מיט דערדאָזי-קער פרייהייט צו פּילאָזאָפּירן - כּדי ס'זאָל נישט אויסקומען, אַז איך וויל אונטעררייסן די עפנטלעך-אַנערקענטע רעליגיע, ווייל דער חשד פון אפיקורסות אַנטשטייט נישט פון דער פּלאַ-

מעניקער רעליגיעזער התמדה - נאָר מערסטן פון מאַנכע מענטשלעכע לייַדנשאַפטן אָדער פון דעם ווידערשפרוכגייסט - פון וועלכן - אויב עס איז ריכטיק אויסגעדריקט געוואָרן - אַלץ ווערט פאָדרייט אָדער פאַרדאַמט. אויב איך האָב זיך שוין איבערצייגט וועגן דעם אין מיין פריוואַטן און איינזאַמען לעבן - טאָ וויפל מער וועט מיר אויסקומען זיך שרעקן - ווען איך וועל דערגרייכן דיאָזיקע פּפּבליקע מדרגה.

איר זעט דעריבער, אַז מיר האַלט נישט צוריק אפילו די האַפנונג אויף אַ בעסערער לאַגע - נאָר די איינציקע ליבע פאַר רויקייט, וואָס איך גלויב, אַז איך קען זי אין אַ געוויסער מאָס דערגרייכן, ווייל איך מייד אויס עפנטלעכע פאַרלעזונגען.

דעריבער בעט איך אייך זייער שטאַרק, איר זאָלט בעטן דעם קורפירשט, ער זאָל מיר דערלויבן וועגן דעם ענין ווייטער איבערצוקלערן. זעצט פאַר אויך אויף ווייטער צו פאַרמיטלען די גונסט פון דעם גנאדיקן פירשט צו זיין פאַרערער, וועלכער איז גרייט צו זיין דינסט - מיט וואָס איר וועט נאָך מער באַ-קומען מיין דאַנקבאַרקייט, זייער פּפּבליקער און איידעלער האַר! אייערער אינגאַנצן, ב. ספינאָזאַ.

דיאָזיקע תשובה איז אַ דאָקומענט פון פינער דיפּלאָמאַ-טיע און נישט קיין דעמאָנסטראַטיוון שטאַלץ פון אַ מענטשן, וואָס האָט פאַרשטאַנען - אַז אין די באַדינגונגען, וואָס דער בריוו פון קורפירשט פאַרמיטלער האָט ארויסגעבראַכט - קען די פרייהייט פון געדאַנק נישט זיין פאַרזיכערט.

און דאָן די כאַראַקטעריסטישע פאַר ווערטער וועגן דער „ליבע פאַר רויקייט!“ וואָלט ער דאָרטן געהאַט די רויקייט, וואָלט ער געקענט ענדיקן די עטיק?

מען קען היינט מיט דער פולער זיכערקייט זאָגן, אַז ניין! עס איז געקומען די מלחמה מיט פראַנקרייך. לואיס דעם פּערצונטנס אַרמיי האָט געשטורמט די שטאָט.

דער פימיקער דיפּלאָמאַט - פראַפּעסאָר פאַבריציאָס, האָט געמוזט אַנטלויפן פון רויקן און שטילן היידעלבערג. ער האָט דאָן קוים געראַטעוועט זיין ביבליאָטעק.

דעם 1טן פעברואַר 1697 איז פאַבריציאָס געשטאַרבן אין

פראנקפורט אום מיין. ספינאזא האט נישט הרטה געהאט, וואָס
ער איז נישט געוואָרן קיין היידעלבערגער פראָפעסאָר.
אויך דער קורפירשט קארל לודוויק האָט זיך אַרומ-
געזען, אַז זיין שריט איז געווען אַ פריציטיקער. די וועלט
איז נאָך נישט רייף געווען פאַר אַזאַ אָפענעם ברוך מיט דער
טעאָלאָגיע. ער, דער הערשער, האָט שפעטער פאַרשטאַנען, אַז
זיין אַני-מאמין קען נאָך נישט זיין דער אַני-מאמין פון דער
געזעלשאַפט.

אין זיין לעבן איז ער געווען אַ ספינאָזיסט. די בריוו
צו די שוועסטער זיינע שפיגלען אָפּ אַ צאַרטן, פילנדן, אמת
וועלטלעך דענקנדן מענטש. די גאַנצע פירשטלעכע משפחה איז
געווען גענייגט צום ספינאָזיסטישן פאַנטעזיסם.

ווען אין יאָר 1679 האָט ער אַוועקגעשיקט זיין זון קיין
פאַריז אין דער באַגלייטונג פון דעם שוין באַקאַנטן שעווראַ,
האָט ער צו אים געשריבן, ער זאָל אויסזוכן אַ פאַסיקן, פראָפּע-
סאָר פאַר פילאָזאָפיע.

„ער דאַרף נישט זיין קיין צבועק - האָט דער קורפירשט
געשריבן צו שעווראַ - איבעריקנס איז פפאַלן גלייכגילטיק צו
וואָס פאַראַ רעליגיע ער געהערט, אויב נאָר ער געהערט צו
די אמונות, וואָס זענען דערלויבט אין דער מלוכה. ער זאָל אָבער
נישט זיין קיין גייסטלעכער.“

אַ בולטע, קלאָרע, וועלטלעכע שטעלונג.
אַ שטעלונג פון אַן אויסגעשפראַכענעם אַנטי-קלעריקאַל,
אַנטי-טעאָלאָג; נישט אומזיסט איז ער דער אַנזאָגער פון דער
אויפקלערונג-תקופה. אַ זעלטענער פירשט אויפן טראַן האָט גע-
וואָלט אין אַ פינסטערער תקופה אויסשטרעקן די האַנט צום
פירשט פון די פילאָזאָפן.

אָבער, צווישן זיי איז געשטאַנען אַ מעקלער.
די אַלטע געשיכטע מיט היסטאָרישע מעקלערס!

דער רוף צום שמד

פון צוויי תלמידים האָט ספינאָז דערהערט זעם רוף צום שמד. אין לאַנגע, פאטעטישע בריוו, וואָס זענען אַנטשטאַ- נען אין מאַמענטן פון טיפן, פּלאַמענדיקן רעליגיעזן עקסטאַז, האָבן די דאָזיקע יונגע תלמידים געוואָלט ברענגען זייער לערער אויף דעם איינציקן דרך הישר, וואָס זיי האָבן געגלויבט איז בכלל פאַראַן - און דאָס איז דער וועג, וואָס פירט צום וואַ- טיקאַן.

איינער פון זיי איז געווען ניקאָלאַ סטענאַ, אַ דע- נער, וואָס האָט אַלס צוואנציק-יאָריקער בחור שטודירט אין לייִדן טעאָלאָגיע (אין יאָר 1660). ער איז שפּעטער אַוועק קיין איטאַליע און דאָרטן אונטערן איינדרוק פון פּאַנטיפיקאַלן מאַיעסטאַט און בלענדעדער שיינקייט פון דער קאַטוילישער צערעמאָניע, אַנ- גענומען מיט אַ ציטרנדיקער התלהבות דעם קאַטוילישן גלויבן. עס האָט זיך פאַר אים אַזוי שנעל „אַנטפלעקט“ דער „אמת“, מחוץ וועלכן עס איז נישטאָ קיין ישועה, נאָר דער „תהום פון שטן“, אַז ער האָט אָנגעהויבן צו אַרבעטן אַלס אַ פרייוויליקער מיסיאָנער לטובת דעם קאַטאַליציזם. ער האָט גע- פונען אַ שוץ און אַ וואַרעמקייט אונטער די געניטע פליגלען פון די פּלאָרענטטינער גלחים און האָט אין 1675 אַרויסגעגעבן אויף לאַטיין אַן אויספירלעך-געדרוקטן בריוו צום רעפּאָרמאַ- טאָר פון דער נייער פּילאָזאָפיע איבער דער אמתער פּילאָזאָפיע.

(Nicolai Stenonis ad novae philosophiae reformatorem de vera philosophia epistola.)

דער בריוו איז געווענדעט צו ברוך ספינאָזאָ, דעריבער
דערף מען משער זיין, אז ער האָט אים פריער געשיקט פער-
זענדעך צו ספינאָזאָן קיין האַג, און ווען יענער האָט אים נישט
געענטפערט, האָט ער עס אָפגעדרוקט מיט דער הילף פון די
קאטוילישע אויטאָריטעטן. דאָס ווערט אויך באַשטעטיקט דורך
דעם, וואָס אין זיין תשובה צום צווייטן אויפּרופער צום שמו,
דערמאָנט ספינאָזאָ אויך דעמדאָזיקן בריוו פון נ י ק אָ ל אַ
ס ט ע נ א.

דער גאַנצער בריוו איז געשריבן אין אַ רויקן, באַשיי-
דענעם טאָן, עס ווערט נישט דערמאָנט דאָס בוך, וואָס ער
אַטאַקירט (ד. ה. דער „טעאָלאָגיש-פּאָליטישער טראַקטאַט“) און
אויך נישט דער נאָמען פונם מחבר.

מיט אַ טיפער זיכערקייט און אַ גלויבנספעסטיקייט פון אַ
גר אַפּערירט סטענא צו ברוך ספינאָזאָ ער זאָל אָנשטעלן זיינע
אויפערן „צום אמת פון אונזער קירכע“. באַרופנדיק זיך אויפן
אויטאָריטעט פון דעם הייליקן יוסטינאן, וויל ער אים באַוווּיזן,
אז דאָס איז „די איינציקע און אמתע פּילאָזאָפיע, וואָס איך
האָב געפונען“.

ער ווינטשט אים דעריבער, ער זאָל דיאָזיקע פּילאָזאָפיע
משיג זיין און זיך באַקערן צום קאטאָליציזם — צו דער קירכע,
וואָס האָט אין אירע הענט די געטלעכע שליחות איבער לענדער
און מלכות, און זי איז די איינציקע הערשערין אין גאָטס
נאָמען.

סטענא דריקט אויס זיין באַדויערן, וואָס ספינאָזאָ בלאָג-
דזשעט, ער שרייבט, אז עס איז אים אוממעגלעך זיך צוצוקוקן,
ווי אַ מענטש, וואָס איז אים אַ מאָל געווען נאָ-
ענט און איז איצט האַפנטלעך נישט קיין שונא, טאָפט אין
דער פינצטער. דאָס רופט אַרויס ביי סטענא אַ טיפן געפיל פון
רחמנות פאַר ספינאָזאָ, און דערפאַר שלאָגט ער אים פאַר די
פאַסיקסטע, לויט זיין מיינונג, אַרגומענטן, וועלכע צייגן אָן, ווי-
אזוי צו געפינען דעם ריכטיקן וועג פון דער אמתער ישועה.
דער גאַנצער בריוו איז געשריבן אין פשוטע זאָגן.

באשיידענער פאָרם און מיט אַ באַהאַלטענער זיכערקייט צווישן די שורות, וואָס זענען גראַד צוויי כאַראַקטעריסטיש פאַר די רעליגיעזע ויכוחים-בריוו אין מיטלאַלטער.

גאָר אַנדערש איז דער טאָן פון צווייטן בריוו צו ספּי-נאָזן - אויף וועלכן דער לעצטער האָט געענטפערט אין אַ מייסטערהאַפּטער, שאַרפּזיניקער פאַרם.

דערדאָזיקער בריוו איז צו אים געשיקט געוואָרן פון אַ תלמיד, וואָס איז גלייכצייטיק געווען אַ זון פון זיינעם אַ נאָנטן פריינט.

דער מחבר פונם בריוו אַלבערט בורג (Burgh) איז געווען דער עלטסטער זון פון קאַנראַד בורג, איינעם פון די רייכסטע בירגער אין אַמסטערדאַם. אין יאָר 1666 איז קאַנראַד בורג באַשטימט געוואָרן פאַרן הויפט-שאַצמייסטער פון די פאַראייניקטע נידערלאַנדן.

דער פאָטער האָט געגעבן זיין זון די בעסטע דערציאונג, וואָס אין האַלאַנד האָט מען בכלל געקענט באַקומען. צו זיבעצן יאָר האָט ער אָנגעהויבן שטודירן פילאָזאָפיע אין ליידענער אוניווערסיטעט. ווי מען איז זיך משער, האָט ער פריער געלערנט ביי ספינאָזאַס לערער דעם באַרימטן דאָקטאָר וואָן דען ענדען. פון דער נאַטור אַ בעל-חלומות, אַ ראַמאַנטיקער, דורך און דורך ערלעך, מיט שטאַרקע מיסטישע גייגונגען און עקסטאַטישע אויסברוכן, האָט דער עלטערער זון פון דעם ראַ-ציאָנאַליסטישן פאָטער קאַנראַד בורג אַביסל צעשטערט די אויס-געהאַלטענע שכלדיקע טראַדיציע פון דער אַלטער יחסנידיקער משפּחה פון די שטאַלצע אַמסטערדאַמער פּאַטריציער.

דער פאָטער האָט אַלץ נאָכגעגעבן, וואָס נאָר דער בכור האָט געוואָלט. צו יענער צייט האָט מען געהאַלטן, למשל, אַז אַ רייזע קיין איטאַליע איז אַ וויכטיקער, אָרגאַנישער טייל פון אַ גוטער דערציאונג. אויך אַלבערט בורג האָט אין 1673 געמאַכט אַזאָ רייזע. ער איז אַרויסגעפאַרן פון דער היים אַ מונטערער און זייער ווייט פון וועלכע עס איז דאָגמאַטישע, קירכלעכע איבערצייגונגען.

די שפּעטערדיקע קאַטוילישע ביאָגראַפּן זיינע, וואָס האָבן פון זיין לעבן ווי אויך פונם לעבן פון ניקאָלאַ סטענאַ געמאַכט

מיסיאָנערישע מוסטער-לעבנס-באַשרייבונגען לויטן קאנאן פון די לעבנס פון די קאטוילישע הייליקע, האָבן אין זייערע שילדע-רונגען איבערגעטריבן אלבערט בורגס שטימונגס-געמיט, איידער ער איז אַוועק אין דער קאטוילישער איטאַליע.

זיי ווילן דוקא האָבן, אַז ער האָט אויפן וועג געשפּעט פון רעליגיע, אויסגעלאַכט דער געצנדינערישן כאַראַקטער פון די קאטוילישע קלויסטערס און האָט בשעת דער רייזע אַרויס-גערופן די גייסטלעכע אויף דעבאַטעס איבער רעליגיע בכלל און דער קאטוילישער בפרט. ער איז געווען אַזע פלינקער דיסקוטאַנט, אַזע שאַרפער מח און דרייסטער פאַלעמיסט, אַז מ'האָט אים נישט געקענט באַזיגן.

ביז ער האָט זיך אין ווענעדיק אָנגעשטויסן אויף אַ גלח, וואָס האָט זיך קונה-שם געווען מיט זיינע מיסיאָנערישע נסים. דערדאָזיקער גלח האָט אַזוי שטאַרק געווירקט אויפן יונגן 22-יאָר-ריקן אַלבערט בורג, אַז ער איז שוין געפאַרן קיין פּאַדואַ אַ פאַרטראַכטער, ווי אַ מענטש וואָס איז ערב אַ טיפן קרייזס און וואָס מאַכט מיט זיך אַן ענטגילטיקן רעליגיעזן דין וחשבון. אין פּאַדואַ איז ער שוין אין האַרצן „באַקערט“ געוואָרן; דורכפירן אָבער דעם „גרויסן און טיפן“ אַקט האָט ער געוואַלט אין דער שטאָט פון הייליקן פעטער, אין רוים. דאָרטן איז ער אָפּיציעל אַריינגעטראָטן אין דער קאטוילישער קירך, און האָט אָנגעהויבן לעבן ווי אַ נזיר, פאַרברענגנדיק טעג און נעכט אויף תפילות און לערנען „די פאַטערס פון דער קירך“.

ער האָט אָבער דערפילט, אַז דערמיט אַליין קאָן ער אַלבערט בורג, נישט יוצא זיין. אַזוי ווי ער האָט משיג געווען דעם איינציקן אמת, טאָר דעריבער דערדאָזיקער אמת נישט רוען אין די ד' אמות פון זיין נשמה, נאָר מוז איינגעפלאַנצט ווערן אין די הערצער און נשמות פון די, וואָס האָבן נאָך צו דער מדרגה נישט דערגאַנגען און בלאַנקען אַרום אומזיכער און אַן אַ באַדן.

ער האָט זיך דערפילט ווי אַ חווה, אַ זעער, וואָס זעט פאַרויס דעם גאַנג פון דער וועלט. מיט אַ כאַראַקטעריסטישן גרשן אימפעט האָט זיך אַלבערט בורג אַ וואַרף געטאָן צו פרעדיקן קאטאָליציזם און רופן מענטשן טאָן תשובה און

אומקערן זיך צו דער אמתער קירך פון פעטער און פאוויל, צו דער עלגעמיינער קירך, דעם איינציקן מקום-מקלט פון גאָט. ער איז אזוי איבערגעגאנגען דערשט געוואָרן, אַז דער שטילער ראַמאַנ-טיקער האָט זיך פאַרוואַנדלט אין אַ ליידנשאַפּטלעכן אַנגרייפער, פול מיט חוצפה, זעלבסט-זיכערקייט און אומטאַלעראַנק.

פאַרוואַס האָט ער גראַד אויסגעוויילט ספינאָזאָן פאַר אַ קרבן פון זיין מיסיאָנערישער פראָפאַגאַנדע איז שווער צו זאָגן. אַז בורג איז געווען ספינאָזאָס אַ תלמיד איז קלאַר פון דעם רבינס תשובה. האָט ער אים באַטראַכט פאַרן געפערלעכסטן רעפּאַראַטאָר, ווי סטענא האָט עס געטאַן, ווייל ער וויל אַפּ-שיידן די מלוכה פון דער קירך.

ספינאָזאָ איז געווען באמת איבעראַשט ווען ער האָט באַ-קומען דעם בריוו פון זיין פריינט זון, ווייל אַ בריוו האָט ער פון אים סיי ווי סיי באַדאַרפט באַקומען. ער האָט אים פאַרן אַוועקפאַרן צוגעזאָגט צו שרייבן פון וועג, אזוי „צווישן קעלן און פאַריו“.

אַבער אַנשטאַט פון יענע מקומות איז גראַד אַנגעקומען אַ בריוו פון פלאָרענץ, דאַטירט דעם 8-טן סעפטעמבער 1675 און אַדרעסירט צו „דעם געלערנטסטן און שאַרפזינקסטן הערן בענעדיקטוס דע ספינאָזאָ. שלום!“

קודם כל דערמאָנט ער אים, אַז ביים אַפּפאַרן האָט ער אים צוגעזאָגט, אויב עס וועט עפעס פאַסירן, וואָס איז כּדאי צו דערמאָנען, וועט ער אים וועגן דעם שרייבן, און ווייל עס האָט אַזוינס פאַסירט, דעריבער שרייבט ער. נעמלעך: ער איז אַ דאַנק „גאָטס אומענדלעכער באַרמהאַרציקייט“ צוריקגעפירט געוואָרן אונטער די געוועלעבן פון דער קאַטוילישער קירך און איז געוואָרן איר מיטגליד. באַריכות שרייבט ער וועגן דעמדאַ-זיין פאַל צו זיין ליידענער פראָפעסאָר און אַ קאַפיצ שיקט ער אויך צו ספינאָזאָן.

וואָס איז שייך ספינאָזאָן גופא, האָט ער אים פאַלגנדעס צו זאָגן:

„וואָס מער איך האָב אייך אַמאָל אַפּט באַוונדערט – צוליב דער פיינקייט און שאַרפּקייט פון אייער גייסט – אַלץ מער באַוויין איך און באַקלאַג אייך איצט, ווייל איר, אַזאַ

גייסטפולער מאן, וואָס האָט אַ נשמה באַשאַנקען פון גאָט מיט די הערלעכסטע מתנות, וואָס האָט ליב דעם אמת, און באַגערט אים, איר לאָזט זיך דאָך אָפּמאַרן און פאַרפירן פון דעם גע- מיינסטן און חוצפהדיקסטן פירשט פון די נידערטרעכטיקע רוחות. וואָס איז דען אייער גאַנצע פּילאָזאָפּיע אויב נישט בלויז אָפּמאַרעריי און כימערע? און דאָך פאַרטרויט איר איר נישט נאָר אייער זעלן-רו אויף דער וועלט, נאָר אויך די אייביקע ישועה פון אייער נשמה! גיט אַ קוק אויף וואָס פאַר אַ עלענדן פּונ- דאַמענט איז באַזירט אייער גאַנצער בנין! איר האָט זיך דאָס אונטערגענומען ענדלעך צו געפּינען די אמתע פּילאָזאָפּיע! פון וואַנעט ווייסט איר דאָס, אַז אייער פּילאָזאָפּיע איז די בעסטע פון די אַלע, וואָס מען האָט ווען עס איז געלערנט אויף דער וועלט, ווערט געלערנט איצט און וועט שפּעטער ווען עס איז געלערנט ווערן."

... "איר וועט זאָגן: מיין פּילאָזאָפּיע שטימט אינגאַנצן מיטן אמתן שכל; די אַנדערע יועלן אייך דאָס זעלבע אַנטקעגן זאָגן. אַלע אַנדערע פּילאָזאָפּן, מיטן אויסנאַם פון זייערע תלמידים, האָבן גאָר אַן אַנדער מיינונג ווי איר און מיטן זעלבן רעכט באַרימען זיי זיך מיט זייער פּילאָזאָפּיע, אַזוי ווי איר טוט עס מיט אייערע, און באַשולדיקן אייך אין פאַלשקייטן און טעותן, פּונקט, ווי איר באַשולדיקט זיי. עס איז קלאַר, אַז פּדי דער אמת פון אייער פּילאָזאָפּיע זאָל בולט ווערן מוזט איר צושטעלן אַזעלכע ראיות, וואָס זענען נישט אידענטיש מיט די ראיות פון די אַנדערע פּילאָזאָפּן און שטימען נאָר איין מיט זייערע. אויב נישט מוז דאָך צוגעגעבן ווערן, אַז אייער פּילאָזאָפּיע איז פּונקט אַזוי נישט זיכער און נישטיק ווי פון די אידעריקע."

איבערגענידיק צום טעאָלאָגיש-פּאָליטישן טראַקטאַט (דער טיטל אַליין איז פאַר בורגן גאַטלאָז!) זאָגט דער בריוונשרייבער, אַז ספּינאָזאַ האָט „ווי אַ טייוול" געוואָלט באַווייזן, אַז פּילאָ- זאָפּיע האָט גאָרנישט צו טאָן מיט טעאָלאָגיע. און בנוגע דער אויסטייטשונג פון די הייליקע ספרים, פון וואַנעט איז געדרונגען, אַז ספּינאָזאַ טייטשט זיי אויס ריכטיק?

„איך באַשווער אייך - ווענדעט ער זיך צו אים מיט

פאָטאַס - פון וואָנעט ווייסט איר, אַז איר האָט געמאַכט דעם ריכטיקן און געניגנדן טייטש? אַפילו די קאַטאַליקן זאָגן - וואָס איז אויך מלא אמת, - אַז נישט אַלץ, וואָס גאָט האָט געזאָגט איז פאַר אונז נתגלה געוואָרן און אויף אַזא אופן קאָן מען דאָך די הייליקע שריפט אַליין נישט אויסטייטשן; איך רעד שוין נישט פון יחידים, אַ פשיטא נאָך פון דער קירך, וואָס איז אַליין די אויסטייטשערין פון דער הייליקער שריפט. איר מוזט דאָך אויך אַרייננעמען די אַפאָסטאָלישע מסורה, ווי דאָס ווערט באַוויזן פון דער הייליקער שריפט ווי אויך פון די עדות, די הייליקע פאָטערס, וואָס שטימען אַיין אין אַ גרויסער מאָס מיטן רעכטן שכל און דערפאַרונג.

... „זייט זיך מודה אין אייער שלעכטער אפיקורסות, אויב איר גלויבט נאָך אין דעם געקרייציקטן ישוע, רוקט זיך אָפּ פון אייער צו-להכעיס-נאַטור און שליסט ווידער שלום מיט דער קירך!“ און טאַמער וועט ספּינאַזאָ דענקען, אַז שליסן שלום מיט ישוע הנוצרי קאָן מען דורך קאַלוויניזם אָדער לוטעראַניזם אויך - פירט אים באַלד דער יונגער גר אַרויס פון טעות.

ניין! די אַלע אמונות זענען פלומרשט קריסטלעך; אין זייער שויס קען מען קיין ישועה נישט געפינען, ווייל זיי זע-נען פונקט אַזוי עלנט ווי ער, ספּינאַזאָ, איז, און די וואָס גלי-הערן צו יענע סעקטעס געפינען זיך אויך אין שאַטן פון טויט. די איינציקע רעטונג איז דער קאַטוילישער ישוע הנוצרי!

„איר גלויבט נישט אין ישוע - פרעגט זיך בורג - און פאַרוואָס? איר וועט זאָגן דערפאַר, ווייל די תורה און דאָס לעבן פון ישוע שטימט נישט מיט מיינע הויפט-עיקרים, און דאָסזעלבע איז מיט דער לערע פון די קריסטן איבער ישוע, וואָס שטימט אויך נישט מיט מיינ לערע! אָבער איך חזר איבער: האַלט איר זיך דען גרעסער פון די אַלע, וואָס האָבן זיך אויסגעצייכנט אין דער מלוכה און אין גאָטס קירך? האַלט איר זיך גרעסער פון די פאַטריאַרכן, נביאים, אַפאָסטאָלן, קדושים, לערער, מיסיאָנערן, הייליקע בתולות און די אומצאָליקע הייליקע? יא, איר כופרי-שער חכם, האַלט איר זיך אפשר גרעסער פאַר אונזער האַר ישוע הנוצרי? וויילט איר זיי אַלעמען איבערשטייגן אין תורה, לעבנס-מדות וכדומה? אַ, איר עלנדער מענטשן-קינד, איר נידריקער

ערדישער וואָרם, איר, וואָס איר זייט נאָר שפייז פאַר ווערם - איר ווילט פאַר זיך אין אייער אומדערהערטער לעסטערונג די אויבערהאַנט איבער דער אינסופדיקער חכמה פון דעם אייביקן טאָטער, וואָס איז שוין מקוים געוואָרן און האָט זיך שוין אין פלייש פאַרוואַנדלט?

ווייטער ברענגט דער יונגער גראַר רייע באַווייזן פאַר דער וואַרהייט פון דער קאָטוילישער קירך - ווי מעשיות וועגן גייסטער, וואָס עקזיסטירן, אַלכעמישע שטיינער, קאַבאַלדן, סירע-נעס און דעם גאַנצן קלאַפּערגעצייג פון דעם מיטלאַלטערישן אבערגלויבן.

„דאָס אַלץ וועט איר, מיין פּילאָזאָף, נישט זיין בכח צו ערקלערן אפילו ווען איר וואָלט פאַרמאָגט טויזנט מאָל אַ פיי-נערן און שאַרפּערן גייסט ווי איר באַזיצט.“

פון דעם איז געדרונגען, אַז עס זענען פאַראַן ענינים, וואָס קאָנען מיטן שכל הישר נישט אויסגעטייטשט ווערן און מיר מוזן גלויבן אפילו דאָמאָלסט ווען מיר זעען אַ געוויסע דערשיינונג נישט.

און בורג גיט ביישפילן פון דער רוימישער תקופה און זאָגט, אַז ווען מען וואָלט יוליוס צעזאַרן געזאָגט, אַז עס איז פאַראַן אַזא פולווער, וואָס קען צעזעצן הייזער און שטעט, וואָלט ער זיך אויסגעלאַכט און נישט געגלויבט, ביז ער וועט זיך נישט איבערצייגן.

דער משל איז אָנגעווענדט צו דעם ענין פון ישוע הנוצרים „תחית המתים“. דער נמשל איז, אַז פונקט ווי דער פאַקט איז אמת, אַזוי איז דער צווייטער נישט קיין ליגנט.

מיט אַזעלכע „לאַגישע“ דריידלעך אָפּערירט בורג אין זיינע באַווייזן וועגן דער געטלעכקייט פון ישוע הנוצרי און דער גרויס-קייט פון דער קאָטוילישער קירך.

פאַרוואָס איז גראַד די קאָטוילישע קירך דאָס אמתע קריסטן-טום און אַנדערע רעליגיעזע שיטות און סעקטעס ווערן פון אים געפּסלט?

בורג ברענגט אַרויס פּאָלגנדע ראיות פאַר דער אמתדיקייט פון דער קאָטוילישער קירך. ערשטנס איז זי די עלטסטע אין דער וועלט און איז אַ

דירעקטע יורשטע פון דער יידישער אמונה, וואָס איז ביז איצט
בעווען די איינציקע אמתע רעליגיע.

די קאטוילישע קירך האָט געירשנט די הייליקע ספרים און
האָט אָפּגעהיט די מסורהדיקע אויסטייטשונג פון דעם נישט גע-
שריבענעם געטלעכן וואָרט.

צווייטנס איז די קאטוילישע קירך אומפאַרענדערבאַר, ווייל
דער גאַנצער „שלאַן-ערוך" איז באַזירט אויף דעם יסוד פון ישוע
הנוצריס דינים, וואָס זענען געבליבן בדרך המסורה אָפּגעהיט.
דריטנס, אַלט אַ פּוּעל-יוצא פון דער צווייטער הנחה, איז
די קאטוילישע קירך געבויט אויף פעסטע, זיכערע דינים, וואָס
דער „חתן, דער הייליקער גייסט" האָט אין נאָמען פון ישוע
הנוצרי איבערגעגעבן דער „פּלה", דער קירך.

פערטנס, די נישט-רעפּאָרמירבאַרקייט - אַ סימן, אַז די
קאטוילישע קירך איז נישט פאַרדאַרבן, ווייל זי נויטיקט זיך
נישט אין קיין שום רעפּאָרמען.

פינפטנס, די אומשיידבאַרקייט פון איר: די נשמה פונם
קריסט קען זיך פון דער קירך נישט שידן, אויב זי וויל נישט
זיין אין גהינום אויף יענער וועלט אָדער אַריינגעוואָרפן ווערן
אין חרם אויף דער וועלט. דער בעסטער סימן: אַלע אַפיקורסים
זענען אויסגעראַטן געוואָרן פון דער קאטוילישער קירך.

זעקסטנס, די אומגעהייערע פאַרשפּרייטונג פון דער קירך:
זי איז אומעטום און כאַפט אַרום מיט זיך אַ וועלט ווי קיין שום
רעליגיע, פּאָליטישע מאַכט אָדער אפילו אַ פּילאָזאָפיע.

זיבעטנס, דער אייביקער דויער פון דער קירך עד קץ
העולם און ענדלעך די שטרענגע אַרדנונג, סיסטעם, אַרגאַניזאַציע,
דיסציפּלין און יעראַרכיע - אַ סימן, אַז דער הייליקער גייסט
האָט איבער איר די שליטה און די הנהגה.

היינט - זאָגט בורג מיט טריומף, נאָכדעם ווי ער האָט
אַרויסגעבראַכט די אַלע ראיות, - וואָס איז ווערט דאָס לעבן
פון אַ נישט-קאטוילער ?

„דער מאַראַלישסטער אפיקורס אָדער פּילאָזאָף פאַרדינט אין
פאַרגלייך מיט אַ ווינציקער מאַראַלישן קאטוילער אפילו נישט
דערמאָנט צו ווערן“.

פאַרוואָס ?

ווייל די „קאטוילישע תורה איז די קליגסטע און איז ווונ-
דערבאר טיף. מיט איין וואָרט, זי שטייגט איבער אַלע איבריקע
תורות פון דער וועלט“.

„זי מאַכט עס דעם מענטשן בעסער, ווי זיי זענען דאָס
נישט אין קיין שום קיבוץ; זי לערנט און ווייזט אָן דעם זי-
כערן וועג צו נשמה-רויקייט אויף דער וועלט און צו אַן איי-
ביקער ישועה פון דער נשמה אויף יענער וועלט“.

און ווייטער באַמיט זיך בורג באַווייזן ספינאָזאָן, אַז די
אמתע מנוחת-הנשמה האָבן די אפיקורסים געפונען, ווען זיי זע-
גען געוואָרן קאטוילן. זיי האָבן זיך באַפרייט פון אַלע גאוות און
תאוות, און זענען געוואָרן באַשיידן, עניוּתדיק, טיף און האַרציק.
און וואָס האָט דער אפיקורס? — פרעגט זיך בורג.

„שליסלעך גיט אַ טראַכט וועגן די אומגליקלעכע און אומ-
רויקע אַטעיסטן, ווען זיי טראַגן שוין אפילו די פלומרשטע
נשמה-פרייד אויפן פנים און מאַכן אַן אַנשטעל, ווי זיי וואָלטן
געווען צופרידן מיטן לעבן און אין דער זעל ביי זיי הערשט
דער גרעסטער פרידן. קוקט זיך צו ספעציעל צו זייער אומגליק-
לעכן און שוידערלעכן טויט; מאַנכע ביישפילן דערפון האָב איך
אַליין געזען און זייער אַסך, יאָ! אומציילבאַרע זיכערע ביישפילן
קען איך אויך פון די באַריכטן, ווי אויך פון דער געשיכטע;
לערנט זיך דאָך אָפּ פון דידאָזיקע ביישפילן, אַז מען דאַרף
באַצייטנס קומען צום שכל און זיך באַדענקען!“

און רופנדיק אים אונטער די פליגלען פון דער אַלמעכטי-
קער קירך, רופט בורג אויס:

„באַדענקט זיך, איר פילאָזאָפירנדער מענטש, באַגרייפט
אייער ווייזע נאַרשיקייט און אייער נאַרישע חכמה; ווערט פון
אַ שטאַלצן — אַן עניוּתדיקער און איר וועט געראַטעוועט ווערן!“
„... באַראַט זיך מיט די קאטוילן, וואָס זענען טיף געלערנט
אין זייער אמונה און פירן אַ לייטיש לעבן. און זיי וועלן אייך
אַסך זאָגן, וואָס איר האָט נישט געוואוסט און איבער וואָס איר
וועט שטויבען.“

„איך האָב דעם בריוו געשריבן צו אייך מיט דער וואָר-
האַפּטיקער קריסטלעכער כונה, כדי איר זאָלט, ראשית, פאַר-
שטיין די ליבע, וואָס איך טראַג אין זיך פאַר אייך, הגם איר

זייט אַ געצנדיגער - דאָס אַלץ צוליב דעם, כדי אייך בעטן
איר זאָלט ווייטער נישט גיין און אַנדערע נישט פאַרדאַרבן!
און צום סוף:

„גאָט וויל אייער נשמה ראַטעווען פון אַן אייביקער קללה,
אויב איר וועט נאָר וועלן. לייגט נישט אָפּ גאָט געהאַרכזאַם צו זיין ;
ער האָט שוין אייך אַזוי אָפּט דורך אַנדערע גערופן. איצט רופט
ער אייך נאָך אַמאָל און אפשר דאָס לעצטע מאָל דורך מיר,
וואָס איז אַליין טיילווייז באַשאַנקען געוואָרן מיט דעם חסד אַ
דאַנק דער אומבאַגרעניצטער באַרמהערציקייט פון גאָט. דעריבער
בעט איך אייך מיט דער גאַנצער זעל! וואַקלט זיך נישט! אויב
איר וועט זיך איצט נישט צוהערן צו גאָט, וואָס רופט אייך, דאַן
וועט זיך זיין צאָרן אויפסניי קעגן אייך אַנצינדן, און עס שטייט
פאַר אַ געפאַר, אַז איר וועט פאַרלאָזן ווערן פון זיין אומענד-
לעכן רחמנות און איר וועט ווערן אַן עלנדער קרבן פון געט-
לעכער גערעכטיקייט, וואָס אין איר צאָרן ווערט אַלץ פאַרצערט.“
„גאָט דער אַלמעכטיקער קען אייך צום גרויסן רום פון
זיין הייליקן נאָמען דערפון אָפהיטן, לשם דער ישועה פון אייער
נשמה. ווי אויך נישט ווינציקער צוליב אַ היילזאַמען מוסטער-
ביישפּיל פאַר אייערע פּילע אומגליקלעכע מתפללים. דאָס קען
ער טאָן דורך אונזער האַר און רעטער ישוע הנוצרי, וואָס לעבט
מיט דעם אייביקן פאַטער און רעגירט אין הסכּם מיטן הייליקן
גייסט אַלס גאָט דורך דורות עד קץ הימים, אמן.“

דעמדאָזיקן לאַנגן בריוו האָט ספינאָזא באַקומען אין דער
זעלבער צייט, ווען דער יונגער עקסטאַטישער גר האָט געהאַלטן
ביים פאַרלאָזן פּלאַרענץ און איז געפאַרן אויף אַ באַזוך קיין
אַמסטערדאַם, צו זיינע עלטערן. געקומען איז ער באַרוועס, אַנ-
געטאָן אין בעטל-קליידער, ווי אַ בעל-תשובה. אויפן וועג האָט
ער זיך אָפּגעשטעלט אין פאַרשידענע שטעט מיט אַלטע קלוי-
סטערס און האָט זייער הייס מתפלל געווען. די באַגעגניש מיט
דער מוטער אין דער היים איז געווען זייער אַ דראַמאַטישע.
די עלטערן האָבן נישט געקענט פאַרשטיין ווי אַזוי האָט זייער
עלטסטער זון געקענט אַזוי ווייט אַוועקגיין פון זיי, כאַטש צו-
ליב ריין עלטערן-געפיל.

מיט אַ תּמימותדיקייט און עניוּת האָט זיך דער פרומער זון

מתודה געווען פאר דער מוטער, אז ער ווייסט זייער גוט, וואָס ער האָט איר צו פארדאַנקען און ער וועט קיינמאָל נישט זיין אומי-
דאַנקבאַר. דאָך קען זי נישט און נישט דער פּאָטער אים מאַכן
פּאַרוורפּן דערפאַר, וואָס ער פילט די גרעסטע ליבע פאַר דעם,
וואָס האָט אים אַממערסטן ליב געהאַט; און ווען ער שטרעקט
אויס זיינע אויגן אויף כריסטוסן, וואָס איז באַדעקט מיט ווינדן
און איז געשטאַרבן צוליב אים אויפן צלם, דאַן קען ער זיי זאָגן,
אַז ער איז גרייט אויך זיין צלם צו טראָגן, אים נאַכפּאַלגן און
פאַרלאָזן דעם טאַטן און דער נאַמען און בכלל אַלץ, אַזוי ווי
כריסטוס האָט באַפוילן אין דער עוואַנגעליע.

דידאַזיקע ווערטער האָבן איבערצייגט, אַז אין דער נשמה
פון דעם האַלענדישן שאַצמייסטערס זון איז פאַרגעקומען אַ טיפע
פּסיכאָלאָגישע ענדערונג, וואָס זיי, די עלטערן, קענען נישט באַ-
גרייפן, נאָר העכסטנס ווייטיקן און באַדויערן דאַריבער.

דער פּאָטער האָט געמווט זיך אַנשטרענגען, כדי צו זיין פריינט-
לעך צום זון און אים צולאָזן צום טיש. אַלע באַמיינגען פון באַ-
קאַנטע גלחים, פרעדיקער און סתם פריינט, וואָס האָבן געוואָלט
איבעררעדן דעם יונגן פורג, האָבן גאַרנישט נישט געהאַלפּן.

ספינאָזאַס ענטפער דאַרף דעריבער באַטראַכט ווערן ווי אַ
פרווי איבערצורעדן דעם יונגן גר. מסתמא האָט ער דאָס געטאָן
אויף דער בקשה פון דעם פּאָטער אַדער צוליב אים, ווייל ער האָט
פאַרשטאַנען די פּסיכאָלאָגישע קאָמפּליצירטקייט פון דעם עקסטאַ-
טישן גר און געוויסט, אַז קעגן אַזעלכע אַרגומענטן, וואָס זענען
פולו אַפעקטן, קען דער שכל הישר ווינציק וואָס רעאַגירן. דאָך
האַט ער נאָך לאַנגע וואַקלענישן אָנגעשריבן דעם ענטפער און גע-
שיקט מסתמא קיין אַמסטערדאַם, וווּ דער יונגער פורג האָט זיך
געפונען צייטווייליק אויף אַ באַזוך ביי זיינע עלטערן.

דער גאַנצער טאָן פונם בריוו איז אַ מענטאַרישער; אַזוי
שרייבט אַ לערער צו זיינעם אַ תלמיד.

די תשובה איז אַזוי קלאַסיש אין איר ארט אַרגומענטן, לאַ-
ניק און טיפּיקייט, אַז מיר גיבן זי דאָ כמעט אינגאַנצן.

דאָס, וואָס איך האָב קוים געגלויבט, ווען אַנדערע האָבן מיר
וועגן דעם איבערגעגעבן, דאָס איז מיר קלאַר געוואָרן פון אייער
בריוו. איר זענט, הייסט עס, נישט נאָר אַליין געוואָרן אַ מיטגליד

פון דער רוימישער קירך, ווי איר דריקט זיך אויס נאָר אויך
 איינער פון אירע שטאַרקסטע קעמפער און איר האָט זיך שוין
 אויסגעלערנט שעלמן און אומגעצוימט ליצאַרמען קעגן אייערע קעג-
 נער. איך האָב ביי מיר באַשלאָסן דאַרויף גאַרנישט נישט צו
 ענטפערן, ווייל איך בין איבערצייגט, אַז איר נויטיקט זיך מער
 אין צייט ווי אין אַרגומענטן, כדי ווידער קומען צו זיך און זיך
 אומקערן צו די אייגענע. איך רעד שוין נישט פון אַנדערע מאַטיוון,
 מיט וועלכע איר האָט פריער אַגעשטימט, ווען מיר האָבן אַמאָל
 אין א געשפרעך דערמאָנט ס ט ע נ א (אין וועמענס דרכים איר
 זייט איצט געגאַנגען!) אייניקע פריינט אָבער, וואָס האָבן פונקט
 ווי איך געלייגט גרויסע האַפנונגען אויף אייך, אַדזשק אייערע
 איסגעצייכנטע פעיקייטן, האָבן מיר שטאַרק געבעטן אין נאָמען
 פון פריינטשאַפט זיך נישט אָפּזאָגן פון ערייבן צו אייך און מער
 טראַכטן וועגן דעם, וואָס איר זייט געווען ביז מיט אַ קורצער
 צייט צוריק איידער וואָס איר זייט איצט און אַזוי ווייטער. אויף
 דעם סתם האָב איך זיך אַנטשלאָסן אָנצושרייבן צו אייך די פאַר
 שורות, און איך בעט אייך קאַמעגאַריש זיי איבערלייענען מיט אַ
 רויקן געמיט.

„איך וויל דאָ נישט דערציילן וועגן די זינד פון די פרי-
 טטער און פייסטן, ווי דאָס טופּן געוויינטלעך די שונאים פון
 דער רוימישער קירך, כדי אייך אָפשרעקן פון איר, אַמאָל פלעגט
 מען אָפט ברענגען אַזעלכע ראיות; מער אָבער פון ווילגאַרער
 ביזוויליקייט וועגן, כדי אייך צו קרענקען און נישט צו באַלער-
 נען. איך גיב אייך אפילו צו, אַז די רוימישע קירך פאַרמאָגט
 מער גדולים פון גרויס וויסן און אַנטשטענדיקן לעבן ווי וועלכע
 עס איז אַנדערע קריסטלעכע קירך, און ווייל די קאַטוילישע
 קירך ציילט מער מיטגלידער, דערפאַר האָט זי מער מענטשן
 פון דעם מין.

„אויב איר האָט אָבער צוזאמען מיטן שכל נישט פאַר-
 לירן, אייער זכרון, דאַמאָלסט וועט איר בשום אופן נישט קענען
 פאַרלייקענען דעם פאַקט, אַז אין יעדער קירך געפינט זיך אַ
 באַדייטנדע אַזאַל פון כפּבּודיקע מענטשן, וואָס ערן גאָט דורך
 מעשים טובים און ל בע, אַסך פון דעם מין קענען מיר ביי די
 לוטעראַנער, רעפּאָרמיסטן, מענאַניטן און ענטוויצטן, און נישט

דערמאנענדיק קיין אַנדערע ווייסט איר דאָך אַליין, אַז אייערע אבות האָבן אין דער צייט פון הערצאָג אַלבאָ מיט אַזויפיל עקשנות און מסירת נפש געליטן פאַרשיידענע ענווים צוליב זייער רעליגיע. איר וועט דאָך צוגעבן, אַז דער באַגריף פון הייליקייט פון לעבן איז נישט כאַראַקטעריסטיש נאָר פאַר דער רוימישער קירך, נאָר איז אויך צוגענגלעך פאַר אַלעמען און ווייל דערפון איז געדונגען (ווי מיר לייענען דאָס ביים אַפאָס-טאָל יוחנן - ערשטער בריוו, קאַפיטל 4, שורה 13), אַז מיר בלייבן מיט גאָט און גאָט איז אין אונז, דעריבער שליסן מיר דערפון, אַז אַלץ מיט וואָס די רוימישע קירך אונטערשיידט זיך פון די אַנדערע איז לחלוטין איבעריק און נעמט זיך נאָר פון אַבערגלויבן. ווייל, ווי איך האָב דאָס געזאָגט לויט יוחנן, אויב יושר און ליבע זענען די איינציקע און די זיכערסטע סימנים פון דעם אמתן קאַטוילישישן גלויבן און די עכטע פירות פון דעם הייליקן גייסט, איז איבעראַל וווּ די סימנים זענען פאַרלאָן, איז דאָרטן דאָ ישוּע און דאָרטן וווּ זיי פעלן, דאָרטן איז ער נישטאָ. דען אַליין דורכן גייסט פון ישוּע קענען מיר דערגיין צו דער ליבע פאַר גערעכטיקייט און צו מענטשן-פריינטלעכקייט.

„וואָלט איר כאַטש וועגן דעם אַ טראַכט געטאָן, וואָלט איר זיך אַליין נישט געמאַכט אומגליקלעך און נישט געבראַכט אייערע עלטערן, אַז זיי זאָלן איצט אייך באַוויינען מיט ביטערע טרערן.“

„אַבער איך קער זיך אום צוריק צו אייער בריוו! איר באַוויינט דאָרטן קודם פֿל מיר ווי איך האָב זיך געלאָזט פאַר-פירן פון דעם פירשט פון ביזנע רוחות. איך בעט אייך אָבער אויסהערן מיר מיט אַ רויקן געמיט און זיך אַביסל פאַרטיפן אין זיך אַליין.“

„אויב איך מאַך נישט קיין טעות האָט איר אַמאָל זייענ-דיק נאָך ביים קלאָרן פאַרשטאַנד פאַרערט דעם גאָט פון אין-סוף מיט וועמענס כּח אַלץ אַנטשטייט און עקזיסטירט. איצט אָבער חלומט זיך אייך עפעס אַ פירשט פון רוחות, וואָס איז גאָטפיינטלעך, פאַרפירט און נאַרט אָפּ די מיינסטע מענטשן אויף צו להכעיס גאָט (ווייל גוטע מענטשן איז זעלטן בנמצא!) און וואָס זענען פון גאָט איבערגעגעבן געוואָרן אויף אייביקע יסורים

אַט דעם לערמייסטער פון רשעות. הייסט עס, אַז די געטלעכע
גערעכטיקייט דערלאָזט, אַז דער שטן זאָל אָפּנאַרן די מענטשן
אומבאַשטראָפּטער הייט, אָבער בשום אופן נישט, אַז די אָפּגע-
נאַרטע און פאַרפירטע פונם טייוול זאָלן בלייבן אומבאַשטראָפּט?
... און איר באַקלאָגט מיר - אָ, איר אומגליקלעכער! און
איר רופט אָן מיין פילאַזאָפיע, וואָס איז אייך לגמרי אומבאַ-
קאַנט - כימערן, אָ איר פונם גייסט פאַרלאָזענער יונגערמאַן!
ווער האָט עס אייך פאַרפישופט, אַז איר זאָלט יענץ העכסטע
און אייביקע וועזן פאַרשלינגען און גלויבן, אַז עס געפינט זיך
אין אייערע געדעריס?

„איר שיינט נאָך וועלן באַנוצן דעם שכל און איר פרענט
מיך: פון וואַנען ווייס איך דאָס, אַז מיין פילאַזאָפיע איז די בעסטע,
נאָר איך ווייס, אַז זי איז די אמת. וועט איר מיך פרעגן פון
וואַנעט ווייס איך דאָס, וועל איך אייך אַזאָ תשובה געבן:
פונקט אַזוי ווי איר ווייסט, אַז די דריי ווינקלעך פון אַ דרייעק
זענען גלייך צו די צוויי רעכטע. אַז דאָס איז גענוג וועט יע-
דערער, וואָס האָט אַ געזונטן געהירן און חלומט נישט פון
שמוציקע רוחות, נישט קענען פאַרלייקענען. די דאָזיקע חלומות
שאַפן פאַר אונז פאַלשע אידעען, וואָס זענען פלומרשט ענלעך
צום אמת. ווייל דער אמת איז דער פרובירשטיין פאַר זיך אַליין
ווי אויך פאַרן נישט אמת.“

„אָבער איר, וואָס האָט זיך איינגערעדט, אַז איר האָט גע-
פונען די בעסטע רעליגיע און אפילו מער; די בעסטע מענטשן.
וועמען איר גלויבט אַזוי לייכטזיניק: „ווי ווייסט איר, אַז זיי
זענען די בעסטע פון אַלע, וואָס האָבן ווען עס איז געפרעדיקט
רעליגיע, טוען דאָס איצט און וועלן דאָס טאָן אין דער צוקונפט?
האָט איר דען אויסגעפרובירט די אַלע רעליגיעס, די אַלע ווי
די נייע, די היגע, ווי אויך די, וואָס ווערן געלערנט אין אינ-
דיען אָדער ערגעץ אַנדערש אויף דער גאַנצער וועלט? און ווען
איר האָט זיי אפילו אונטערזוכט ווי געהעריק, פון וואַנעט ווייסט
איר, אַז איר האָט גראָד אויסדערוויילט די בעסטע?“ איר
קענט דאָך פאַר אייער גלויבן קיין שום שכלדיקן באַזיס
נישט געפינען. וועט איר אפשר וועלן ענטפערן, אַז דער אינער-
לעכער באַווייזן פון הייליקן גייסט איז פאַר אייך די ערבות -

דאמאָלסט ווען די אַנדערע מענטשן זענען פאַרפירט און אָפגע-
נאַרט געוואָרן פון דעם פירשט פון די געמיינע רוחות? אַלע
אַנדערע, וואָס שטייען מהוץ דער רוימישער קירך טענהן מיט
דעמועלעבן רעכט פון אייער רעליגיע, דאָס וואָס איר טענהט פון
זייערער."

ווען איר ברענגט אָבער נאָר אַלס אַ ראיה, אַז טויזנטער
מענטשן האָבן דיזעלבע איבערצייגונג וועגן דעם אייביקן דויערן
פון דער קירך און אַזוי ווייטער, ווי איר האָט עס, איז דאָס
דווקא די אייגנארטיקע פּלאַפּלעריי פון די פרושים, ווייל די-
דאָיקע מענטשן ברענגען באַווייזן, פונקט מיט דערזעלבער זי-
כערקייט, ווי די טויזנטער פון די אָנהיינגער פון דער רוימי-
שער קירך, וואָס דערציילן, וואָס זיי האָבן געהערט מיט דעם-
זעלבן עקשנות, ווי די עדות פון דער רוימישער קירך, אַזוי
ווי זיי וואָלטן דאָס אַליין איבערגעלעבט."

"אויך זיי פירן צוריק דעם אורשפּרונג פון דער קירך ביז
אדם הראשון און באַרימען זיך מיט דערזעלבער חוצפה, אַז
זייער סינאָגאָגע האָט זיך דערהאַלטן ביזן היינטיקן טאָג, און אַז
זי איז אומפאַרענדערלעך און פעסט און וועט בלייבן, נישט קינ-
דיק אויף דער שנאה פון די געצנדינער און די קריסטן. זי
שטייגט אַיבער אַלע קירכעס, אַ דאַנק איר אַלטקייט. זיי זאָגן
בקול אחד, אַז נאָר ביי זיי געפינט זיך גאָטס וואָרט, און אַז
נאָר זיי אַליין האָבן אָפּגעהיט גאָטס תורה שבכתב און שבעל
פה. קיינער וועט נישט אָפּלייקענען, אַז אַלע אַנדערע האָבן זיך
אפיקורסיש פון זיי אָפּגעטיילט, און אַז זיי זענען דורך מערערע
יאָרטויזנטער געבליבן פעסט און שטאַרק, נישט האָבנדיק איבער
זיך קיין צוואַנגס-הערשאַפט, און נאָר מיטן פה פון אַבערגלויבן.
דערציילן זייערע ווונדער הייסט מיד מאַכן טויזנטער רעדעוודיקע
צינגער. וואָס מען קען אָבער יאָ צושרייבן צו זייער גונסטן איז
דאָס, אַז זיי האָבן אַרויסגעגעבן אַ סך מער קדושים, ווי וועלכע
עס איז אַנדערע אומה, און דאָס די צאָל פון די, וואָס האָבן
מיט אַן אויסערגעוויינלעכן מסירת נפש געליטן פאַר זייער אמונה
וואַקסט פון טאָג צו טאָג."

"און דאָס איז נישט קיין ליגן, ווייל איך האָב אַליין גע-
קענט צווישן אַנדערע אַ יידן, מיטן נאָמען פידוס (טרייהייט),

וואָס שטייענדיק אין פּלאַמען, ווען מען האָט אים שוין געהאַלטן
פאַר אַ טויטן, האָט ער אָנגעהויבן צו זינגען דאָס לויב-ליד :
„גאָט, דיר גיב איך איבער מיין גייסט“. און אזוי בשעתן
זינגען אויסגעהויכט די נשמה“.

„די אָרגאַניזאַציע פון דער רוימישער קירך, וואָס איר
רימט אזוי, איז לויט מיין מיינונג פאַליטיש שטאַרק און האָט
אַ סך מענטשן געבראַכט נוצן. אויך גלויב איך, אַז דווקא זי
וואָלט זיך אַמבעסטן צוגעפאַסט צום אָפּמאַרן די מאַסן און האַלטן
אין צוימען די מענטשלעכע געמיטער, ווען עס וואָלט נישט
אַנטשטאַנען אַ מאהאַמעטאַנישע קירך, וואָס איז אין דעם פרט
נאָך מערער : ווייל זינט עס עקזיסטירט דערדאָזיקער אַבערגלויבן
זענען אין יענער קירך קיין שום אַפיקורסישע שפּאַלטונגען נישט
פאַרגעקומען“.

„אויב איר מאַכט אַ ריכטיקן חשבון, דאַן וועט איר זען,
אַז נאָר דער דריטער פונקט פון אייער באַמערקונג איז לטובת
די קריסטן. און דאָס איז : אַז קליינע, עס-הארצישע מענטשן
האַבן עס געקענט כמעט די גאַנצע וועלט באַקערן צום גלויבן
אין ישוע. דערדאָזיקער פונקט אָבער איז חל פאַר אַלעמען, וואָס
האַלטן זיך פאַר קריסטן און נישט נאָר פאַר דער קאַטאָלישער
קירך“.

„אַבער ווען מיר וואָלטן אַפילו אָנגענומען, אַז אַלץ, וואָס
איר האָט אָנגעגעבן וועגן דער רוימישער קירך איז ריכטיק ;
גלויבט איר מיט דעם מאַטעמאַטיש צו באַווייזן דעם איטאַ-
ריטעט פון דערדאָזיקער קירך ? אזוי ווי דאָס איז אין דעם פאַל
ווייט פון צו זיין אזוי, איז ווי אזוי ווילט איר מיר מאַכן גלויבן,
אַז מיינע באַווייזן שטאַמען פונם פירשט פון די שרעקלעכע
רוחות, און אייערע - דירעקט פון גאָט ? און דאָס איז דערפון
געדרונגען, ווייל איך זע און אייער בריוו צייגט מיר דאָס אָן
זייער דייטלעך, אַז איר זענט געוואָרן אַ שקלאַף פון דערדאָזי-
קער קירך נישט אויס ליבע צו גאָט, נאָר אויס מורא פאַרן
גיהנום. דאָס איז די איינציקע סיבה פון אייער אַבערגלויבן“.

„איז דאָס אייער עניות, אַז איר קענט זיך אַליין נישט
אַנפאַרטרייען, נאָר אַנדערע די, וואָס זענען פון מייסטן אַליין
פאַרדאַמט געוואָרן ? הצלח איר דאָס פאַר חוצפה און גאווה, אַז

איך אָפּעריר מיטן שכל און באַרויק זיך מיטן אמתן וואָרט פון
נאָט, וואָס לעבט אין גייסט און קען נישט געפּעלשט אָדער
פאַרדרייט ווערן?

„וואַרפט אַוועק פון זיך דעמדאָזיקן שעדלעכן אַבערגלויבן
און אָנערקענט דעם שכל, וואָס נאָט האָט אייך געגעבן און
אַנטוויקלט אים, אויב איר ווילט נישט זיין צוגערעכנט צו די
חיות! איך זאָג אייך, הערט שוין אויף שטותיקע טעותן אָנער-
קענען פאַר מיסטעריעזן, און מישט נישט צונויף אויף אַ שמאַל-
קעפּיקן אופן דאָס אומבאַקאַנטע און נאָך נישט אַנטפּלעקטע מיט
דעם, וואָס איז שוין באַוווּיזן געווען פאַר ווידערזויניק!“

„דאָס זענען די שוידערלעכסטע סודות פון דער קירך,
וואָס אַלץ מער איז זי זיך סותר מיטן שכל הישר, אַלץ שטאַר-
קער שטייגט זי אַיפער, לויט אַייער גלויבן, דעם פאַרשטאַנד.“
איברינגס: עס ווערט אין טעאָלאָגיש-פּאַליטישן טראַקטאַט
נישט בלויז אויפגעשטעלט די טעאָריע, אַז שריפט קען נאָר
דורך שריפט דערקלערט ווערן, נאָר עס ווערט פּולשטענדיק באַ-
וווּיזן דער אמת און די זיכערקייט דערפון נישט קוקנדיק דאַרויף,
וואָס איר דערקלערט עס פאַר חוצפהדיק און פאַלש, אין קאַפיטל
7 געמלעך ווערט עס אָנגעוווּיזן; דאָרט ווערן אויך אָפּגעלייגנט
די מיינונגען פון די קעגנער, איר קענט עס צונויפּבינדן מיט
דעם, וואָס איך האָב געזאָגט צום סוף פון קאַפיטל 15, ווען איר
וועט זיך צו דעם צוהערן און אויך דערביי זיך אַביסל באַקע-
נען מיט דער געשיכטע פון דער קירך (זי שיינט אייך זיין
לחלוטין אומבאַקאַנט), פּדי איר זאָלט קעגען זען ווי עס איז
פאַלש, דאָס וואָס מערסטע פון די פּויפּסטן גיבן אָן, און דורך
וואָס פאַר אַ גלגול און מיט וואָס פאַר אַ קונצן האָט דער
רוימישער בישאָף ענדלעך אין זעקס הונדערט יאָר נאָכן געבורט
פון ישוע הנוצרי באַהערשט די קירך, דאָן וועט איר אָן ספק
קומען ענדלעך צו זיך אַליין!“

„אַז דאָס זאָל געשען ווינש איך אייך פון טיפּן האַרצן.
בלייבט געזונט!“

דער אַייער שטאַרקער בריוו האָט אַבער קיין שום פּעולה
נישט געהאַט. דער פּרוּמגעוואָרענער פּורג האָט אַפילו געהאַט
בדעה צווישן צווישן עפּנטלעך מיט אַ געדוּקטן פאַריכט וועגן

זיין שמד. ער האָט עס אָבער נישט געקענט טאָן זייענדיק אין דער היים, צוליב די עלטערן.

די האָפּענונגען פון בורגס עלטערן און פריינט. אַז ספּי-נאַזאַס בריוו וועט האָבן אַן איינפלוס אין נישט מקוים געוואָרן. דער יונגער בורג האָט באַלד פאַרלאָזן די עלטערן, אין אַוועק צוריק קיין רוים. דאָרטן איז ער אַריינגעטראָטן אין אַ קלויסטער און איז געוואָרן אַ מאַנאָך פון פראַנציסקאַנער אַרדן. ער איז דערטרונקען געוואָרן אין ים פון די ברוינע קאַפּיושאַנען און האַלב געגאַלטע קעפּ פון די פראַנציסקאַנער נזירים. מיט דעם פאַרשווינדט דער טשעקאַווער הלמיד פון ברוך ספּינאַזאַ פון די האַריזאַנט, וואָס רירן אָן דעם לעבנס-וועג פון אונזער דענקער. און נאָר אין דעם זכות פון זיין לערער איז ער טיילווייז פאַראַייביקט געוואָרן. אים האָבן מיר צו פאַרדאַנקען דעם מער-קווירדיקן בריוו פון ספּינאַזאַ, וווּ עס ווערן באַרירט מיינונגען, וואָס וואַלטן קיינמאָל אפשר נישט אַרויסגעבראַכט געוואָרן, ווען נישט דער בריוו פון אַלבערט בורג.

ספּינאַזאַס ענטפּער איז אַ טיפּער מקור פאַרן שטודיום פון זיינע היסטאָריש-טעאָלאָגישע געדאַנקען. קודם פּל איז דאָר בריוו אַ דאָקומענט פון דעם דענקערס דרייסיטייט אין זיין בליק אויפן קריסטנטום.

נישט אומזיסט האָבן די אַרויסגעבער פון זיינע איבערגע-בלייבענע כתבים נאָכן טויט אַריינגענומען אויך די צוויי בריוו אין אַפּילו אָנגעגעבן דעם פּולן נאָמען פון דעם בריוונשרייבער. מעגלעך, אַז טאַטע-מאַמע זענען שוין געווען אויף יענער וועלט, און קיין נאָענטע מענטשן האָבן נישט געפילט די בושא און דעם צאָרן, וואָס דער בריוו האָט בשעתו אַרויסגערוּפּן.

ל י י ב נ י ק

אויף זייטיקע וועגן, וואָס פירן זעלטן צום פּילאָזאָפּישן טראַקט, האָט זיך אַרומגעבלאָנקעט יאָרן לאַנג דער מאַן, וועמען עס איז באַשערט געווען צו ווערן דייטשלאַנדס שטאַלץ אויפן געביט פון פּילאָזאָפּיע, ביז עס האָט אים נישט פאַרדונקלט דער גאָנצער שטערן פון קעניגסבערגער פרוש, עמנאל קאנט. דערדאָזיקער מאַן האָט געהייסן גאַט פּריד ווילעהעלם ל י י ב נ י ק.

ער איז געווען מיט אַ יאָר פערצן יינגער פון ברוך ספינאָזא. געבוירן אין לייפציק אין 1646 ביי אַן אַלטער אַריסטאָ-קראַטישער משפּחה מיט אינטעלעקטועלע אינטערעסן (וויין פּאָטער איז געווען פּראָפּעסאָר און נאָטאַריוס) האָט לייבניץ שוין אַלס קינד אַרויסגעוויזן גאָנצער פּעאָקייטן. צו אַכט יאָר האָט ער באַהערשט פּאָלקאָם די לאַטיינישע שפּראַך. און צו דרייצן יאָר האָט ער אַרויסגעוויזן אַ טיפּן אינטערעס פאַר פּראָבלעמען פון לאָגיק און האָט אויסגעצייכנט געקענט די רייכע ליטעראַטור איבער דער פּראַגע. ווען ער איז אַלט געווען 15 יאָר איז ער געוואָרן אַ סטודענט פון לייפציקער אוניווערסיטעט און זיך געגרייט צו אַן אַדוואָקאַטישער קאַריערע. ער שטודירט נאַטור-וויסנשאַפט, און ווערט שטאַרק באַאיינפלוסט פון דער מאָניסטי-שער טעאָריע פון קעפלער, גאָלדעזי און קאַפּערניק. פּדי זיך צו פּאַרטימלן אין די פּראָבלעמען פון דער מעכאַניסטישער וועלט-אַנשוואַונג פּאַרט ער קיין יענע שטודירן מאַטעמאַטיק.

צו 21 יאָר איז לייפניץ אַ קאַנדידאַט פֿון פּילזנאָפּיע און
דאַקטאָר פֿון יוריספּרוּדענץ. זיין שטודיום איז פּאַרענדיקט; זיין
קאַריערע פּאַנגט זיך אָן. ער וויינט נישט אַרויס קיין נייגונג
פאַר שטילע פּאַרשערישע אַרבעט; די וועלט ציט אים; דער
גלאַנץ פֿון די פּירשטלעכע הויפּן און די דיפּלאָמאַטישע דיאַ-
לעקטיק האָט פּאַרן יונגן יוריסט אַ רייצנדן טעם; עס ציט אים
אַהין און דער צופּאַל העלפט אים אונטער.

ער באַקענט זיך מיט דעם קורצמיינישן קאַנצלער יאָהאַן
קריסטיאַן פּאַן ביינעבורג און האָט נישט אַ
געווען; זיין גורל איז דערמיט באַשטימט.

אין יאָר 1667 פּאַרט ער קיין מיינץ און הויבט אָן זיין
דיפּלאָמאַטיש-פּאַליטישע קאַריערע ביי דעם קורפּישט יאָהאַן
פּיליפּ פּאַן שענבאָרג.

עס איז אַ שטורמישע צייט אין איראָפּע. עס איז כמעט
צוואַנציק יאָר נאָך וועסטפּאַלער שלום און די קריסטלעכע וועלט
איז צעשפּאַלטן אין צוויי מחנות. פּאַרמעל האָבן דער קאַטאָ-
ליציזם און דער פּראָטעסטאַנטזום זייער קריג אויפגעגעבן. אין
דער אמתן איז אָבער דער רעליגיעזער מאַמענט אויך ווייטער
אויסגענוצט געוואָרן פאַר פאַרשיידענע עראָבערישע צוועקן פֿון
די דאַמאָלסדיקע אייראָפּעיִשע מלוכות. דייטשלאַנד איז געווען
פּאַליטיש און נאַציאָנאַל - אַ חורבה. אויף אירע חורבות האָט
זיך פּונדערדערוואַקסן די מאַכט פֿון שוועדן און פּראַנקרייך. די
שוועדישע מאַכט וועט לאַנג נישט דויערן. דער „אַנטיקריסט“ פֿון
צפֿון, פּעטער דער גרויסער וועט פאַרצאַמען זיין נאַענטן שכן
דעם וועג צום אימפּעריאַליסטישן וווקס. פּראַנקרייך איז אָבער
געשטיגן, ווייל איר שכן דייטשלאַנד איז געווען צערודערט און
צומישט. און אין ענגלאַנד האָט דער ליידנשאַפטלעכער קאַמף
צווישן פּריטאַנישע פּרייהייט-שטרעבונגען און קאַטאָלישע אַבסאָ-
לטיזם-טענדענצן אויף אַ צייט אַוועקגענומען ביי דערדאָזיקער מדינה
די מעגלעכקייט פאַר אינטערנאַציאָנאַלער פּאַליטיק-שפּילעריי;
נאָר אויף אַ וויילע.

און אין מיליטאַריאַפּע האָט די האַלב-לעבנה געהאַלטן אין
אַ זיגרייכן מאַרש קעגן דעם צלם און די אָפּגעשוואַכטע עסט-

רייך האָט זיך געמוזט לאָזן ראַטעווען מיט דער סאַרמאַצקער בלוט פון דעם דילעטאַנטישן „קרול“ יאַן סאַביעסקי.

אַ צייט פון פאַרפלאַנטערטע דיפלאַמאַטישע פעדים, וואָס האָבן געפאָדערט מאַקרווואַליסטישע שטיק כדי נישט ווערן אַ קביל פאַר אַלעמען.

דאָס איז די צייט ווען לייבניץ טרעט אַריין אין דינסט פון שיפּירטע דעפעשן און דיפלאַמאַטישע סודות.

דער וועג פון דיפלאַמאַטיע האָט געפירט קיין פאַריז און לאַנדאָן. אַהין שיקט אים דער האַר זיינער, דער קורפּירשט. אין פאַריז וועט ער, דער דייטשישער פאַטריאַט, וועלן געווינען דעם קיניג לאַוי דעם פּערזאָנלען, דעם לויכטנדן טורעם פון דער מאַנאַרכישער אייראָפּע, און מיט אַ משונהדיקן פּלאַן וועגן פּראָבערן מצרים, וועט ער זיך באַמיען אַפּצורייסן די זשענדע אויגן פון דעם גרעסטן בעל-מזל אויפן טראַן בון זיין חרובן פאַטערלאַנד.

אויף דידאַזיקע דיפלאַמאַטישע טראַקטן פלעגט לייבניץ פאַרבייסן זיין דיפלאַמאַטישן מיטאַג מיט אַ פּילאָזאָפּישן קיכן. אין דער פּרייער צייט האָט ער זיך פאַרנומען מיט פאַרשידענע פּילאָזאָפּישע און נאַטור-וויסנשאַפּטלעכע פּראָגעס — דערווייל דיילעטאַנטיש, מיט גרויס התמדה, אָבער אָן אַ שטיץ-פּונקט, מיט דייטשישער פּלייסיקייט אָבער דערווייל אָן דער דייטשישער סיסטעמע.

און פאַרשטייט זיך, אַז אויף די זייטיקע וועגן פון פּילאָזאָפּישע אינטערעסן האָט זיך דער שפּעטער גרויסער דייטשער פּילאָזאָף געמוזט אַנשטויסן דערווייל נאָר אויפן נאַמען פון דעם גרויסן וועלט-דענקער.

דידאַזיקע סטעזשקעס האָבן סוף כל סוף דערפירט לייבניצן צו אַ פּערזענלעכער באַקאַנטשאַפּט מיט ספּינאָזאָן. ווען יענער איז געווען אין דער בין-השמשות פון זיין לעבן. נאָך דידאַזיקע וועגן וועלן מיר נאָכגיין; אַנדערע אינטערעסירן אונז אין דעם פרט נישט.

ל י י ב נ י י האָט וואַכאַם נאָכגעפּאַלגט די פּילאָזאָפּישע פּיטערעטור פון זיין צייט און האָט אויף יעדן בוך רעאַגירט אין

בריוו צו זיינע פריינט, וואָס ער האָט זיך זייער לייכט געקענט
פאַרשאַפן, ווייל דער פריינט איז געווען נישט מער ווי אַן
אדרעסאט, וועלכן מען מוז האָבן, כדי אַריינשיסן אין אים אַ
פאַר קוילן פון קריטישע מיינונגען.

די ערשטע שפורן פון לייבניצעס באַקאַנטשאַפט מיט
ספינאָזאַס פילאָזאָפיע געפינען מיר אין אַ בריוו, וואָס ער האָט
געשריבן (דעם 20סטן פּריל, 1669) צו זיין לערער טאַמאַזיוס.
ער רעדט דאָרטן וועגן די קאַרטעזיאנער און דערמאַנט צווישן
אַנדערע אויך ספינאָזאַן און האַלט, אַז ספינאָזאַ האָט איינגעלעך
נאָר פאַרפּראָזירט דעקאַרטן.

אין אַ יאָר שפּעטער איז דערשינען דער טעאַלאָגיש-פּאָ-
ליטישער טראַקטאַט. לייבניץ האָט דאָס בוך געלייענט, באַלד ווי
עס איז דערשינען. ער האָט אָבער נישט געוואוסט, ווער איז דער
מחבר פון דעמדאָויקן אַנאָנים-דערשינענעס בוך.

ער האָט לאַנג נישט געוואָרט און תּיכּף אין אַ בריוו צו
אַ פריינט (סעפטעמבער 1670) האָט ער געלאָזט וויסן, אַז דאָס
בוך איז אַן „אונערטרגעלעך געמיינע שריפט“. און צו אַ צווייטן
האַט ער געשריבן, אַז דאָס בוך איז „שוידערלעך“.

דער פילאָלאָג גרעוויאָס, וואָס האָט זיך געקענט
פערזענלעך מיט ספינאָזאַן און איז געווען צווישן לייבניצעס
פריינט-קאַרעספּאָנדענטן האָט אים געמאָלדן, אַז דאָס „העכסט
פאַרדאַרבענע ווערק“, האָט אָנגעשריבן ברוך דע ספינאָזאַ.

ווי אַזוי האָט לייבניץ רעאַגירט אויף דערדאָזיקער ידיעה,
ווייסן מיר נישט. ער האָט ווייסט אויס געהאַלטן, אַז מען קען
אָנשרייבן אַ „פאַרדארבן בוך“, נאָר אויב מען דאַרף צו אַזאַ
מחבר אַמאָל אַנקומען, דאַרף מען דאָס פאַרשווייגן און אַפּילו,
אויב מען מוז, אויך זיך הנפּענען צו אים.

דעם 5טן אָקטאָבער 1671 האָט לייבניץ אַרויסגעשיקט פון
פראַנקפורט אַ בריוו צו ספינאָזאַן אין וועלכן ער ווענדט זיך צו
אים מכה ענינים פון אָפּטיק, ער בעט „דעם באַרימטן און
זייער בכבודיקן הער“, ווי ער טיטולירט ספינאָזאַן, אַרויסזאָגן
אַ מיינונג איבער זיינער אַן אַרבעט איבער אָפּטיק, וואָס ער
דערלויבט זיך אים צו צושיקן. ער ווייסט, אַ חוץ זיין רום אויף
אַנדערע געביטן, איז ער, ספינאָזאַ, אויך אַן „אויסגעצייכנטער

קענער פון אַפטיק". דידאָזיקע אַרבעט אונטערן נאָמען קענטנישן פון דער פארטגעשריטענער אַפטיק" (Notitia opticae promotae) איז פאַרעפנטלעכט געוואָרן נאָר פאַר פריינט און מבינום. לייב-ניצן גייט אויך נישט אָן ספינאָזאָס מיינונג איבער זיין ביכל, נאָר אַזוי ווי עס איז פאַראַן אַ באַרימטער אַפטיקער, מיט וועמען ספינאָזאָ קען זיך פערזענלעך, דעריבער וואָלט ער געוואָלט הערן זיין מיינונג דורך דער פאַרמיטלונג פון האַגער „קאַלענע". אין דעם בריוו איז דער נאָמען פון דעם געלערנטן נישט אָנגעגעבן; מיר קענען אָבער משער זיין, אַז דאָס איז געווען ווי געבט אָדער הוּד ד. ע.

ווייטער בעט אים לייבניץ צו פאַרענטפערן אַ פאַר פראַגן פון אַפטיק, ווייל ער וויל הערן ספינאָזאָס „שאַרפזיניקן אורטייל". אַדעסירט האָט לייבניץ דעם בריוו צום „זייער באַרימטן דאָקטאָר און זייער טיפן פילאָזאָף" ספינאָזאָ, און האָט זיך אונטערגעזעצט אַלס זיין „שטענדיקער פאַררער (Cultor sedulus) גאָט פריד לייבניץ, רעכטס-דאָקטאָר און ראַט אין מייניץ". פאַר זיין לערער טאַמאָזיוס האָלט ער אין סוד דעם פאַקט, וואָס ער האָט געשריבן אַ בריוו צום „אפיקורס" ספינאָזאָ, מיט וועלכן ער האָט זיך געאיילט צו באַקענען, פונקט ווי דאָס איז געווען דער פאַל מיט טאַמאָזיוס, וועמען ער האָט שאַרף קריטיקירט און דאָך געוואָלט זיך צו אים דערנענטערן. עס איז נישט אויסגעשלאָסן, אַז צווישן ספינאָזאָן און לייבניצן איז אָנגעגעגען אַן אַפטרעט בריוו-אויסטויש, ווי מען איז זיך נוהג צו דענקען אויפן סמך פון דעם איין איינציקן אָפגעהיטע-נעם בריוו, וואָס ספינאָזאָ האָט געשריבן צום דיפלאָמאַט און פילאָזאָף לייבניץ.

דערדאָזיקער בריוו איז אויך כאַראַקטעריסטיש דערמיט, וואָס לייבניץ שטרייכט אונטער, אַז ספינאָזאָ איז פאַר אים אַן אויטאָריטעט אויפן געביט פון אַפטיק. בנוגע זיינע פילאָזאָפישע ווערק האָט ער, פאַרשטייט זיך, געהאַלטן פאַר וויכטיק און נויטיק צו פאַרשווייגן זיין מיינונג אין דעם בריוו צו ספינאָזאָן. ווען זיין לערער, יאַקאָב טאַמאָזיוס האָט פאַרפאַסט אַ ווידערלייגונג פון ספינאָזאָס טראַקטאַט און האָט עס צוגעשיקט צו זיין געראַטענעם תלמיד לייבניץ, האָט יענער אים אַזוי געענטפערט:

„דער פארפאסער פונם בוך איבער דער פרייהייט פון
 פילאזאפירן, געגן וועלכן דו האסט אנגעשריבן א פייערע הגם א
 קורצע תשובה איז בענעדיקט וס ס פ י נ א ז א , א ייד,
 וואס איז, ווי מען לאזט מיר וויסן פון האלאנד, ארויסגעשטויסן
 געווארן פון דער סינאגאגע פאר זיינע אומדערהערטע מיינונגען.“
 פון דער ציטאטע איז קלאר, אז ספינאזא איז געווען
 פאר לייבניצן א געפערלעכער דענקער, אפילו קיין דענקער אויך
 נישט, ווי ער האט זיך שפעטער אויסגעדריקט, הגם בשתיקה
 האט ער זייער א סך גענאשט פון ספינאזאס סיסטעמע. אויף
 לייבניצעס בריוו ענטפערט ספינאזא געלאסן, פארמאליסטיש, אפי-
 ציעל, מיט אן אנגעצויגענעם טאן - און דער עיקר, נישט געאיילט.
 דער בריוו-שרייבער האט געמוזט ווארטן איבער פינף
 וואכן, ביז ער האט באקומען פון האג א תשובה.
 זיין ארבעט קריטיקירט ער מיט א סך פארויכט און טאקט.
 ער שטעלט אים א פאר פראגעס, ווייל ער האט געוויסע פונקטן
 נישט געקענט תופס זיין. ער טוט צוליב זיין בקשה און שיקט
 דעם אויטאריטעט איבער אפטיק - אן עקזעמפלאר פון לייבניצעס
 ארבעט, אין הסכם מיט זיין ווונש, אבער יענער האט געזאגט,
 אז ער האט איצט נישט קיין צייט צו שרייבן וועגן דעם.
 ביי דער געלעגנהייט פרעגט ער אים אן אויב ער האט
 שוין דעם „פאליטיש-טעאלאגישן טראקטאט“, און אויב נישט,
 איז ער גרייט אים צו שיקן אן עקזעמפלאר.
 דאגעגן בעט ער לייבניצן צוצושיקן אים זיינע „פיזישע
 היפאטעזן“, וואס ווערן דערמאנט אין דעם בריוו צו ספינאזא.
 ער האט זיי צום באדויערן נישט געזען, ווייל אין האג קען מען
 דאס בוך נישט קריגן צו קויפן.
 אויך וואלט מען באדארפט להבא בעסער באזארגן דעם
 ענין פון שיקן די בריוו: מען דארף געפינען, דא אין האג,
 עמיצן, וואס זאל נעמען אויף זיך די אויפגאבע צו באזארגן
 די בריוו.
 אזא קאלט, מעריטאריש אבער מיט אן אינערלעכן
 דראנג אנצוקניפן באציונגען און אן אויסטויש פון געדאנקען;
 דאס איז ליבנסווירדיק, קאלעגיאלמעסיק; דאס איז ספינאזא.
 עס איז פון דעם „פאסט-סקריפטוס“ קלאר, אז עס האבן

באטפריד ווילהעלם לייבניץ (1646 — 1716)

געמוזט זיין מער בריוו פון זיי בידן. זיי זענען אָבער, ליידער, פארפאלן געגאנגען.

הויפטזעכלעך האָט עס געמוזט זיין אין דער צייט פון נאָוועמבער 1671 ביז מערץ 1672. לייבניץ האָט עס שפעטער אָפגעלייקנט. ער, דער פאָרויכטיקער דיפלאָמאַט, וואָס האָט גע-מוזט לאַווירן צווישן מענטשן און הערשער האָט פארשטאַנען, אַז אַ באַקאַנטשאַפט מיט ספינאָזאן וועט אים קיין גוטס נישט געבן. דעריבער האָט ער שפעטער געשריבן, אַז ער האָט נאָר איין איינציק מאָל געשריבן צו ספינאָזאן. מיר קענען אים נישט גלויבן, ווייל ספינאָזא האָט אין אַ בריוו צום גראַף טשירנהויז געשריבן, אַז ער האָט געהאַט פון לייבניץ אַ סך בריוו און לויט די דאָזיקע בריוו, וואַרשיינלעך, אורטיילט ער וועגן אים, ווען ער זאָגט, אַז לייבניץ ווייזט זיך אויס צו זיין אַ גוט דערצויגענער מענטש מיט אַ סך וויסן.

איבעריקנס האָט דער דיפלאָמאַט לייבניץ זיך אַליין סותר געווען. ער האָט זיך אַמאָל מודה געווען פאַרן גראַף טשירנהויז, אַז ער האָט געשריבן צו ספינאָזאן אַ בריוו וועגן דעם טעאָלאָגיש-פּאָליטישן טראַקטאַט „אויב איך מאַך נישט קיין טעות“, מוז צוגעבן דער דיפלאָמאַט אין דעם ווידוי.

אין חודש מערץ 1672 פאָרט לייבניץ אין אַ דיפלאָמאַ-טישער מיסיע קיין פאַריז, פון פאַריז שרייבט ער זיכער נישט צו ספינאָזאן, ווייל ווען דער גראַף טשירנהויז גיט צו וויסן זיין האַגער פריינט און לערער, אַז לייבניץ געפינט זיך אין דער פראַנצויזישער הויפטשטאָט, רופט די ידיעה אַרויס אַ שטאַרקע פאַרווינדערונג מצד ספינאָזאן.

קיין פאַריז איז לייבניץ געקומען נישט נאָר מיט אַ דיפלאָמאַטישער שליחות. ער האָט געוואָלט זיין אין צענטער פון דער וויסנשאַפט, און צו יענער צייט איז דערדאָזיקער צענטער געווען גראַד אין פאַריז.

ער באַקענט זיך קודם כל מיטן אַלטן אַוואַנטוריסט דאָקטאָר וואַן דער ענדען. און מסתמא פון אים האָט ער באַקומען מער אויספירלעכע ידיעות וועגן ספינאָזאן. דאָס, וואָס דער אַלטער לערער פון ספינאָזא האָט געקענט דערציילן איז געווען

שוין פארגאנגנהייט, ווייל דער תלמיד האָט אין די שפעטערדיקע יאָרן קיין שום באַציונגען מיטן רבין נישט געהאַט.

געקענט האָט ער מער וויסן פון זעם גרויסן האַלענדישן פיזיקער היגענס, מיט וועלכן ער האָט זיך באַקענט אין פאָריו. דערדאָזיקער פיזיקער האָט קאָרעספּאָנדירט מיט ספינאָזאָן און האָט אַפילו שטודירט זיינע ווערק, הגם ער איז געווען זייער ווייט פון פּילאָזאָפּיע בכלל און פון מעטאפיזיק בפרט.

אין פאָריו האָט זיך לייבניץ אַ סך באַשעפטיקט מיט דע-קארטס פּילאָזאָפּיע און דידאָזיקע שטודיען האָבן אים געבראַכט באַענט צו אַ מענטשן, וואָס פלעגט באַקומען פון ספינאָזאָן לאַנגע בריוו.

דאָס איז געווען גראַף הערנפרידוואלטער פאָן טשירנהויז.

דורך טשירנהויזן איז לייבניץ געקומען נעענטער צו ספינאָזאָס געדאַנקען-וועלט. פון אים האָט ער זיך דערוואַסט, אַז ספינאָזאָ האָט אָנגעשריבן אַ „עטיק“, און זי איז נאָך נישט גע-דרוקט, נאָר די אינטימע פריינט פון דעם מחבר און דער גראַף בתוכם האָבן געשריבענע אַפּשריפטן פון איר.

טשירנהויז האָט אַבער נישט געוואָלט געבן צו לייענען לייבניצן די עטיק. ווייל ספינאָזאָ האָט נאָר אַ פאַר מענטשן אָנפאַרטויט דאָס ווערק, און עס וואָלט דעריבער געווען אַ טאַקטלאָזיקייט לאָזן אַ מענטשן, וועמענס באַציונג צו ספינאָזאָן איז נאָך נישט זיכער און קלאָר, זיך באַקענען מיט אַ נישט-געדרוקטן ווערק פון אַ גערודפּטן דענקער.

עס איז קלאָר געווען, אַז לייבניצן האָט נישט נאָר די נייגעריקייט אַליין געטריבן צו ספינאָזאָס ווערק. ער, אַלס פּילאָ-זאָף, וואָס איז געשטאַנען פאַר דער וויכטיקסטער אויפגאַבע, וואָס אַ פּילאָזאָף האָט פאַר זיך אין אויפבויען אַ סיסטעמע, האָט פאַרשטאַנען, אַז די מעטאפיזישע קאָנסטרוקציע איז איינע פון די וויכטיקסטע טיילן פון אַ פּילאָזאָפּישער סיסטעמע. ער האָט דעריבער געזוכט אַט די אַנגלען-פונקטן אָדער אינספּירירנדע גע-דאַנקען, ווי מאַנכע ווילן, וואָס זאָלן אים קענען אַרויפפירן אויפן וועג צו אַן אייגענער סיסטעמע. און אַז לייבניץ האָט אַ סך צו פאַרדאַנקען ספינאָזאָן, און

אז אן ספינאזאס לערע פון טובסטאנצן וואלט נישט געווען
לייבניצעס לערע פון די מאנאדן - דאס איז היינט קלאר פאר
יעדן פילאזאפישן פארשער.

און דווקא דאמאלס אין פאריז, נאך דעם ווי ער האט מיט
אזא התמדה שטודירט דעקארטס פילאזאפיע און האט זיך בא-
קענט מיט אלע זיינע תלמידים, איז אים געווען אינטערעסאנט
צו האבן געלייענט דאס הויפט-ווערק פון ספינאזא, וועמען ער
האט דאך אמאל אין א בריוו צו זיינעם א לערער, צוגערעכנט
צו די וויכטיקסטע תלמידים פון דעקארט.

ט ש י ר נ ה ו י ז איז אויך געווען פאראינטערעסירט, אז
לייבניץ זאל איבערלייענען די עטיק. ער האט אבער דאס נישט
געוואלט טאן אויף זיין אייגענער אחריות. לייבניץ האט גע-
מאכט אויף טשירנהויז זייער א גוטן איינדרוק. זיי האבן זיך
זייער שנעל באפריינדעט און ספינאזא איז אין גיכן געווען אין
א באזיך פון א כאראקטעריסטיקע פון לייבניץ, א דאנק דער
פארמיטלונג פון דאקטאר שולער פון אמסטערדאם.

צו דעמאָניקן שולער האט זיך געווענדט דער גראף
טשירנהויז מיט א בקשה, ער זאל בעטן ביי ספינאזא א דער-
לייבעניש צו ווייזן לייבניץ די נישט-געדרוקטע עטיק.

אין א בריוו פון שולערן צו ספינאזאן (פון 14 נא-
וועמבער 1675) ווערט דערציילט, ווי דער גראף טשירנהויז האט זיך
באקענק אין פאריז מיטן פיזיקער היגענס, און אויך מיט לייבניץ.

דער הער טשירנהויז באריכטעט ווייטער, אז ער האט-
אין פאריז באגעגנט א מאן מיט אויסערגעוויינלעכער בקיאות, וואס
פילט זיך היימיש אין פארשידענע טיילן פון דער וויסנשאפט
און וועלכער איז פריי פון די וועלגארע פאראורטיילן פון דער
טעאלאגיע. זיין נאמען איז לייבניץ. ער איז מיט אים אין זייער
אינטימע באציונגען. עס האט גראד אזוי געטראפן, אז זיי אר-
בעטן ביידע צוזאמען אין דער ריכטונג פון א פולקאמער אנט-
וויקלונג פון גייסט. יא, קיין זאך ווערט פון אים העכער און
ווערטפולער געשאצט (ווי דער גייסט) מאראליש איז ער אַמבעסטן
געניט, ווייל ער רעדט אן אויסגענוג און אפּעקטן, נאָר על
פל השכל. ער אָרענטירט זיך גוט אין דער פיזיק און ספע-
ציעל אין די מעטאפיזישע שטודיען א בער גאט און זעל. דערפון

דרינגט טשירנהויז אויסעט, אָז ער פאַרדינט דורכאויס צו זיין באַקאַנט מיט אייערע כתבים, אויב איר וועט איינגיין דאַרויף. נעמלעך: ער גלויבט, אָז דער מחבר (ד. ה. ספינאָזאַ) וועט דערפון האָבן גרויס נוצן, וואָס ער זאָגט צו אויספירלעכער צו באַווייזן, ווען ער וועט עס וועלן. אויב נישט, דאַן קענט איר זיין אינגאַנצן רויק, אָז ער וועט נישט ברעכן דאָס וואָרט, וועט האַלטן די כתבים בסוד און קיינעם נישט ווייזן „קײן אַת“.

און דאַן קומט די פאַלגנדע זייער וויכטיקע שטעלע, ספּע-ציעל פאַר דער כאַראַקטעריסטיקע פון לייבניצן.

„דערזעלבער לייבניץ האַלט גאַר אַ וועלט פון דעם טעאַ-לאַגיש-פּאָליטישן טראַקטאַט. אויב איר געדענקט נאָך האָט ער דאָריבער געשריבן צו אייך אַמאָל אין אַ פּריוו. איך וואָלט דעריבער אייך געבעטן, אָז אויב איר האָט נישט גאַרנישט דאַקעגן זאָלט איר דאַרויף פּריינדלעך איינגיין און נישט שאַפן ביי קיינעם קיין פאַרדרוס. אַזוי שנעל, ווי איר וועט איינגיין דאַרויף, וואָלט איך אייך געבעטן וועגן דעם מיר מודיע צו זיין. נאָך דעם ווי איך וועל באַקומען אייער תשובה, וועל איך ענטפערן אונזער טשירנהויז. איך וואָלט דאָס געטאָן זייער גערן דעם דינסטיק אָונט, אויב עס וועט אייך אַ וויכטיקע אַרבעט נישט אָפהאַלטן דערפון“.

דאַקטאָר שולער האָט געטאָן זיין פליכט. ער איז געווען באַפריינדעט, ווי מיר וועלן שפעטער זען, מיט לייבניצן, פונקט אַזוי גוט ווי מיט ספינאָזאַן.

אַבער ספינאָזאַ איז געווען ווייט פון דער גאווה, אָז יע-דערער זאָל קענען זיינע ווערק, אַפילו ווען ער איז אַזוי ווא-רים רעקאָמענדירט צו אים, ווי לייבניץ.

עס זענען געווען פאַרשיידענע סיבות, וואָס האָבן פאַר-אורזאָכט ספינאָזאַס רעזערווע שטעלונג בנוגע לייבניצן.

קודם כל - אַ ריין פּאָליטישע סיבה. ספינאָזאַ איז געווען איבעראַשט צו הערן, אָז דער די פּל אַ מ אַ ט לייבניץ איז אין פאַרזי. עס איז די צייט פון דער מלחמה מיט האַלאַנד. פון אַלע זייטן לוייערן שונאים און זיין פריינט, יאָהאַן דע וויט,

שטייט איינער אליין און וויל באווייזן, אז מען קען יא זיין א גבור, איינזאם און עלנד.

עס איז קלאר, אז די דיפלאמאטישע מיטיע פון א דייט-שישן קורפירשט אין פאריז און שפעטער לאַנדאָן איז געווען צוג פארבונדן מיט דער אידעע פון לאָזן צורו דייטשלאַנד אויפן חשבון פון האַלאַנד.

ספינאָזע האָט עס פארשטאַנען. זיין פאטערלאַנד איז אין געפאַר. ווי קען מען האָבן צו טאָן מיט איינעם, וואָס אינטריגירט קעגן האַלאַנד? דערפון נעמט זיך נישט די נייגערי-קייט, נאָר די איבעראַשונג: וואָס טוט ער דאָרט אַזוינס אין די נעסטן פון געהיימער דיפלאַמאַטיע, דערדאָזיקער לייבניץ?

ער בעט ביי זיין תלמיד טשירנהויז אויספירלעכע ידיעות וועגן לייבניצן. ער ווייסט, אז לייבניץ קען אים פון בריוו. ער וויל אָבער וויסן צו וואָס איז ער געפאָרן קיין פראַנקרייך? אויף וויפל ער קען אורטיילן פון די בריוו זיינע, איז דערדאָזיקער לייבניץ אַ מאַן מיט וויסן און בילדונג. אָבער אים אָנצוטרויען אַזוי שנעל זיינע שריפטן, האַלט ער נישט פאַר ראַטזאַם.

אַזוי שרייבט ער צום דאָקטאָר שולער.

איך וואָלט געוואָלט קודם פֿל וויסן, וואָס טוט ער דאָרטן אין פראַנקרייך און איך וואָלט געוואָלט הערן די מיינונג פון אונזער טשירנהויז, אויב ער וועט מיט אים לענגער קומען אין אַ באַרירונג און וועט בעסער קענען זיין כאַראַקטער.

און דאָן די צווייטע סיבה:

עס איז דאָך נישט אויסגעשלאָסן, אז צו ספינאָזאָן איז דערגאַנגען לייבניצעס נעגאטיווע מיינונג וועגן דעם טנאַלאָגיש-פּאָליטישן טראַקטאַט. עס האָט אים דעריבער געמוזט שטאַרק שאַקירן דער חניפה-טאָן, און די פּאַלשקייט פון דעם פירשטן-ראַט, וואָס האָט געזאָגט אַ ליגן, פּדי נושא חן זיין אין די אויגן פון ספינאָזאָן און געפינען אַ צוטריט צו זיינע כתבים.

ער האָט אָבער מיט קיין איין וואָרט נישט דערמאָנט די פּאַלשקייט פון לייבניצן, ווייל ער האָט זיך מיט אַזעלכע דער-שיינונגען נישט איינמאַל באַגעגנט.

שפעטער פארשווינדט לייבניצעס נאָמען אינגאַנצן פון

ספינאזאס בריוו. ער דערמאנט אים אפילו נישט אין די בריוו.
וואס ער האט געשריבן צום גראף טשירנהויז.

אבער די אינטימע פארזער געשפרעכן פון טשירנהויז
מיט לייבניץ וועגן דעם האגער פילאָזאָף האָבן ערוועקט ביים
לעצטן אַ טיפן באַגער לכל הפחות איין מאָל אַנצוקוקן און רעדן
מיט ספינאָזאָן.

און דידאָזיקע ערשטע און אפשר איינציקע באַגעגעניש
צווישן די צוויי דענקער איז פאַרגעקומען פיר חדשים פאר
ספינאָזאס טויט.

נאָוועמבער 1676 איז לייבניץ געווען אין האַלאַנד. ער
האַט באַזוכט אַמסטערדאַם און איז פון דאָרטן געפאָרן קיין
האַג כדי זיך זען מיט ספינאָזאָן.

וואַרשיינלעך אין אַמסטערדאַם האָט ער זיך באַקענט מיטן
דאָקטאָר שולער, זיין מליץ יושר ביי ספינאָזאָן, וועמען ער האָט
פריער נישט געקענט און וועלכער וועט איצט גראד ווערן אַ
לעבעדיקער פאַרמיטלער צווישן ספינאָזאס גייסטיקער ירושה און
לייבניצעס חשק דידאָזיקע ירושה אַפצוקויפן.

מען האָט ביי איצט נאָר אין אַלגעמיינע שטריכן געשיל-
דערט די באַגעגעניש צווישן די צוויי גרויסע פילאָזאָפן פון
יענער צייט. עס האָט געהערשט אַ מיינונג, אז דידאָזיקע באַ-
געגעניש איז געווען אַ שופעליקע, און אז לייבניץ האָט דורכ-
פאָרנדיק האַלאַנד באַזוכט דעם איינציקן דענקער אין האַג.
היינט ווייסן מיר אַ דאָנק די אויססאָרשונגען פון פראַ-
פעסאָר לוֹדוויק שטיין, אז די ריזע איז געווען אַ
בפיונדיקע.

לייבניץ האָט גראַד אין ענגלאַנד, וווּ ער האָט געהאַט
אָזיפיל באַקאַנטע און קאַרעספּאָנדענטן, פאַרבראַכט אינגאַנצן
אַכט טעג. דאָרט האָבן דאָך געווינט ניוטאָן, בייזל,
קאַליסט, אוונפּר אַלדריכט און אַנדערע. אין האַלאַנד,
וואָס חוץ גרעוויוסן און ספינאָזאָן האָט ער קיינעם נישט גע-
קענט, האָט ער פאַרבראַכט גאַנצע צוויי חדשים.

אין צמסטערדאגס באקענט ער זיך מיט ד"ר שולער, צו וועמען ער איז געווען פראטעזשירט פון גראף טשירנהויז. עס איז כמעט ווי זיכער, אז די פערזענלעכקייט פון ד"ר שולער האט לייבניץ נישט געקענט אינטערעסירן. ער האט אבער אים געוואלט אויסנוצן אלס ספינאזאס פריינט. לייבניץ האט געוויסט, אז מען קען אזוי לייכט צו ספינאזאן נישט צוקומען.

און אינטערעסאנט: ביי שולערן האט זיך לייבניץ באקענט מיט דריי בריוו, וואס ספינאזא האט געשריבן צו אָדענבורג. לייבניץ ווערט אזוי פאראינטערעסירט מיט דעם אינהאלט פון די בריוו, אז ער שרייבט זיי איבער און שרייבט אפילו אָן צו זיי פירושים. די דאָזיקע פירושים זענען גאָר אנדערש געשריבן, ווי די אמאָליקע אויסדרוקן איבער ספינאזאן אין די בריוו צו די פריינט און קאָרעספּאָנדענטן.

לייבניץ וויל ספינאזאן פארשטיין און בא- האנדלט זיינע געדאנקען לאַיאַל און טאַלעראַנט, אפילו ווען ער שטימט נישט איין מיט זיי.

און גלייכצייטיק פון די בריוו און פון געשפרעכן מיט ד"ר שולער לערנט ער דעם כאַראַקטער פון ספינאזא, אזוי ווי ער וואָלט זיך געגרייט צו אַ באַגעגעניש, וואָס זאָל אויספאַרן האַרמאָניש און פרידלעך. די דאָזיקע פאַר שטונדן מאַכן אָן איינדרוק ווי לייבניץ וואָלט געוואָלט קריגן דעם שליסל צו ספינאזאס כאַראַקטער, כדי צו געפינען ויין צוטרוי און קענען פון דער באַגעגעניש געניסן.

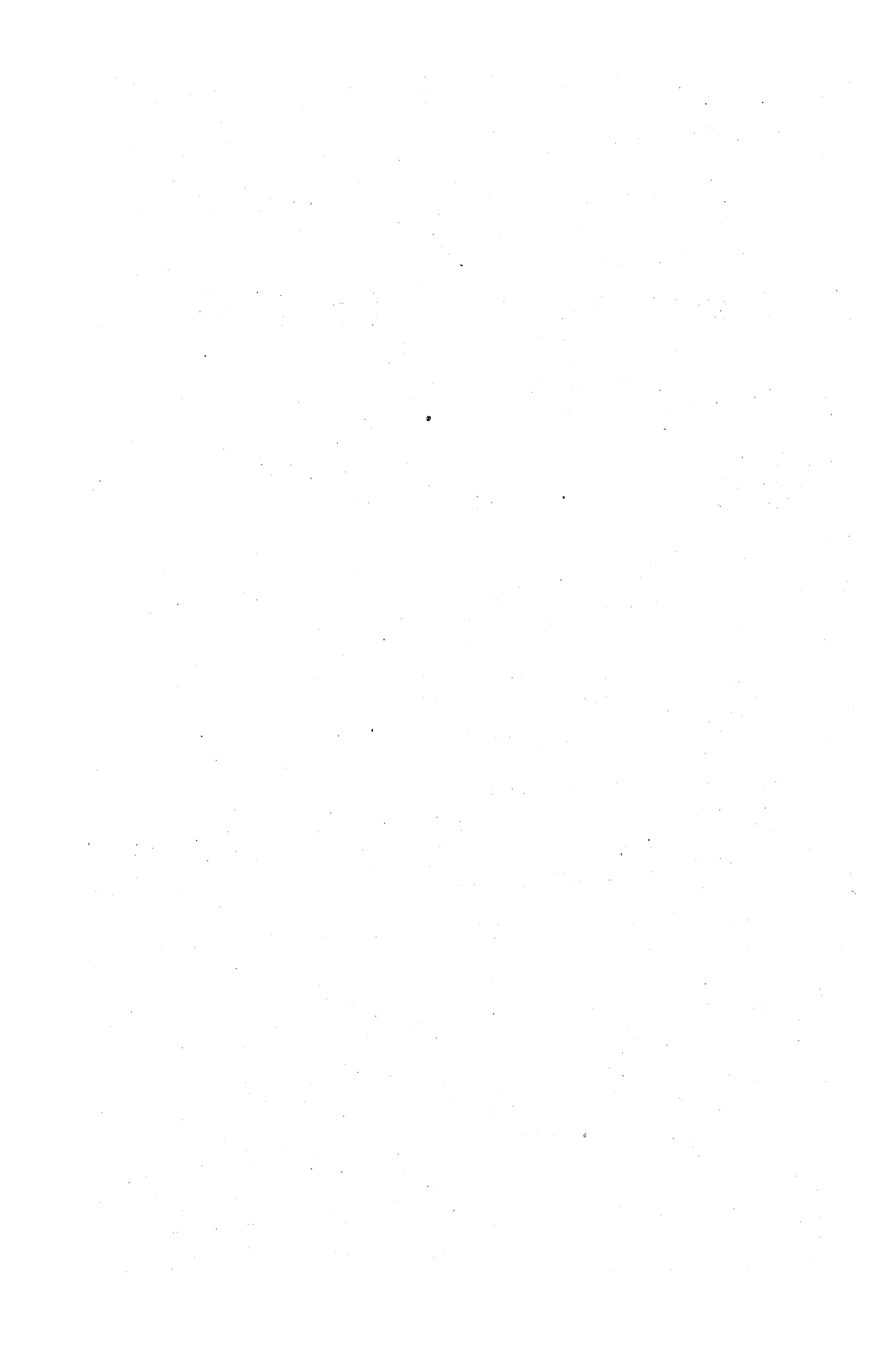
אין מיטן נאָוועמבער 1676 טרעפן מיר לייבניץ אין האַג. לאַמיר לאָזן דעם פיינעם פילאָזאָף-היסטאָריקער טעאָדאָר גאמפערץ שילדערן די דאָזיקע מערקווירדיקע באַגעגעניש, ווייל קיינער קען די דאָזיקע שילדערונג נישט איבערטרעפן:

„איצט לאַמיר זיך פאַרשטעלן דאָס בילד, וואָס וואָלט זיכער פאַרדינט פאַראייביקט צו ווערן פון אַ מאַלערס אַ פינל. אין דרויסן, אויף די גאַסן און אויף די פּלעצער פון דער בוים-רייכער שטאָט שפילט זיך דער האַרבסט-ווינט מיט פאַרגעלבטע בלעטער. אינעווייניק אין דער שטילער הינטערשטוב פון אַ בירגער-הויז אויף דער רויקער פּאָויליאַנסגראַכט—צוויי מענטשן אין אַן ערנסטן און אייפריקן דיאַלאָג. אַרום—אַרעמלעכע

הויזווירטשאפט. איינער פון זיי איז פארפוזט אין פיינע רייזע-
קליידער לויט דער לעצטער מאָדע (ווייל, ווי עס זאָגט היגענס,
לייבניצעס פריינט - גרויס איז געווען זיין באַנער „צו שיינען“).
דאָס אויסגעצערטע פון קראַנקהייט לייב פון דעם צווייטן. דעם
„נאַט - אָדער נאַטור“ - איבערגעגעבענעם חכם, איז באַדעקט
מיט אַ באַשיידן מלבוש. עס שוועפן שוין אַרום אים די שאַטנס
פון טויט - עס איז אים דאָך געבליבן אינגאַנצן פיר חדשים
פון ערדישן לעבן, אָבער פריידיק רוען זיינע קלאַרע און מילדע
אויגן אונטער די צווייגן-ברעמען אויף דעם פרעמדן באַזוכער,
וואָס באַמיט זיך ביי יעדער געלעגנהייט צו געווינען זיין הספּמה.
און דערזעלבער מאַן, וואָס איז איצט אין די דרייסיקער, אין
דער בליענדער צייט פון זיין מענערישער קראַפט (ווען אַפילו
שוין מיט אַ פליך אויפן קאַפּ!) מיט די לייכטנדע אויגן פון
שטאַלצע האַפנונגען און נישט ווינציקער שטאַלצע דערפאַלגן -
ער, וואָס האָט אַקאַרשט געוונען די פריינטשאַפט פון ניוטאָן
און בייל; אין דער „ראייזל אַקאַדעמיע“ אַרויסגעטראָסן פאַר
קורצן אַלס דער דערגענצער פון פאסקאַלס חשבון-מאַשין; איז
באַטערט געוואָרן אין דער פראַנצויזישער אַקאַדעמיע אַלס דער
דערפינדער פון דער דיפערענציאַלער רעכנונג און האָט אויפן
הויף פון לואי דעם פערצנטן זיך טיף צוגעקוקט צום וועלט-
מסחר פון כל המינים און אין וועמענס קאַפּ עס שווינדלען
פאַרשיידענע פאַליטישע, ליטעראַרישע און וויסנשאַפטלעכע פראַ-
יעקטן, - ער - דערדאָזיקער הויפישער און וועלט-באַהאַונטער
דענקער, איז אין איצטיקן מאַמענט נישט אַ דענקער, נאָר
עס גייט אים אין דעם, ער זאָל זיין עלטערן קאַלענע קעגן
איבערזייגן אין דער סאָלידקייט פון געבראַכטע באַווייזן.

„מיר זעען אים דאָך לעבעדיק פאַר אונז, אין דער מאַמענ-
טאַלער אויפגענונג מיט רויטע פלעקן אויפן בלאַסן פנים, ווי
ער כאַפט שנעל טינט און פעדער, זעצט זיך ביי ספינגאַזאַס שרייב-
טיש און וואַרפט אָן מיט אימפעט אויפן פאַפיר זיין הנחה פון
וועלכער עס איז געדורגען די עקזיסטענץ פון אַ העכסט
פולקאַמעסטן וועזן (Ens perfectissimum) ער
געמט דאָס באַשריבענע פאַפיר נענטער צו זיינע שאַרפקונדע,
אָבער קורצזיכטיקע אויגן, כדי מיט אַ טריומפירנדן פנים

cuiusvis fore. Et domus francisci lane oronum ad manus
 manus pervenit ut nec etiam cogitationes pluris in eam
 nescit. Sicut Holm et quod omnia dolo, quod nec etiam
 hypotesin suam phisicam oronum videre potuerim. hic
 Walterus Haga Com: venalis non exat. si tunc ergo miseris
 veni mihi gratissimam facies, et si qua aliam re tibi servare
 potero, non desinam ostendere, quod sim

Vr amplissima

Haga comitis
 22to 1671

Ex assa tueria

J. B. Desjardis

Nos dimoductus hic am salutat
 eger itaq; hanc tabellam ordinare
 tradere. Non dubito quin hic Haga
 comitis ^{aliquem} ~~hic~~ agitur, ac tunc curare
 velit, noverit. quem ego nomine velim
 ut epistola commodus, et securus
 curari possent. Si tractus theologicus
 politicus ad hanc oronum oronum
 pervenit, unum exemplar oronum
 modestus erit oronum vale.

Prohibitione amplissima J^o
 Ed. Solfredo. Sublicione Luitviti
 Junis u. Doctor et Consularis
 Oronum

Annos a d^o M^o 1671
 Part. in Frankfurt

M^o 1671

Exaditume Nobilissimi D^e

26
1

Speculum, quam omni dignatus es mihi exa legi; magnamque
pro eadem communicatione ago gratias. Dico, quod orientem
tuam quam tamen credo, te habere aliam exposuisse, non satis
atque potuerim. Praeorsit, ut ad hoc paucis oris tibi responsis
deve non graveris. Vide licet, an aliam credis esse causam, cur
in utrumque aperturae parvi esse debent, quam quia radii, qui ex
uno puncto veniunt, non in alio accurato puncto, sed in spatium
quod punctum oris tunc appellare solent, quod pro rata
sua aperture magis aut minus est, congregantur. Deinde
rogo, num lentes illae quae Pandoschus vocat, hoc vitium
longeant. Hoc est, an punctum oris tunc, sive spatium
in quo radii, qui ex eodem puncto veniunt post refractionem
congregantur, idem ratione magnitudinis oris tunc, sive
apertura magna sit, sive parva. Nam si hoc praestant,
eorum aperture magna ad altum dabit, et consequenter
omnibus aliis figuris oris tunc cognitis longe praestantior erunt,
alio non vides, cui eadem supra communes lentes tantopere
communes lentes enim circulares eundem ubique habent
axem, adeo, quod illae ad habent, omnia objecti puncta,
tandem in aere optico posita, sunt consideranda et quae
omnia objecti puncta non in eadem sunt distantia, d. presentia
tamen, quae in oris tunc, sensibilibus esse non potest, quod
objecta admodum remota sunt, quae tunc radii, qui eadem
puncto veniunt, considerantur tanquam paralleli ingrediuntur
vitium. Hoc tamen credo, lentes tunc, parvas posse, quando
plurima objecta uno obtutu comparanda volumus (ut fit
quodammodo oculis, consuevit admodum magna ad habent)
ut omnia distincte simul distinctius representantur. Perum
de his omnibus iudicium suspendam, donec orientem tuam
omni tibi explicet, quod, ut hoc ex eorum rogo.

Idiudicium alterum, ut iusit, coeque hinc. Respondit
sibi in praesentium tempore non esse, idem examinandi
spaciat tamen post unam aut alteram hebdomadam

נאָרצולייענען דעם האַלב-באַרטראַכטן חכם, וואָס שטייט לעבן אים מיט אַ פריינטלעכן שמייכל".

„אַ שאַד, וואָס ספינאַזאַס באַלעבאַס, דער ערלעכער מאַלער וואָן דע ספיק האָט די דאָזיקע סצענע נישט אונטער-געקוקט און נישט איבערגעלאָזט פאַר די קומענדיקע דורות גע-טריי קאָפירט! אָבער באמת, האָט דען דערדאָזיקער מוטיקער מאַן געקענט אַפילו דערשמעקן, אַז אין יענער שעה זענען אונ-טער זיין באַשיידענעם דאָך געשטאַנען אויג אין אויג אַנטקעגן זיך צוויי תקופות פון דער מענטשלעכער אַנטוויקלונג און אַז עס האָט פערקוירדיק, פאַסירט, אַז די עלטערע תקופה איז געווען פאַר-קערפערט אין דער געשטאַלט פון דעם יינגערן – און די יינגערע תקופה האָט אין דעם עלטערן דענקער איר תיקון געפונען“.

דאָס איז נישט געווען דער איינציקער גייסטיקער דוּעל צווישן די צוויי דענקער. לייבניץ אַליין האָט שפעטער געשריבן, אַז ער האָט זיך געזען אַ פאַר מאַל מיט ספינאַזאַן.

(je luy ay parle plusieurs fois et fort longtpems).

ליידער ווייסן מיר זייער ווינציק וועגן וואָס זיי האָבן אַזוי אָפט און לאַנג גערעדט. פון געוויסע רמזים לאָזט זיך פעכטשטעלן, אַז מען האָט דעבאַטירט די פראַבלעמען פון די-נאַמיק, ווייל לייבניץ האָט גראַד דאַמאַלסט איבער זיי געאַרבעט. ספינאַזאַ איז געווען צו אים זייער פריינטלעך. ער האָט אים געלייענט אויסצוגן פון דער עטיק, און לייבניץ האָט אַפילו גע-מאַכט אַ פאַר באַמערקונגען. ספינאַזאַ האָט אים באַוווּזן דעם באַרימטן בריוו פון זיין תלמיד בורג מכוּח קריסטנטום און לייב-ניץ האָט אים תיכף אָפגעקאָפירט, פאַרשטייט זיך, מיט דער דער-לויבניש פון דעם פילאָזאָף.

ער האָט אויך מיט אים סתם געפּלוידערט; דערציילט אַ ביסל זכרונות ווי די מעשה מיט דע וויטס דערמאַרדונג און זיין פרוּוו דאָרויף צו פראַטעסטירן. לייבניץ האָט אים „אַפגעצאָלט“ מיט פאַרשיידענע פאַליטישע אַנעקדאָטן און דיפּלאַמאַטישע עפּיאָדן.

ספינאָזאָ האָט זיך געמוזט פילן גוט און צופרידן פון דעם
דאָזיקן וויזיט. דער רייכער, שטאַרקער, יונגער, פאַרריסענער
און שטאַלצער לייבניץ איז געווען אַ מאַדנער קאַנטראַסט מיט
דעם אַרעמען, שוואַכן, אַלט-אויסזענדיקן, שטילן און עניוּתדיקן
ספינאָזאָ. אָבער דערדאָזיקער קאַנטראַסט איז אין דערזעלבער
צייט געווען אַ גוטע אילוסטראַציע צו ספינאָזאָס געדאַנקען-
וועלט - וועגן דעם אַז צום אמת מוזן מענטשן דערגיין נישט
געריט פון דרויסנדיקע אפּעקטן.

די זעלבע פראַבלעמען האָבן געפייניקט דעם בעל-גוף
לייבניץ און דעם גוסדיקן שווינדזיכטיקן ספינאָזאָ.
פון דידאָזיקע געשפרעכן איז לייבניצן קלאָר געוואָרן ספּי-
נאָזאָס פּילאָזאָפּיע. דאָס הייסט אָבער נישט, אַז ער האָט מיט
איר איינגעשטימט.

אויך ספינאָזאָ האָט זיך באַפרייט פון זיין אומצוטרוי צו
לייבניצן. ער האָט אים אָנגעהויבן פאַרשטיין און געפונען די
מקורים פון זיין כאַראַקטער און טעמפּעראַמענט.
אָבער פון דעם פרידלעכן שמועס איז צו קיין פריינטשאַפט
נישט געקומען. אין שאַטן פון יענער באַגעגעניש האָט זיך יאָרן-
לאַנג געקילט לייבניצעס גייסט.
אָבער די ליבע האָט די זכרונות נישט באַוועגט.
דאָס זענען געווען און געבליבן צוויי אַנדערע, פּרעמדע
אייגע צו דער אַנדערער, וועלטן.

מיט ספינאָזאָס לעצטע מינוטן און מיט דער ירושה האָט
זיך לייבניץ זייער שטאַרק אינטערעסירט. ד"ר געאַרג שולער
האָט אים וועגן אַלצדינג געשריבן. ער האָט עס אים דריי וואָכן
פאַר ספינאָזאָס טויט אינפאַרמירט, אַז די לאַגע פון ספינאָזאָן
איז אַ געפערלעכע, ווייל ער ליידט אויף אַן אומהיילבאַרע
קראַנקהייט, משמעות אַ געירשנטע.

און אין פינף טעג נאָך ספינאָזאָס טויט האָט דאָקטאָר
שולער אים אָנגעבאָטן צו קויפן פאַר דער ביבליאָטעק פון האַ.
נאווערישן הערצאָג, ביי וועמען לייבניץ האָט געדינט - דעם
עקזעמפלאַר פון דער „עטיק“ פאַר 150 גולדן.

ווייזט אויס, אז די נאָענטע פריינט פון דעם פאַרשטאַרבענען
פילאָזאָף ווי דאָקטאָר מעייער, דער דרוקער ריאָווערטש
און אַנדערע האָבן קעגן דעם פראָטעסטירט, ווייל עס איז דערצו
נישט געקומען.

שולער האָט געפירט אַ לעבעדיקע קאַרעספּאָנדענץ מיט
לייבניץ, ווי עס איז צו זען פון די געפונענע דריי-און-דרייסיק
בריוו זיינע צום האנאווערישן דענקער, פון דעם אַ דריטל האָט
אַ דירעקטע שייכות מיט ספינאָזאַן.

לייבניץ האָט זיך זייער אינטערעסירט מיט דער אויטגאַבע
פון די איבערגעבליבענע כתבים. געאַרג שולער גיט אים צו וויסן
(דעם 17-טן יולי 1677), אז די ווערק זענען אָפגעגעבן אין
דרוק און אין אַ פאַר חדשים שפעטער (דעם 21-טן אָקטאָבער)
קען ער שוין אים מעלדן, אז זיי זענען אָפגעדרוקט און אזוי
שנעל ווי דער אינדעקס וועט זיין פאַרטיק, וועט ער אים קודם
כל שיקן אַזויפיל עקזעמפלאַרן, וויפל ער וועט נאָר וועלן.

לייבניץ אינטערעסירט זיך מיט ספינאָזאַס ביבליאָטעק און
מאַנוסקריפטן. דער דאָקטאָר שולער ערקלערט אים, אז קיין זעל-
טענע ספרים זענען נישט געבליבן. און אויב עס איז עפעס
געווען איז דאָס פאַרטיילט געוואָרן צווישן פריינט לויט ספי-
נאָזאַס לעצטן רצון. אזוי, אז עס איז גאַרנישט נישט געבליבן
וואָס עס קען פאַרקויפט ווערן.

אין פעברואַר 1678 האָט שוין לייבניץ געהאַט דעם באַנד
פון די איבערגעבליבענע כתבים, צוגעשיקט פון דאָקטאָר געאַרג
שולער. אין דעם באַנד איז אויך אַריין זיין בריוו צו ספינאָזאַן.
דער בריוו איז אָפגעדרוקט מיט לייבניצעס נאָמען. שולער שרייבט
אים אין אַ בריוו (6 טן פעברואַר 1678) - ער זאָל זיך נישט
נעמען צום האַרצן, ווייל דער בריוו באַהאַנדלט מאַטעמאַטישע
פראָבלעמען און קען דעריבער קיין שאַדן נישט ברענגען. באמת
האַט לייבניץ געהאַט דערפון גרויס עגמת נפש. ער האָט נישט
געוואָלט, אז זיין קאָזיערע זאָל געשטערט ווערן דורך אַ פאַ-
קאַנטשאַפט, אַ פשיטא, אַ בריוונואויסטויש מיטן „מלך פון די
אַפיקורסים“, דעם ייד און אַטעיסט ברוך דע ספינאָזאַ.

אין די קריטישע יאָרן פון 1681—1676 אין די יאָרן ווען עס האָט זיך קריסטאָליזירט לייבניצעס וועלטאַנשויונג בכלל און עס האָט זיך קאָנציפירט זיין לערע איבער די מאָנאָדן, האָט ער זיך זייער שטאַרק און פיל באַשעפטיקט מיט ספינאָזאַס פילאָזאָפיע. מערקווירדיק, ער פלעגט זיך ראַמאַלסט זייער גינסטיק אויסדריקן וועגן דערדאָזיקער פילאָזאָפיע.

מיר ווייסן אז ער האָט ספינאָזאַן געהאַט אַ סך צו פאַר-ראַנקען און האָט פון אים אַנטנומען זיין מאָנאָדן-לערע. די וועגן פון דערדאָזיקער השפעה ווי אויך די ענדע-רונגען אין די אורטיילן איבער ספינאָזאַס פילאָזאָפיע, געהערן נישט צו די דירעקטע אויפגאַבן פון דעמדאָזיקן בוך.

אַ מאַדערנער דייטשער פאָרשער כאַראַקטעריזירט לייבניצן אין פאָלגנדע ווערטער:

„ער איז נישט געווען נאָר אַ דענקער פון ספינאָזאַס שניט; עס האָט אין אים נאָך געשטעקט עפעס פון אַ מאַכטוועלער און די פילזייטיקייט פון די בעל-גאווהס פון דער רענעסאַנס-תקופה, נישט קוקנדיק אויף דער נישט אַנזעבאַרקייט פון זיין קערפער-לעכער דערשיינונג און אויף דער אומבאַהאַלפנקייט פון זיינע מאַניערן.“

„די שטאַרקע גאווה האָט אים באַוועגט. ער איז געווען צופיל זשעדנע אַלצדינג אַליין וועלן מאַכן; דערמיט האָט ער צושפליטערט זיינע כוחות; דערצו נאָך האָט ער געוואַלט פאַר-כאַפן נישט נאָר דעם איינפלוס נאָר אויך די הכנסות.“

ער איז געשטאַרבן פאַרלאָזן, איינזאַם (אין 1716). ער האָט איבערגעלעבט ספינאָזאַן מיט גאַנצע פערציק יאָר. פראַנקרייך האָט אים באַערט, דייטשלאַנד האָט אים פאַר-שוויגן. די פירשטן האָבן זיך פון אים דערווייטערט, דאָס פאָלק האָט אויף אים פאַרט געקוקט ווי אויף אַן אַפיקורס. אַ געניאַלער עקלעקטיקער, געווינ מיט קליינע גרויסע פאַר-דינסטן. און דאָס וויכטיקסטע דאַרף מען פאַרט זוכן אונטער ספינאָזאַס שאַטן.

אין זיין זכות ווערט ער דאָ אין דעם ספר דערמאַנט.

לוקאס

„די אינטעליגענטע רייזדער, וואָס פלעגן באַזוכן האָבן, האָבן געגלויבט, אַז נישט זעענדיק ספּינאַזאַן האָבן זיי דעם ציל פון זייער רייזע נישט דערנרייכט.“

אַזוי ווייס אונז צו דערציילן דער וועגווייזער איבער ספּינאַזאַס לעבן – דער גוט-באַקאַנטער לוקאַס.

צווישן די פאַרשיידענע באַזוכער, ווילקאָמענע און נישט געבעטענע, צופעליקע און בכיוודיקע, געפינען מיר אַ רייע אינ-טערעסאַנטע טיפן, וואָס שלענגלען זיך דורך אין אַ פּראָפּיל-ליניע אויף איין מינוט, פּדי שפּעטער אינגאַנצן פאַרשווינדן צו ווערן פון האַריזאָנט.

מאַנכע פון די דאָזיקע צופעליקע פּראָפּילן האָבן זוכה גע-ווען אַריינצוגיין אין דעם ספר הזכרון, ווייל אויף זיי איז געפּאַלן דער ליכטיקער שטראַל פון ספּינאַזאַס שאַטן. אַנדערע האָבן זיך פּיי ווי סיי דערוואָרבן אַ פּלאַץ אין דער געשיכטע און זייער קוק און בליק אויף ספּינאַזאַן איז אין דערזעלבער צייט אַ מאַטעריאַל פאַר צוויי ענינים; פאַרן ענין ספּינאַזאַ גופא און פאַר דער כאַראַקטעריסטיק פון זייער באַציונג צום דענקער אין יענער צייט.

צווישן די צופעליקע געסט אויף פּאַויליאַנסגראַכט געפינען מיר אַ פּראַנצויזישן דיכטער הענוקס (Henoux), וואָס איז גע-

קומען אַנקוקן ספינאָזאַן און זיך פאַר אים באַרימען, אַז ער איז אויך „אַן אַטעיסט און געלערנטער“.

עס באַזוכט אים דער באַרימטער היסטאָריקער סאַמועל פּופּענדאָרף, וואָס וועט אים מיט יאָרן שפּעטער אַזוי שילדערן:

„איך האָב זיך באַקענט מיט ספינאָזאַן, ער איז געווען אַ לייכטער פּויגל, אַ צעשטערער פון געטער און מענטשן. ער האָט דעם נייעם טעסטאַמענט געבונדן צוזאַמען מיטן קאַראַן. איך געפין ביי אים נישט קיין סובטעלע (געדאַנקען). ער איז אַבער ווערט די מי, אַז מען זאָל אים גרינדלעך צעשטערן“.

אויב דערדאָזיקער פאַרדינסטפולער היסטאָריקער, בשום אופן אַבער נישט קיין מבין פון פּילאָזאָפיע, האָט אַזוי געאור-טיילט וועגן ספינאָזאַן – איז אַבער געווען אַן אַנדערער גע-לערנטער, אַ פּראָפּעסאָר פון דעם טעאָלאָגיש-סכאַלאַסטישן אַלט-דארפער אינסטיטוט, וואָס האָט זיך מודה געווען, צוליב וואָס ער איז געפאָרן זען ספינאָזאַן.

דאָס איז געווען יאָהאַן קריסטיאַן שטורם. ער איז געפאָרן „באַקוקן“ ספינאָזאַן, ווייל ער איז געווען נייע געריק צו זען די „דאָזיקע עקזאָטישע חיה“.

וואָס פאַר אַן איינדרוק האָט רידאָזיקע „חיה“ אויף אים געמאַכט, דאָס האָט ער אינג, ליידער, נישט דערציילט.

אַ סך געסט וואָרפן זיך דורך אין יענער האַגער תקופה פון ספינאָזאַס לעבן. ער האָט אַבער קיין גרויס באַדייטונג צו די נייע באַקאַנטשאַפטן נישט צוגעשריבן. ווי מעטעאָרן פלעגן זיי פאַרבייליפן; זעלטן אַ לייכט געטאָן, נאָך זעלטענער באַ-פרידיקט דעם איינזאַמען דענקער.

ער האָט מער הנאה געהאַט פון די אַלטע אויסגעפרוּבירטע פריינט זיינע, וואָס זענען געשטאַנען ביי אים און געבליבן מיט אים אין יענע שטורמישע יאָרן פון זיין לעבן, ווען די כוואַליעס פון טעאָלאָגישער שנאה האָבן געדראָט צו פאַרפלייצן דעם מוטיקן פּילאָזאָף.

צווישן די אַלטע פריינט, רירנדע פאַזשן פון דעם בלאַסן, נישט געקרוינטן הערשער פון געדאַנק, זענען געווען אַזעלכע.

וואס האָבן זייערע קינדער אַריינגעבראַכט אין דער הייליקנדער
סביבה פון ברוך ספינאָזא.

אַזא אײנער איז געווען דער בוכהענדלער יאָן רײַך-
ווערט, וואָס האָט זיין זון איבערגעלאָזט בירושה דיִדאָזיקע
פאַטעטישע ליבע צו ספינאָזאָן.

ספינאָזאָ האָט אים מקרב געווען און דער יונגער רײַך-
ווערטש האָט זיך געפילט גליקלעך אין דער געזעלשאַפט פונם
מייסטער. מיט גרויס ווייטיק האָט ער געקוקט ווי עס צאָנקט
דאָס לעבן פון זיין פאַרגעטערטן מייסטער. ער האָט זיין גאַנץ
לעבן געלעבט מיט די שאַטנס פון דער פאַרגאַנגנהייט אין ספי-
נאָזאַס קרייז.

צו יענער צײַט דאַרף זיך באַווייזן אין ספינאָזאַס קרייז
דער מאַן, וועמען מיר האָבן צו פאַרדאַנקען די וויכטיקסטע ידיעות
וועגן זיין לעבן: דאָס איז דער שוין אָפטמאַל דערמאָנטער לוקאַס.
זשאָן מאַקסימיליאַן לוקאַס איז געווען אַן
אַמסטערדאַמער דאָקטאָר. קיין ביאָגראַפישע ידיעות וועגן אים
פאַרמאָגן מיר נישט. זיין ספינאָזאַ-ביאָגראַפיע האָט לוקאַס אַרויס-
געגעבן אַנאָנים, ווייל, ווי ער זאָגט „כדי צו באַשרייבן ספינאָ-
זאַס לעבן דאַרף מען דאָס טאָן בשתיקה, אַזוי ווי מען וואָלט
באַגאַנגען אַ פאַרברעכן“.

מיר וואָלטן קיינמאַל נישט געוואָסט דעם נאָמען פון דעם
אַרשטן ביאָגראַף פון ספינאָזאַ, ווען נישט דער קאַפיסט, וואָס
האַט, איבערשרייבנדיק דעם טעקסט צוגעגעבן, אַז מען קאָן
מיט זיכערקײַט זאָגן, דאָס דיִדאָזיקע שריפט האָט פאַר-
פאַסט אַ „געוויסער הער לוקאַס, וואָס האָט זיך באַרימט געמאַכט
מיט זיינע „קווינטעסענצן“ אָבער נאָכמער דורך זיינע מנהגים
און אַרט פון לעבן“.

וואָס איז שײך די „קווינטעסענצן“ איז באַוויזן געוואָרן,
אַז אונטער אַזאַ נאָמען איז אַן ערך 1680 דערשינען אַ שאַרפער
פאַמפלעט קעגן דעם פראַנצויזישן קעניג לואי דעם 14-טן, וואָס
איז אַפילו איבערגעזעצט געוואָרן אין האַלענדיש. דערדאָזיקער
שאַרפער פאַמפלעט האָט צו יענער צײַט אַרויסגערופן אַ דיפלאַ-
מאַטישע אינטערווענץ מצד פראַנקרייך.

ספינאָזאַס ערשטער ביאָגראַף ווייזט אויס צו זיין אַ

גרויסער שונא פון מאַנאַרכן און גלחים. לואי דעם 14-טן רופט
ער אָן „נישט קעניג, נאָר טיראַן“, „צעשטערער פון דער מלוכה,
גאַטס בייטש, זומפ פון פאַרברעכנס, בייזע אַנשיקעניש אויטן
פאָטערלאַנד, שונא פון שטאַט, דער בלוטזויגער פון פראַנקרייך“,
א. א. וו. די גלחים רופט ער אָן לינגערס, צוועקעס, קאַריע-
ריסטן א. א. וו.

אין זיין ביאָגראַפיע פון ספינאָזאַ, וואָס איז פאַרענדיקט
געוואָרן פאַרן יאָר 1688, געפינען מיר דיזעלבע שטריכן פון אַ
ברויזונדן טעמפּעראַמענט, ווי אין זיין פאָליטישן פאַמפלעט.
דאָ אָבער דריקט זיך אויס דער טעמפּעראַמענט פון שרייבער
אין דער אומבאַגרענעצטער ליבע, פאַרהערלעכונג, יראת הפּבוד
און קולט פאַר ספינאָזאַן.

לוקאַס איז נישט קיין אוהב ישראל: מיט אַ גרינגשעצונג
רעדט ער וועגן ספינאָזאַס יידישער אָפּשטאַמונג. אין איבערגע-
טריבענע קאָלירן מאַלט ער די רדיפות אויף ספינאָזאַן מצד די
ייִדן. ער באַהאַלט נישט זיין צופרידנהייט, וואָס ספינאָזאַ איז
אוועק פון די ייִדן. אָפטמאַל כאַפט זיך אַרויס ביי אים אַ וואָרט,
וואָס דריקט אויס אַ סך מער, ווי נישט-ליבשאַפט צו די ייִדן.
די ייִדן זענען אין זיינע אויגן יעזויטן, ווילדע פאַנאַטיקער,
בלוט-דורשטיקע נקמה-נעמער.

דידאָזיקע שוואַרצע פאַרבן, מיט וועלכע ער מאַלט די ייִדן,
זענען לוקאַסן נויטיק אַלס קאָנטראַסט, פּדי צו מאַלן אין איבער-
געטריבענע העלע קאָלירן דאָס לעבן פון דעם פאַרגעטערטן
ספינאָזאַן.

לוקאַס דערמאָנט די מיטלאַלטערישע ביאָגראַפּן פון די
קאַטוילישע הייליקע, וואָס האָבן אויף אַן עקסטאַטישן מאַניר
באַשריבן די רעליגיעזע מאַרטירער.

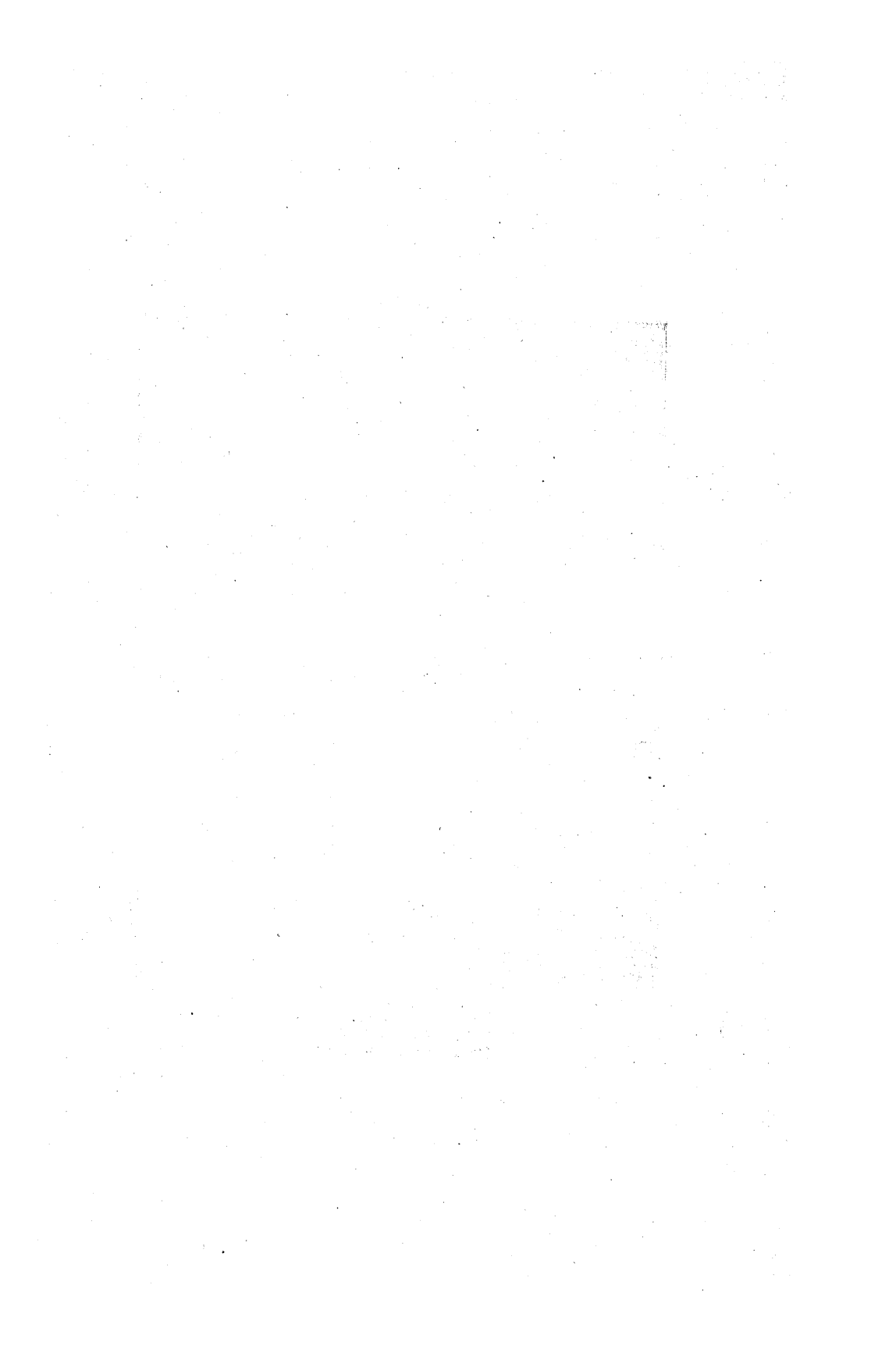
„אין זיינע אַלע מעשים“ – שרייבט לוקאַס וועגן ספי-
נאָזאַן – איז די טונגט געווען דער ציל. מעסיקייט, געדולד און
וואָרהאַפטיקייט זענען פון די קלענסטע טונגטן זיינע.“

לוקאַס לויבט ספינאָזאַס וויסן, כאַראַקטער, גייסט, השפּעה
און ליבע.

פון דערדאָזיקער שילדערונג איז צו זען, אַז ער האָט אים

זשאן מאקסימיליען לוקאס
דער עלטטער ביאגראף פון ספינאזא
(א ווארשיינלאכער פארטרעט)

געקענט פערזענלעך; עס לאָזט זיך אָבער, ליידער, נישט פעסט-
 שטעלן. ווען האָט זיך די דאָזיקע באַקאנטשאַפט אָנגעהויבן.
 בכלל איז דער ערשטער ביאָגראַף פון ספינאָזאָן נאָך אַ
 טונקעלע געשטאַלט און וואַרט אויף אַ קריטישן... לוקאַס.
 פון די אַלע נייע פריינט, וואָס האָבן זיך צו יענער צייט
 באַוויון אין ספינאָזאַס סביבה, האָט גאָר אַ גרויסע ראָלע גע-
 שפילט דער שוין אַזוי אַפט-דערמאָנטער ט שירנהויז.
 גראַף וואַלטער ע הערנפריד פאָן טשירנ-
 הויז איז געווען אַ רייכער גוטבאָזיצער. געבוירן אין יאָר
 1651, אַלזאָ, מיט ניינצן יאָר יינגער פון ספינאָזאָן, האָט טשירנ-
 הויז אָנגעהויבן אין יאָר 1668 שטודירן מאַטעמאַטיק אין ליי-
 דענער אוניווערסיטעט. בשעת דער מלחמה צווישן די אַלאַירטע:
 פראַנקרייך, ענגלאַנד און שוועדן קעגן האַלאַנד, האָט דער יונ-
 גער גראַף-מאַטעמאַטיקער זיך אָפגעזעגנט מיט דער וועלט פון
 ציפערן און האָט זיך אויף אנדערהאַלבן יאָר אָפגעגעבן אינגאַנצן
 אין רשות פון מאַרס.

אין 1674 האָט ער זיך באַקענט מיט ספינאָזאָן, וועמענס
 ווערק ער האָט שוין צו יענער צייט געקענט. ער איז אַפילו
 געווען באַקאנט מיט זיין „עטיק“, וואָס איז שוין צו יענער צייט
 אַרומגעגאַנגען אין מאָנסקריפט און אַ פאַר אָפּשריפטן האָט מען
 געקענט געפינען ביי די גאָר נאָענטע פריינט פון ספינאָזאָן. אַ
 סברה, אַז גראַף טשירנהויז האָט זיך געקענט מיט זיי, ווייל,
 ווען ער האָט זיך דעם 8-טן אָקטאָבער 1674 געווענדעט צו ספי-
 נאָזאָן מיט אַ לאַנגן בריוו, אין וועלכן ער האָט געבעטן אים
 קלאָר צו מאַכן אַ פאַר טונקעלע דעפיניציעס און מיינונגען, האָט
 ער שוין ציטירט מאַנכע שטעלן פון דעמראָזיקן ווערק. די פּער-
 זענלעכע באַקאנטשאַפט מיט אים איז פאַרגעקומען אַ ביסל
 שפעטער, סוף 1674.

טשירנהויז האָט זייער שנעל געוונען ספינאָזאַס צוטרוי,
 ווייל ער האָט סתם נישט קריטיקירט זיין לערע און האָט אויך
 אים נישט געשמייכלט, נאָר אַרויסגעוויזן אַ סך פאַרשטענדעניש
 און גוטן ווילן קלאָר צו מאַכן פאַר זיך די הויפט-פראַבלעמען
 פון ספינאָזאַס פּילאָזאָפיע.
 ספינאָזאַ האָט עס אָפגעשאַצט און האָט זיך אַפילו גערעכנט

מיט טשירנהויזס מיינונגען. אויף געוויסע אָנגעדייטעטע סתירות
און נישט קלאַרקייטן, האָט ספינאָזע איינגעשטימט און האָט זיי
באַזייטיקט.

אין אויגוסט 1675 איז טשירנהויז אָפגעפאַרן קיין לאַנדאָן.
אין לאַנדאָן האָט ער זיך באַגענגט מיט אַלדענבורג, דעם
אַלטן פריינט פון ספינאָזע. אַלדענבורג האָט אַלץ נישט געקענט
אָננעמען ספינאָזעס אַנטי-טעאָלאָגישע פּילאָזאָפיע און האָט דאָ-
ריבער, בפרט נאָכן דערשיינען פון פּאָליטיש-טעאָלאָגישן טראַקטאַט,
געצייטן זיין מיינונג וועגן ספינאָזען.

טשירנהויז האָט עס שטאַרק פאַרדראָסן. ער האָט זיך
געאַמפערט מיטן סעקרעטאַר פון „ראַיאַל סאַסטייטי“ און האָט
זיך באַמיט אים צוריק צו געווינען פאַר ספינאָזען. די דאָזיקע פאַר-
טיידיקונגס-אַרבעט האָט זיך טשירנהויז איינגעגעבן, ווייל אַל-
דענבורג איז מרוצה געווען אָנצושרייבן זיין אַמאָליקן פריינט, נאָך
10 יאָר שווייגן, אַ בריוו מיט אַן ערקלערונג, אַז ער האָט נישט
ריכטיק געאורטיילט וועגן אים.

ספינאָזען האָט אַלדענבורגס בריוו שטאַרק דערפרייט. ער
האָט פאַרשטאַנען, אַז אַלדענבורג קאָן נישט ווערן אַנדערש,
ווייל דאָס וואָלט געהייסן האַנדלען קעגן זיין אייגענער נאַטור.
ער איז אַ פּרומער, דאָגמאַטישער קריסט, און עס איז פאַר אים
פאַרשטענדלעך פאַרוואָס דער פּאָליטיש-טעאָלאָגישער טראַקטאַט
געפעלט אים נישט.

פון די טענות האָט ספינאָזע פאַרשטאַנען, אַז אַלדענבורג
האָט אַפילו נישט געלייענט דעם טראַקטאַט, נאָר ער רעדט מער
פון שמועות און דערציילונגען.

האָט ער אים אויף דער רעקאָמענדאַציע פון גראַף
טשירנהויז געשיקט אַן עקזעמפּליאַר פון „טעאָלאָגיש-פּאָליטישן
טראַקטאַט“.

אַלדענבורג האָט אים געענטפערט, אַז ער דאַנקט אים פאַרן
צוגעשיקטן בוך. ער איז זיך אָבער מודה, אַז מיט אַ סך אויס-
פירונגען זיינע איז ער נישט מסכים, הויפטזעכלעך דערפאַר, וואָס
זיי צעשטערן דעם יסוד פון רעליגיע. ער ציט אָבער צוריק
זיין אַמאָליקע מיינונג וועגן אים, ווייל זי איז נישט געווען
קיין באַגרינדעטע.

ער האָט איינגעזען, אַז ספּינאַזאַ „איז זייער ווייט דערפון, אַז ער זאָל וועלן אָנטאָן שאַדן דער אמתער רעליגיע און דער פּונדאַמענטאַלער פּילאָזאָפּיע. וואָס מער: ער באַמיט זיך צו רעקאָמענדירן און צו באַפעסטיקן די צכטע צילן פון דער קריסטלעכער רעליגיע און די געטלעכע גרויסקייט פון אַ פּרוכט- באַרער פּילאָזאָפּיע.“

דאָן בעט ער ספּינאַזאַן ער זאָל אים ענטפערן אויף אַ פּאָר פּילאָזאָפּישע פּראָגעס. ער איז גרייט, אויף וויפל עס וועט נאָר זיין מעגלעך, צו באַזייטיקן די אומגינסטיקע מיינונג וועגן אים; ער וועט אויפקלערן די פּאַסיקע פּערזאָנען זיי זאָלן זיך פּאַראַינטערעסירן מיט זיין פּילאָזאָפּיע.

דידאָזיקע עוואָלוציע פון אַלדענבורגס מיינונג איז גראַד זייער כאַראַקטעריסטיש, ווייל זי אילוסטרירט אַמבעסטן די וואַקל-דיקייט פון דעמדאָזיקן אַרגאַניזאַטאָר פון ווינסשאַפט און ברייו-שרייבער צו געלערנטע. ער איז געווען ווייט פון צו זיין אַ דיסציפּלינירטער מח און ער איז געווען דאָס, וואָס ספּינאַזאַ האָט נישט לייב געהאַט: עמאַציאָנעל, אַ מענטש מיט שטימונגען, האָט זיך אַלדענבורג געלאָזט זייער לייכט באַאיינפלוסן אויף אַ רגע. מער ווי אַ רגע האָט די נייע התפעלות פאַר ספּינאַזאַן נישט געדויערט. ספּינאַזאַ האָט אים געקענט. אויף זיינע נייע לייבס-ערקלערונגען ענטפערט ער קאַלט, מיט רעזערוו, אָן צו-טרוי.

ווען דער פרומער קריסט האָט גובר געווען אין אַלדענבורגן דעם פּילאָזאָפּירנדן דילעטאַנט, האָט ער אָנגעשריבן אַ ברייו צו ספּינאַזאַן גאָר אין אַן אַנדער טאָן.

ער וויל אים בעטן, אַז ביים אַרויסגעבן זיין „עטיק“ זאָל ער זיך באַמיען אַרויסוואַרפן די אַנטי-רעליגיעזע שטעלן, „ווייל דידאָזיקע דעגענערירטע און פאַרברעכערישע עפאַכע פאַרלאַנגט גאַרנישט מיט אַזאַ שטאַרקן באַגער, ווי אַ תורה, וואָס זאָל אַלס פּועל-יוצא זיין צוגונסטן דער הערשנדער פאַרדאָרבנקייט.“

און דאָס וויל אַלדענבורג נישט. ווי עס זאָל אָבער נישט זיין, אַ פאַר עקזעמפּלאַרן פון דער „עטיק“ בעט ער אים אַרויס-שיקן, אָבער נישט אויף זיין נאָמען.

ער, דער „אַנשטענדיקער“ בירגער און סעקרעטאַר פון

„ראיינאל סאסייעטי“, קאָן זיין נאָמען אין קאָן נישט שטעלן, אַז מען זאָל וויסן, אַז עס קומען צו אים אָן ווערק פון אַזעלכע אַפּי-קורסים. עס וווינט אין לאַנדאָן זייער אַ באַקאַנטער, אַ האַלדענ-דישער סוחר, וואָס האָט נישט וואָס איינצושטעלן: צו אים זאָל ספינאָזאַ צושיקן זיין נייעם ספר.

ביי דער געלעגנהייט שרייבט ער צו ספינאָזאַן און גיט אים פּאַלגנדע עצות: „שרייבט נישט אַזעלכעס, וואָס קאָן אונ-טערברעכן די אויספירונג פון רעליגעזע גוטע מידות; דריקט זיך אויס אַזוי, אַז איר זאָלט געפּעלן די קלוגע און פּאַרשטייענדע קריסטן: דאַמאָלט וועט איר קענען לעבן אין רויקייט.“

עס איז געווען קלאָר, אַז דידאָזיקע אויפגעלעבטע פריינט-שאַפט האָט לאַנג נישט געקענט אָנהאַלטן.

אין 1676 האָט אַלדענבורג פּאַרענדיקט אַ בריוו צו ספי-נאָזאַן מיט די ווערטער:

„לעבט זיך גוט און הערט נישט אויף מיך צו ליבן“ —

אויף וואָס ספינאָזאַ האָט געקענט ענטפּערן:

„לעבט אייך ווייל, הויך געערטער הער, און גלויבט מיר,

אַז איך בין מיט מיין גאַנצן ווילן און כּונה מיט אייך.“

דאָס מיינט, אַז ספינאָזאַ האָט געוואָלט זיין מיט אַלדענ-בורג, אָבער עס איז געווען אוממעגלעך.

די צוויי וועלטן האָבן זיך נישט געקענט צוזאַמענערעפּן.

גראַף טשירנהויזס רודף-שלומדיקע טענדענצן זענען נישט

איבערגעטראָטן די שוועלן פון גוטע כּונות.

פון לאַנדאָן פּאַרט דערווייל אונזער רודף-שלומניק טשירנ-

הויז קיין פּאַריז. דאָרטן באַקענט ער זיך מיט דעם גרויסן פי-

זיקער היגענס — אויך לויט ספינאָזאַס רעקאַמענדאַציע.

ער שרייבט אים אינטערעסאַנטע בריוו פון וועג, שיקט

אים איבער אַ סך ידיעות וועגן דער וויסנשאַפטלעכער באַווע-

גונג. מערסטנטייל אָבער אינפּאַרמירט אים טשירנהויז וועגן דעם,

וואָס מען רעדט וועגן זיין פּילאָזאָפּיע און פּילֶט מיט אים אַ

בריוולעכן ויכוח וועגן פּאַרשיידענע פּילאָזאָפּישע פּראַבלעמען.

ספינאָזאַ ענטפּערט אים זייער גערן און מיט גרויס רעס-

פּעקט. אין זיין לעצטן בריוו צו אים, געשריבן דעם 15-טן

יולי 1676, ענטפּערט ער אים, צווישן אַנדערע פּראַגן, אויך

אויף דער פראגע, פארוואס זענען אין זיין לערע פארען א סך
נישט קיין קלאַרע פונקטן און מ'וואָלט באַדאַרפֿט זיי באַזייטיקן.
וועגן דיִדאַזיקע פונקטן - שרייבט כפינאָזאָ, - אַז „אויב
מען וועט לעבן, וועל איך זיך אפשר נאָך אַמאָל מיט אייך
קלאַרער פאַנאָדערריידן; ביז איצט איז מיר נישט געווען באַ-
שערט צו פאַרענדיקן עפעס פעסטעס וועגן דעם ענין“.

ער האָט שוין אָבער געפילט, אַז עס וועט אים בכלל
„נישט זיין באַשערט“, ווייל אַלץ אָפטער און אָפטער קלאַנגט
זיך ספינאָזאָ אויף זיין קראַנקהייט. ווען ער האָט אין יולי 1675
באַקומען אַ בריוו פון דעם אַמסטערדאַמער דאָקטאָר געאָרג
הערמאַן שולער, האָט ער אין זיין תשובה זיך שטאַרק געקלאַנגט
אויף זיין געזונט.

דערדאַזיקער דאָקטאָר איז געווען רעקאַמענדירט ספינאָזאָן
פון דעם יינגערן ריאָווערטש. עס האָט אים געפייניקט דאָס
פראַבלעם פון פרייען ווילן, און צוליב דעם האָט ער זיך גע-
ווענדעט צו ספינאָזאָן נאָך אַן ערקלערונג. שולער איז געווען
פול מיט באַגייסטערונג פאַר ספינאָזאָן. אַ פריינט פון נראַף
טשירנהויז, האָט ער געוויסט אַ סך סודות וועגן ספינאָזאָן, וואָס
יענער האָט צו אים נישט געוואָלט שרייבן, און ער האָט זיי
אים איבערגעגעבן, האַבנדיק אַ גלענצנדע געלעגנהייט צו פאַר-
פירן אַ בריוו-אויסטויש מיט ספינאָזאָן.

דערדאַזיקער אַביסל יאָוויאַלער דאָקטאָר, אינפאַרמירט
זיין קאַרעספּאָנדענט וועגן אַלץ, וואָס דערגייט נאָר צו איר.
איינמאָל שרייבט ער אפילו צום „סאַמע געלערנטן און
אויסערגעוויינלעכן הער, צום אומבאַגרענעצט בפּוּדליקן פראַטעק-
טאָר“ - ווי ער טיטולירט איר מליצהדיק - אַז מען שיקט אים
אַרויס פון אַמסטערדאַם... ביר, דאָס בעסטע, וואָס ער האָט ליב.
צי האָט ער אים אָפט באַזוכט און זיך מטריח געווען
אונטערצוזוכן זיינע לונגען - דאָס ווייסן מיר נישט. וועגן אַ
פאַר וויזטן ווייסן מיר יאָ, און הויפטזעכלעך וועגן דעם לעצטן
באַזוך, ווען עס איז אים באַשערט געווען צו קאַנסטאַטירן ספינאָזאַס
טויט, וועגן דעם וועט נאָך זיין די רייד. די גוטע, האַרציקע, ווען
אַפילו נישט קיין טיפע בריוו פון דעם אַמסטערדאַמער דאָקטאָר

און פילאָזאָפּאָנט האָבן פאַרשאַפּט ספּינאַזאָן אין יענע יאָרן פון
פּיזישן פּיין - פּרייד און נחמה; דאָס איז אָן שום צווייפל.
אַמאָל האָט אים אַ בריוו פאַרשאַפּט מאַמענטן פון פּרייד
און געלעכטער, צוליב דעם נאַרישן אינהאַלט, ווי למשל, די
קשיות פון אַ געוויסן באַקאָנטן, וואָס פּרעגט אים אָן אין אַ
לאַנגער מגילה מכה געשפּענסטער און ביזנעס רוחות. ספּינאַזאָ
האַט זיך געמוזט פּילן אין גאָר אַ געהויבענער שטימונג, ווייל
ער האָט אים אויסגעלאַכט אין אַ פּיינעם, לייכטן הומאָריסטישן
טאָן.

אַבער אַזעלכע מאַמענטן פון אַ לייכטן געמיט זענען
שוין אַלץ מער און מער אַ זעלטנקייט. דער קאַמף אַרום דעם
„טעאָלאָגיש-פּאָליטישן טראַקטאַט“ ווערט אַלץ העפּטיקער און
ליידנשאַפטלעכער.

ספּינאַזאָ פּילט, אַז די לעצטע כוחות זיינע קומען צום
וואָרט. עס איז שוין קיין צייט נישטאָ אויף נייע פּלענער, וואָס
ווערן ראשיק געבוירן אין דעם אָפּגעשוואַכטן, אָבער נישט
קראַנקן קאָפּ.

ער איילט זיך צו פאַרענדיקן די „עטיק“, די העברעישע
גראַמאַטיק און אַ פּאַר קלענערע אַרבעטן, וואָס ער האָט שוין
אַנגעהויבן.

מיט אַן אומגעדולדיקן אַטעם אַרבעט ער.

עס דערנענטערן זיך די לעצטע טעג פון זיין לעבן.

מיט אַ רויקייט און פאַרשטענדלעכקייט גייט ער זי

אַנטקעגן.

אין די אַרעמס פון אייביקייט

„עס איז געווען נישט קיין קליין גליק פאַר ספינגאַזאַן, דורכן טויט זיך ראַטעווען פון דעם שטורם, וואָס זיינע שונאים האָבן צוגעגרייט. זיי האָבן אים אין פּאַלק געמאַכט צום האַסן. ווייל ער האָט אָנגעוויזן אויף די מיטלען, ווי אַזוי אונטערצושיידן צבועתטווע פון אמתער פרומקייט, און ווי אַזוי פטור ווערן פון די זאַבאַבאַנעס. מען דאַרף דעריבער באמת לויבן אונזער פּי-לֶאָזאַף, נישט נאָר צוליב דעם שם פון זיין לעבן, נאָר אויך צוליב די אומשטענדן פון זיין טויט. ער איז אים מיט מוטיקע אויגן אַנטקעגן געגאַנגען. גראַד אַזוי ווי ער וואָלט געווען צו-פרידן זיך מקריב צו זיין פאַר זיינע שונאים און עס זאָל זייער נאַמען נישט ווערן פאַראומרייניקט דורך זיין דערמאַרדונג.“

דאָס זענען די ווערטער פון לוקאַס.

מיט שטיצע טריט האָט זיך דערנענטערט צו דעם איינזאַ-
מען צימערל אויף פּאוויליאַנסגראַכט נומער 32 — דער שטן
פון אייביקייט.

צרום איז געווען גרוי און די איינזאַמקייט האָט געשטיקט.
אין די געוועלפטע חדרים פון די האַלענדישע קירכן-ראַטן
זענען געזעסן אין זייערע שוואַרצע מאַנטיליעס מיט די ברייטע

בראבאנטישע שפיגן - די היטער פון דער קירך, די פאסטאָרן
און די פרומע מיטגלידער פון די קאנסיסטאריאלע פארוואַלטונ-
גען און האָבן איבערגעטראַכט די אלע פארבאָטן און קלעמען,
וואָס וועלן דערשטיקן דאָס וואָרט פון דעם כּופּר.

עס האָבן זיך פון יענע פינסטערע חדרים אַ לאַז געטאָן
פארבאָטן אין דער פּאַרם פון גרויסע גאַסן-פּלאַקאַטן אין וועלכע
מען האָט מוזהיר געווען קעגן „טעאָלאָגיש-פּאָליטישן טראַקטאַט“.
די קליינע נחמה, וואָס די סיסטעמאַטישע רדיפות אויף
ספינאָזאַס ווערק האָבן מיט זיך געבראַכט איז געווען די צאָל-
רייכע געזעלשאַפט פון מיטליידנדע ספרים, וועמען עס איז אויס-
געפאַלן דערזעלבער גורל פון אַ געצווונגענעם שווייגן.

באַגלייט האָט די דאָזיקע מלחמה קעגן ספינאָזאַן אַן אומ-
דערשעפּלעכע, פאַרעקשנטע, בייוויליקע רכילות-קאַמפּאַניע, וואָס
האָט צעשטערט זיין רויקייט און נישט איין טראָפּן סם האָט זי
אַריינגעגאַסן אין דעם בעכער פון זיין שווינדזוכטיקן פּיין.
די דאָזיקע אַטאַקע אויף ספינאָזאַן האָט איבערגעשראַקן די,
וואָס האָבן זיך געפילט פאַר פריינט זיינע. זיי האָבן פאַרשטאַ-
נען, אַז די קאַמפּאַניע וועט זיך ביי די פאַפירענע פעסטונגען
נישט אַפּשטעלן, און מיט פּלאַקאַטן און פאַרבאָטן וועלן זיך די
שונאים נישט באַגרענעצן, ווייל דאָס וועט זיי ווינציק וואָס
אַפּהיטן פון ספינאָזאַס השפּעה.

אין אַ בריוו צו אַלדענבורגן האָט ספינאָזאַ געשריבן, אַז
מיט יעדן טאָג ווערן זיינע עינים אַלץ שטאַרקער און שטאַרקער.
עס איז שוין דערגאַנגען אַזוי ווייט, אַז די שונאים זיינע
האָבן מיט שטילע, פאַרשווערענישע טריט געגרייט פאַר אים אַ
משפט, וואָס וואָלט אים אַן ספּק פון תּפּיסה נישט באַפרייט. איז
געקומען דער מלאך-המות און האָט ספינאָזאַן באַפרייט פון דעם
מענטשלעכן משפט. ער האָט דעם אַטעם פון טויט געפילט און
ער האָט געזען מיט דער קלאַרקייט און דורכזיכטיקער ליכטי-
קייט פון זיין נשמה, ווי די אייביקייט קומט אָן. ער האָט פיבערהאַפּט
געאַרבעט, כדי לכל הפחות פאַרענדיקן די אַרבעטן, וואָס זענען
נויטיק, כדי צו פאַרשטיין די אַזוי שלעכט-פאַרשטאַנענע, ביי-
ווייליק אַדער גוטווייליק שלעכט אויסגעטייטשטע געדאַנקען זיינע
צבילד, און פון „טעאָלאָגיש-פּאָליטישן טראַקטאַט“ בפרט.

ווען ספינאָז האָט אין יאָר 1665 אויפגעגעבן דעם געדאַנק אַרויסצוגעבן די „עטיק“, ווייל ער האָט געפילט די אומגינסטיקע אַטמאָספערע אין לאַנד און דער פּחד פאַר דער תּפּיסה האָט געפּענטעט דעם גוטן ווילן אַפּילו פּון זיינע איבערגעגעבענע בילב ובנפש פּריינט – האָט ער באַשלאָסן צו שרייבן אַ פּירוש צום „טעאַלאָגיש-פּאַליטישן טראַקטאַט“.

אין אַ בריוו צו אַלדענבורגן האָט ספינאָז געבעטן ער זאָל אים אַנווייזן די שלעכט-פּאַרשטאַנענע פּאַראַגראַפּן, און ער וועט זיך באַמיינן זיי נישט צו באַזייטיקן, ווייל זיי זענען קעגן רעליגיע, נאָר דערפּאַר, וואָס זיי זענען נישט קלאָר. ער האָט געוואָלט אַפּשאַפּן די פּאַראַורטיילן קעגן אים – ער האָט אָבער נישט געוואָלט זיך אַפּזאָגן פּון זיינע אידעען.

עס זענען דאַמאָלסט אַנטשטאַנען די לאַטייניש געשריבענע „אַנמערקונגען צום טעאַלאָגיש-פּאַליטישן טראַקטאַט“. דידאַזיקע אַנמערקונגען זענען קיינמאָל נישט געדרוקט געוואָרן, נאָר אלס באַזונדערע הערות האָבן זיי פיגורירט אויף אַ פּאַר עקזעמפּלאַרן פּון טראַקטאַט.

שפעטער האָט זיי דער פּראַנצויזישער איבערזעצער פּון טראַקטאַט צוזאַמענגעקליבן און האָט זיי צוגעגעבן אין אַביסל אַ פּאַרענדערטער פּאַרם צו זיין איבערזעצונג אונטערן נאָמען „שליסל פּון הייליקטום“ (אין יאָר 1678).

מען האָט שפעטער דידאַזיקע באַמערקונגען אַרויסגעגעבן אַפּטמאָל באַזונדער, אָבער מערסטנטייל זענען זיי צוגעגעבן גע-וואָרן צו דעם טראַקטאַט גופּא.

אין שייכות מיטן טראַקטאַט האָט ספינאָז אויפן ווונש פּון זיינע פּריינט אַנגעהויבן צו אַרבעטן איבער אַ פּאַליטישן טראַקטאַט. דערדאַזיקער טראַקטאַט איז, ליידער, געבליבן נישט פּאַרענדיקט.

אין פּאַליטישן טראַקטאַט האָט זיך ספינאָז פּאַרמאָסטן צו געבן אַן אַנאַליז וועגן דעם וועזן פּון מלוכה, איר אַנטוויק-לונג און מהות. אין דערדאַזיקער נישטפּאַרענדיקטער שריפט איז פּאַראַן די בולטקייט פּון אַ פּאַליטישער וועלט-אַנשיאָונג, וואָס מאַכט אַ סוף פּון דער באַשולדיקונג, אַז ספינאָז איז געווען אַן אַפּאַרטוניסט אין דער פּאַליטיק.

געשריבן נאך יאהאן דע וויטט שרעקלעכן טויט, ווען די האלענדישע מלוכה-פירער האבן אלץ אפענער און דרייטער ארויסגעפירט די שטאטס-שיף אויף די מאנארכיסטישע ימען – איז אן ארויסטריט קעגן מאנארכיע געווען זייער ווייט פון אפארטוניזם.

ספינאָזא האָט זיך זייער שאַרף אויסגעדריקט פאַר אַ דעמאָקראַטישע שטאַטס-אָרדנונג.

„די גלייכהייט פון בירגער קען נישט באוואַרנט ווערן וויבאלד עס ווערט פאַר אַן אויסדערוויילטן מענטשן צוגעטיילט דורך אַן עפנטלעכן געזעץ ספעציעלע כבודים; מיטן באַזייטיקן פון גלייכהייט גייט אויך אונטער די פרייהייט.“

גערעכט איז דער ביאָגראַף פון ספינאָזא, וואָס זאָגט, אַז כּדי אָנצושרייבן אַזעלכע פאַר שורות לטובת דער דעמאָקראַטיע האָט זיך געפאָדערט צו יענער צייט מוט און כאַראַקטער.

דער פאָליטישער טראַקטאַט ווערט אַנערקענט פאַר אַ קלאַסיש ווערק אין דער געשיכטע פון מלוכה-וויסנשאַפט.

ראָבערט פּאָן מאַהל, דער באַרימטער היסטאָריקער פון מלוכה-וויסנשאַפט כאַראַקטעריזירט דעם טראַקטאַט אין פּאָלגן-דע שורות:

„ספינאָזאַס גרויסאַרטיקע לערע שטייט אינגאַנצן נישט פאַר-בונדן מיט די אַנדערע דערשיינונגען אויפן געביט פון פּילאָ-זאַפּישן מלוכה-רעכט; אויף וויפל זי באַשעפטיקט זיך מיט דער מלוכה האָט זי לחלוטין קיין שום השפעה נישט געהאַט. דערצו זענען די טיפע געדאַנקען נישט געווען קלאַר פאַר אַלעמען; איר פאַנטעיסטישער כאַראַקטער האָט אָפּגעשטויסן די גלויביקע און האָט אָפּגעשראַקן די פאַרזיכטיקע. די ענלעכקייט פון דער-דאָזיקער לערע מיט דער לערע פון האַבס איז נאָר אַן אוי-סערלעכע און אַ פּלומרשטע; אינגאַנצן שטייט זי און פאַלט זיך צונויף מיט ספינאָזאַס קוק אויף דער וועלט. מען קען זי אָפּ-וואַרפן, אָבער זי איז אַ ווערק פון מענטשלעכן כּוח הדמיון, וואָס איז ווערט צו זיין באַוווּנדערט.“

אַ חוץ דעם האָט ספינאָזאַ אין די לעצטע יאָרן זיינע גע-אַרבעט איבער אַ גראַמאַטיק פון דער העברעישער שפּראַך, וואָס

איז אויך געבליבן נישט פארענדיקט, און איבער אַ לאַטיינישער אָפּהאַנדלונג דעם רעגנבויען.

די גראַמאַטיק האָט נאָר אַ היסטאָרישן ווערט - הגם פּילאָלאָגן געפינען דאָרט אַ סך חידושים און שאַרפע באַמערקונגען. דעם טראַקטאַט וועגן רעגנבויען האָט מען געהאַלטן פאַר פאַרלוירן, ווייל, לויט אַ געוויסער טראַדיציע האָט ספּינאָזאַ פאַרברענט דעם מאַנוסקריפט. באמת האָט איינער פון זיינע חסידים צוגענומען פאַר זיך דעם מאַנוסקריפט און האָט אים אַרויסגעגעבן אַנאָנים אין 1687 (צען יאָר נאָך ספּינאָזאַ טויט). דערדאָזיקער געדרוקטער עקזעמפלאַר איז אַבער אויך פאַרלוירן געגאַנגען. ערשט אין יאָר 1862 האָט מען געפונען די דאָזיקע געדרוקטע אויסגאַבע און מען האָט זי אויפסניי אַרויסגעגעבן. ק א ל ע ר ו ס ווייס אויך צו דערציילן, אַז ספּינאָזאַ האָט איבערגעזעצט דעם חומש אויף האַלענדיש. ער איז אַבער גע- בליבן נישט צופרידן מיט דער איבערזעצונג און האָט פאַרן טויט פאַרברענט דעם כתב-יד. אַן אַנדערער דערציילט אונז, אַז ספּינאָזאַ האָט זיך אַרומגעטראָגן מיטן געדאַנק צו שרייבן אַ העברעישע גראַמאַטיק לויט דער געאַמעטרישער מעטאָדע און אויך אַן אַלגעברע.

אַ חוץ דעם האָט ספּינאָזאַ געפלאַנט אַנצושרייבן דער- גאַנצונגען צו זיין עטיק און אַ נאַטור-פּילאָזאָפּיע - אַ מין סינטעז פון זיין גאַנצער סיסטעמע.

די אַלע פּלענער און פּראָיעקטן זענען אַבער צושטערט געוואָרן דורכן שליה פון דער אייביקייט, וועלכע איז מיט שטילע טריט געקומען אין אַ ווינטער נאָכמיטאָג און האָט צוגענומען אין זיין רשות דאָס ערדישע פון ברוך ספּינאָזאַ.

דער ווינטער פון 77-1676 איז געווען פאַר ספּינאָזאַ אַ שווערער און אַ לאַנגזאַמער. אין קאַפּ האָבן זיך געטומלט פּלענער און געדאַנקען; די האַנט האָט פיבערהאַפט געאַרבעט, אַבער עס איז געווען קלאַר, אַז קיין ציל וועלן די פּלענער נישט דערגרייכן און די געדאַנקען וועלן שוין קיין לבוש נישט באַקומען.

און די איינוואקייט איז געשטיגן פאראלעל מיט דעם
וויקס פון דער כראנישער היץ. די לונגען האָבן געכריפעט און
דער הוסט האָט אָפגעקלונגען ווי אין אַ געלעכערטן פּאַס. דער
צוואַנציקיאַריקער שווינדזוכטיקער גאסט אין ספינאָזאַס קערפער
האָט זיך פאַרשפּרייט מיט אַ צעשטערערישער רחבות און האָט
געפאָדערט פאַר זיך שוין נישט די לונגען, נאָר דעם גאַנצן גוף.
וואָן דע ספיק לויפט אַראָפּ צום הער יאָ האָנעס
פרידריק שרעדער, דעם אַפטייקער און נעמט דערווייל
אויף באָרג אַ ביסל באַלזאַם, פּדיצו באַרויקן די ליידן פון דעם
קראַנקן.

די פריינט זענען נישטאַ; אפשר פאלט אמאָל אַריין דער
אַלטער, ערלעכער און געטרייער יאַריג יעלעס, דער,
וועמען עס וועט זיין באַשערט אַנצושרייבן די הקדמה צו די
איבערגעבליבענע כתבים, וואָס וועלן דערזען אַנאַנים די ליכטיקע
שיין באַלד נאָכן פּרישן, צאַפּלדיקן ווייטיק פון זיין ערדישן
פאַרשווינדן.

די מערסטע פריינט זענען געווען ווייט; אַ גרויסער טייל
אין אַמסטערדאַם, אַנדערע גאָר אַוועק אין די מרחקים.

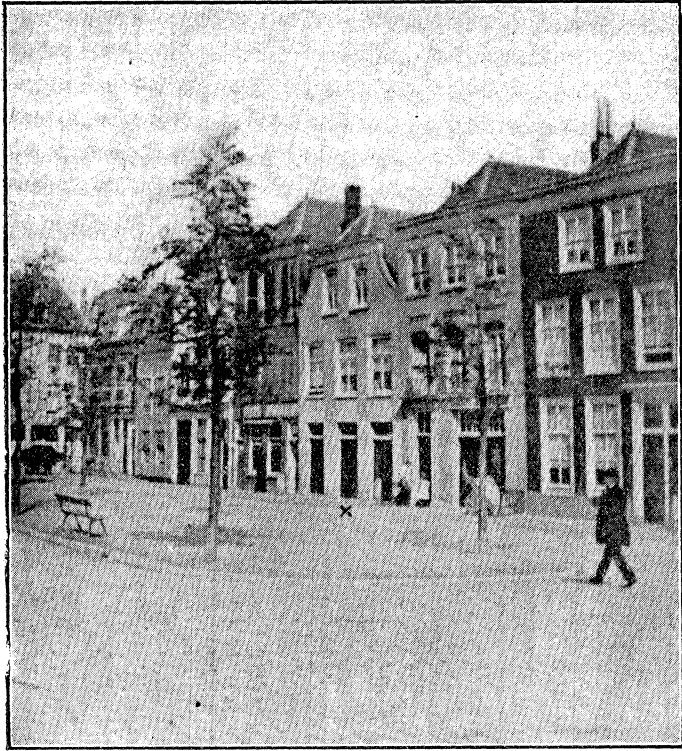
דער גוטער, אויפריכטיקער דאָקטאָר שולער פלעגט קומען
צופאָרן פון אַמסטערדאַם, אונטערזוכן דעם קראַנקן, פאַרשרייבן
אַ רעצעפט און באַלד אַוועקפאַרן. איז ער געקומען אַנפאַנג
פּעברואַר 1677 צום חולה און האָט אים געפונען אין אַ שטימונג
פון גרייטן זיך צום טויט.

ער האָט באַלד (דעם 6טן פּעברואַר), וועגן דעם מודיע
געווען לייבניצן און האָט צו אים אַזוי געשריבן:

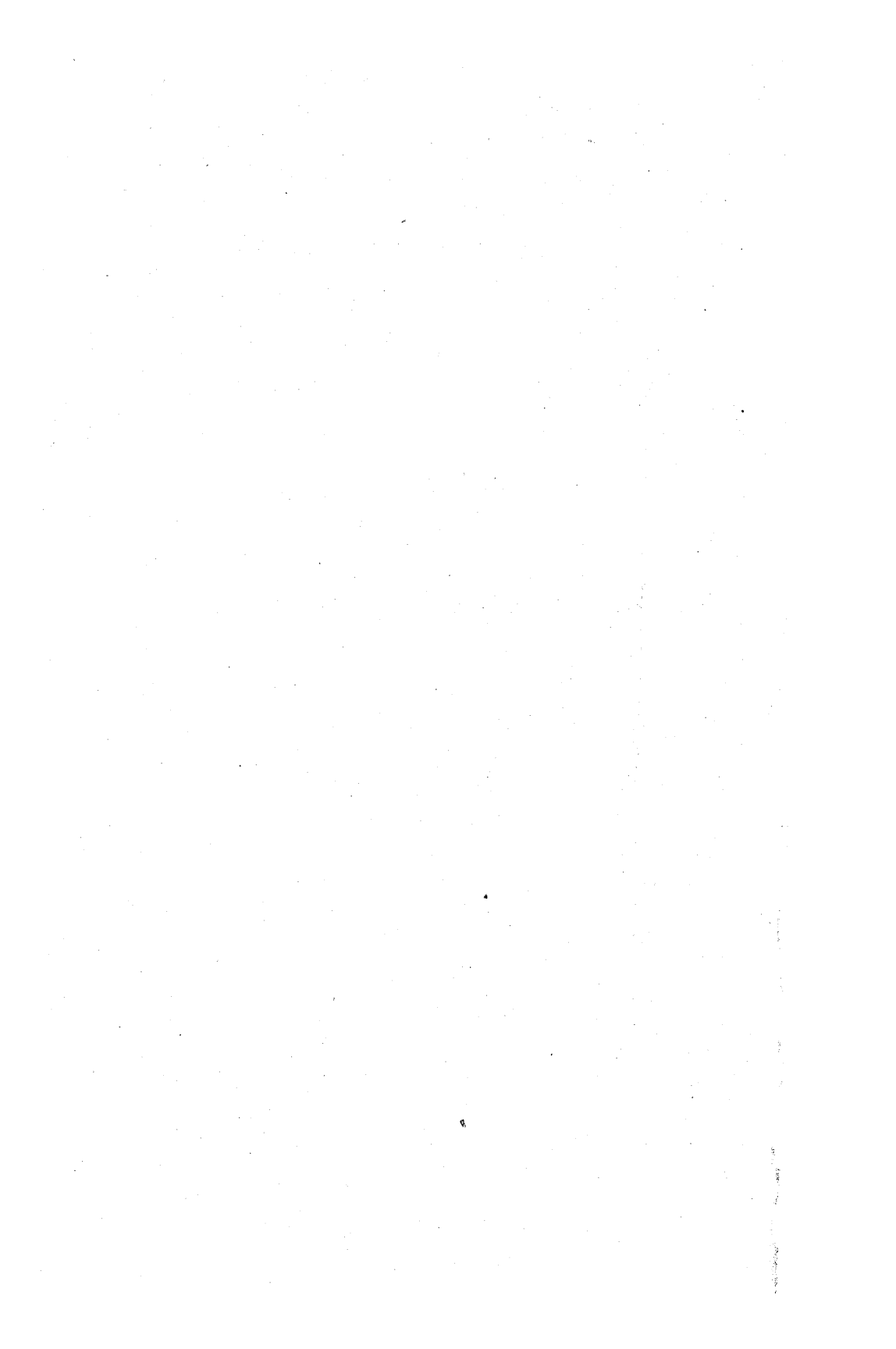
„איך האָב מירא, אַז דער הער בענעדיקט דע ספינאָזאַ
וועט אונז אינגיכן פאַרלאָזן, ווייל די אויסצערונג, פון וועלכער
ער ליידט, אַ געירשנטע חולאת פון זיין משפּחה, שיינט מיט
יעדן טאָג צו ווערן אַלץ ערגער.“

ספינאָזאַ האָט געבעטן ד"ר שולערן. ער זאָל איבערקוקן
זיינע פּאַפירן. אַ טייל פון זיין ביבליאָטעק האָט ער איבערגע-
לאָזט פאַר דעמזעלבן דאָקטאָר זיינעם.

דעם שרייב-טיש מיט אַלע בריוו און מאַנוסקריפטן האָט

האג, פאוויליאַנסגראכט נומער 32
דאָס הויז וואו ספינאָזא איז געשטאַרבן (אַנגעמערקט מיט אַ צייכן).

ער געהייסן אָפגעבן דעם אויסגעפרובירטן פריינט זיינעם און פארלעגער יאָן ריָאָו ערטש.

די מאַניסקריפטן, וואָס ער האָט נישט געוואָלט דרוקן, האָט ער אַליין פאַרברענט. נישט קוקנדיק אויף די אַלע פאַר- באַרייטונגען, איז זיין טויט פאַרט געווען פאַר אַלעמען אַן אי- בערראַטונג, אַפילו פאַרן דאָקטאָר שולער. ער האָט אויך נישט געגלויבט אַז דער סוף וועט קומען אַזוי שנעל.

אין אַ בריוו צו לייבניצן אויפן צווייטן טאָג נאָך דער לוייה האָט ער געשריבן, אַז דער טויט איז געקומען אומדער- וואַרטעט, ווייל ספינאַזאָ האָט אַפילו נישט איבערגעלאָזט קיין צוואה.

און געקומען איז דער טויט רויק און געלאָסן. די צוואה איז געווען אומנויטיק פאַר דעם, וואָס האָט אַנגעשריבן דיִדאָזיקע ווונדערטיפע שורות:

„דער פרייער מענטש טראַכט וועגן קיין זאַך נישט אַזוי ווייניק ווי וועגן טויט און זיין חכמה באַשטייט נישט אין דער פאַרבאַרייטונג צום טויט, נאָר – צום לעבן.“

און אין אַ בריוו האָט ער געשריבן:

„איך באַמי זיך מיין לעבן איבערלעבן נישט אין טרויער און זיפּצן, נאָר אין רויקייט, פרייד און שמחה.“

נאָר דער פינסטערער און טרויעריקער אַבערגלויבן פאַר- באַט אונז זיך אַפצוגעבן מיט פרייד. וואָס גרעסער, איז אונזער פרייד, אַלץ אַ גרעסערע פולקאָמענהייט דערגרייכן מיר.“

שבת, דעם 20-טן פעברואַר 1677, זענען די באַלעבאָטיים זיינע, די פרומע וואָן דע ספיקס אַוועק אין קירך אַריין. עס איז געווען ערב אַ פייערלעכן יום-טוב אין דער פראַטעסטאַנטישער קירך און מען האָט באַדאַרפט אויסהערן די דרשה פון דעם אַלוויסנדן פאַסטאָר.

זיי קומען צוריק אַהיים אַרום פיר אַ זייגער. די באַלעבאָסטע ייז פול מיט ווערטער; זי וועט איר מיטוויינער, דעם נאָענטן

און פריינטלעכן ספינאָזאָ איבערגעבן דעם אינהאַלט פון דער היינטיקער דרשה.

ספינאָזאָ הערט די טריט פון די באַלעבאַטים. ער טוט אָן זיין שוואַרצן פליושענעם שלאָפּראָק, נעמט זיין פיפקע און גייט אַראָפּ. ער זעצט זיך אַוועק געמיטלעך מיט די וואַן דע ספיקס אין קיך; הערט אויס געדולדיק די נייעס פון שטאַט און די דרשה פון פּאַסטאָר.

דער רויך שלענגלט זיך און טאַנצט אין געקרייזלטע רע-דעלעך אַרום זיין פנים; די ווערטער פליסן רויך און פרומלעך. פון דער גאַס הערן זיך די קלאַנגען פון שטאַט-זייגער. די רוי-קייט נייגט צום שלאָפּן; די געמיטלעכקייט פאַרוויגט די ברעמען. ספינאָזאָ פאַרלאָזט דעם מאלער מיט דער פרוי; גייט אין דעם פּאָדערשטן צימער, וווּ עס איז געשטאַנען זיין בעטל און לייגט זיך שלאָפּן.

אויף מאַרגן אינדערפרי, איידער די באַלעבאַטים זענען גענאַנגען אין קירך אַריין, איז ער אַראָפּ צו זיי און ווייטער געכאַפּט אַ לייכטן שמועס. זי האָט אים צוגעזאָגט אויך היינטיקע דרשה פון פּאַסטאָר צו דערציילן. ספינאָזאָ דריקט אויס די גרייט-קייט זי אויסצוהערן. ער וועט שוין הערנדיק די טריט פון די באַלעבאַטים אויף די אַלטע, הילצערנע שטיגן פון זייער הויז, אַראָפּגיין צו זיי און אַזוי ווי נעכטן, אַזוי ווי אַלעמאַל פאַר די לעצטע זיבן יאָר, וואָס ער וווינט ביי זיי, וועט ער אָנשטעלן די געהאַרזאָמע אויערן פאַר דער פרומער פליסיקייט פון מאַרגאַ-רעטע וואַן דע ספיק.

אינצווישן קלאַפּט מען אָן אין טיר. גאָר אומדערוואַרטעט קומט אָן דער דאָקטאָר שולער פון אַמסטערדאַם. מיט זיין שאַרפן מעדיצינישן אויג זעט ער ספינאָזאָס צושטאַנד; דער קראַנקער ווערט פאַרצערט פון זיין חולאת און דאַרט פון טאַג צו טאַג. ער הייסט דער באַלעבאַסטע צוגרייטן פאַר זיין פּאַציענט אַ יוד, ווייל דאָס איז די איינציקע פּאַסיקע שפייז פאַר אים.

די וואַן דע ספיקס גייען אַוועק אין קירך און די באַלע-באַסטע האָט אין זינען, אַז היינט דאַרף זי אַהיימברענגען. פאַר ספינאָזאָן צוויי זאַכן: אַ פרישע הון אויף אַ יוד און די דרשה פון פּאַסטאָר. זי ברענגט אַהיים די הון און גרייט צו פאַר

ספינאָזאַן די יודן. אויף דערציילן די דרשה איז קיין צייט נישטאָ;
 איבעריקנס, מען דאַרף דאָך נאָכמיטאָג אויך גיין אין קלויסטער,
 וועט מען שוין איבערגעבן אַלע דרשות צוזאַמען. אַזוי טראַכט
 זיך מאַרגאַריטע וואָן דע ספיק.
 זי קומט צוריק פון קירך פול מיט גאָטס ווערטער. עס
 הערן זיך אָבער נישט קיין טריט פון איר שכן.
 זי גייט אַריין צו אים אין צימער.
 ביים ראַנד פון בעט זיצט דאָקטאָר שולער, די אויגן פאַר-
 קוקט אין דעם הייליק-רויקן פנים פון ברוך ספינאָזאַ.
 אַ ווייסער, אַ זאָרגלאָזער מיט אַ שמייכל פון אייביקייט
 אין רי ווינקלעך פון די פאַרעקשנטע ליפן ליגט איר שכן.
 זי האָט אַרויסגעלאָזט פון זיך אַ טיפן געוויין.
 פון איר פרומען האַרצן האָט זיך אַרויסגעריסן אַ תפילה;
 אין דער גרויסער מינוט פון דערלייטערונג האָט זיך פאַר איר
 נתגלה געווען דער הייליקער גייסט פון ספינאָזאַ:
 „אַראַ פּראָ נאָביס סאַנקטע ספינאָזאַ!“ (טו תפילה פאַר
 אונז, הייליקער ספינאָזאַ).
 דריי אַ זייגער נאָכמיטאָג, דעם 22-טן פעברואַר 1677 איז
 ער אַוועק צו דער אייביקייט.
 ער איז געווען אין רוים פון דויערנדן לעבן: 44 יאָר, 2
 חדשים און 27 טעג.

דעמזעלבן טאָג אין אָונט איז וואָן דע ספיק שנעל אַוועק
 צום נאָטאַריוס ווילעם וואַן דע האַווע און אים
 געהייסן קומען און איבערנעמען די יורידישע אַפּטרופּסות איבער
 ספינאָזאַס ירושה. דער נאָטאַריוס האָט מיט דער הילף פון
 פאַלעבאַס אַריינגעשלעפט אַלע זאַכן אין אַ קליין צימערל און
 פאַרחתמעט די טיר מיט זיין אַמט-זיגל.
 עס איז געקומען צולויפן דער אַלטער פריינט, דער בוכ-
 הענדלער יאַן ריאָווערטש און האָט געמאָלדן, אַז ער וועט
 דערווייל דעקן אַלע הוצאות פון דער לוויה.
 דער זינגער פון דער לוטעראַנישער קירך פּוּגלוס וואָן

דער האארד, וואס האט זיך אויך באשעפטיקט מיט סטא-
לעריי, האט געמאכט דעם ארון און באַלד צוגעשיקט אויף פאווי-
ליאנסגראכט נומער 32.

אזוי שנעל ווי מען האט זיך דערוויסט, אז ספינאָזאָ איז
געשטאַרבן, זענען אָנגעלאָפן די בעלי-חובות.

ספינאָזאָס קערפער איז נאָך נישט אַריינגעלייגט געווען
אין ארון, ווען עס איז מיט אימפעט אַריינגעלאָפן דער אַפטיי.
קער שרעדער און אַרויפגעלייגט אַן אַרעסט אויף דער ירושה פאַר
די 14 פלאַרינען און 12 שטיבער, וואָס עס איז אים געקומען
פאַר די געבאַרגטע רפואות.

דער גוטער בעל-הבית איז אויפגעבראַכט געוואָרן אויף
דעם קליינלעכען אַפטייקער. ער האָט אים תיכף אַליין באַצאָלט
דעם חוב און האָט דערביי נאָך אָפגעריסן „פאַר צאָלן מזומן“
איבער צוויי פלאַרינען.

דער כירורג-ראַזירער איז געקומען צוגיין מיט אַ רעכנונג,
אז דער פאַרשטאַרבענער הער ספינאָזאָ איז אים, א בר ה ם
ק ע ר ו ו ע ל, דעם ראַזירער, שולדיק איין פלאַרין מיט 18 שטי-
בער פאַר אַ פערטל יאָר ראַזירן.

דער בלעכער ליבער טוס וואָן דער בורג, האָט
צוגעשטעלט אַ השבון פאַר אַרבעט, וואָס ער האָט פאַרפאַרטיגט
פאַר „זיינעם הער ספינאָזאָ“.

אַ צווייטער בלעכער איז געקומען מיט אַן אַלטער נישט
באַצאָלטער רעכנונג נאָך פון דעצעמבער 1676 פאַר בלעכענע
רערן, מסתמא פאַר זיינע פיזישע עקספערימענטן.

מען האָט באַשטעלט 20 סטופ וויין פאַר די אַנטיילנעמער
אין דער לוייה. מען איז זיך נוהג געווען נאָך דער לוייה צוריק-
צוקומען אין הויז פון פאַרשטאַרבענעם, טרינקען וויין און
דערמאָנען דעם מת צום גוטן.

וואָן דע ספיק האָט באַרויקט די אומגעוילדיקע
און קליינלעכע קרעמער און בעל-מלאכות. ער האָט ערוב געווען
פאַר אַלע חובות און זיי איינגעשטילט.

ביי אַ פראַנצויזישן סוחר האָט מען דערווייל געקויפט
אויף באַרג זעקס פאַר ווייסע הענטשקעס פאַר די, וואָס וועלן
טראָגן דעם ארון צו דער אייביקער רו

די לוייה איז פאָרגעקומען דעם 25-טן פעברואַר. מען האָט
ספינאָזאָן באַגראָבן אויף דעם בית-עלמין פון דער נייער קירך
אויף דער ספיי.

קיין סך מענטשן זענען אויף דער לוייה נישט געווען. קיין
רעדעס האָט מען נישט געהאַלטן. עס זענען נאָכגעפאָרן אינ-
גאַנצן זעקס קאָטשן. די מערסטע אָנהענגער זיינע האָבן אין
האַג נישט געווינט און צווישן זיי האָבן זיך געפונען אַזעלכע
אַרימע לייט, אַז זיי האָבן זיך נישט געקענט דערלויבן קומען
אַפילו פון אַמסטערדאַם.

דער דאָקטאָר שולער האָט זיך אויך נישט געקענט באַ-
טייליקן אין דער לוייה. אין דעמזעלבן טאָג ווען ספינאָזאָ איז
געשטאַרבן, איז ער אַוועקגעפאָרן קיין אַמסטערדאַם.
אין דעם פּנס פון דעם בית-עלמין געפינט זיך פּאָלגנדע
נאָטיץ :

„25 פעברואַר : אין זעלבן טאָג איז באַגראָבן בענעדיקטוס
ספינאָזאָ, וואָס האָט געווינט אַנטקעגן די הייזער פון הייליקן
הויז“ (ד. ה. דעם האָספיטאַל).“

פאַר דעם קבר האָט מען באַצאָלט 12 פּלאַרינען.
קיין מצבה אָדער טאָויל-ברעט האָט נישט באַצייכנט דאָס
אַרט, וווּ ספינאָזאָ איז באַגראָבן געוואָרן.

אין אַ סך יאָרן שפּעטער האָט דער פּרעדיקער קאראָלוס
פּוּרמאַן, אַ פּאַנאַטישער שונא פון דעם פּילאָזאָף, פאַרפּאַסט
פּאָלגנדן אויפשריפט פאַר ספינאָזאַס מצבה :

„אויף ב. ד. ס. (בענעדיקטוס דע ספינאָזאַ) שפיי אויף
זיין קבר! דאָ ליגט ספינאָזאַ! אויב זיין וואָרט קען נישט באַ-
גראָבן ווערן, טאָ זאָל אים כאַטש די מגפה פון דער נשמה
נישט אויפּרעסן.“

און פּדי מען זאָל די ווערטער נישט אויסטייטשן צום
גונסטן פון ספינאָזאַן, האָט ער די פּאָלגנדע גראַמען צוגעגעבן :
„בענעדיקטוס דע ספינאָזאַ

אַ כּופּר-ייד, וואָס האָט אַליין ווילד קעגן גאָט געקעמפט
קיין מיאוסערן מאַנסטער האָט דער גהינום קיינמאַל נישט געזען!
ווייל דו פאַרלייקנסט דעם, פאַר וועמען שדים ציטערן!
ווער איז אַזוי ביין ווי דו! באַמת איך ווייס עס נישט!“

דער טויט האָט אָנגעהויבן ביסלעכווייז באַזוכן די איבער-
געבליבענע פריינט פון ברוך ספינאָזאָ.

אין סעפטעמבער 1677 איז פלוצלונג געשטאַרבן אין
טשארלס-טאָן (ענגלאַנד), דער אַלטער פריינט הענרי
אַלדענבורג.

דעם 23-טן אָקטאָבער 1678, איז אין ראָטערדאַם געשטאַרבן
דער דאָקטאָר יאָקאב אסטן.

דאָן איז געקומען די ריי אויף ספינאָזאַס הויז-דאָקטאָר.
דעם 2-טן סעפטעמבער 1679 איז אין זיינע בליענדע 28 יאָר

געשטאַרבן דער דאָקטאָר געאָרג הערמאנוס שולער.
דעם 25-טן נאָוועמבער 1681 איז אין אַמסטערדאַם גע-

שטאַרבן דער אַלטער, געטרייער דאָקטאָר לוּדוויק מעיער.
אין צוויי יאָר שפעטער איז אַוועק פון דער וועלט דער,

וואָס האָט אַם טיפסטן געפילט די ווונד פון פאַריתומטקייט נאָך
ספינאָזאַס טויט. דאָס איז יאַריג יעלעס. ער איז גע-

שטאַרבן דעם 22-פּעברואַר 1683.

דער לעצטער פון די, וואָס זענען געשטאַרבן און האָבן
געקאָנט ספינאָזאַן — איז דער פּילאָזאָף לייבניץ. ער איז

געשטאַרבן אין אַ טיפן עלטער, דעם 14-טן נאָוועמבער 1716.
נאָך דעם, ווי די מוטער-ערד האָט צוגענומען אַלע

פריינט, אמהע און פלומרשטע — ווי אויך אַלע שונאים, אָפּענע
און באַהאַלטענע — האָט זיך אָנגעהויבן וועבן די גרויסע לע-

גענדע פון דעם אַמסטערדאַמער יידן ברוך דע ספינאָזאַ.

די לעגענדע פון הייליקן מאַרטירער פאַר זיינע נאַכפאַל-

גער; די לעגענדע פון שרעקלעכן שטן און אַנטי-קריסט — פאַר

זיינע ביטערע, אייביקע שונאים.

אַזוי לעבט ער און וועט לעבן עד קץ העולם.

ד י ר ו ש ה

אין א פאר טעג נאך דער לוייה איז מען צוגעטרעטן צו
ליקווידירן די ערדישע ירושה פון ברוך דע ספינאָזאָ.
מען האָט קודם כל נאָך אַמאָל באַשריבן אַלע זאַכן, וואָס
זענען געווען אין די צוויי קליינע קעמערלעך וווּ ספינאָזאָ האָט
געוווינט. דאָס מאָל האָט די אַרבעט דורכגעפירט דער יונגער
יאן ריאָווערטש. ער איז געקומען צופאַרן דעם 3-טן
מערץ פון אַמסטערדאַם קיין האַג און האָט באַלד אָנגעהויבן
אינווענטאַריזירן די ירושה. עס האָבן אים געהאַלפֿן אין דער
אַרבעט: דער נאָטאַריוס, דער בעל-הבית וואָן דע ספיק און
וואַרשיינלעך אויך דער האַגער דאָקטאָר אַבראַם סלינגער-
לאַנד. אַ פריינט פון ספינאָזאָן, וועגן וועלכן מיר ווייסן כמעט
ווי גאַרנישט.

ביי דער צווייטער אינווענטאַריזאַציע האָט זיך אַרויסגעוויזן,
אַז עס זענען פאַראַן אַ סך מער זאַכן, ווי מען האָט אַריינגעצויגן
אין דער ערשטער רשימה. קודם כל האָט מען געפונען אַ סך
מער מלבושים, ווי עס האָט זיך געלאָזט פעסטשטעלן ביי דער
ערשטער באַשרייבונג אין דער שנעל, באַלד נאָך ספינאָזאָס
טויט.

עס האָט זיך אָבער אַרויסגעוויזן, אַז אַ סך זאַכן פעלן;
מען האָט געגנבעט ביכער, בריוו און סתם געגנשטאַנדן, וואָס
האָבן באַלאַנגט צו ספינאָזאָן. דאָס איז געווען אַ גנבה נישט

צוליב נוצן נאָר אויס פּיעטעט, פּדי צו האָבן אַ אַנדענק נאָך דעם באַליבטן, ווען אַפילו נישט פאַרשטאַנענעם פּילאָזאָפּ.

דעם שרייב-טיש מיט אַלע מאַנוסקריפטן און מיטן גרעסטן טייל בריוו האָט דער באַלעבאַס וואָן דע ספּיק איבערגע-געבן רי אַווערטשן ערב ספּינאַזאַס טויט. דערדאָזיקער שרייב-טיש האָט אַרויסגערופן אַפילו אַ סכּסוך מיט ספּינאַזאַס משפּחה. עס האָט זיך פאַרשפּרייט אַ קלאַנג, אַז ספּינאַזאַס האָט געהאַט געלט; און דאָס געלט זאָל ליגן באַהאַלטן דווקא אין שרייב-טיש צוזאַמען מיט די מאַנוסקריפטן און בריוו. דאַמאַלסט האָט זיך ספּינאַזאַס שוועסטער רבקה, און דער פּלימעניק דניאל בן שמואל קאַזערעס, דער זון פון דער צווייטער שוועסטער, מרים, זיך געווענדט מיט אַ פּאָדערונג צו באַקומען די ירושה. מען האָט זיי פאַרגעשלאָגן זיי זאָלן כאַטש באַצאָלן די קאַסטן פון דער לוייה. די משפּחה האָט זיך אָבערגעוואַקלט דאָס צו טאָן, נישט האָבנדיק די זיכערקייט, אַז עס וועט עפּעס בלייבן פון דער ירושה. רי אַווערטשן האָט דורך וואָן דע ספּיק פאַרויכערט די שוועסטער מיט דעם פּלימעניק, אַז דאָס גאָלד, וואָס זיי זוכן נאָך דעם פאַרשטאַרבענעם, געפינט זיך נישט צווישן די געדאַנקען פון דעם פאַרשטאַרבענעם ברודער און פעטער.

איז געבליבן צו וואַרטן ביז דעם אויסשטייג, ביז עס וועלן פאַרקויפט ווערן עפּנטלעך די אַלע זאַכן פון ספּינאַזאַס. פּדי צו דעקן די הוצאות און באַצאָלן די חובות, וואָס זענען גאַראַנטירט געוואָרן פון די נישט פאַרמעגלעכע פּריינט זיינע. דערוויייל איז פון שידאָם געקומען צופּאָרן דע ווריטעז, אַ ברודער פון שמעון דע ווריטעז, איינער פון די איבערגעבנסטע תּלמידים און פּריינט פון ספּינאַזאַס. ער האָט באַצאָלט וואָן דע ספּיקן אַלע חובות פאַר דער זירה, עסן און אַרבעט. און דער גוטער באַלעבאַס איז געבליבן צופּרידן.

אָבער קיין געלט אויף דעקן אַלע הוצאות איז פאַרט נישט געווען. דעריבער האָט מען באַשלאָסן צו פאַרקויפּן פון אַן אויסשטייג די זאַכן פון ספּינאַזאַס.

דינסטיק דעם 2-טן נאָוועמבער, 1677, האָט זיך אין, האַר-לעמער קוראנט" באַוויזן פּאָלגנדער אַנאַנס:

„אין האג, אין הויז פון מאַנסיע הצנדריק וואָן דע ספיק, אַ מאַלער, וואָס וווינט אויף דער פּאַויליאַנסגראַכט אַנטקעגן דער דובעלעס גאַס, וועט מען קומענדיקן דאָנערשטיק, דעם 4-טן נאַחזעמבער, 9 אַזויגער אינדערפרי, פאַרקויפן אַלע איבער-געבליבענע זאַכן פון דעם פאַרשטאַרבענעם בענעדיקטוס דע ספינאַזאַ, אַלזאָ: ביכער, מאַנוסקריפּטן, לאַנגעטן, פאַרגרעסער-גלעזער, געשליפענע גלעזער און פאַרשיידענע פּלום צו שלייפן, אויך מילשטיינער, גרויסע און קליינע, מעטאַלענע שיסלען א. א. וו.“

צו דעם אויסשטייג זענען געקומען אַ סך מענטשן. דעם בעסטן פרייז האָבן באַקומען ספינאַזאַס ביכער. די מאַנוסקריפּטן האָט מען נישט ליציטירט, ווייל זיי האָבן זיך געפונען אין אַמסטערדאַם ביי ריאָווערטשן און זענען בכלל נישט געווען באַשטימט פאַרן פאַרקויף.

אין סך הפּל האָט דער אויסשטייג אַריינגעבראַכט 430 גולדן מיט 13 שטיבער; פון וואָס עס איז געבליבן נאָר 392 גולדן, ווייל מען האָט געמוזט באַצאָלן די קאַסטן פון דער ליציטאַציע.

רבקה דע ספינאַזאַ האָט תּיכּף אַרויפגעלייגט אַן אַרעסט אויף דער סומע, מיינענדיק אַז דאָס איז די „ריינע“ ירושה. ווען זי האָט זיך אָבער דערוויסט, אַז די סומע איז באַשטימט פאַר צאָלן די חובות און עס איז נישט אויסגעשלאָסן, אַז די שוועסטער וועט אפשר מוזן עפעס דערלייגן פּדי נישט צו פאַרשע-מען דעם ברודער, פון וועלכן מען האָט זיך ביים לעבן אָפּגע-זאָגט, און נאָכן טויט פון „אחר“ איז מען געקומען נאָך זיין געלט, האָט זי שוין חרטה געקראָגן אויף דעם גאַנצן ענין און האָט זיך אָפּגעזאָגט פון דער ירושה בכלל.

אָבער די פריינט זיינע, די אמתע איבערגעבענע תּלמידים און חסידים זיינע, האָבן זיך נישט אָפּגעזאָגט פון יענער ירושה וועגן וועלכער רבקה דע ספינאַזאַ האָט מסתמא נישט געוויסט, נישט געוואָלט וויסן און אַפילו נישט פאַרשטאַנען צי מען דאַרף וויסן: דאָס איז די גייסטיקע ירושה.

עס זענען געבליבן פּתבים, וואָס מען האָט באַדאַרפט אַרויסגעבן. קיין געלט אויף הוצאות איז נישט געווען. די

ליציטאציע האָט קוים געדעקט די סומע, וואָס איז געווען
גויטיק אויף צו באַצאלן די וויכטיקסטע חובות. יאן ריאָ-
ווער טש האָט לכּחהילה נישט געוואַסט וואָס צו טאָן. עס
ווייזט זיך אויס, אַז ער האָט אין אָנפאַנג נישט געהאַט בדעה
אַרויסצוגעבן די שריפטן. דער גוט אינפאַרמירטער דאָקטאָר שולער
האַט געשריבן צו לייבניץ, אַז דער מאַנסקריפט פון דער
„עטיק“ געפינט זיך ביי אַ פריינט. ד. ה. ביי ריאָווערטשן און
מען קען אים אָפקויפן פאַר 150 גולדן.

מען דאַרף וויסן, אַז בעת לייבניץ האָט באַזוכט ספינאָזאָן
אין האַג, האָט ער ביי אים געזען דעמאָזיקן מאַנסקריפט.
לייבניץ איז נישט געווען איינשטימיק מיט ספינאָזאָן אין אַ סך
פונקטן — אָבער ער האָט פאַרשטאַנען, אַז זיינס אַ ווערק האָט
אַ באַדייט און מען דאַרף דאָס ראַטעווען. ער איז געווען דאָ-
מאַלסט אַ ביבליאָטעקאַר ביים פירשט אין האַנאווער און פאַר-
שטייט זיך, אַז אַזאַ סומע פאַרן כתב יד האָט געקענט אַריי-
קומען נישט פון לייבניץ גופא, נאָר פון פירשט.

אָבער ווי עס ווייזט אויס, איז דער געדאַנק וועגן פאַר-
קויפן דעם כתב יד פון דער „עטיק“ אַרויפגעשוואַמען אין דער
מינוט פון היילפלאַזיקייט, ווען די פריינט פון ספינאָזאָן האָבן
נאָך נישט געקענט אַפילו אַ קלער טאָן וואָס צו טאָן מיט דער
ירושא. אַזוי ווי שולער האָט זיך אויך געפונען צווישן דער
גרופע פריינט, האָט ער באַלד זיך צונויפגעשריבן מיט לייבניץ
און אים אינפאַרמירט וועגן דעם.

אָבער אינצווישן האָבן די פריינט פון דעם פאַרשטאַרבנעם
געהאַט אַ באַראַטונג און באַשלאָסן אַרויסצוגעבן די עטיק מיט
די אַנדערע כתבים; דער גאַנצער פלאַן פון פאַרקויפן דעם
כתב יד איז אַזוי אַרום אויפגעגעבן געוואָרן.

דעם 29-טן מערץ 1677 האָט שולער אין אַ בריוו צו
לייבניץ געשריבן, אַז פון דעם פלאַן פון פאַרקויפן דעם מאַ-
נסקריפט וועט גאַרנישט נישט ווערן, ווייל מען האָט באַשלאָסן
אַרויסצוגעבן נישט נאָר די עטיק, נאָר אויך אַלע נישט פאַרענדיקטע
כתבים, און דורך דעם מאַכן די ווערק פאַר דאָס „אייגנטום פון
דער מענשהייט“.

איך פאַרטוי אייך די דאָזיקע ניס, — שרייבט ווייטער

דאָקטאָר שולער - און איך צווייפל נישט, אַז איר וועט עס האַלטן בסוד פאַר יעדערן, אַפילו פאַר אייערע פריינט - פדי אונזער פלאַן זאָל נישט צעשטערט ווערן.

דאָן אינפאָרמירט ער לייבניצן, אַז דער גרעסטער טייל פון ספינאָזאַס מאַנסקריפטן געפינט זיך ביי אים.

שולער האָט געהאַט ביי זיך: (1) דעם טראַקטאַט איבער דער פאַרבעסערונג פון פאַרשטאַנד. (2) וועגן טאלפעטער. (3) דעם פאַליטישן טראַקטאַט און אַ רייע בריוו.

ווען עס איז געקומען צו טראַכטן וועגן די נויטיקע הוצאות אויף אַרויסגעבן די ווערק, האָבן די פריינט בייגעשטייערט אויף אַזאַ אופן, אז יעדערער פון די פראַפעסיאָנעלע מענטשן, ד. ה. די דאָקטורים, האָט גענומען אויף זיך צו דעקן די קאַסטן פון פאַרשידענע ווערק.

אַזוי האָט ז"ר לודוויג מיינער גענומען אויף זיך די הוצאות פון דער עטיק, ד"ר בוימעסטער פון דער העברעאישער גראַמאַטיק און ד"ר שולער פון אַנדערע ווערק.

אַזוי ווי מען האָט באַשלאָסן אויך אַרויסצוגעבן די בריוו, האָט מען זיי זייער שטאַרק רעדאַגירט. מען האָט אַרויסגעוואָרפן אַלע פערזענלעכע עלעמענטן, אויסגעשטראַכן דעם גאַמען פון אַדרעסאַט (ד. ה. ספינאָזאַס). ביי די בריוו פון די נאָך לעבע-דיקע האָט מען פאַרביטן די פולע נעמען אויף ראשי-תיבות. נאָר די בריוו פון די געגנער האָט מען אָפגעדרוקט מיט די פולע נעמען. ווי: בלעיענבערג, בורג און אַנדערע. יאן הענדריקס דע גלאזעמאַקער איז באַאויפטראַגט געוואָרן איבערצוזעצן די ווערק אין האַלענדיש. דער געטרייסטער תלמיד יאריג יעלעס האָט אָנגעשריבן אויף האַלענדיש אַ הקדמה צו די איבערגעבליבענע כתבים, אין וועלכער ער האָט געגעבן אַ פאַר זייער וויכטיקע ביאָגראַפישע שטיקן. דאָקטאָר מעייער און אפשר גלאזעמאַקער האָט דידאַזיקע הקדמה איבערגעזעצט אין לאַטיין, ווייל יעלעס האָט אַ הויך האַלענדיש קיין שום שפראַך נישט געקענט. ריאָ-ווערטש האָט געמאַכט אַ גראַוויר פון ספינאָזאַס, צו וועלכן דאָקטאָר בוימעסטער האָט צוגעשריבן אַ לאַטיינישן שיר.

אין אַ פרייער איבערזעצונג לייענט זיך דער שיר אזוי:

„דער, וואָס האָט דורכגעדרונגען די נאַטור, גאָט
און דעם סדר פון אַלזיין:
„ספינאַזאַ, ווערט געוויזן אויף דעמדאָזיקן בילד.
„נאָר צויקסיסעס מייסטער-פינדזל וואַלט געקענט
מאָלן זיין פנים
„אַבער אַפילו זיין קראַפט איז נישט אימשטאַנד
אַפצושפּיגלען זיין גייסט.
„ער אַנטפלעקט זיין מאַכט אין די ספרים, די
העכסטע ענינים באַרייט,
„ווער עס וויל דערקענען דעם גייסט, זאָל לייענען
זיינע ווערק.“

די אַרבעט גייט אָן שטיל און לאַנגזאַם. אַרום האָט גע-
לויערט די סטאַדע פון שונאים, וואָס האָט געקענט זייער לייכט
צעשטערן דעם גאַנצן פּלאַן. נישט אומזיסט האָט דאָקטאָר שולער
געבעטן לייבניצן זיין דיסקרעט מיט די ידיעות: ער האָט גוט
פאַרשטאַנען די לאַגע אין האַלאַנד.

צו יענער צייט האָט זיך די קירכלעכע רעאַקציע אַזוי
פאַרשטאַרקט, אַז אַרויסטרעטן אָפּן מיט ספינאַזאַס ווערק וואַלט
געווען אַ געפאַר. אַלץ האָט געמוזט געטאָן ווערן קאַנספּיראַטיוו.
פּדי נישט קאַמפּראַמיטירן די מענטשן, וואָס האָבן ווען עס איז
געהאַט צו טאָן מיטן „כּופּר“ – האָט מען אויסגעמעקט זייערע
נעמען פון די בריוו, דאָס גאַנצע בוך האָט געמוזט אַרויסגע-
געבן ווערן אַנאָנים. אַפילו דאָס אָרט פון דרוקן האָט מען נישט
געטאַרט דערמאָנען.

אין יוני 1677 זענען שוין ספינאַזאַס פּתבים געווען אין
דרוק. זיי האָבן געזאָלט גלייכצייטיק דערשיינען אין צוויי שפּראַכן:
אין האַלענדיש און אין לאַטיין.

די האַלענדישע אויסגאַבע איז אַבער נישט געקומען צו-
שטאַנד.

סוף אַקטאַבער 1677 איז אָבער שוין געווען אינגאַנצן פאַר-
 פֿיק די לאַטיינישע אויסגאַבע פון ספּינאַזאַס כתבֿים.
 דער באַנד האָט אַנטהאַלטן פּאַלגנדע ווערק: 1) די עטיק.
 2) דער פּאַליטישער טראַקטאַט (געבליבן נישט פּאַרענדיקט).
 3) טראַקטאַט וועגן פּאַרבעסערן דעם שכל. 4) בריוו צו און פון
 ספּינאַזאַן, און 5) אַ קאמפּענדיום פון אַ גראַמאַטיק פון דער
 העברעאישער שפּראַך. דאָס בוך האָט געהאַט 726 זייטן, קוואַרטא
 פּאַרמאַט.

„די שריפטן, וואָס דאָס בוך אַנטהאַלט - האָט געשריבן
 אין דער הקדמה יאָריגעלעס. - זענען מערסטנטייל
 נישט פּאַרענדיקט און מען וועט באַדויערן, וואָס דער מחבר
 האָט זיי נאָכאַמאָל נישט איבערגעקוקט, דורכגעזען און אויך
 פּאַרבעסערט. נישט קוקנדיק דאַרויף האָט מען געהאַלטן פאַר
 ראַטזאַם זיי צו פּאַרעפּנטלעכן, ווייל די געלערנטע וועלט וועט
 פון זיי שעפּן נישט קיין קליינעם נוצן און אַ לעזער, וואָס איז
 גלייכצייטיק אַ פּילאָזאָף וועט זיין וויסן פון זיי פּאַרגרעסערן.“
 דאָן ווערט דערציילט אין קורצן ספּינאַזאַס ביאָגראַפּיע -
 און מאַטיווירט, פּאַרוואָס ווערט דעם מחברס נאָמען נישט
 דערמאַנט.

„דער נאָמען פונם מחבר סיי אויפן שער-בלאַט און סיי
 אויפן בוך גופא, ווי אויך אומעטום, איז באַצייכנט נאָר מיט
 די ראשי-תיבות. דאָס איז דערפאַר, ווייל ער האָט אַ קורצע צייט
 פאַר זיין טויט אויסדריקלעך פּאַרלאַנגט, אַז זיין נאָמען זאָל נישט
 פיגורירן אויף דער „עטיק“, וואָס ער האָט נאָך ביים לעבן צו-
 געגרייט צום דרוק. פּאַרוואָס האָט ער דאָס אָבער פּאַרבאַטן,
 שיינט צו זיין באַגרינדעט נאָר דערמיט, ווייל ער האָט נישט
 געוואָלט, אַז זיין לערע זאָל טראַגן זיין נאָמען.“

און צום סוף ווערט אזוי געזאָגט:

„די אַלע, וואָס האָבן אויפריכטיק ליב דעם אמת און
 שטרעבן צו אַ גרינטלעכער און זיכערער דערקענטעניש פון
 זאַכן - וועלן אָן ספק פילן דעם טיפּסטן צער צוליב דעם,
 וואָס די שריפטן פון אונזער פּילאָזאָף זענען מערסטנטייל נישט
 פּאַרענדיקט געוואָרן. עס איז באמת צו באַדויערן, וואָס דער טויט
 האָט אזוי שנעל צוגענומען דעם, וואָס איז שוין אזוי ווייט

אױועק מיט זיין אויספאָרשן דעם אמת און האָט אַרויסגעױזן
אָױפֿיל גרייטקייט פֿאַר דער װײטערדיקער אַרבעט. דער צער
איז נאָך גרעסער, װײל מען װאָלט געקענט פֿון אים דערוואַרטן
בישט נאָר די פֿאַרענדיקונג פֿון זײנע כתבים אַליין, נאָר אויך אַ
גאַנצע פֿילאָזאָפֿיע אויף װאָס ער איז מרמז אין פֿאַרשידענע
שטעלן פֿון דער „אָפֿהאַנדלונג איבערן פֿאַרבעסערן דעם שכל...“
אויפֿן שער-בלאַט האָט י אַן ר י אָ װ ע ר ט ש זײן
נאָמען נישט געגעבן. מען האָט אים צו גוט געקענט אין די
געװײמע קאַנצעלאַריעס פֿון די קירכנראַטן און דעריבער האָט
ער נישט געװאָלט שטערן דעם בוך — און אפשר אויך זיך
אַליין.

אָױ שנעל װי עס זענען דערשינען די איבערגעבליבענע
כתבים פֿון ברוך דע ספֿינאָזא — האָט זיך פֿון אַלע זײטן אָנ-
געװיבן אַ שאַרפע אַטאַקע קעגן זײ.
י אַ אַן ג ע אַ ר ג ג ר ע ױ ן ן ס, דער אױטרעכטער פֿראַ-
פעסאַר האָט װעגן דיִדאָזיקע שריפטן אָױ געשריבן:

„אין האַלאַנד איז דערשינען גאָר אַן אפיקורסיש ספר;
ספֿינאָזאַס לערע איבער זײטן און זעל מיט נאָך אַנדערע איבער-
געבליבענע װערק פֿול מיט געמײנהײט און גאַטלאָזיקייט; ער
איז באמת װערט צוריק אַרײנגעװאָרפֿן צו װערן אין די פֿינסטער-
נישן פֿון גהינם — פֿון װאַנעט ער איז געקומען אויף דער ליכ-
טיקער װעלט, צו שאַנד און צו שפּאַט פֿון דער מענטשהײט. די
ערד האָט אין משך פֿון לאַנגע דורות נישט געזען אַזאַ פֿאַר-
דאָרבן פֿאַרזעעניש. מיט שאַרפֿזיניקע ראיות װײל ער אויפֿטרייס-
לען אין דער גאַנצער װעלט דעם אַלגעמײנעם גלױבן אין גאָט
און אין דער אומשטערבלעכקייט פֿון דער נשמה, און אים אויס-
װאַרצלען פֿון די מענטשלעכע הערצער. געטער! נעמט אָװעק
דיִדאָזיקע מגפה פֿון דער ערד!“

נאָך דעמדאָזיקן שאַרפֿן אַטעסטאַט פֿון אַ „פֿראַפּעסאָר“ —
זענען געקומען די קירכנראַטן און האָבן באַשלאָסן צו פֿאַרבאָטן
דאָס לײענען פֿון ספֿינאָזאַס ירושה.

דעם 4-טן פעברואַר 1678 איז דער לײדענער קירכנראַט,
נאָכדעם, װי ער האָט זיך באַקענט מיטן אײנהאַלט פֿון די אי-
בערגעבליבענע כתבים — געקומען צום שלום, אַז דאָס בוך

רופט אַרויס אַ גרויל. מען האָט געלייענט פאַרשידענע אויס-
 צוגן פון דעם ספר און באַשלאָסן צו ווירקן, אַז דאָס שעדלעכע
 און גיפטיקע בוך זאָל ווי ווייט מעגלעך ווערן אונטערדריקט.
 דעם 6טן יוני 1678 האָט דער ליידענער קוראַטאָר און
 בירגערמייסטער אָנגענומען אַ באַשלוס דאָס ווערק צו פאַרברענען.
 ענדלעך האָט מען דעם ציל דערגרייכט.

דעם 25טן יוני 1678 האָבן די שטאָטן פון האַלאַנד און
 מערב-פריזלאַנד אַרויסגעגעבן אַ דעקרעט, וועגן אַן ענטגילטיקן
 פאַרבאָט פון ספינאַזאַס ירושה.

דאָמאָלט האָט זיך אויף די גאַסן פון די האַלענדישע
 שטעט און שטעטלעך באַוווּן פאַלגנדע מעלדונג:*

פ ל א ק א ט

„די שטאָטן פון האַלאַנד און מערב-פריזלאַנד שיקן אַ גרוס
 צו די אַלע, וואָס וועלן דעם פלאַקאַט זען אָדער הערן פאַר-
 לייענען. מיר טוען צו וויסן, אַז מיר האָבן זיך דערוווסט וועגן אַ
 געוויסן בוך אונטערן נאָמען: ב. ד. ס. איבערגעבליבענע ווערק
 און, אַז מיר האָבן זיך איבערגעצייגט, אַז דאָס בוך אַנטהאַלט
 זייער אַ סך אפיקורסישע, קעצערישע און גאַטלאַזע מיינונגען.
 דורך דעם בוך קען אַראָפּגעפירט ווערן פון דעם איינציקן און
 אמתן וועג פון ישועה נישט נאָר דער פשוטער לייענער אַליין,
 נאָר עס ווערט אויך חרוב די לערע פון קריסטוס' מענטשווערן
 און תחית-המתים אויפשטיין, ווי אויך פאַרשיידענע אַנדערע
 זייער וועזנטלעכע עיקרים פון דער אַלגעמיינער קריסטלעכער
 אמונה. הויך דעם האָט דער מחבר אינגאַריט און באַזייטיקט
 דעם אויטאָריטעט פון נסים, דורך וועלכע גאָט דער אַל-
 מעכטיקער האָט געוואָלט באַוווּיזן זיין מאַכט און געטלעך כח צו
 באַפעסטיקן דעם קריסטלעכן גלויבן. ער טוט עס אויף אַזאַ אופן,
 אַז ער וויל דעם לעזער אַריינטענהן, אַז דער אמת פון דער
 געטלעכער אַנטפלעקונג מוז זיין באַפעסטיקט נישט דורך נסים,
 נאָר דורך דער חכמה פון דער לערע גופא. (נסים רופט ער
 אַן עס הארצות און איר קוואַל איז - רשעות.) ווייטער טענהט
 ער - אַז ווען מען איז נישט בכח אויסצוטייטשן עפעס דורך

(* פרייע איבערזעצונג פון האַלענדיש.)

נאטירלעכע סיבות - דאמאלסט שטופט מען אריין דעם גלויבן
און דעם פועל-יוצא דערפון - די נסים. ער נעמט דערביי אָן,
אַז ווען מענטשן דרינגען נישט אַריין אַזוי טיף ווי ס'דאַרף צו
זיין אין די געזעצן פון דער נאַטור - דאַמאַלט איז פאַרשטענד-
לעך, אַז געוויסע דערשיינונגען שטעלן זיי זיך פאַר ווי נסים".
"חוץ דעם האָט דער מחבר זיך באַנוצט מיט פילע און
פאַרשיידענע מעטאָדן פון ברענגען ראיות, וואָס זענען אין אַ
סתירה מיט דער מסורה פון די הייליקע ספרים און די עיקרים
פון ישוע-ווי דאָס ווערט געלערנט אין די עפנטלעכע קירכן. און
דאָס אַלץ (האָט ער געטאָן) פדי צו באַשיצן זיינע שוין פריער
דערמאָנטע באַהויפטונגען, פיינטלעכע פאַר דער רעליגיע און אין
תוך גאַטלאַזע".

"אַזוי ווי מיר קוקן מיט דער העכסטער אומצופרידנהייט
אויפן דרוקן, פאַרקויפן און פאַרשפרייטן פון דעם דערמאָנטן
בוך - דעריבער האָבן מיר אַנערקענט פאַר פאַסיק צו ערקלערן,
אַז דאָס בוך איז אַפיקורסיש, גאַטלאַז און קעצעריש".
"מיר טוען דאָס איצט און דערמיט פאַרווערן מיר אונטער
דער גרעסטער שטראַף דאָס בוך צו פאַרשפרייטן, צו דרוקן, צו
פאַרקויפן און צו איבערדרוקן - ווי אויך, עס איבערזעצן".
"אויך דאַרף מען אין דידאָזיקע לענדער דאָס דערמאָנטע
בוך מיט אַלע כחות אונטערדריקן און זען ביי יעדער געלעגנהייט,
אַז דער פשוטער בירגער זאָל נישט ווערן פאַרפירט פון אַזוינע
גאַטלאַזע תורות און נישט אַראָפגעפירט ווערן פון דעם וועג פון
אמתן גלויבן. און פדי קיינער זאָל נישט קענען זיך באַשיצן
מיטן תירוץ פון אומוויסנהייט - דעריבער באַפוילן מיר, אַז
אין אַלע פלעצער זאָל דער פלאַקאָט זיין באַקאַנט און אויסגע-
האנגען, דאָרט ווו עס קומט און זאָל האָבן די פעולה, וואָס
געוויינטלעך האָבן אויפרופן אין ענלעכע ענינים".
געגעבן אין האַג דעם 25-טן יוני, 1678.

אין א יאר שפעטער האָט דער פויפסט פאָרגרעסערט זיין
רשימה פון פאָרבאָטענע ספרים מיט ספינאָזאָס „טעאָלאָגיש-פּאָלי-
טישן טראַקטאַט“ און אין 1690, אויך מיט די איבערגעבליבענע
ספרים.

דידאָזיקע הזהרה איז נישט געווען קיין פּלאַטאַנישע. מיט
א התמדה, וואָס האָט פאָרדינט אַ בעסערן תכלית האָט מען
גענישטערט, געזוכט און גערודפט ספינאָזאָס ירושה, איר לייצענער,
פאָרקויפער, דרוקער און פאָרלעגער.

אין 1697 איז דער אַמסטערדאַמער בוכהענדלער וואָלפּ-
גריין פאָרמשפט געוואָרן צו באַצאָלן דריי טויזנט גולדן
שטראַף און אָפּזיצן אַכט יאָר אין תּפּיסה פאַר אָפּדרוקן אַ
פריינטלעך ווערק איבער ספינאָזאָן.

אין 83 יאָר נאָכן דערשיינען פון די איבערגעבליבענע
פּתבּים, אין 1761, האָט אַן אַמסטערדאַמער מוכר-ספרים באַצאָלט
דריי הונדערט גולדן פאַר פאָרקויפּן ספינאָזאָס ווערק.

דאָס בוך איז געוואָרן מיט דער צייט אַ גרויסע זעלטנ-
הייט: עס איז געווען ממש אַ געפאַר עס צו האָבן אין שטוב.
האָט מען געוואָלט צוזאַמען מיט דער געדרוקטער ירושה
פון ספינאָזאָ - אויך אויסראָטן זיין נאָמען.

די וועלט האָט אים באַהאַנדלט ווי אַ געפּרנטן הונט -
ווי לעסינג האָט זיך אויסגעדריקט.

עס האָט געמוזט איבערגיין צוויי הונדערט יאָר ביז ספי-
נאָזאָס ירושה, וואָס די פריינט און חסידים זיינע האָבן מיט
אָזוי פיל מסירות נפש אָפּגעראַטעוועט - אַ דאָס פאָרבאָטענע
און גערודפטע זאָל ווערן דער שטאַלצער אוצר פון דער מענטשהייט.
ער האָט באַמט געזיגט נאָכן טויט!

מאלעדיקטוס און בענעדיקטוס

נעגאטיווע און פאזיטיווע מיינונגען וועגן ספינאָזאָן.

(אן אויסוואַל)

דניאל מארהאף (ליטעראטור-היסטאָריקער, אין זיין בוך „פאָליהיסטאָר“, 1688):

„קען דען זיין עפעס מער פארדארבנדעס – ווי די ביכער פון בענעדיקט ספינאָזאָ? און דאָך באַזיגן זיי אַלעמען אין זייער טריאומפּאַלן מאַרש!“

יאהאן יאקאב שווד (אין זיינע „ידישע מער-קווירדיקייטן“, פראַנקפורט, 1717):

ספינאָזאָ איז „דורך דער צו גרויסער פרייהייט פון גריבלען זיך אין פילאָזאָפישע פראַגן אַריינגעפאלן אין אַ נעץ פון שענדלעכן אַטעאיזם“.

יאקאב ברוקער (אין זיינע „קורצע פראַגעס אויס דער פילאָזאָפישער היסטאָריע“, אולם, 1736):

„(ספינאָזאָ) האָט זיך געמאַכט אַזאָ אַפּשרעקנדן נאַמען, אַז ער ווערט אנערקענט פאַרן פאַטריאַרך פון אַלע אַטעאיסטן, און אַן אַטעאיסט און אַ ספינאָזיסט מיינט איינס און דאָסזעלבע“.

פרידריך דער גרויסער (אין זיין „אָנטי-מאָקיאַוועל“, 1740):

„ספינאָזאָ האָט אונטערגעבראַכן דעם פונדאַמענט פון גלויבן און האָט געפרוּווט אַרונטערוואַרפן דעם בנין פון רעליגיע“.

דו אַל ט ע ר (1694-1778) :

„מען מוז זיין אטעאזיס אָפּוואַרפן. אָבער צו דעם דאַרף מען נישט אויסטראַכטן קיין ליגנס וועגן זיין פּערזאָן. קיין מענטש איז נישט געווען אַזוי ווייט אין יעדן הינזיכט פון גאווהדיקער כבוד-זוכעריי, ווי ער, דאָס מוז מען אָפּן צוגעבן; לאַמיר אים נישט פאַרלוימדן, בעת מיר פאַרדאַמען אים.“

מ ש ה מ ע נ ד ע ל ס אָן (1729-1789) :

„איינס איז אַלץ: אָדער נאָך מער, ווי ער (ספינאָזא) זאָגט: דער אַלגעמיינער תּוֹך-באַגריף פון זייער אַ סך ענדלעכע קערפערס און אַ סך אומענדלעכע געדאַנקען – שאַפן איין איינ-ציקס אומענדלעך אַלץ, אומענדלעך אין שטח און אומענדלעך אין דענקען; אַלץ איז איינס.“

„מען האָט מיט רעכט באַווונדערט דעם שאַרפּזין, מיט וועלכן ער פירט אַרויס די גרונדאידעען פון זיין סיסטעם און פאַרבינדט אים ביו די קלענסטע דעטאַלן מיט געאַמעטרישער פּעסטיקייט.“

פ ר י ד ר יך ה י י נ ר יך י א ק א ב י (1743-1819) :
(מענדעלסאָנס אַ מיטצייטלער און דעבאטאנט איבער ספינאָזיסם) :
„און דו זיי מיר געבענטשט, אַ הייליקער בענעדיקטוס! ווי דו האָסט פּילאָאָפּירט איבער דער נאַטור פון דעם העכסטן וועזן און אפשר אויך זיך טועה געווען אין ווערטער – אָבער, איר אמת איז געווען אין דיין נשמה און איר ליבע איז גע-ווען דיין לעבן!“

ג ע אָ ר ג ק ר י ס ט אָף ל י כ ט ע נ צ ע ר ג ג ע :

שטאַרבן אין 1799) :

„אויב די וועלט וועט נאָך שטיין אָן אומצאָלברע צאָל מיט יאָרן – דאַמאָלסט וועט דער געלייטערטער ספינאָזיסם ווערן די וועלט-רעליגיע. דער שכל, אויף וועלכן מען דאַרף זיך פאַר-לאָזן, פירט אונז אַרויס דווקא אין דער ריכטונג און נישט אַנדערש – און עס איז אוממעגלעך – אַז ער זאָל אונז ערגיץ אַנדערש פאַרפירן!“

י א ה אָן ג אָ ט פ ר י ד ה ע ר ד ע ר (1744-1803) :

„זי (די ליבע) איז דער העכסטער שכל – פונקט ווי דער ריינסטער, געטלעכסטער ווילן: ווען מיר ווילן דאָס נישט

גלויבן דעם הייליקן יוחנן - דאן זאלן מיר גלויבן ספינאָזאָן, וועלכער איז געווען, אָן ספק, אַ סך געטלעכער און וועמענס פילאָזאָפיע און מאַראַל באַוועגן זיך אינגאַנצן אַרום דער אַקס (פון ליבע)."

י א ה א ן ו ו אָ ל פ ג א נ ג ג ע ט ע : (1749-1832) :
„איך לייען ספינאָזאָס עטיק... איך פיל, אַז ער איז מיר זייער נאָענט - הגם זיין גייסט איז אַ סך טיפער און ריינער פון מיינעם."

„אין ספינאָזאָס עטיק האָב איך געפונען אַ באַרויקונג פאַר מיינע ליידנשאַפטן: עס האָט זיך מיר אויסגעדוכט, אַז ער האָט מיר געגעבן אַ גרויסן און פרייען בליק איבער דער וועלט פון חושים און מידות. די געשטאַלט פון דערדאָזיקער וועלט פאַרגייט; איך וואָלט געוואָלט זיך נאָר מיט דעם באַשעפטיקן, וואָס האָט אַ דויערנדן צוזאַמענהאַנג און אין הסכּם מיט דער לערע פון ספינאָזאָ זיך פאַרשאַפן די אייביקייט פאַר מיינ גייסט." פ ר י ד ר י ך ש ל י י ע ר מ א צ כ ע ר (1798-1834) :

„...ער (ספינאָזאָ) איז געווען דורכגעדרונגען מיט דעם הויכן וועלט-גייסט; דאָס אומענדלעכע איז געווען זיין אָנפאַנג און סוף, דער אוניווערסום זיין איינציקע און אייביקע ליבע; אין הייליקער אומשוילד און טיפער עניוּת האָט ער זיך אָפגע-שפיגלט אין דער אייביקער וועלט און האָט געווען, אַז ער איז אויך איר באַליבטסטער שפיגל; ער איז געווען פול מיט רע-ליגיע און פול מיט רוח הקדש און דערפאַר שטייט ער אויך איינער אַליין און אומדערגרייכבאַר, אַ מייסטער אין זיין קונסט, דערהויבן איבער די פּראָפאַנע חברותא, אָן תּלמידים און אָן בירגער-רעכט." פ ר י ד ר י ך ש ל ע ג ע ל (1772-1829) :

„איך קען נישט פאַרשטיין, ווי אַזוי קען מען זיין אַ דיכטער און נישט פאַרערלעכן ספינאָזאָן, נישט ליבן אים און אינגאַנצן נישט ווערן זיינער אָן אָנהענגער." ... אין ספינאָזאָן געפינט מען דעם אָנפאַנג און דעם סוף פון דער פאַנטאַזיע... ער וועט אייך געבן אַ טיפן בליק אין די אינטימסטע וואַרשטאַטן פון פּאַעזיע - פון דעם זעלבן מין וואָס ספינאָזאָס פאַנטאַזיע, איז אויך זיין געפיל..."

ר ח ל ו ו א ר נ ה א ג נ (רחל לעווין) (1777-1833) :
„ספינאָזאַ געפעלט מיר זייער; ער דענקט זייער ערלעך;
דערגייט ביז צום טיפסטן אַבסאָלוט און דריקט עס אויס; איך
פאַרמאָגט ער אַ שיינעם כאַראַקטער פון אַ דענקער: אומפער-
זענלעך, מילד, שטיל; איינגעטאָן אין די טיפענישן און פון די
טיפענישן געשיקט (צו אונז)... איך האָב אים זייער ליב, דעם-
דאָזיקן מאַן...”

י א ה א נ ג אָ ט ל י ב פ י כ ט ע (1762-1814) :
„ספינאָזאַ קאָן נישט זיין איבערזייגט (אָו ער איז גע-
רעכט); ער האָט געקענט נאָר דענקען זיין פּילאָזאָפּיע -
אַבער נישט גלויבן - ווייל זי איז געשטאַנען אין דער
דירעקטער סתירה מיט זיינע נויטווענדיקסטע איבערזייגונגען אין
לעבן, אַ דאַנק וואָס ער האָט זיך געמוזט שטענדיק האַלטן
פאַר אַ פּרייען און זעלבשטענדיקן מענטש.”

„...ספינאָזאַ איז געווען ביים אַריינגאַנג (צו דער פּילאָ-
זאָפּיע). אַבער ער האָט נישט געקענט אַהין אַריינגיין.”

פ ר י ד ר י כ ש ע ל י נ ג (1775-1854) :
„וועגן אים (ר. ה. ספינאָזאַן) קען מען אייגנטלעך זאָגן:
„ער האָט געלעבט אין זיין סיסטעם.”

„...דעקאַרט און ספינאָזאַ! נאָר יחידים האָבן אייך פאַר-
שטאַנען, און נאָך ווינציקערע האָבן אייך געוואָלט פאַרשטיין.”
ג ע אַ ר ג ו ו י ל ה ע ל מ ה ע ג ע ל (1770-1831) :

„ספינאָזאַ איז דער צענטראַלער פּונקט פון דער מאַדער-
נער פּילאָזאָפּיע; אַדער ספינאָזיאַזם, אַדער קיין שום פּילאָזאָפּיע.”
ג אָ ט ה אָ ל ד א פ ר י מ ל ע ס י נ ג (1729-1781) :

„...די מענטשן רעדן תמיד וועגן ספינאָזאַן - ווי וועגן
אַ געפּנרטן הונט...”

„...עס איז נישט פאַראַן קיין אַנדערע פּילאָזאָפּיע, אַ הויך
דער פּילאָזאָפּיע פון ספינאָזאַ.”

י אָ ה אַ נ פ ר י ד ר י כ ה ע ר ב אַ ר ט (1776-1841) :
„ספינאָזאַ איז דער שטרענגסטער פּאַטאַליסט.”

„די עטיק פון ספינאָזאַ - איז אַפּן גערעדט - נידערי-
קער פון יעדער קריטיק.”

אַ ר ט ו ר ש אָ פ ע נ ה ו י ע ר (1788-1860) :

...צום סוף פון 16-טן און אנפאנג פון 17-טן יאָרהונדערט
האַבן געלעבט צוויי מענטשן אין וועלכע עס האָט, אָן ספק,
געלעבט אַ סך אַ גרעסערער פּילאָזאָפּישער טיפּזין, ערנסט און
כח - ווי אין אַלע אַנדערע (פון זיין צייט, ד. ה. בייקאַן,
האַבס, לאָק, יום, דעקאַרט, לייבניץ א. א.): דאָס זענען דזשיאָר-
דאַנאָ ברונאָ און בענעדיקטוס ספינאָזאַ.
„זיי געהערן נישט צו זייער יאָרהונדערט - לויט דעם,
ווי מען האָט זיי מקבל געווען. איינעם האָט מען באַלוינט מיטן
טויט און דעם אַנדערן מיט רדיפות און זלזוילים און זיי זענען
שטענדיק געבליבן ברעמד (די מענטשן פון דער צייט)... די
צייט איז נישט געווען רייף פאַר זיי; איצט אַ סך שפעטער,
אין 19-טן יאָרהונדערט, האָט מען זיי אָפּגעגעבן דעם געהעריקן
כבוד“.

לודוויג פייערבאך (1804-1872):

„וואָס ספינאָזאַ זאָגט איבער דער תּאוה, די פאַרלאַנגען,
דעם טרייב-כח, און הויפטזעכלעך וועגן דעם שכל און דער
דערקענטניש - דאָס געהערט אָן ספק צו די טיפּסטע און דער-
הויבנסטע געדאַנקען און גייסטרייכסטע (ענינים), וואָס איז ווען
עס איז איבער דידיאָיקע פּראָגן געזאָגט געוואָרן“.

שמואל רודלוצאטאָ (שד"ל) (1800-1865):

„דערדאָזיקער פּילאָזאָף. וואָס איז אַמאָל געווען פאַרשאַלטן
אין אַלע לענדער, האָט אין אונזער דור דערגרייכט אַזאַ באַ-
רימטקייט, אַז אַלע זיינע כתבים, וואָס זענען ביז איצט געווען
פאַרבאַטן, זענען איצט אויפסניי אָפּגעדרוקט געוואָרן און פאַר-
שפּרייט אין אַלע לענדער און אַפילו איבערגעזעצט אויף דייטש
און אויף פּראַנצויזיש און דעם מחברס נאָמען ווערט דערמאָנט
צום לויב און מיט אַ ברכה - אַזוי ווייט, אַז עס איז נישט
לאַנג דערשינען אַן העברעאישע באַשרייבונג פון זיין לעבן -
פול מיט שבחים (פאַר ספינאָזאַן)“.

„מיר געפעלט נישט, וואָס דער ביאָגראַף האָט נישט דער-
צייילט זיינע ליענער, אַז דערדאָזיקער פּילאָזאָף, וואָס האָט דאָך
געשטאַמט פון יידן, האָט זיך פון זיי דערווייטערט; האָט נישט
געלעבט מיט זיי און איז צווישן זיי נישט געשטאַרבן“.
...אָפּגעזען דערפון, דאָס ספינאָזאַס פּילאָזאָפּיע איז נישט

אָנצונעמען אַפילו אין איר ריין טעאָרעטישן טייל, ווייל זי לערנט אונז פאַרלייקענען גאָט - איז זי אָבער נאָך געפערלעכער און שעדלעכער צוליב איר פראַקטישער אָנווענדונג - ווייל זי לערנט אונז עגאָאיזם און אייגנוץ. ספינאָזאָ האָט בפירוש געשריבן, אַז ווער עס וויל לעבן אין הסכּם מיטן שכל, דער מוז זיך היטן פאַר יעדער רעגונג פון מיטלייד און רחמנות... גיב אַ קוק, מיין פריינט, וואָס פאַר אַן אונטערשיד איז צווישן דער תורה פון ספינאָזאָ און דער תורה פון משה רבינו אָדער - פון אונז-זערע צמאַליקע לערער ז"ל! און אויב ישראל איז ביז אונזער צייט געלייבט פאַר זיין מיטלייד און רחמנות - פאַרוואָס זאָלן מיר פלוצלונג אַוועקוואַרפן דאָס בעסטע, וואָס מיר פאַרמאָגן צוליב גאַרנישט און הערן און לויבן ספינאָזאָן, וואָס פּרעדיקט, אַז דער מענטש דאַרף זיך דערווייטערן פון רחמנות? ווער עס גיט אָפּ כבוד ספינאָזאָן און פאַרשפרייט זיין תורה, דער באַגייט אַ פאַרברעכן לגבי דער מענטשלעכער געזעלשאַפט, וועמענס ווילזיין און גליק באַשטייט אין דעם, אַז מענטשן נעמען אַג-טייל אין די לידן פון זייערע נאַענטסטע און באַגייען זיין רחמנותדיק."

היינריך היינע (1797-1856):

„די לערע פון ספינאָזאָ האָט זיך אַנטבלויזט פון דעם מאַטעמאַטישן מלבוש און פלאַטערט אַרום אונז ווי געטעס אַ ליד. דערפון נעמט זיך דער פעס פון אונזערע אַרטאָדאָקסן און פּיעטיסטן קעגן געטעס אַ ליד. מיט זייערע בערישע טאַצן טאַפן זיי תמיד נאָך דעמדאָזיקן שמעטערלינג וואָס פליט שטענדיק פון זיי אַוועק“.

„אַלע אונזערע היינטיקע פּילאָזאָפּן זעען די וועלט דורך די ברילן, וואָס ברוך ספינאָזאָ האָט געשליפּן - אפשר אַפּטמאַל ווייסן זיי נישט דערפון!“

משה העס (1812-1875):

„אזם, דער נאַטור-מענטש, איז דער פראַטאָטיפּ פון אַלטער-טום; ישוע הנוצרי, דער גאַטמענטש - דער פראַטאָטיפּ פון מיטל-אַלטער; ספינאָזאָ, דער פשוטער מענטש, דער פראַטאָטיפּ פון דער נייער צייט“.

פיערדזשאַזאָפּ פּרודאָן (1809-1865)

...ווען דעקארט וואָלט נישט געטראַכט, וואָלט ספינאָזאַ
נישט געשריבן. ווייל ספינאָזאַס סיסטעם איז נישט קיין אַנ-
דערשדיקע ווי דעקארטס - נאָר אויסגעפּוצט, קאָרעגירט, בעכער
פאַרבונדן, פּאַלשטענדיקער און קאָנסעקווענטער, געמאַכט פון אַ
גענז, וואָס צייגט אַרויס אַן אויסערגעוויינטלעכן פּח און אַן
אומפאַרגלייכבאַרע אַריגינאַליטעט - נישט קוקנדיק דאַרויף, וואָס
ער גייט אין פרעמדע טריט".

גוסטאָו פּלאָבער (1821-1880) (אין אַ בריוו צו
זשאָרוש זאָן אין 1870):

"איך האָב געקענט ספינאָזאַס עטיק, אָבער נישט זיין
טעאַלאָגיש-פּאַליטישן טראַקטאַט", וואָס האָט מיך איבעראַשט,
פאַרבלעדט, אַריינגעבראַכט אין אַ באַווונדערונג. גאָט אין הימל,
איז דאָס אַ מענטש! איז דאָס אַ קאַפּ! זיין וויסן! זיין גייסט!"
פּרידריך נייטשע (1844-1900):

"איך בין אינגאַנצן דערשטוינט, אינגאַנצן אַנטציקט! איך
האָב אַ פאַרגענגער און נאָך וואָס פאַר איינעם! איך האָב
לחלוטין ספינאָזאַן נישט געקענט..."

"...אין פינף פונקטן פון זיין לערע האָב איך זיך נאָך
אַמאָל געפונען. דערדאָזיקער אייגנאַרטיקער און איינזאַמסטער
דענקער איז מיר גראָד אין די ענינים אַם נאָענטסטן: ער לייקנט
אַפּ די פרייהייט פון ווילן, די צוועקן, דעם מאַראַלישן סדר פון
דער וועלט. דאָס אַלטרויסטישע, דאָס שלעכטע... ווונדערלעך!"
געאָרג ברעסלדעס (1842-1927):

"ספינאָזאַ! אַ געוויסע וואַרימקייט צעגיסט זיך איבערן
קערפער, אַזוי אָפט, ווי מען דערמאָנט זיך וועגן אים און מען
פאַרטיפּט זיך אין אים. ווער עס האָט אים אין דער יוגנט גע-
לייענט, דער האָט זיין גייסט געטובלט אין אַ ברענענדיקן,
לויטערנדין פּיער, ספינאָזאַ איז דער קדוש פון דענקען, ווי
שעלי - פון פּאַעזיע".

אַטאָווייניגער (1881-1903):

"ספינאָזאַ איז קיין גאון נישט געווען. צווישן אַלע איינצלענע
געשטאַלטן אין דער געשיכטע פון דער פּילאָזאָפיע איז נישט אַ
אַזאַ אַרימער אין געדאַנקען און פאַנטאַזיע פּילאָזאָף ווי ספי-
נאָזאַ".

ה ע ר מ א ן ק א ה ע ן (1842-1918):

„די ביבל-פארשונג האָט באַוווּזן, און דאָס איז אַלגעמיינ
אַנערקענט געוואָרן – אַז ספּינאַזאַ האָט נישט געהאַט דעם
מינדסטן באַגריף וועגן די אמתע שעפּער פון יידנטום, פון די
נביאים“.

...ספּינאַזאַ איז פאַר דער נייערער געשיכטע פון יידן-
טום אַ גרויסע שטערונג און דעריבער אַ גרויסער אומגליק
(Missgeschick), ווייל זייט לעסינג און הצרדער האָבן
אים שטאַרק אויפגעוהויבן, נאָכדעם ווי די קריסטן פון
אַלע פאַרטייען – נישט נאָר די דאָגמאַטישע פּאַנאַטיקער, נאָר
אפילו לייבניץ און טאַמאַזיוס האָבן זיך פון אים אָפּגעזאָגט –
איז ער פאַר דער נייער צייט געוואָרן מיט זיין טראַקטאַט,
דער אויטענטישער מקור פון ביבלישן און רבנישן יידנטום“.

פּרײַז מױטנער (1840-1923):

„ספּינאַזאַ וואָלט מיט זיין גאַנץ חַיִּיפּות נישט געווען
דאָס, וואָס ער איז געווען, ד. ה. דער גרעסטער און אָפּטיימס-
טישסטער דענקער, ווען ער וואָלט זיך נישט פאַרנומען מיט מיס-
טיק, מיט דער דאָזיקער בלויער בלום, וואָס איז דער לעצטער
מקום מקלט פון שמערצלעכן דענקער“.

גוסטאַוו לאַנדויער (1870-1919): (ספּינאַזאַ און

שעקספיר).

„...ביי ספּינאַזאַן איז פאַראַן אַן אַנאַליז פון פאַרשידענע
דערשיינונגס-פאַרמען פון קנעכטשאַפּט – אַרויסגעבראַכט אומ-
רחמנותדיק שאַרף מיט זיין קאַלטער שפּראַך פון באַגריפּן – אַזוי
פּאַלקאַם און ענטגילטיק – ווי שעקספיר האָט עס אָנגעוואָרפּן...
אין זיינע דראַמען מיט אַ לעבעדיקער פּלאַסטישקייט“.

קאַנסטאַנטין ברונער (דער גרעסטער מאָדערנער

ספּינאַזיסטישער דענקער):

„משה, יעזוס, ספּינאַזאַ – פון די אַלע דריי איז אַבער
ספּינאַזאַ דער גרעסטער; דער העכסטער פון אַלע מענטשן איז
ספּינאַזאַ; איך וואָלט געזאָגט: ער איז דער קעניג פון דער
מענטשהייט, ווען די מענטשהייט וואָלט זיך געלאָזט פון אים
רעגירן און אין הספּם מיטן אמת משיג זיין אַז דער דאָזיקער
ספּינאַזאַ איז אַן איינמאַליקע און אַן איינאַינציקע דערשיינונג

אין איר געשיכטע. משה און יעזוס זענען די פענצטער פון דעם בית-המקדש, ספינאָזאַ איז אָבער די טיר – ווער ס'גייט נישט אַריין דורך דער דאָזיקער טיר פון אייביקער פילאָזאָפֿיע, דער דערגרייכט נישט דאָס אינערלעכע און קען נאָר מטושטש פון דרויסן אַהין אַריינקוקן. ווער האָט ליב די וואַרהייט – דער קען זי אינגאַנצן ליבן אין ספינאָזאַן. מ'קען אפילו די ווארהייט מער ליב האָבן ווי פּלאַטאָ; אָבער נישט מער ווי ספֿי-נאָזאַן. איך באַטאָן תמיד די שליחות פון ספינאָזאַן און אַז ער איז דער איינציקער פּאָלקאַמענער פילאָזאָף; אַלע אַנדערע זעען אויס אין פּאַרגלייך מיט אים ראַמאַנטיש און אומזיכער. ספֿי-נאָזאַס עטיק איז אין יעדער שויה די דאָזיקע קלאַסישע פֿילאָזאָפֿישע עקספּליקאַציע פון דעם איינהייטס-געדאַנק... דאָס מעכטיקסטע קדושה-ליד – אַלע זאַכן פון דער וועלט זענען די קלינגנדע סטרונעס לכבוד דעם אומגעהייערן ליד פון דער איינהייט."

"יעזוס דער יידישסטער פון די יידן, אַ מלך פון די יידן און ערשט שפעטער פון די איבעריקע מענטשן; ספינאָזאַ דער אַם ווינציקסטן יידישער ייד, אַ קעניג פון אַלע מענטשן און ערשט שפעטער אויך פון די יידן, אָדער בעסער געזאָגט – דער קעניג פון ווינציקע מענטשן – דערפאַר אויך פון ווינציקע יידן"...

קאַרל געב האַרדט (דער גרעסטער מאָדערנער פּאַר-שער פון ספינאָזים).

"...ספינאָזאַ האָט דער ערשטער באַגרינדעט דעם היסטאָ-רישן באַווסטזיין אין אַ נאַיו-אומהיסטאָרישן יאָרהונדערט. זיין לערע, אַז יעדע גייסטיקע דערשיינונג איז באַגרינדעט אין איר צייט, איז פאַרשטענדלעך אין שייכות מיט דער דאָזיקער צייט און קען נאָר דורך דערדאָזיקער צייט מאַטיווירט ווען – געהערט צו די הערלעכסטע געדאַנקען. אַזוי האָט ער פאַרשטאַ-נען די רעליגיעס אַלס די אַנטפּלעקונג פון גאָטס געדאַנק אין דער וועלט און אין די ראַמען פון צייט. אַזוי איז זיין קריטיק פון יידנטום געווען נישט קיין דרויסנדיקע, נאָר אַ אינערלעכע, וואָס באַשטרייט די נויטווענדיקייט פון יידנטום, באַוויזן מיט די צייט-באַדינגונגען."

...דער ספינאָזים לייזט די כראָבלעם פון אַקטיוויטעט אין לעבן, ווי אויך אין דער פּילאָזאָפּיע. ספינאָזאַ איז דאָך אין דער נייער געשיכטע פון גייסט, דער ערשטער דענקער, וואָס האָט געהאַט מוט פאַר אַ סיסטעמאַטישע גאַנצקייט – דאָ-מאָלסט ווען בייקאָן און דעקאַרט האָבן זיך באַנונגט מיט טיילווייזע לייזונגען (פון פראָבלעמען)."

ס. נ. שטאַרקע (אין זיין בוך „ברוך דע ספינאָזאַ“, קאַפּענהאַגן, 1923).

„אַ טיף מענטשלעכע אויפפאַסונג פון אַלע פאַרהעלטע-נישן; אַ חיותדיקע פרייד פון לעבן און ווירקן אויף דער רייכקייט און פרייהייט פון אַלע פּאָזיטיווע כּחות; אַ נישט-באַזיגער ווידערווילן קעגן אומאַרדנונג און שקלאַפּעריי: דאָס איז ספינאָזאַ.“

„מיט זיין גאַנצן שטאַרקן פיינעם געפיל פאַר גערעכטי-קייט, איז ספינאָזאַ דער יידישער נביא אין אַ מאָדערנער געשטאַלט. אַזאַ געפיל געפינט זיך אין אַ זייער גרויסער מאָס ביי די בעסטע רעפּרעזענטאַנטן פונם יידישן פּאָלק.“

די כראָנאָלאָגיע פון ספינאָזאס ווערק

- 1661(?) - 1656. „דער קורצער טראַקטאַט“ (tractatus brevis) געשריבן אין אָווערקערק און ריינסבורג.
1661. - פלאַן פאר דער ערשטער סיסטעמאַטישער אַרבעט אויפן סמך פון די מאַטעריאַלן אין „קורצן טראַקטאַט“.
1661. - דער „טראַקטאַט איבער פאַרבעסערן פון פאַר-שטאַנד“. - די הקדמה און די מעטאָדן-לערע. - אויסגעפירט אין ריינסבורג.
- 1662-1665. - אנטשטייט אין ריינסבורג און אין וואַרבורג די עטיק אין איר עלטסטער רעדאַקציע, וואָס איז באַשטאַנען פון דריי חלקים: 1663 - צוערשט דער צווייטער חלק פון די פרינציפן פון דער קאַרטעזיאַנער פילאָזאָפיע און די „מעטאָפּי-זישע געדאַנקען“ (cogitata metaphysica) דיקטירט קאַזעאַריוסן אין ריינסבורג.
- 1663 (1 מאַי). - ערשטער חלק פון די פרינציפן פון קאַרטעזיאַנער פילאָזאָפיע - געשריבן אין אַמסטערדאַם.
- נאָכן יאָר 1660 - דער קליינער טראַקטאַט וועגן רעגנבויגן (tractatulus de rigide)
- 1665-1670. - דער „טעאָלאָגיש-פאָליטישער טראַקטאַט“, אַנ-געשריבן אין וואַרבורג.
- 1665-1670. - די האַלענדישע איבערזעצונג פון תנ"ך - פאַרברענט אין 1677 דורך ספינאָזאָן אין האַג.
- נאָכן יאָר 1670. - די גראַמאַטיק פון דער העברעישער שפראַך.
- 1670-1675. - באַאַרבעט אין האַג די עטיק אין איר היינ-טיקער פאַרם ד. ה. אין פינף חלקים.
- 1675-1677. - דער פאָליטישער טראַקטאַט איז אַנטשטאַנען אין האַג.

באמערקונגען צום טעקסט

און ביבליאגראפיע

באמערקונגען צום טעקסט

צום ז. 13. — דער טעקסט פון דער מעשה דערצײלט לויט זולצבאכט:
Bilder aus der juedischen Vergangenheit. 1923. p. 181—191.
פאריזאנטן: אין שארית ישראל פון מנחם בן שלמה מן. דיהרנפורט,
1799, ז. 85. אויך ביי יעקב צמדן. מגלת ספר, 32.
צום ז. 22. — דרוקן אין אמסטערדאם. זע: הויך די קאטאלאגן
דערמאנט אין מיין ביבליאָגראַפיע אויך, קהלת משה פון ש. היינער אין
ספעציעל די הקדמה פון י. מ. הילעזירוס צום קאטאלאג פון ראזענטאליאנא
לכבוד דעם 300 יאָריקן יוביליי פון מנשה בן ישראל'ס דרוקעריי. אמסטערדאם,
יאנואר, 1927. אין סילוואראַזאט קאטאלאג פון דער יוביליי-אויסטשעלונג
אין „עץ חיים“. אמסטערדאם, 1927, 30. ז.
צום ז. 24. — ווי ווייט האָט זיך די האַלענדישע רעגירונג געשראַקן
פאַר אַן עמיגראַציע פון „אירע“ יידן באַזונדער דער פּאַקט, וואָס זי האָט געהייסן
דעם האַלענדישן אַמבאַסאַדאָר אין לאַנדאָן זיך אויספרעגן ביי מנשה בן ישראל
וועגן דעם, צי האָט ער באַזאָגט דעם איבערצופירן די האַלענדישע יידן קיין
ענגלאַנד. אין אַ בייזע פון לאַנדאָן (ראַטירט דעצעמבער, 1655) האָט ניופּאָרט
באַרויקט זיין רעגירונג אין פּאַליטיקע ווערטער:
„עס איז געווען ביי מיר מושה בן ישראל און האָט מיר
פאַרויכערט, אז ער פאַיערט גאַרנישט פאַר די האַלענדישע יידן, נאָר פאַר די
וואָס ויצן אין די אינקוויזיטאָרישע חפּיסות פון שפּאַניען אין פאַרטוגאַליען.“
זע: (Rev. des etudes juives 7, 262)
צום ז. 25. — וועגן דעם נאָמען עספינאָזא, דעספינאָזא אין ספינאָזא
גייט אָן נאָך אַ וויסנשאַפטלעכע דעבאַטע. געב האַר דט האָט פּינסגעשטעלט
די הירקלעכקייט אין באַניצן זיך מיטן נאָמען מצר ספינאָזא גופאַ. עס איז זיכער,
אז דער נאָמען האָט געזלונגען דעם פּינאָזא, הייל דער נאָמען איז אַ
פאַרטוגעזישער. אויף שפּאַניש קאָן נישט זיין קיין קאַנטראַקציע צווישן דע און
ספינאָזא. דער אַריגינעלער נאָמען פון ברוך ספינאָזא איז בענטאָ דעספינאָזא. פון
די עלף אונטערשריפטן ספינאָזאס, וואָס מיר פאַרמאָגן, איז: איינער (דער

עלסטער) איז ספינאָזא. איינער איז ד'ספינאָזא און גיין זענען דעספינאָזא. דערציער נעמען מיר אָן אייך דעם נאָמען דעספינאָזא. אזוי אָבער היי עס איז שווער מיטאמאָל איינפירגען דעם נאָמען, ספעציעל פֿאַרן ייִדישן ליטענער פֿאַרן נוצן מיר אין אָנפאַנג דעם נאָמען דעספינאָזא און אין גאַנצן בוך: ספּינאָזא, ביז עס וועט קימען די צייט אז מיר וועלן קענען איינמאָל פֿאַר אַלע-מאָל שרייבן אין רעדן וועגן דעספינאָזא און נישט וועגן ספינאָזא.

צום ז. 25. — ספינאָזאס פֿאַטער האָט נאָך אין יאָר 1641 געווינט אייף „פּלוינבורג“. צו יענער צייט איז ער נישט געווען קיין הויז-באזיצער. אין יאָר 1651 וויינט ער פֿאַ אַן אנדערן באַלעפֿאַס (געבחהרר, אין „כראָניקאָן ספּינאָזאָס“, 2, 254-55).

ספינאָזאס פֿאַטער איז געווען אַ ברויסער בעל-חוב, אזוי, אז זיין זון האָט געמוט פֿאַרן אַ סך פֿון זיין טאַטעס חובות. (מעיער אין „כראָניקאָן ספינאָזאָס-גוס“, 1. 20-23).

צום ז. 27. — די פֿראַגע פֿון ספינאָזאס בכורשאַפט קאָן צוליב מאַנגל אין קוואַלן נישט געלייזט ווערן. צי איז יצחק געווען פֿון אַ צוויילינג צלייבט אייך אַ סדר. דערפֿאַר האָב אייך נישט געקענט זיין אזוי זיכער מיט מיינ השערה.

צום ז. 44. — דעמדאָיקן אַלאַרקאָן האָט ספינאָזא און זינען. אין זיין מריה שווי בורגן, ווען ער דערמאָנט, אז יידן האָבן געהאַט קדושים. דאָס האָט געגעבן גרעצן דעם געדאַנק צו משער זיין, אז ספינאָזא איז גע-בוירן געוואָרן אין ספּאַניע. זע דאָס קאַפיטל: דער רוף צום שמו.

צום ז. 44. — גאָט פֿון אברהם" באַ די מאַראַנען. זע די זאַמלונג פֿון תפילות פֿאַ שמואל שוואַרץ

Os Cristaos-Novos em Portugal no Seculo XX. Lisboa, 1926. p. 52.

צום ז. 46. — דניאל דע קאזערעו, מיכאַל דעספינאָזאס מחותן, האָט געגעבן אַ פֿאַר הספּאות צו מנשה בן ישראלס ווערק. (זע קאַטעג-לעג... 36, 15.) צווישן די ערשטע פרנסים פֿון דער אמטס-ערדאָמער קהילה איז אייך פֿאַרן אַ משה דע קאזערעו (סילוואַ ראַזא... ז. 6).

צום ז. 46. — עס בלאַנדזשעט נאָך אַלץ אַרום אין דער געשיכטע-ליטעראַטור די מעשה, אז משה בן מרדכי זכות איז געווען ברוף דעספינאָזאס אַ קלאַס-חבר. (לעצטנס אייך באַ סילוואַ ראַזא אין זיין געשיכטע פֿון די יידן אין אמסטערדאַם. 68.) אַבא אפּעל בויים האָט אין זיין ספר איבער רמ"ו באַהיין, אז זכות איז געבוירן געוואָרן אין 1612; היסט עס, אז ער איז געווען מיט גאַנצע 20 יאָר עלטער פֿון אונזער פּילגראַף. זכות רופט אָן ר' יצחק אביהב, דעספינאָזאס רב, „חברי“. עס איז מער ווי וואַרשיינלעך, אז רמ"ו איז געווען צווישן די, האָט האָבן מחרים געווען דעספינאָזאן.

צום ז. 46. — אַ רמז אייף ספינאָזאן געפינען מיר אין ספר „אמונה חכמים“, פֿונם מקובל ר' אליעזר בר שלום. (דב"א, ע"ב.) אחרי שהייתי בן ארבעים וארבע שנים זכיתי ללמוד תורה כפי מה שהורוני

האר"י ז"ל וספר לי מהורמ"ו זצוק"ז, שפילוסוף אחד מענינו כקס ממנו שיבאר לי סוד הצמצום, וכאשר התחיל לבאר לו לא יכול הפילוסוף לשמוע והלך לו.

צום ז. 70. — בכלל איז דער חרם געווען א מיטל מיט וועלכן מ'האט זיך זייער אפט באנוצט אין אמסטערדאם. בפרט קעגן די אומצופרידענע מיט דער הערשנדער קליקע אין דער קהילה. אזוי האָט מען אין 1640 מתיים געווען משה בעל מאַנטע אין דעם שוועגער פון מנשה בן ישראל, ז"ל א ברבנא 5. (Ulman, 36.)

הויפטזעכלעך האָבן זיך געפילט פארביטערט די מאראנען, וועלכע מ'האָט מיט א לייכטן הארצן מחרים געווען. א מאָדערנער יידיש-האַלענדישער היסטאָ-ריקער זאָגט, אז וועגן חרם-פראָבלעם אין האָלאַנד דארפן מיר ארטיילן אין הסכּם מיט יענער צייט און נישט פון אינזער שטאנדפונקט. ער איז, אָן ס'ס; טייל ווי יז גערעכט.

„Wij moeten den ban tegen hem niet beoordeelen aar onsen, maar naar de inzichten van hun tijd“ (60-62).

אויס מ'אן זאָגט, אז מ'האָט ספינאָזאן באַהאַנדלט מילך, הייל ס'איז געווען א האָפענונג, אז ער וועט צוריק ווערן א יוד. אויב מ'איז זיך באַגאַנגן מיט אקאסטאן א סך שטרענגער, איז עס דערפאַר, הייל ער איז געווען א פּרעמדער. אולמאַן באַרעכטיקט און באַשיצט דעם חרם. ער האָלט ספינאָזאן פאר אַן אַנטיסעמיט. (אין זיין געשיכטע, ז. 54.)

צום ז. 71. — ספינאָזא האָט געהאַט א סטענצל מיטן אויפשריפט caute (פאַרויכטיק).

צום ז. 71. — וועגן די השפעות פון די „פּוילישע ברידער“ אויף ספינאָזאן דאַרף מען נישט רעדן מיט אַזא זיכערקייט, ווי דאָס טוט א פּוילישער פאַרשער צודרויק כמאיי. (זע די ביבליאָגראַפיע.)

צום ז. 103. — אז ספינאָזא האָט געקענט שוואַך נריכיש, באַוווינט די פּאָלאַנדע שטעלע פון „טעאַלאָגיש-פּאָליטישן טראַקטאַט“ (10, פאַראַגראַף 48): „איצט איז די צייט אויסצופאַרשן אויף דעם נייעם טעסטאַמענט. אָבער אזוי ווי איך האָב זיך דערוויסט, אז דאָס האָבן שוין דורכגעפירט מענטשן פון ברויסן וויסן, וועלכע קענען אויסגעצייכנט שפּראַכן, און איך באַהערש נישט אזוי פּאָלי-קאָם די גריכישע שפּראַך, פרי איך זאָל האָבן דעם מוט זיך אַריינלאָזן אין דעם געביט“...

צום ז. 121. — מ'האָט אַלעמאַל גענלויבט, אז דער ריי נספור גער תלמיד איז געווען בורג.

מיינזאם האָט דער ערשטער פעסטגעשטעלט, אז דאָס איז געווען יאָהאַנעס קאַזעריוס.

צום ז. 138. — אין אַ ברייז צו אַלדענבורגן (פון 27 יולי 1663) שרייבט ספינאָזא: „איך בין קיים א באַלעבאָס איבער זיך אַזיין צוליב דער גרוי-סער צאָל פון פריינט וואָס באַערן מיך מיט זייער באַזוך.“

צום ז. 147. — וועגן אַלדענבורגן אַרעסט איבפאַרמירט אויך:

צום ז. 178 — ווייליאם וואן פלייפנפ ורגס פאלעמישע שריפט געגן דעם „טעאלאגיש-פאליטישן טראקטאט“ אין א ספר פון 500 זייטן אין טראקט דעם פאלגנדן טיטל:

Die Wahrheit der Christlichen Religion und die Autoritaet der heiligen Schriften behauptet gegen die Argumente der Unkirchlichen, oder Wiederlegung des gotteslaesterliches Buches, genannt Tractatus Theologico-Politicus. Leyden, 1674

ער גיט צו פארשטיין, אז ספינאזא איז דער מחבר פון דעמדאזיקן בוך, וועלכן ער באקעמפט, „אזוי לאנג הי די העלס שטייט — שרייבט ער — איז נאך קיינמאל נישט ארויס אויף דער ליכטיקייט גאט שוידערלעך בוך.“

צום ז. 239 — וועגן דער גוטער באציונג פון דעם פירשט קארל לודוויג צו די יידן דערמאנט אויך ר' חיים זכרון אין זיין „חות יארי“ זכרך איז געווען רב אין היירעלבערג אין יאר 1691. (פארגלייך קויפמאנס מאנאגראפיע וועגן זכרון, 80-79).

צום ז. 281. — אין לייבניצעס נייע עסייען (Nouveaux Essays) האט זענען לכתחילה נישט געווען באשטימט צום רוקן, געפינען מיר א סך נעראנקען, פאזיטיווע, פאר ספינאזאן, הי למשל: „איך האב ויך אמאל אלעין גענייגט צום ספינאזאום.“ אדער: „דער טופטילער ייד“; אדער „ספינאזא איז א פאלקאמער מענטש מיט א פאלקאמענעם לעבן.“

צום ז. 298 — א דאָרף מ פ נ צ ל זאָגט אין זיין בוך: Spinoza's Wandlungen in der Staatslehre (Stuttgart, 1898), אז ספינאזא האט נישט געקענט זיין קיין דעאָקראַט, ווייל די נידעריקע קלאסן זענען געווען אויף דער זייט פון דער אַרטאָדאָקסישער נייטלעכקייט; דאָגעגן די פרייע פאָרשונג האָט געהאָט די שטיצע פון דע וויטן.

צום ז. 305. — מארגארעטא וואן דער ספיקס הערטער זיי ספינאזאס טויטן-בעט זענען אן אַפּקלאַנג פון ער אַז מױס פון ראָטערדאַם, וואָס האָט זיך אַזוי אויסגעדריקט וועגן סאַקראַטעסן: „עס פעלט זייער הינציק, אז איך נאָל זאָגן: הייליקער סאַקראַטעס! טו תפילה פאַר אונז!“

צום קאפיטל: „שבתהי צבתי.“

אַרעבבורג האָט געשריבן וועגן שבתהי צבתי נישט נאָר בן ספינאזאן, ניערט אויך צו ראָבערט ווייל, אין אַקספאָרד. ער האָט אין אַזאָ בריח געבראָכט דריי הייכטיקע אויסזאָגן וועגן שבתהי צבתי, וואָס זענען ביז איצט גע- זעליבן אומבאַקאַנט. לעצטנס האָט זיי פאַרעפנטלעכט ד"ר ג. ווייל א. ג.

Aus einem Briefe John Locke's. Soncino Blaetter. I, 205-206.

צום קאפיטל: „דער רוף צום שמד“.

דען דעם וואָרט „פרושים“ וואָס ספינאָזא באַניצט אַזוי אָפט, הן אין זיין טעאָלאָגישן טראַקטאַט און אין דעם ברייַז בורגן, האָט מען געם. כט. אַלערליי איינטיטונגען. יאָעס האָט אונטערן וואָרט „פרושים“ פאַרשטאַנען, אַז ספינאָזא מיינט דאָ רכנים; איינמאלען די וואָס זענען בעטרייַ צו דער מסורח הייסן בייַ אים פרושים. און אוריאַל אַקאַסטא האָט באַניצט דאָס וואָרט אין דעם זיין דערפאַר האָט מען דעם קאַמף צווישן אַקאַסטאָן און דער קהלה באַ- טראַכט ווי אַ מלחמה צווישן „ציוקים“ און „פרושים“.

פאַרביש זאָגט פירוש, אַז דאָרטן וווּ ספינאָזא באַניצט דאָס וואָרט פרושים מיינט ער דאָס נישט איראַניש, חיי מען איז זיך נוהג געווען אויס- צוטייטשן.

פרושים הייסן בייַ ספינאָזאָן נישט אַנדערע ווי אַנהענגער פון אַ יידישער רעליגיעזער מסורה און נישט אין די קריסטלעכע קרייזן, נאָר דוקא בייַ די שפּאַ- נישע יידן איז אַנטשטאַנען דערדאָזיקער אייננאַרטיקער געברויך פון דעם וואָרט „פרוש“ אַזוי ווי ער איז צוליב די טיף-גייערע רעליגיעזע שטרייטיקייטן אויף- געקומען, אַזוי שנעל איז ער אויך מיטן אונטערגאַנג פון די שטרייטיקייטן פאַר- שוונדן. זע:

Das Wort Pharisäer bei Spinoza. Mon. f. G. und W. d. J. (1917). S. 150-165.

צום קאפיטל: „די ירושה“.

דעם וואָרט אַ סך מענטשן גערן ספינאָזאָן געלייגעט, ווען זיי וואָלטן געקענט נאָר באַקומען זיינע ביכער וואָס זענען שוין אַביסל זעלטן געוואָרן.

ספינאָזאָס ווערק קאָן מען איינמאַל טרעפן אויף הונדערט ליציטאַציעס פון ביכער.

עס איז פּראַי צו באַמערקן, אַז ביזן יאָר 1759 האָט מען אָנגעצייגלט 129 מהברים, וואָס האָבן געשריבן געגן ספינאָזאָן. (זע 5. בעק: ספינאָזאָס ערשטע איינזירקונג אויף דייטשלאַנד, בערלין, 1895.)

אַנטאַניוס וואָן דער לינדע זאָגט, אין זיין שוין ביכל דען ספינאָזאָן (געטטינגען, 1862). אַז מען וואָלט געקענט ספינאָזאָס לעבן אַנרופן אַ האַלענדיש שטיף לעבן, אַזוי ווי די מאַלער פון דעמדאָיקן פאַלק האָבן עס אונז פאַרגעשטעלט אין זייערע בילדער.

דען ספינאָזאָס נישט שמדן ייך. זאָגט ער אַזוי: מיר לויבן אים פאַר ווען ערלעבקיט, וואָס ער האָט זיך נישט געלאָזט אָפּשמדן, הייל זיין שמד וואָלט נאָר געווען אַ שפּיל מיט הייליגן.

ספינאָזאָס ביבליאָטעק.

די ביבליאָטעק איז באַשטאַנען פון 160 ביכער: פון דעם 43 ווערק איבער מאַטעמאַטיק און נאַטורוויסנשאַפט; 89 — הומאַניסטיק; 14 — שפּאַכ.

היסטאָפּט; 8 - ווערטערביכער. אין אין פּאָלגנדע שפּאַכן: 1) לאַטיין,
(2) העברעיִש, (3) ס'ריש, (4) שפּאַניש, (5) איטאַליעניש, (6) פּראַנצויזיש,
(7) האַלענדיש, (8) גריכיש.

מערסטנטייל האָט ער געלייענט די קלאַסיקער, ווי האַמער, ווירגיל,
אָויד, פלוטוס, סענעקא. די האַלענדישע ליטעראַטור, וואָס האָט גראַד אין זיין
צייט געבליט, איז אים געבליבן אומבאַקאַנט.

עס איז כּראַי צו באַמערקן, אז אין ספּיאַנאַזאַס ביפּליאַטעק האָט זיך נישט
געפונען קיין איין דייטש בוך.

(זע: הענקלס אַרטיקל אין „צייטשריפט פיר ביכער פּריינדע“, 1915).

רשימה פון באנוצטע קוועלן.

פארקירצונגען.

Archiv—Archiv fuer die Geschichte der Philosophie.
C. S.—Chronicon Spinozanum. Amsterdam.

ביבליאָגראַפישע זאַמלונגען :

[Joseph Baer & Co.]—Spinoza. Katalog einer Sammlung seiner Werke, der Schriften seiner Anhaenger und Schueler und der Literatur ueber ihn (674 Num.). Frankfurt am Main.

אָן אַ יאָר (1911). די גרעסזע צאָל ביכער שטאַמט פון פרוידנטאַלס
ביבליאָטעק.

Boehmer, Ed. (1827-1900). Spinozana. (Ztsch. f. Phil. und Phil. Kritik, 1860 (121-166); 1863 (76-121); 1870 (240-277).

אַ זייער וויכטיקער מקור פאר דער ביבליאָגראַפיע פון ספינאָזאַס קוועלן-
ליטעראַטור.

Linde, van der A. Benedictus Spinoza: Bibliographie. VIII, 113 pp. Haag, 1871, 8°.

----Notiz zur Litteratur des Spinozismus. (Zt. f. Phil. und Phil. Kritik, 1865, B. 46, 301 ff.)

Spinozana (1897-1922). Bevattende Uittreksels uit de Jaarverslagen van den Secretaris der Vereeniging Het Spinozahuis. Benevens een Levensbericht

omtrent Dr. W. Meijer en eene Lijst van diens Geschriften. Amsterdam, 1922. 144 pp.

דאסוויקע בוך, וואָס איז אַרויסגעגעבן געוואָרן פֿון דער ספּינאָזאָ-געזעלשאַפֿט, איז געווען דער וויליאַם מעייער, איינעם פֿון די פֿאַרדינגסטפֿולע ספּינאָזאָ-דאָרשער און סעקרעטאַר פֿון ספּינאָזאָ-הויז.
עס אַנטהאַלט זיין ביאָגראַפֿיע, ביבליאָגראַפֿיע פֿון זיינע שריפטן און אויסצוגן פֿון יאָר-באָריכטן פֿונעם סעקרעטאַר איבער דער ספּינאָזאָ-ליטעראַטור, וואָס איז אַריינגעפֿאַסטן סאַרן ספּינאָזאָ-הויז אין משך פֿון די יאָרן 1897-1922. זייער אַ וויכטיקע קוועלע פֿאַר אַריענטאַציע אין דער ספּינאָזאָ-ליטעראַטור פֿון די 25 יאָר.

ערשטע מקורים

Spinoza. Opera. Ed. Carl Gebhardt. 4 Vol. Heidelberg, 1927.

ערשטע דריי בענד אַנטהאַלטן ספּינאָזאָס ווערק אין אַריגינאַל; דער פֿערטער בענד באַנד אַנטהאַלט די עפּיסטאָלאָגראַפֿיע (84 בריוו) און די קלענערע אַרבעטן. זיי דער טראַקטאַט וועגן רעגנפֿויגן א. א. וו.
דאָס איז אַ פֿונדאַמענטאַלע אויסגאַבע, וואָס מאַכט בטל אַלע ביז איצטיקע אויסגאַבעס פֿון ספּינאָזאָס ווערק.
פֿון גרויס וויכטיקייט זענען די נאָמיצן און הערות פֿון געבאַרדטן, וואָס פֿאַרנעמען איבער 400 זייטן.
די ווערק גייען לויט פֿאָלגנדיקן סדר:

באָנד 1

- 1) Korte verhandeling van god, de mensch en des zelfs welstand (1-120).
- 2) Renati des Cartes Principiorum philosophiae, pars I et II (121-230).
- 3) Cogitata metaphysica (231-281).
- 4) Compendium grammatices linguae hebraeae (282-493)*

באַמערקונגען פֿון אַרויסגעבער: 494-631.

באָנד 2

- 1) Tractatus theologico-politicus (1-249).
- 2) Ethica (41-309).

באַמערקונגען פֿון אַרויסגעבער: 310-392.

3 באנד

- 1) Tractatus theologico-politicus (61-249).
- 2) Adnotationes ad tractatum theologico-politicum (249-269).
- 3) Tractatus politicus (270-361).
באמעריקונגען פון ארויסגעבער: 363-431.

4 באנד

- 1) Epistolae (1-342).
- 2) Stelkonstige reeckening van der Regenboog (343-359).
- 3) Reeckening van Kanssen (360-362).
באמעריקונגען פון ארויסגעבער: 363-434.

Freudenthal, J. Die Lebensgeschichte Spinoza's in Quellenschriften, Urkunden und nichtamtlichen Nachrichten. Leipzig, 1899.

די הייבטיקסטע זאמלונג פון קוועלן פאר ספינאזאס לעבן און זיין סביבה.

Colerus, Johannes. Korte, dog waarachtige Levens-Beschryving van Benedictus de Spinoza, uit autentique Stukken en mondeling getuigenis van nog levende Personen, opgesteld.

געדרוקט צום ערשטן מאל אין אמסטערדאם, אין 1705. איך ציטיר לויט פרוידנטאלס טעקסט, ז. 35-104.

הייבטיקע באמעריקונגען: ז. 249-259.

Kortholt, Chr. De tribus impostoribus. Hamburg, 1700.

ציטירט לויט פרוידנטאל: 26-28.

Lucas. La vie et l'esprit de Mr. Benoit de Spinoza.

געדרוקט צום ערשטן מאל אין 1719; איך באנוץ זיך מיטן טעקסט, האט פרידל'נט א'ס האט אפגעדרוקט אין זיינע "קוועלשריפטן", ז. 1-25. זע די באמעריקונגען: דארטן ז. 239-245.

Monnikhoff. Lebensbeschreibung Spinoza's.

אין דער הקדמה זיינער צום קורצן טראקטאט. געדרוקט ביי פרוידנטאל, ז. 105-108.

Stolle-Hallman. Reisebeschreibung.

די טיילן, וואס האבן א שייכות מיט ספינאזאס זענען אפגעדרוקט ביי

פרוידנטאל, 223-230. זיי שטאמען פון 1703. די גיין באראקאוסקי
(דער יונגער דע ספינאזא, ז. 35) האלט די דאזיקע קוועלע פאר אויסערגעוויינלעך
וויכטיק.

די וויכטיקסטע ביאגראפיעס איבער ספינאזא

Alexander, B. Spinoza (Geschichte der Philosophie
in Einzeldarstellungen, B. 18). Muenchen, 1923.
180 pp.

א גוט פאפולער ביכל,

Borkowski-Dunin, St. von. Der Junge de Spinoza.
Leben und Werdegang im Lichte der Weltphilosophie.
Muenster, 1910, 634 pp.

דער מחבר איז א גלח אין דערט אנערקענט פארן גרעסטן אויטאריטעט
אויפן בעביש פון ספינאזא-פארשונג, ער איז אפער שטארק טענדענציעז און די
יידישע קוועלן זענען אים באקאנט פון א צווייטער האנט. די ביאגראפישע זייט
פון זיין דערק איז גלענצנדיק, צאפלידיק געשריבן, א נרייסן דערט האָט דער
אריינפיר, האָט גיט א קריטישן אנאליז פון אלע קוועלן צו ספינאזאס ביאגראפיע
(זייטן 1-87) און אַריינשטירט גוט אין דער ספינאזא ליטעראַטור.

די וויכטיקסטע רעצענזיע איבער באַרקאָוויטסקי'ס בוך האָט אָנגע-
שריבן ווילעם מעיינער אין דער, דייטשער ליטעראַטור-זייטונג פון
17-טן דעצעמבער 1910.

Brunschwig, L. Spinoza. Paris, 1894. 224 pp.
Couchoud, Paul. Benoit de Spinoza. Paris, 1902.

די בעסטע פראנצויזישע מאָנאָגראַפיע. XII & 306 pp.

Fischer, Kuno. Spinoza.

סינאטע אויפלאַגע 1909, XVI & 365 pp.

מיט זייער וויכטיקע דערבאנדונגען פון קארל געבהארד, דעם
אויטאריטאטיסטן ספינאזיסט פון אונזער צייט. דאָס בוך גופא האָט א קנאפן
ווערט פאר דער ביאגראפיע פון ספינאזא.

Freudenthal, J. Spinoza. Leben und Lehre. Heidel-
berg, 1927. 350 & 270 pp.

דאָס איז א קלאַסיש ווערק. די דאָזיקע אויסגאבע איז די צווייטע און איז
רעדאקטירט פון קארל געבהארד דער צווייטער חלק, די לערע פון
ספינאזאס, ווערט געדרוקט צום ערשטן מאל פון פרוידנטאלס ירושה.

Gunn, Alexander J. Benedict Spinoza. Melbourne,
1925.

אן אויסגעצייכנטע ביאגראפיע נוב סוף פון בוך.

ק ל צ ק י נ, י ע ק ב. ברוך שפינוזה, חייו, ספריו, שטתו, ליפסיה
תרפ"ג.

די ביאגראפישע זייט פונם בוך איז גאר שוואך.

Mauthner, Fritz. Spinoza, sein Leben und Wirken.
Dresden, 1922.

Mehlis, G. Spinoza's Leben und Lehre. Freiburg, 1923.
האט א קאפיטל איבער מיסטיק אין ספינאזאס פילאזאפיע.

Meinsma, K. O. Spinoza en Zijn Kring's. Gravenhage
(Haag), 1896.

א דייטשישע איבערזעצונג מיט א פראכטפולער איינלייטונג פון ק א ג
ס ט א נ ט י נ ב ר ו נ ע ר — דערשינען אין 1909, אין בערלין, א פונדאמענט-
טאל ווערק פאר ספינאזא-פארשינג.

Pollock, F. Spinoza, His Life and Philosophy. Lon-
don, 1899. דאס בעסטע ענגלישע בוך איבער ספינאזא.

צ י י ט ל י נ, ה ל ל, ברוך שפינוזה, חייו, ספריו, ושיטתו
הפילוסופית. ווארשע, 1914. 140 זי.

ביאגראפיש — שוואך; דער אנאליז פון דער פילאזאפיע — מיט א סך
ווארעמקייט און פארשטיין.

SPINOZIANA

Altkirch, E. Im Lande Spinoza's (Ost und West,
1910. Heft 2, p. 79-100.)

————Spinoza im Portraet. Jena, 1913.

זייער וויכטיק פאר דער איקאנאגראפיע פון ספינאזאן.

————Maledictus und Benedictus. Leipzig. 1924.

Baasch, Ernst. Hollaendische Wirtschaftsgeschichte.
Jena, 1927.

Baek, L. Spinoza's erste Einwirkung auf Deutsch-
land. Berlin, 1895.

Baek, S. Die Entstehungsgeschichte der portugie-
sischen Gemeinde in Amsterdam und Rabbi
Menasse ben Israel. Frankfurt a. M., 1883.

Baltzer, A. Dr. Spinoza's Entwicklungsgang beson-
ders nach seinen Briefen geschildert. Kiel, 1888.

די זיטלעך 7-22 וועגן קאלערוסן און לוקסן.

- Blase, J. E. B. J. Colerus en de groote twisten in de Luthersche Kerk zijner Dagen. Amsterdam, 1920.
- Borkowski-Dunin, St. Zur Textgeschichte und Textkritik der aeltesten Lebensbeschreibung Benedikt Despinozas. (Archiv, Band 18, 1-34.)
- Nachlese zur aeltesten Geschichte des Spinozismus. 1910.
- Spinoza und Stensen. (Stimmen der Zeit Freiburg, B. 112, p. 126-138.)
- Der erste Anhang zu de Spinoza's Kurzer Abhandlung. (C. S. I, 63-80.)
- Spinoza's Korte Verhandeligh van God, de Mensch en deszelfs welstand. (Chronicon Spinozanum, III, 108-141.)
- Bouillier, F. Histoire de la philosophie Cartesienne Paris, 1854. צוויי בענדן.
- Brunswig, Alfred. Leibniz. Wien-Leipzig, 1925.
- Brunschwigg, Leon. Spinoza et ses contemporains. Paris, 1923. אן אייבערצייכנט בוך.
- Cohen, Hermann. Spinoza ueber Staat und Religion. (Jahrbuch f. Jued. Gesch. u. Lit. 1915, p. 56 ff.)
- Cohen, I. Spinoza en de Geneeskunde. Amsterdam, 1920.
- Chmaj, Ludwick. Andrzej Wiszowaty. (Reformacja w Polsce. 1921. No. 3, 4.)
- De Spinoza a Bracia Polscy. Kraków, 1924, 42 pp.
- Dalen, J. L. van. Willem Laurensz van Blijenberg. (De Tijdspegel, 1908, II.)
- Dilthey, Wilhelm. Weltanschauung und Analyse des Menschen seit Renaissance und Reformation. Leipzig, 1923.

Ende, van den F. Drie Brieven aan Johan de Witt.
(C. S. I, 113-118).

פאָרעפּטלעכט פּונם היסטאָריקער י א פ י ק ס ע.

Fischer, J. De Geneescheeren on der Spinoza's Vrienden. (Nederl. Tijdschrift v. Geneeskunde, 1921, April 2.)

Freudenthal, Jacob. Spinoza und die Scholastik (Philosophische Aufsätze, Eduard Zeller... gewidmet. Leipzig, 1887, p. 83-138)

——— On the History of Spinozism. (Jewish Quarterly Review, VIII, 1895, p. 17-70.)

——— Spinoza-Studien. (Ztschr. f. Philos., 1896, Vol. 108, p. 238-282; vol. 109, p. 1-25.)

——— Ueber den Text der Lucaschen Biographie Spinozas. (Zeitschrift f. Phil. und Phil. Kritik, 1905, p. 189-204.)

Gaster, M. Ein Autographes Huldigungsschreiben an Sabbatai Zebi. (Ost und West, 1906, 267-278.)

Gebhardt, Carl. Spinoza's Abhandlung ueber die Verbesserung des Verstandes. Heidelberg, 1905.

זײַער אַ הויכטיקע קורצע פּאַר דער אַנטשטייאונגס-געשיכטע פּון דעמאָ-
וויקן טראַקטאַט.

——— Spinoza als Politiker. (Bericht ueber den III internationalen Kongress fuer Philosophie. Heidelberg, 1908, 263-267.)

——— Inedita Spinozana. (Abhandl. d. Heidel. Akademie d. Wissen. Phil.-hist. Klasse, No. 13). 1916.

——— Die Schriften des Uriel da Costa. Amsterdam, 1922.

אַנטהאַלט זײַער הויכטיקע קורצע פּאַר דער געשיכטע פּון יידן אין אַמ-
סטערדאַם, ווי אויך פּאַר דער טראַבלעם פּון די רעליגיעזע ספּקות צווישן מאראנען.

——— Gebhardt, Carl.

קדמות צו די דייטשע איבערזעצונגען פּון כּפּינאָזאַס פּאַליטישן טראַקטאַט
(לייפּזיק, 1923) און סעפּלאַגיש פּאַליטישן טראַקטאַט (דאַרטן, 1922).

——— Der Name Spinoza (C. S. I, 272-276.)

- Spinoza im Portraet. (C. S. II, 247-251.)
- Das Geburtshaus Spinoza's (C. S. II, 254-256.)
 פֿוט צוויי טשעקאווע בילדער; איין בילד איז רעפּראָדוצירט אין דעם בוך.
- Juan de Prado. (C.S., III 269-292.)
- Von den festen und ewigen Dingen. Heidelberg, 1926.
- Gerhardt, C. J. Leibniz und Spinoza. (Sitzungsberichte der preuss. Akademie d. Wissenschaften. November, 1889.)
 באַרעפּוּטלעכט דעם געשפּרעך פֿיט טשירנהויז איבער ספינוזאס פֿילאָזאָפֿיע.
- Gompertz, Th. Leibniz und Spinoza. Ein Vorwurf fuer Historienmaler. (Essay und Erinnerungen. Stuttgart, 1905, p. 144-148).
 פֿריער גערודקט אין: Nation, 1888
- Graetz, H. Die Sabbatianisch-messianische Schwaermerei in Amsterdam. M. f. G. und W. d. J., 1876. p. 139-143.
- Geschichte der Juden. 3 Auflage, 1897. Band X. 153-233
 פֿאַרעלטערטע פּרטים און דאָטן: טענדענציען אין אָפּשאַצונג.
- Gruenbaum, Max. Amsterdam von der west-oestlichen Seite. (Kalender fuer Israeliten. Wien, 1858, p. 104-132.)
 קיינער קען נישט דאָס הויז, וווּ ער האָט געלעבט; קיינער ווייסט אַפילו נישט וווּ ער איז באַגראָבן געוואָרן — שרייבט גרינבוים אין יאָר 1858.
- Grunwald, M. Dr. Spinoza in Deutschland. Berlin, 1897.
- Portugiesengraeber auf deutscher Erde. Hamburg, 1902.
- Guggenheim, M. Zum Leben Spinoza's und die Schicksale des tractatus theol. politicus (Vierteljahrsschr. f. wiss. Phil., XX, 121-142.)
- Goeters. Die Vorbereitung des Pietismus in der reformierten Kirche der Niederlande. 1911.
- Hillesum, J. M. Uri ha levi. De erste Mohel, Chazzan

- en Predicant der port. Juden te Amsterdam in het jaar 1593. Amsterdam, 1904, 52 pp.
- De Spinozittische Spraakkunst. *Chronic on Spinozanum*. I, 158-177.
- Hissbach, K. Ist ein durchgeh. Gegensatz zwischen Spinoza und Leibniz vorhanden? Weimar, 1889.
- Horn, E. Spinoza's Staatslehre. Dresden, 1863.
- Hylkema, C. B. Reformateurs. Geschiedkundige Studien over de godsdienstige bewegingen uit de nadagen onzer gonden eeuw. 1902. 2 vol.
- ועגן די קאלעביאנטן און קוויקערס אין האלאנד. רייך אין מאטעריאל, שטארק פארטייאיש אין פאליטישונג.
- Japikse, N. Johan de Witt: Geillustreerd onder toezicht van den schrijver. Amsterdam, 1915.
- פארען א דייטשישע אויסגאבע, לייפציק, 1917.
- Joel, M. Dr. Spinoza's Theologisch-Politischer Traktat auf seine Quellen geprueft. Breslau, 1870.
- Zur genesis der Lehre Spinoza's. Breslau. 1871.
- Kaufman, David. R. Jair Chajjim Bacharach (1638-1702) und seine Ahnen. Trier, 1894.
- ועגן שבתי צבי און די יידן אין היידלבערג.
- Kayserling, M. Un conflit dans la communauté Hispano-Portugaise a Amsterdam. (*Revue des Etudes Juives*, 1901, p. 275 ff.)
- Menasse Ben Jsrael. Sein Leben und Wirken. (*Jhrb. f. d. Gesch. d. Juden*, II, 1861. 83-188).
- Kuehler, W. J. Het Socinianisme in Nederland. Leiden, 1912.
- Kuhne, Alfred. Spinozas Tractatus politicus und die parteipolitischen Verhaeltnisse der Niederlande. (Phil. Abhandlungen M. Heinze gewidmet. Berlin, 1906. p. 92-100.)

Knuttel, W. P. C. Verboden Boeken in de Republiek de Vereenigde Nederlanden. Haag, 1914.

Krakauer, Moses. Zur Geschichte des Spinozismus in Deutschland waehrend der ersten Haelfte des 18 Jahrhunderts. Breslau, 1881.

Lefevre-Pontalis, G. A. John de Witt, grand pensionary of Holland. London, 1885, 2 vol. איבערזעצט פון פראנצויזיש.

Linde, Van der A. Spinoza. Seine Lehre und deren erste Nachwirkungen in Holland. Goettingen, 1862.

Mauthner, Fritz. Der Atheismus und seine Geschichte im Abendlande. Stuttgart, 1922.

באנד 1, 592-613 (דער סאציאליזם) און באנד 2, 346-372 (ספינוזיסם).

Mayer, M. Dr. Spinoza's Befehung an die Hochschule zu Heidelberg. (Chronicon Spinozanum, III, 20-44.)

Meijer, W. Wer war Lucas? (Archiv. 1898, p. 270-278.)

— Wie sich Spinoza zu den Collegianten verhielt? (Archiv. 1901, p. 1-31.) א קריטיק פון מענצלס-בוך.

— **Johannes Casarius.** (Archief v. Nederl. Kerkgeschiedenis. 1902, p. 398.)

— Spinoza's demokratische Gesinnung und sein Verhaeltniss zum Christentum. (Archiv, 1903.) פאָלעמיק מיט מענצלסן.

— Nachbildung der im Jahre 1902 noch erhaltenen eigenhaendigen Briefe des Benedictus Despinoza. Haag, 1903.

א פראקטפולע צואנטאטישע אויסגאבע פון ספינוזאס 12 בריוו מיט א האַלבענדישער, דייטשער און ענגלישער איבערזעצונג. געדרוקט אין א זייער באגרענעצטער צאָל עקזעמפלאַרן. די פאקסימילע פון בריוו צו לייבניץ איז אנטומען פון דער זאמלונג — לויט דעם עקזעמפלאַר, וואָס געפינט זיך אין יידישן טעאָ-לאָגישן סעמינאַר אין ניו-יאָרק.

— Drie ambtelijke stukken betrekking nebbende op Spinozas levensgeschiedenis. (Chronicon Spinozanum, I, 20-30.)

- Nicolai Stenonis ad novae philosophiae reformatorem de vera philisophia epistola. (Chronicon Spinozanum, I, 41-44.)
 סטענאס בריח אפגעדרוקט דאָרטן 31-40.
- De veris et fictis Tractatus Theologico-Politici editoribus. (C. S., I, 264-267.)
- De Joanne Caseario. (C. S., III, 232-252.)
- Meinsma, K. O. Ueber die Unzulaenglichkeit der bisherigen Biografen Spinoza's. (Archiv. 1896. 208-224.)
- Menzel, A. Dr. Wandlungen in der Staatslehre Spinozas. Stuttgart, 1898.
- Spinoza und die Collegianten. (Archiv. 1902. p. 277-298.)
 אַ ענטפער מייערן אויף זיין קריטיק פון מענצ'ס בוך.
- Meyer, W. Jean Maximilién Lucas. (Tijdschrift voor Boek-en Bibliotheekwezen, 1906.)
- Mohl, v. R. Geschichte und Litteratur der Staatswissenschaften. 1855,
- Murris, R. La Hollande et les Hollandais au XVII et au XVIII siecle vus par les Francais. Paris, 1925.
- Myślicki, J. Johnston i Spinoza. Warszawa, 1922.
 אויף פראַנצויזיש געדרוקט אין C. S., I, 118-151
- Olschki, Leonardo. Galilei und seine Zeit. Halle, 1927.
- Paraira en da Silva Rosa. Gedenkschrift ter gelegenheid van het 300-jarig bestaan der onderwijsinrichtingen Talmud Tora en Ets Haim. Amsterdam, 1916.
- Pflaum, Heinz. Rationalismus und Mystik in der Philosophie Spinozas. (Deutsche Vierteljahrschrift fuer Litteratur, Wissenschaft und Geistesgeschichte, 1926. I, p. 127-143.)

Philippsohn, Ludwig Dr. Baruch Spinoza (Jahrbuch fuer die Geschichte der Juden und des Judenthums. 1861, II, 189-259.)

אן אלטע ארבעט, וואָס האָט נאָך איר פּרײַשקײט נישט פאַרלאָרן.

Plenkers, W. S. Der Daene Niels Stensen... Freiburg, 1884.

Porges, N. Das Wort Pharisäer bei Spinoza. (Monatsschrift fuer Geschichte des Judenthums' 1917, 150-165).

Presser, J. Dr. Das Buch "de tribus impostoribus., Amsterdam, 1926.

Prins, Izak. De Vestiging der marranen in Noord-Nederland in de zestiende eeuw. Amsterdam, 1927.

Radliński, Ignacy. Spinoza. Rzecz historyczno-społeczna. Warszawa, 1910.

— Jezus, Paweł, Spinoza. Rzecz historyczno-społeczna. Warszawa, 1912. טענענדיגעזע, ווינציק אריינגעלע ארבעטן.

Rooijen, van. Inventaire des livres formant la Bibliotheque de Spinoza. Hague, 1889.

Seeligman, S. Amsterdam. (Jewish Encyclopedia. 1901, Volume I.)

— Ueber die erste juedische Ansiedlung in Amsterdam. (Mitt. fuer jued. Volkskunde, Heft 17.)

— Die Juden in Holland. Eine Charakteristik. (Simonsen Festschrift, Kopenhagen, 1923, 253-257.)

— Die Juden in Holland. (Niederlaendisches Jahrbuch, Muenchen, 1924, p. 207-220.)

— Het Marranen-problem uit oekonomisch oogpunt. (Bijdragen en Mededeelingen van het genootschap voor de Joodsche Wetenschap in Nederland. Amsterdam, 1925, III.)

- Bibliographie en historie. Bijdrage tot de Geschiedenis der eerste Sephardim in Amsterdam. Amsterdam, 1927.
- [Sevensma and Hillesum.] Gids voor de Tentoonstelling der Bibliotheca Rosenthaliana ter gelegenheid van het driehonderd-jarig bestaan der Hebreuwsche typographie in Amsterdam (1627-1927). Am, Januari 1927. 24 pp.
- Silva Rosa, J. S. da. Iets over den Amsterdamschen opperabbijn I saac Aboab. Amsterdam, 1916, 6 pp.
- Geschiedenis der portugeesche Joden te Amsterdam. Amsterdam, 1925.
- Over de oudste portugeesche synagoges te Amsterdam. (C. S., I, 267-272.
- Catalogus... ter herinnering aan het Driehonderd-Jarig Jubileum van het eerste door Menasseh Ben Israel te Amsterdam gedrukte Hebreuwsche Boek. Amsterdam, 1927. 39 pp.
- Slee, J. C. van. De Geschiedenis van het socinianisme in de Nederlanden. Haarlam, 1914.
- De Rijnsburger Collegianten. Haarlem, 1895.
- Solmi, E. Benedetto Spinoza et Leone Ebreo Modena. 1903.
- Sombart, W. Die Juden und das Wirtschaftsleben. Berlin, 1909,
- Starcke, „C. N. Baruch de Spinoza. Kopenhagen, 1923, 392 pp.
- דאָס בוך איז איבערגעזעצט אויף דײַטש פֿון דײַר קאַרע העלדײַג.
- Stein, Ludwig Prof. Leibniz in seinem Verhaeltniss zu Spinoza. (Sitzungsbericht der preussischen Akademie. 1888. No. 2, XXV.)
- Ueber den litterarischen Nachlass und die Herausgabe der Opera Posthuma Spinozas. (Archiv. B. I, Heft 4.)

Leibniz und Spinoza. Ein Beitrag zur Entwicklungsgeschichte der Leibnizischen Philosophie. Berlin, 1890. היכטיקע קורען-זאמלונג.

Strauss, Leo. Zur Bibelwissenschaft Spinozas und seiner Vorlaufer. (Korespondenzblatt des Vereins zur Gruendung und Erhaltung einer Akademie fuer die Wissenschaft des Judentums, 1926, p. 1-22.)

Tak, van der W. G. De Ludovico Meyer. (C. S., I, 91-100.)

Talgeimer, A. Sootnoshenje klassow i klassowaja bor'ba w Niderlandach pri shyzni Spinozy. (Wjestnik Kommunistycheskoj Akademji, 1927, XX, 30-50.)

Ullman, S. Dr. Geschichte der Spanisch-portugiesischen Juden in Amsterdam im XVII Jhr. (Jahrbuch der Jued. Lit. Ges., Frankfurt a. M., 1907, V. p. 1-74.)

א גוטע, קאנסטרוקטיווע מאנאגראפיע.

Valkhoff, P. Constantin Huygens, poete et diplomate d'Etat hollandais et ses amitiès françaises. La Haye (Haag), 1910.

Verweyen, J. M. E. W. von Tschirnhaus als Philosoph. Bonn, 1905.

Waetjen, Hermann Dr. Das Judentum und die Anfaenge der modernen Kolonisation. Berlin, 1914.

קריטישע באמערקונגען צו זאמבארט'ס בוך. זייער היכטיק פאר דער עקאנאמיק פון די יידן אין אמסטערדאם.

Waryński, T. – Myślicki – Gebhardt. Le Nom de Spinoza. (C. S., II, 251-254.)

א היכטיקע פאָלעמיק בנוגע דעם נאָמען: ספינאָזאָ.

Wolf, A. Spinoza's Short Treatise on God, Man and His Well-Being. Translated and edited, with an

introduction and commentary, and a life of Spinoza by... London, 1910.

אן אויסגעצייכנטע ביוגראפיע.

—The oldest biography of Spinoza, edited with translation, introduction, annotations, etc. New York, 1927, 196 pp.

Wolf, Lucien. Menasseh ben Israel's Mission to Oliver Cromwell. London, 1901.

Wolff, M. De eerste vestiging der Joden in Amsterdam, hun politieke en economische toestand. (Bijdragen voor vaderlandsche geschiedenis en oudheidkunde. Haag, 1910, Series 4, v. 9, 365-400.)

ה ע ב ר ע א י ש ע ק ו ו א ל ן :

א ס ף, ש מ ח ה, מקורות לתולדות החנוך בישראל, כרך ראשון. תל-אביב, תרפ"ה.

אנטהאָט די אויסצוגן פון ר' שבתי בן (שפתי ישנים) און פון מוהר"ר שעפטל רעם זון פון שלי"ה (ווי העמודים) איבער "עץ חיים" אין אמסטערדאם.

א ב א א פ פ ל ב ו י ם. רבי משה זכות ושפינוזה. העולם, 1926, נומער 10.

ש מ ו א ל ד ו ד ל ו צ א ט ו (ש ד"ל). נגד שפינוזה. איבערגעדרוקט אין זיינע געזאמלטע שריפטן א. נ. מחקרי-היהדות, ווארשע, תרע"ג. חלק שני, 198-222.

ע נ י נ י ש ב ת י צ ב י.

א וויכטיקע זאמלונג פון דאקומענטן ארויסגעגעבן פון אהרן פריימאן דורך די חברה "מקוצי גרדמים", בערלין, 1912. די פעטציעס אין אויפופן פון דער אמסטערדאמער קהילה אָפגעדרוקט אויף ז. 112-138.

נ. ס ו ק ו ל ו ב. פרקים בתקופת האנוסים ויחוסם אל שפינוזה. "העולם", 1927.

געזען די נומערן פון 24 ביו 41. סאָקאָלאָוס אַרבעט איז אַ זאַמלונג פון מאַטעריאַלן, אַן אַ סיסטעמע און פּיט זיינער ווינציק חידושים.

.....